

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI MEZHEPLERİN KAYNAKLAR
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Güzide ÜLGER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI MEZHEPLERİN
KAYNAKLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Güzide ÜLGER

Danışman Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2010

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK
(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Münir YILDIRIM

Üye : Yrd. Doç Dr. Yusuf GÖKALP

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylım.
...../...../2010

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tâbidir.

ÖZET

BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI MEZHEPLERİN KAYNAKLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Güzide ÜLGER

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

Nisan 2010, 188 sayfa

Peygamberin vefatından sonra başlayan süreçte müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflar daha sonra kurumsallaşarak birer mezhep halini almıştır. Bu mezhep hareketleri İslam mezhepler tarihçileri tarafından kayda alınmak suretiyle çeşitli eserler yazılmış ve bunların her biri kendine has bir metodla mezhepleri tasnif etmiştir. İlk zamanlarda “Makale” adıyla yazılan bu eserler Fırak veya Milel ve Nihal türleriyle devam etmiştir.

Hicri beşinci asırda Bağdadi tarafından yazılan el-Fark Beyne'l-Fırak, mezheplerin tasnifi açısından diğer eserlere göre farklı bir konumda olup, onlarda yer almayan “İslam’a mensup olmadıkları halde İslam’a nispet edilen fırkalar” başlığı altında bir tasnif bulunmaktadır. Bağdadi bu bölümde İslam dışı saydığı mezhepleri tespit ederek onların görüşlerini ortaya koymuş ve nedenlerini açıklamıştır. Bunlar içerisinde aşırı Şii fırkalarının önemli bir yer işgal etmesi, onun yaşadığı dönemde bu ana fırkanın alt gruplarının gerek siyasal gerekse toplumsal alanda önemli bir otoriteye sahip olmalarını göz önünde bulundurmak gerekir.

Bağdadi'nin diğer iki eserinde de aynı metodu takip ettiği görülmektedir. Matematik ilmine rağbeti dolayısıyla onun mezhepleri yetmiş üç fırka hadisine dayandığını söyleyebiliriz ve hatta Usulu'd-Din isimli eserini on beş ana başlığa taksim edip bunlarında her birini tekrar on beş alt başlıkla detaylandırması da bunun bir delilidir.

Bağdadi'nin tasnifinde İslam dışı saydığı mezheplerin Nevbahti/Kummi'in Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak, Eş'ari'nin Makalatü'l-İslamiyyin, Malati'nin et-Tenbih ve'r-Red, İsferraini'nin et-Tabsir fi'd-Din ve Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal'inde ne şekilde yer aldığı da ayrı bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdulkahir el-Bağdadi, el-Fark Beyne'l-Fırak, İslam dışı fırkalar, Nevbahti/Kummi, Eş'ari, Malati, İsfarayini, Şehristani.

ABSTRACT**EVALUATION OF THE SECTS REGARDED AS HETERODOX BY
BAGHDADI, FROM THE POINT OF SOURCES****Güzide ÜLGER****Master Degree Thesis, Department of the Basic Islamic Sciences****Supervisor: Assist. Prof. Dr. İsmail YÜRÜK****September 2010, 120 pages**

The Controversies among the Muslims starting from the death of prophet Muhammed institutionalized afterwards and became sects. Historians of sects registered those sectarian movements and each classified them peculiar to their methods. Those works named as “Makala” in the beginnings were continued with the forms of “Fıraq”, “Milal” and “Nihal”.

Al-Farq bayn al-Fıraq written by Baghdadi in fifth century of Hijra, has a different character than other works, because it has a chapter headed “The sects related to İslam although they were not members of İslam”. Baghdadi identified the sects he regarded as heterodox and of forwards reasons for that. He introduced their views. That Fanatic Shiite parties loom large in his classification of heterodox is made contact with his period in which subparties of Shiite has an important role politically and socially.

He followed same method in his other two workd. It is able to say that he made the sects depend on hadith of seventy there parties because of his admiration for mathematics. This is why, he divided his work. Usul al-din into is main chapter and classified those in is subtities again.

Approaches of Nawbahti in his Kummi Kitabu'l-Makalat ve'l-Fıraq, Ashary his Makalatül İslam, Malati in his at-Tanbih ve'r-Radd, Isferaini in his et-Tabsir fid Din and Shahrastani in his Milal and Nihal to the sects regarded as heterodox in classification of Baghdadi is also important.

Keywords: Abdulqahir el-Baghdadi, el-Farq Bayn el-Fıraq, Evaluation of the Sects Regarded, Nawbahti/Kummi, Ashary, Malati, İsferayini, Shahrastani.

ÖNSÖZ

Peygamberimiz hayatta iken Müslümanlar problem olarak gördükleri meseleleri bizzat peygambere sorarak sorunlara çözüm bulmuşlardır. Fakat peygamberin ölümünden sonraki yıllardan itibaren İslam coğrafyası üzerinde meydana gelen bir takım siyasi ve dini tartışmalar ve bununla birlikte genişleyen İslam coğrafyası sonucunda yeni Müslüman olan insanlar arasında farklı dini görüş ve anlayışlar vuku bulmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonraki süreçte ise bu görüş ve anlayış farklılıklarının derinleşmeye başladığını görüyoruz.

Bu ayrılıklar zamanla İslam dünyasının görüş bütünlüğünü bozacak bir hal alması Ehl-i Sünnet mensuplarını endişelendirmiştir. Müslümanların çeşitli yorum ve görüş ayrılıkları neticesinde fırkalara ayrıldıklarını gören İslam âlimleri, oluşan bu fikri oluşumları değerlendirmek için fırkaları tasnif ve tertip işine koyulmuşlar hak ve batıl mezhepleri göstermeye çalışmışlardır.

Muhalif fırkaların oluşup tamamen teşekkül ettiği dönemlerde, bu fırkaların görüşlerinin Ehli Sünnet akidesiyle karşılaştırıldığı “Fırak” (Fırkalar) türü eserler ortaya çıkmıştır. Abdülkahir el-Bağdadi tarafından kaleme alınan “el-Fark Beyne'l-Fırak” eseri bu tür mezhepler tarihi kaynaklarının en başta gelenlerindedir. Bağdadi bu eserin yazılış amacı olarak; İslam dinini korumak, hak ve batılı birbirinden ayırmak şeklinde açıklar. Dolayısıyla eserinde tarafsız bir bakış açısından ziyade daha çok muhaliflerin o mezhep hakkındaki yorumları dikkate alınmıştır. Bağdadi, eserini yetmiş üç fırka hadisine göre tasnif etmiş ve kurtuluşa eren fırkanın Ehli Sünnet diğer fırkaların ise cehenneme gidecek fırkalar olarak kabul etmiştir. Fırkaların bazılarını İslam dairesi içine alırken bazılarını İslam dışı fırka olarak kabul etmiştir.

Tezimizin konusu olarak Bağdadi'nin İslam dışı saydığı fırkaların diğer mezhepler tarihi kaynaklarında incelenmesi olacaktır. Bu Fırkalar mezhepler tarihi kaynaklarında mezheplerin nasıl yer aldığı incelenmiştir.

Güzide ÜLGER

Adana 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konunun Amacı	1
1.2. Konunun Kapsamı.....	3
1.3. Araştırmanın Metotları	5
1.4. Mezhep Kavramı	6
1.5. Mezheplerin Doğuş Sebepleri.....	7
1.5.1. İnsan Unsuru	8
1.5.2. Toplumsal Yapı	9
1.5.3. Siyasi Olaylar	10
1.5.4. Eski Kültür ve Medeniyetler	10
1.5.5. Dini Metinler	11
1.6. Mezhepler Tarihi Kaynakları.....	12
1.6.1. Makalat Türü Eserler	12
1.6.2. Milel ve Nihal Türü Eseler.....	13
1.7. Abdu'l-Kahir el-Bağdadi.....	16
1.7.1. Nesebi ve Doğumu	16
1.7.2. Yaşadığı Dönem	17
1.7.3. Tahsili	19
1.7.4. İlmi Şahsiyeti.....	20
1.7.5. Eserleri	26
1.7.5.1. el-Fark Beyne'l-Fırak	27
1.7.5.1.1. Eserin Yazılış Amacı.....	28
1.7.5.1.2. el-Fırak Beyne'l-Fırak'ta Takip Ettiği Yöntem.....	33
1.7.5.1.3. el-Fark Beyne'l-Fırak'a Göre Fırkalar	35

1.7.5.1.4. el-Fark'ın Mezhepler Tarihi Açısından Önemi	38
1.7.5.2. el-Milel ve'n-Nihal.....	39
1.7.5.3. Usulü'd-Din	40

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI FIRKALAR

2.1. el-Fark Beyne'l-Fırak'ta İslam Dışı Sayılan Mezhepler	42
2.1.1. Sebeiyye	44
2.1.2. Beyaniyye.....	47
2.1.3. Muğiriyye.....	48
2.1.4. Harbiyye.....	51
2.1.5. Mansuriyye.....	51
2.1.6. Cenahiyye.....	52
2.1.7. Hattabiyye	53
2.1.8. Ğurabiyye-Mufavvıda-Zemmiyye.....	55
2.1.9. Şuray'ıyye-Nemiriyye	56
2.1.10. Hululiyye.....	57
2.1.10.1. Sebeiyye.....	57
2.1.10.2. Beyaniyye	57
2.1.10.3. Cenahiyye	58
2.1.10.4. Hattabiyye	58
2.1.10.5-6. Şuray'ıyye-Nemiriyye	58
2.1.10.7. Rizamiyye	58
2.1.10.8. Mukannaiyye.....	59
2.1.10.9. Hulmaniyye.....	60
2.1.10.10.Hallaciyye	61
2.1.10.11. Azafıra	63
2.1.11. Ashabu'l-İbaha	63
2.1.11.1. Babekiyye	64
2.1.11.2. Maziyyariyye	64
2.1.12. Ashabu't-Tenasüh.....	65
2.1.13. Habitiyye.....	69
2.1.14. Himariyye.....	70

2.1.15. Yezidiyye	71
2.1.16. Meymuniyye.....	71
2.1.17. Batıniyye	72
2.2. Bağdadi'nin Diğer Eserlerinde İslam Dışı Saydığı Mezhepler.....	82
2.2.1. Usulü'd-Din.....	82
2.2.2. el-Milel ve'n-Nihal	93
2.3. Bağdadi'nin İslam Dışı Saydığı Mezheplere Yönelttiği Eleştiriler	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI MEZHEPLERİN BAZI KLASİK MEZHEPLER TARİHİ KAYNAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Nevbahti/Kummi Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak	105
3.1.1. Sebeiyye	106
3.1.2. Beyaniyye.....	108
3.1.3. Muğiriyye.....	109
3.1.4. Harbiyye.....	111
3.1.5. Mansuriyye.....	111
3.1.6. Cenahiyye.....	113
3.1.7. Hattabiyye	116
3.1.8. Nemiriyye.....	119
3.1.9. Rizamiyye	120
3.1.10. Ashabu'l-İbaha	120
3.2. Eş'ari Makalatü'l-İslamiyyin	120
3.2.1. Sebeiyye	121
3.2.2. Beyaniyye.....	122
3.2.3. Muğiriyye.....	122
3.2.4. Harbiyye.....	124
3.2.5. Cenahiyye.....	124
3.2.6. Mansuriyye.....	125
3.2.7. Hattabiyye	126
3.2.8. Mufavvıda	128
3.2.9. Şuray'ıyye-Nemiriyye	128
3.2.10. Rizamiyye	128

3.2.11. Ashabu'l-İbaha	129
3.2.12. Yezidiyye	130
3.2.13. Meymuniyye.....	131
3.2.14. Deysaniyye.....	132
3.3. Malati, et-Tenbih ve'r-Redd	132
3.3.1. Sebeiyye.....	133
3.3.2. Beyaniyye.....	134
3.3.3. Muğiriyye.....	135
3.3.4. Mansuriyye.....	135
3.3.5. Hattabiyye	136
3.3.6. Mufavvıda	136
3.3.7. Ashabu't-Tenasüh.....	136
3.3.7.1. Hululiyye.....	136
3.3.7.2. Hurremiyye	136
3.3.7.3. Ğurabiyye.....	137
3.3.7.4. Sem'aniyye.....	137
3.3.7.5. Carudiyye.....	138
3.3.8. Karamıta.....	138
3.4. İsferyani, et-Tabsir fi'd-Din	140
3.4.1. Sebeiyye.....	142
3.4.2. Beyaniyye.....	142
3.4.3. Muğiriyye.....	143
3.4.4. Harbiyye.....	143
3.4.5. Mansuriyye.....	144
3.4.6. Cenahiyye.....	144
3.4.7. Hattabiyye	144
3.4.8. Ğurabiyye-Mufavvıda-Zemmiyye.....	146
3.4.9. Şuray'iyye-Nemiriyye	147
3.4.10. Hululiyye.....	147
3.4.10.1. Rizamiyye	148
3.4.10.2. Mukannaiyye.....	148
3.4.10.3. Hulmaniyye.....	149
3.4.10.4. Hallaciyye	150
3.4.10.5. Azafıra	151

3.4.11. Hurremiyye	152
3.4.11.1. Babekiyye	152
3.4.11.2. Maziyyariyye	152
3.4.12. Ashabu't-Tenasüh.....	153
3.4.13. Habitiyye.....	155
3.4.14. Hımarıyye.....	155
3.4.15. Yezidiyye	156
3.4.16. Meymuniyye.....	156
3.4.17. Batıniyye	156
3.5. Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal	160
3.5.1. Sebaiyye (Sebeiyye)	162
3.5.2. Beyaniyye.....	162
3.5.3. Muğiriyye.....	163
3.5.4. Mansuriyye.....	164
3.5.5. Hattabiyye	165
3.5.6. Habitiyye.....	167
3.5.7. Meymuniyye	169
3.5.8. Batıniyye	170
SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA.....	182
ÖZGEÇMİŞ	188

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin veya İbn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H., h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştı
M.	: Miladi
mad.	: Maddesi
Mat.	: Matbaası
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Neşr.	: Neşreden
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
SDÜİF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ter.	: Tercüme eden
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Trz.	: Tarih yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yay.	: Yayınları
yrz.	: Yeri belli değil
YYÜİFD	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konunun Amacı

Peygamberin vefatıyla birlikte vahyin kesilmesinden sonra, Müslümanlar arasında ortaya çıkan bir takım siyasi, dini, ekonomik ve toplumsal meseleleri çözebilmek için, farklı görüşler ileri sürülmüştür. (Kutlu, 2008, s.9). Bu farklılaşmaların, zamanla sistematik özellik kazanarak, düşünce ve davranışları etkileyen, geleneksel bir hüviyete bürünmesi, kurumlaşarak ve sosyal hayatta derin izler bırakarak varlığını sürdürmesi, karşımıza "mezhep" olgusunu çıkartmaktadır (Onat, 1999, s.1).

Terim olarak mezhep, bir dinin tarihinde görüş, yorum ve anlayış farklılıklarının kurumsallaşmış yapılarını ifade eder (Kutlu, 2008, s.10). Genel anlamda, belli bir şahıs veya o şahsa uyan topluluğun , çoğunlukla siyasi bir emel için çıktıkları yolda İslam'ın ana esasları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'i anlayış şekillerini yansıtan bu mezheplerin kaynaklardaki isimleri, "Fırka" (çoğulu:Fırak)dır. Bazen "Nihle" (çoğulu: Nihal) de kullanılmıştır. İslam dünyasında farklı zümreleşmeleri ifade eden fırkalar incelendiğinde, birkaçı istisna olmak üzere tamamına yakını, ya şahısların ya da toplulukların şu veya bu şekilde iktidara kavuşmayı hedef alarak siyasi ve dünyevi ihtiras, arzu ve menfaatlerinin tesiriyle ortaya çıkmışlardır. Yaşayabilmek için de Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'ten deliller göstermek suretiyle esas niyetlerini saklamak ve örtmek yolunu tutmuşlardır (Fığlalı, 2001, s.8-9).

Mezhepler tarihi İslam toplumunda meydana gelen bu siyasi ve itikadi gayelerle meydana gelmiş zümreleşme hareketlerinin gelişme seyrini fikir, hadise ve mekân irtibatı çerçevesinde inceleyen bir bilim dalıdır(Kutlu, 2008, s.10). Klasik dönemde ise İlmü'l-Makalat, İlmü Makalati'l-Fırak, Milel-Nihal (Fığlalı, 2005 s.7). gibi isimlerle anılan bu bilim, "Geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş 'İslama Düşünce Ekolleri' diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal oluşumların; doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri ve İslam düşüncesine katkılarını temel kaynaklardan hareketle zaman-mekan bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız gözle inceleyen bir bilim dalıdır" (Kutlu, 2008, s.11)şeklinde tanımlanabilir.

İslam düşünce ekollerinin oluşum sürecinde hemen başında muhtelif fırkalara mensup şahıslar bir takım siyasi ve itikadi tartışmalarda kendi görüşlerinden bir ya da birkaçını ortaya koyan veya belli bir meseleyi şu veya bu fırkanın yürüdüğü yol ile uyuşan görüşe işaret eden belli bir meseleyi “Makale” çerçevesinde ele alıyordu. Ehl-i sünnet¹ dışındaki mezhep mensuplarınca yazılan küçük eserlere, sebepten “Makale”(Çoğulu: Makalat); bu eserleri yazanlara da “Ashabu’l-Makalat” denmiştir (Fığlalı, 2005, s.14). “Ashabu’l-Makalat”, Hz. Osman’ın şehit edilmesi ve sonrasında Emevi halifeleri devrinde cereyan eden bazı olaylar üzerine, Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Nebevi’nin hukuk, siyaset ve itikadi meselelerin tatbik ve anlayış noktasında yeni ve farklı görüşler ileri sürmek durumunda kalmışlardır. Bundan dolayı, “Makalat” sahiplerinin, henüz o zamanlar bir “fırka” olarak teşekkül etmemiş olmalarına rağmen ana bünyeye Ehl-i Sünnet’e karşı muarız ve muhalif bir tavır takınmışlardır. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet’in de, ortaya atılan her yeni görüş ve ayrılığa bakışı, bunların bid’at olduğu ve bu işi yapanlarında delalete düştüğü şeklinde olmuştur(Fığlalı, 2005, s.14).

“Makalat” devrini, artık muhtelif fırkaların tamamen teşekkül ettiği ve her fırkanın itikadi görüşlerinin tamamının birbiriyle ve özellikle Ehl-i Sünnet’in görüşleriyle kıyaslanıp tedkik ve tenkide tabi tutulduğu “Fırak” (Fırkalar) ve “Milel ve Nihal” (Dinler ve Fırkalar) eserleri takip eder (Fığlalı, 2005, s.14).

Bu eserlerin yazılışındaki en önemli sebeplerden biri, Ehl-i Sünnet’in İslam’ı savunma vazifesini olmasıydı. Bu görev, Resulullah’dan miras kalan Kur’an ve hadisi, siyasi, ictimai veya yabancı kültürler istikametinde veya alışılmışın dışında ele alan tefsir ve te’villerin nüfuzundan kurtarmaktı. Ehl-i Sünnet âlimleri, kendi karşısındaki fırkaları ve dinleri reddetmek, İslam’ı savunmak gayesiyle bu neviden eserleri kaleme almışlardır. (Fığlalı, 2005, s.18).

Bu eserlerin en önemlilerinden hatta ilklerinden biri Bağdadi’nin el-Fark Beyne’l-Fırak’ıdır. Mezhepler tarihi alanında önemli bir yere sahip olan Bağdadi ‘nin İslam Mezheplerini tasnifi de oldukça dikkat çekicidir. Çünkü o klasik kaynaklarda görüldüğünün aksine eserini üç kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi kendisinin sapık

¹ Ehl-i Sünnet: Sünnet tabiri, iyi ya da kötü mutlak yol, gidiş, adet gibi anlamlara gelir. Ehl-i Sünnet ise Resullullah’ın sünnetine uyanlar, sahabe ve tabiunun yolunda yürüyenler demektir. Cemaat/Ehl-i Cemaat ise birlik, bütünlük, ana bünye, topluluk anlamlarına gelir. Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat tabiri daha sonraki süreçte muhtelif rivayetlerde bulunan yetmiş üç fırka hadisindeki İslam ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı, birinin cennete diğerlerinin cehenneme gideceği şeklindeki hadiste yer alan cennete gidecek fırkanın peygamber ve ashabının yürüdüğü yolda olanlar olarak ehl-i sünnet ve’l-cemaat şeklinde denmiştir. Ehl-i Sünnet ve benzeri isimler hicri üçüncü yıldan itibaren Müslümanların çoğunluğunu teşkil eden zümreler için yaygın bir tarzda kullanılmaya başlamıştır. Bkz. Fığlalı, 2001, s. 53-90; Kutlu, 2008, s. 33-35; Gümüšoğlu, 2009, s. 147-178.

fırkalar olarak isimlendirdiği yetmiş iki fırkadan oluşmaktadır. İkinci grup ise İslam'a nispet edildikleri halde İslam dışı sayılan gruplardır ki kendisinden önce ve sonra yazılan hiçbir eserde böyle bir ayırım söz konusu değildir. Üçüncü bölüm ise tamamen Fırka-i Naciye olarak isimlendirilen kurtuluşa eren fırkaya tahsis edilmiştir. Bizim dikkatimizi çeken bölüm ise ikinci bölüm olup araştırmamızı burada yer alan İslam dışı fırkalar olarak sayılan gruplar oluşturmaktadır.

Bağdadi'nin bunu yapmadaki amaçlarından biri o dönemde ortaya çıkan fikri ve siyasi bir takım görüş ayrılıkları etkisiyle ortaya çıkan akımlara karşı, Müslümanları bilinçlendirmek ve onları bu zararlı akımlara karşı korumak olabilir. O'nun bu tutumunun ilk yazdığı eser olan el-Milel ve'-Nihal'de göremiyoruz. O nedenle Bağdadi'nin el-Fark'ındaki bu ayırım bizi bu konu üzerinde çalışmaya sevk etmiştir.

Bununla birlikte Bağdadi'nin bu fırkaları niçin İslam dışı saydığının araştırılması da konumuzun amaçlarından biridir. Yine onun tarafından İslam dışı sayılan bu grupların gerek kendisinden önce gerekse kendisinden sonraki mezhepler tarihi yazarlarınca nasıl değerlendirildiği de araştırmamızda cevabını bulacaktır.

1.2. Konunun Kapsamı

Araştırmacının kendisini belli bir sistem ve düzen dâhilinde sınırlaması ve araştırma sürecini bu doğrultuda kanalize etmesi bilimsel yöntem açısından önem arz etmektedir. Böyle bir yaklaşım, elde edilen bilgileri düzensizlikten kurtaracak, bilgiye daha doğru ve savunulabilir olma özelliğini kazandıracaktır.

İslam mezhepleri alanında yapılan eser tahlilleri bu sahada araştırma yapanlara daha çok katkılar sağlayacak ve böylece mezheplerin görüş ve anlayışlarının ortaya konulması esnasında yapılabilecek bir takım hataların da önüne geçilecektir.

Biz de arzuladığımız amaca ulaşabilmek ve beklenen yararı sağlayabilmek amacıyla Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ında İslam dışı saydığı mezhepleri ve bunların klasik mezhepler tarihi kaynaklarında nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak amacıyla çalışmamızı üç ana bölüme ayırdık.

Birinci bölümde İslam mezheplerinin doğuş sebepleri, mezhepler tarihinin kaynakları ile çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Abdülkahir el-Bağdadi'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve ilmi şahsiyetini ortaya koyarak eserlerini tanıtmaya çalıştık. Çalışmamızda sık sık atıfta bulunduğumuz Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak isimli eseri kısaca el-Fark olarak belirtilecektir.

Bu bölümde Bağdadi'nin yaşadığı kültürel ortam, kaleme aldığı eserleri yazarken kendisini etkileyen sosyolojik, psikolojik ve siyasal durumlar da göz ardı edilmemiştir. Yine el-Fark'ta mezheplerin nasıl ve ne şekilde tasnif edildiği ve ne tür isimlerle isimlendirildiğine de vurgu yapılmıştır, yeri geldiğinde tarafsız biçimde fırkaların görüşlerine temas edilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümü, Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ında İslam dışı sayılan gruplar ve bu grupların Bağdadi tarafından kaç bölüme ayrıldığı ve bunların ne tür görüşlere sahip olduğu ortaya konmuş ve onun İslam dışı saydığı bu mezheplere yönelttiği eleştirilere yer verilmiştir.

Konumuz, İslam mezhepler tarihi alanında hak ve batıl fırkaları tasnif ve tertip ederek, Müslümanları bilgilendirmeyi ve inançlarına zarar verebilecek düşünce ve yorumlara karşı yazılmış eserleri olan el-Bağdadi'nin, kendileri İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen mezhepleri açıklamaktır. Bu çalışmamızda Bağdadi'nin en bilinen eseri el-Fark Beyne'l-Fırak'ın yanı sıra diğer eserleri olan el-Milel ve'n-Nihal, Usulu'd-Din'de ana kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Bu kaynaklar incelenerek, mezheplerin Bağdadi'ye göre İslam dışı sayılma sebepleri her mezhep tek tek ortaya konarak incelenmiştir.

Tezimizin üçüncü ve son bölümüne gelince, önceki bölümlerde zikrettiğimiz hususlarda genellikle mukayeseli bir yöntem izlediğimiz için, gereksiz tekrar ve uzatmalara düşmemek amacıyla eserlerin birbirleriyle mukayesesi eser eser değil, daha çok konusal olarak yapılmıştır.

Bu bölümde ilk dönem mezhepler tarihi kaynakları arasında yer alan en-Nevbahti el-Bağdadi (ö.311/923)'nin Fıraku's-Şia, el-Eş'ari (ö.324/936)'nin "Kitabu'l-Makalat", el-Malati (ö.377/987)'nin "et-Tenbih", el-İsferani (ö.471/1078)'nin "et-Tabsir" ve eş-Şehristani (ö.548/1153)'nin "el-Milel" eserlerinde bu mezhepler nasıl değerlendirildiği konumuzun kapsamı arasında yer almaktadır.

Kısaca ifade etmemiz gerekirse bütün tenkit ve incelemelerimiz esnasında "betimleyicilik" ve "objektiflik" ilkelerinden taviz vermemeye ve işlenen konuları olduğu gibi ortaya koymaya azami ölçüde gayret sarf ettik. Diğer taraftan "fikirlerde zaman kayması" diye ifade edebileceğimiz "geçmişin kavram ve kurumlarını çağdaş bakış açısıyla ele almak" gibi metodolojik bir yanlışın içine düşmemek için eseri günümüz bakış açısıyla değil, kendi dönemine kadar olan süreç içerisinde İslam Mezhepleri Tarihi'nin geldiği yöntem ve teknikler üzerinden tahlil etmeye çalıştık.

1.3. Araştırmanın Metotları

Bir araştırmada doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabilmek öncelikle mezhepler tarihine uygun bir metot ve teknik bilgilere sahip olmakla mümkün olabilir. Nasıl ki her bilim dalının kendine mahsus bir metodu varsa mezhepler tarihininde kendine özgü bir metodu bulunmaktadır. Örneğin inanç sahasında ortaya çıkan fikri ve siyasi anlaşmazlıkların ne zaman ve hangi şartlarda ve nerede ortaya çıktığını ve bu fikirlerin kimler tarafından ne zaman ve nerelerde benimsendiğini objektif olarak bilimsel araştırma esasları çerçevesinde ortaya koymak onun vazgeçilmez esaslarından biridir. Mezhepler Tarihinde normatif bir bilim olduğundan araştırmamızda betimleyici metoda riayet etmeye çalıştık.

Bunun yanında bahsettiğimiz hususlara ulaşabilmenin diğer bir şartı ise ilk dönem sağlam ve güvenilir kaynaklara dayanmakla mümkündür. Çalışmamızda özellikle klasik kaynaklar içerisinde yer alan el-Fark Beyne'l-Fırak'ta ki kendileri İslam'a nispet edildikleri halde İslam dışı sayılan fırkalarla ilgili bölümü incelemeyi esas aldık. Bunu yaparken ilk kaynaklara inmeye ve bu dönemde yazılan diğer güvenilir mezhepler tarihi kaynaklarına başvuruda bulunmayı ihmal etmedik.

Fikirlerin ortaya çıkması ve kurumsallaşması ile bu fikirleri ortaya atan şahıslar ve ona tabi olan mensupları arasında yakın bir ilişki olabilir. Yine bu fikirleri ortaya çıkmasında mezhep liderlerinin veya mensuplarının siyasetle iç içe olabileceği veya muhalif kanatta yer alabileceği sosyal bir vakiyedir. Dolayısıyla incelenen mezheplerin ve kurucularının görüşlerinin sistemleşmesi ve kurumsallaşmasında bu hususların doğru belirlenmesi de oldukça önemlidir. Tezimizde yeri geldikçe bu hususlara da işaret edilecektir.

Bağdadi tespit etmiş olduğu İslam dışı fırkaların belli bir kayıt altına aldığı için onun çizmiş olduğu çerçeveden dışarı çıkılmayacaktır. Fakat Bağdadi'nin belirlediği bu mezheplerin kurucusu görüşleri ve mensuplarının klasik kaynaklarda ne şekilde yer aldığı konusu ise tarihsel bağlamda ve bu bilimin belirlediği metot çerçevesinde kronolojik bir tarzda ele alınacaktır.

Mezhepler Tarihi konusunda elimizde bulunan ilk kaynaklar h.3. asırdan itibaren yazılmış dökümanlar olup bunlar h.7 asrın başına kadar devam etmiştir. Bu dönemde yazılan kaynaklardan sonra kaleme alınan mezhepler tarihi eserleri genellikle ilk dönem kaynaklarının birer tekrarı olmakla beraber yeri geldiğinde daha sonraki kaynaklarada işaret edilecektir.

Çalışmamız esnasında gerek ilk dönem gerekse daha sonra yazılan eserlere başvurunun yanında günümüz mezhepler tarihçilerinin sistemleri ve anlayışlarına ve teknolojinin günümüze kazandırdığı bilimsel verilere de yer verilmiştir.

1.4. Mezhep Kavramı

İslam dininde, siyasi, itikadi ve fıkhi ekollerin tümüne mezhep adı verilmektedir. Bu kavram Müslümanların itikadi ve ameli hususlarda karşılaştıkları meselelere çözümler üretmek için ortaya çıkan İslam düşünce ekollerinin tamamını ifade eder (Kutlu, 2003, s.393-394). Mezhep kavramı üzerine birçok tanım yapılmıştır: “Mezhep, bir takım siyasi içtimai, iktisadi ve hadiselerin tesirlerinin, mezhep kurucusu sayılan insan ile ona uyanlardaki fikri, dini ve siyasi tezahürdür (Fığlalı, 2001).

Mezhepler Tarihinin bir başka tanımı ise şöyledir: “Mezhep, dinin itikadi, siyasi ve fıkhi sahalarında kesin bir delil bulunmaması yahut delil olarak kabul edilen unsurların birden çok olması durumunda, kesin delillerle ortaya konulmuş esaslar dışındaki tali konularda, dil özellikleri, naslardaki işaret ve emareler ve örfün gereklerinden istifade edilmek suretiyle ortaya konulan farklı yorumlar, düşünceler inançlar ve anlayışlardır” (Öz, 2002, 304–308).

Diğer bir anlayışa göre siyasi, içtimai, iktisadi, coğrafi, tarihi ve benzeri sebepler odaklaşmalara yol açmıştır bu da din anlayışında farklılaşmalara sebep olmuştur. Bu farklılaşmaların zamanla sistematik özellik kazanarak düşünce ve davranışları etkilemeye, kurumlaşarak ve sosyal hayatta derin izler bırakarak varlığını sürdürmesi, karşımıza “mezhep” olgusunu çıkarmıştır (Onat, 1993, s.7).

Çoğunlukla siyasi, bir beklenti amacıyla ortaya çıkan belli bir şahıs veya ona uyan topluluğun Kur’an ve sünneti anlayış şekillerini yansıtan bu mezheplerin kaynaklarda geçen isimleri “firka” (çoğulu: Fırak) dır. Bunun yerine bazen “Nihle” (Çoğulu: Nihal) kelimesi de kullanılmıştır. Fakat Türkçemizde, hem itikadi hem siyasi hem de fıkhi sahadaki topluluklar için “mezhep” kelimesi kullanılır (Fığlalı, 2001).

Mezhepler incelendiğinde, bunların büyük bir kısmı, ya şahısların ya da toplulukların siyasi amaç ve ihtiraslarının Kur’an ve sünnetten kendi görüşlerini destekleyecek deliller getirmek suretiyle kendi asıl gayelerini gizleme yolunu tutmuşlardır (Fığlalı, 2001, s.7-8).

Her ortaya çıkan firka kendi görüşlerinin en doğru, en sahih olduğunu ileri sürerken diğer görüşleri sapık anlayışlar ve görüş sahiplerini ise İslam’da bidat

çıkarmak ve hatta kâfir olmakla itham etmişlerdir. Kendi mezheplerini doğru olduğunu kabul ettirebilmek için diğer mezhepleri kötüleme yoluna gitmişlerdi. Ve bu nedenle mezheplerin lehinde veya aleyhinde pek çok hadisler uydurnulardır.

Özellikle yetmiş üç fırka hadisine dayanarak, ortaya çıkan her fırka sadece kendisinin doğru ve kurtuluşa eren fırka olduğunu, dolayısıyla cenneti de sadece kendilerinin hak ettiğini iddia etmişlerdir. Buna karşılık kendi görüşlerine uymayan diğer gruplar ise dalalet ve sapıklık içerisindeyler.

Mezhepler hiçbir zaman din değildir. O sadece Allah'ın emirlerinin anlaşılmasında bir araçtır. Mezhepler ise dinin yorumlanmaya müsait olan kısımlarının anlaşılmasında uygulama aşamasında kolaylık sağlayan bir araç olması gerekirken, insanlar tarafından bir amaç haline getirilmiştir. Bu da mezheplerin görüşlerinin din gibi anlaşılmasına ve dinin temel fonksiyonlarının mezheplere yüklenilmesine sebep olmuştur. Hâlbuki mezhepleri dinin anlaşılmasını sağlayan, insanlara dini kolaylaştıran farklı düşünce biçimleri şeklinde algılamak gerekir.

Az önce bahsettiğimiz yetmiş üç fırka hadisi mezhepler tarihi müellifleri tarafından ise farklı şekillerde algılanmış bir kısmı bu rakamın kesretten kinaye olduğunu kabul ederken, diğer bir kısmı bunu mutlak rakam olarak kabul etmiş ve mezhepleri bu sayıyla sınırlandırma gayreti içerisine girmişlerdir (Gömbeyaz, 2005, s.6).

Bu hadis hangi şekilde anlaşılırsa anlaşılсын her iki durumda da bir takım problemleri beraberinde getirmektedir. Kesretten kinaye olarak görülen bu sayı diğer dinlere göre İslam'da meydana gelen görüş farklılıklarının bu dindeki fikir hürriyetinin diğer dinlere göre daha fazla olduğunu kabul etmeyi ve ayrıca bu çok bölünmeyi bir övünç vesilesi haline getirmeyi gerektirmektedir. Bu sayıyı mutlak bir rakam olarak kabul etmek ise İslam'da meydana gelen her türlü fikir ayrılığının hangisinin mezhep kabul edileceği veya hangi anlayışların mezhep dışı sayılacağı problemini karşımıza çıkarmaktadır.

1.5. İslam'da Mezheplerin Doğuş Sebepleri

Hz. Peygamberin vefatından sonra müslümanlar başta imamet, kaza-kader, Allah'ın zatı ve sıfatları, nübüvvet, rü'yetullah gibi siyasi-itikadi meselelerde bir takım ihtilaflara düşmüşlerdir. Bu siyasi ve itikadi ayrılıklar dinin anlaşılma biçiminde de etkili olmaya başlayarak, anlayış planında belirgin farklılaşmalara yol açmıştır. Bu

konuda en önemli unsur insan ve insanın temel özellikleri olmuştur. Diğer taraftan Müslümanların farklı anlayışlara sahip olması dinin kendi yapısından olabilir. Kutsal metinlerin anlaşılması ve peygamberin konumu bu farklılaşmalarda önemli bir rol oynamıştır. Bir diğer faktör ise İslam öncesi Arap kültürü ile İslam'ın yayılmasıyla birlikte karşılaşılan kültürlerde bu farklılaşmalarda önemli bir rol oynamıştır (Onat, 2001).

1.5.1. İnsan Unsuru

Dinin oluşumu, algılanması ve yaşanması sürecinde birinci derecede etkili olan unsur, insandır. Din insan içindi ve onu anlayacak olan da insandır. Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlar olduğuna göre, mezhep olgusunun temelinde insan var demektir. İnsanın birtakım özellikleri, mezhepleri oluşturan farklılaşmaları hazırlamaktadır (Onat, 2001).

Dinler tarihinde ortaya çıkan mezheplerin dini konulardaki anlayış, yorum ve yaşayış farklılığının, insanlar arasındaki bireysel farklılıklarla ve insan tabiatındaki psikolojik eğilimlerle ilişkili olduğu bilinen bir gerçektir. Araştırmalara göre, her insan ilgi, alaka, hal, tutum, davranış, huy, mizaç, zekâ, muhayyile ve akıl konusunda diğerinden farklıdır. Onun tabiatındaki bu farklılıklar dolayısıyla dini grupların ve mezheplerin dini hayat ve din anlayışlarında görülen farklılığın ilahi bir tercihten çok beşeri eğilimlerin farklılıklarıyla meşruiyet kazandığını, sosyal ve pratik hayatta karşılaştıkları dini problemler için bu farklılıklara göre çözümler ürettiklerini, kendi mizaç ve tabiatlarına uygun dini hareketlere yöneldiklerini açıkça ortaya koymaktadır (Kutlu, 2008, s.44).

Bu farklılıkların yanı sıra, dinin inanç boyutu da devreye girdiği zaman, farklılaşmalar, kendiliğinden bir kat daha artacaktır. Çünkü inanç alanının görünen kısmı, yani başkalarıyla ortak olan yönü çok azdır. Her insan, sadece kendisi inanır ve inancının niteliğini, derinlemesine kendisi bilebilir. İnanç alanı ile ilgili tecrübelerin doğru olarak başkalarına aktarılması da kolay değildir. Bu hususla ilgili ferdî tecrübelerin, genel-geçer bir hüviyete büründürülerek aktarılması hem yanlıştır hem de birtakım ciddi yanlışlara sebep olmaktadır (Onat, 2001).

1.5.2. Toplumsal Yapı

İnsan sosyal bir varlıktır. Hayatını diğer insanlarla bir arada sürdürmek durumundadır. İnsan içinde yaşadığı toplumdaki ayrı düşünülemez. Bu ise ister istemez çeşitli alanlarda işbirliği, güçbirliği yapma arzusunun beraberinde getirmekte ve gruplaşmalara yol açmaktadır. Dini gruplaşma ve zümreleşme hareketlerinin temelinde de bu sosyal gerçek yatmaktadır (<http://www.hasanonat.net/index.php?option=com>).

Sosyal yapının etkisiyle oluşan bu farklılaşmalar, dinin anlaşılma biçimi olan mezheplerin doğuşunu etkileyebilmektedir. Sosyal hayatın tabii akışı içerisinde, zaman zaman din, geleneklerle bütünleşebilmekte ve böylece dinin kendine özgü dinanizmi kaybolmakta, katı kurallar ön plana çıkmakta ve yine sağlıklı bir kurumlaşma başlamaktadır (Kutlu, 2008, s.45). Bazen yararlı olan kurumlaşmalar, evrenselin yakalanması konusunda ciddi güçlükler doğurabilmektedir. Özellikle "düşünce gelenekleri"ni kırabilmek, gerçekten çok güçtür. Kur'an'ın "ataların dini" (Araf 7/28; Lokman, 31/21; Yunus, 10/78; Zuhuruf, 43/22; Bakara, 2/170) adı altında eleştirdiği zihniyet, sağlıklı kurumlaşmaların ürünüdür. Her peygamber, önce bu "ataların dini" zihniyeti ile mücadele etmiştir. Putları kırarak, baltayı büyük putun boynuna asan Hz. İbrahim (Enbiya, 21/62-63), çevresindekilerin, "sen bizim atalarımızın dinini değiştirmek istiyorsun" (Şuara, 26/69-82). şeklindeki suçlamasına muhatap olmuştur. Aynı durum Hz. Peygamber için de söz konusudur. Ona yöneltilen suçlamalardan biri de aynı şekilde "ataların dinini değiştirme" (Bakara, 2/170). ile ilgilidir. Din anlayışında şeklin ve şekilciliğin ağır basması ve buna bağlı olarak gelişen farklılaşmalar, bu tür kurumlaşmaların tipik tezahürleridir (<http://www.hasanonat.net/index.php?option=com>).

Din anlayışındaki farklılaşmalar, daha çok karşımıza ya şahıslar etrafındaki zümreleşmeler olarak, ya da belirli fikirler etrafındaki odaklaşmalar şeklinde çıkmaktadır. Bu farklılaşmaların temelinde, hiç kuşkusuz toplum ve sosyal hayat yatmaktadır. Sosyal çalkantıların, bunalımların yoğun olduğu dönemlerde, kitlelerin mistik eğilimlerinin arttığı gözlenmektedir (<http://www.hasanonat.net/index.php?option=com>) Özellikle İslam dünyasında meydana gelen fikri ayrılıklar ve zümreleşme hareketlerinin İslam tarihinin en bunalımlı dönemleri olan Hz. Osman'ın şehit edilme süreci ve akabinde Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmalarla başlamış olduğu görülür.

1.5.3. Siyasi Olaylar

Mezheplerin doğuşunda etkili olan en önemli sebeplerinden biri siyasi olaylardır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra yerine geçecek kişi konusunda bir takım uygulamalara gidilmiştir. Hilafet makamına gelecek kişinin seçiminin nasıl olacağı meselesi konusunda dört halife döneminde seçimle, atama ve şura yöntemleri uygulanmış, bu da peygambersiz hayata intibak etmeye çalışan Müslümanların siyasi-idari alandaki ciddi arayışları olarak uygulanmıştır (Onat, 2005, s.18).

Daha sonraki dönemde Müslümanlar arasında meydana gelen görüş farklılıklarından birini oluşturan imamet meselesinde farklı anlayışlar ortaya koymuştur. Şia bu problemi, imameti nass ve tayine dayamak suretiyle çözmek istemiş. Hz. Ali'den sonra ise bir önceki imamın kendisinden sonraki imamı özel bir şekilde işaret etmek suretiyle devam ettirmiş ve buna ilaveten masum imamlar anlayışını benimsemiştir.

Ehl-i Sünnet uzlaşmacı tavrına uygun olarak siyâsî meseleleri ağırlıklı bir şekilde hilâfet noktasında ele almış ve işi Kureyş'in üstüne yıkma yoluna gitmiştir.

Haricîler ise, "Kureyş'in üstünlüğü" fikrine karşı çıkmalarına rağmen, "karizmatik bir toplum" oluşturmaya çalışmışlar, aşırılıkları yüzünden insan fitratını zorlamışlar (Onat, 2005, s.18).

İmamet meselesi konusundaki görüş farklılıkları beraberinde, meydana gelen bir takım olaylardan sonra büyük günah, iman-amel ilişkisi, kader meselesi gibi konular da görüş farklılıklarını getirmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan siyasi tartışmalar daha sonra ortaya çıkan mezheplerin bu konularda tavır belirlemelerine yol açmıştır (Kutlu, 2008, s. 50).

1.5.4. Eski Kültür ve Medeniyetler

İslam doğduğu çevre itibariyle Hıristiyanlık, Yahudilik ve putperestlik kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Fetihler sonucunda İslam devletinin sınırlarının genişlemesi Müslümanların farklı kültür ve toplumlarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Bu karşılaşmalar sonucunda bazı etkileşimler yaşanmış ve oluşumun aşamasında olan bazı yeni dini hareketlerin fikri sisteminde şu ya da bu şekilde etkili olmuştur (Kutlu, 2008, s. 50). İslam dünyasına giren bu düşünce akımları, artık Müslümanlar tarafından benimsenmeye başlamıştır. En önemli kaynaklar arasında Klasik Yunan ve Helenistik kültürü, etkisi daha az olmakla birlikte daha sonra ise İran ve Hind düşünce sistemi gelir. (Bayraktar, 2001, s. 31-70 ve Wolfson, 2001, s. 43-51).

İslam mezheplerinin doğuşuna etki eden kültürlerin başında Cahiliye Dönemi Arap kültürü bulunmaktadır. İslamiyetin gelmesiyle birlikte Arap kültüründe ki İslam'a aykırı olan unsurlar ayıklanmıştır. Fakat özellikle İslam öncesi kabilecelik anlayışı zamanla tekrar etkin hale gelmiştir.

Dünya tarihinde etkili olmuş güçlü kültür ve medeniyetler, devletlerin yıkılıp öldüğü gibi yıkılmazlar ve tamamen ortadan kaybolmazlar; çünkü hiçbir kültür tamamiyle ölmez, başka kültür ve medeniyetler içerisinde farklı biçimlerde tekrar ortaya çıkar. Fetihler sonucunda İslam'ı benimseyenler güçlü kültür ve medeniyet havzasından geldikleri için, kendi kültürüne ve medeniyetlerine tamamen sırf çevirmemişler ve onları İslam kılıfı altında veya onunla uzlaştırmak suretiyle yaşatmaya devam etmişlerdir. Diğer yandan bu kimselerin daha önceki kültürel bilinçleri, yeni dinlerini anlama, yorumlama ve söylemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kutlu, 2001, s. 52).

1.5.5. Dini Metinler

Dini metinlerden kastedilen Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir. Kur'an'da kesin hüküm içeren anlaşılır ayetlerin yanında anlamı açık olmayan, manası kapalı ayetler de vardır. Manası açık olmayan, anlaşılabilen ve müteşabih ayetler olarak isimlendirilen bu dini metinler peygamber hayatta iken ona soruluyordu, fakat vefatıyla birlikte Müslümanlar bu imkândan mahrum kalmışlardır (Kutlu, 2001, s. 52).

Kur'an ayetleri indirilirken çeşitli konulara göre sıralandırılmamıştır. Peygambere ilk inananlar, anlayış, zekâ, kültür, bilgi ve ona yakınlıkları bakımından aynı olmadığından dinin kutsal metniyle olan sıcak diyalogları ve onu algılayışları da aynı düzeyde değildi. Kur'anın indiği dönemden uzaklaştıkça ve sosyal gerçeklik değiştikçe insanlar, doğal olarak bu metinleri anlamada ve Allah'ın muradını tespitinde farklı metotlar ve anlayışlar doğrultusunda Kur'an'a yaklaşıklarından farklı sonuçlar elde ettiler (Kutlu, 2001, s. 53).

Peyamberin hadisleri konusunda da benzer durumlar söz konusuydu; ancak Kur'an ve hadislerin kendi metninden kaynaklanan bazı anlama problemleri, mezheplerin ve fırkaların doğmasının doğrudan sebebi değildi. İslam Tarihinde, ortaya çıkan fırkalar, genelde siyasi, beşeri, sosyal ve dünyevi sebeplerle teşekkül etmiştir. Her mezhep, fırka, tarikat ve cemaat, kendi amaçlarını gerçekleştirme yolunda, farklı bir

Kur'an tasavvuru oluşturarak ona Allah'ın yüklediği görevler yüklemiş ve kendilerine göre Kur'an'ı formatlamaya çalışmışlardır (Kutlu, 2001, s. 53).

1.6. Mezhepler Tarihi Kaynakları

İslam mezhepler tarihi, “fırkalaşma” veya “zümreleşme” faaliyetlerin doğuş, oluşma ve gelişme seyrini göstermeyi esas alan bir alan olarak ele alınır. İslam mezhepler tarihine İslam âlimlerinin verdikleri isim, “Makalat”, “İlmu'l-Makalat” veya “İlmu Makalati'l-Fırak”dır. Bunun sebebi, bu sahanın ilk kaynaklarının, hicretin birinci yüzyılında meydana gelen olaylar ve bunun sonucunda ortaya çıkan tartışmalarda, konu ile ilgili kendi görüşlerini ele aldığı eserlerin “makale” çerçevesinde ele alınmış olmasıdır (Fıglalı, 2001, s.17-18). Başlangıçta küçük hacimli olan ve içerisinde bir ya da birkaç görüşün ele alındığı bu eserlerle birlikte, firkaların teşekkülü ile firak ve milel tarzı eserlerde yer almaya başlamıştır.

1.6.1. Makalat Türü Eserler

İslam dünyasında peygamberin vefatından sonra meydana gelen siyasi ve itikadi farklılıklar olmuştur. Zamanla bu farklılıklar derinleşerek her bir görüş, fırka halini almıştır. Her fırka mensubu kendi sahip olduğu görüşlerini savunmak, muhalif olanlara cevap vermek maksadıyla makalat adı verilen eserler yazmaya başlamışlardır. Makalat türü eserlerin makalat sahibinin bir ya da birkaç görüşünü açıklayan sözlerden oluşan küçük hacimli eserlerdir. Makalenin çoğulu makalattır ve bu eserler ilk dönemlerde Ehl-i sünnet dışı fırka mensuplarınca yazılmıştır.

Müslümanların büyük bir çoğunluğunu oluşturan ve ana bünye olarak isimlendirilen zümrenin farklı konulardaki dini bakış açılarını eleştirmek yazılmışlardır. Bunun üzerine Ehl-i sünnet âlimleri de Müslümanları kendilerine göre sakıncalı gördükleri ve bidat saydıkları bu görüşleri açıklayarak Müslümanları bu tür zararlı akımlardan korumak için makalat türü eserler yazmışlardır (Fıglalı, 2005, s.14).

Mezhepler tarihi açısından çok önemli sayılan bu tür eserler, muhtemelen parça parça ve küçük oluşlarından ya da savaşlar, yangınlar, istilalar veya Emeviler devrindeki siyasi baskıların doğurduğu gizlilik endişesinden ötürü günümüze kadar ulaşmamıştır. Ayrıca imkânsızlıklar nedeniyle bu tür kaynakların çoğaltılamaması da onların kaybolmalarının nedenlerinden biri olabilir. Birçok Mezhepler Tarihi kaynaklarında isimlerinden bahsedilmekle birlikte zamanımıza kadar ulaşamayan birçok

Makalat türü eser bulunmaktadır (Fıġlalı, 2005, s.14). Bunlara Harici görüşlerini savunan el-Yemam b. Ribab'ın ve Necde b. Amir'in, Kerramiye mensubu Muhammed b. el-Heysam'ın, Cebriyye fırkasına mensup Ebu Ali el-Hüseyin b. Ali b. Yezid el-Kerabisi'nin ve Mutezilenin ileri gelenlerinden sayılan Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Belhi'nin, el-Ka'bi'yi, Muhammed b. Şeddad ez-Zurkan'ın, Ebu İsa Muhammed b. Harun el-Varrak'ın makalatlarını örnek verebiliriz (Fıġlalı, 2008, s.34).

Bunlardan Kitabü'l-Evsat fı'l-Makalat da Mutezileye mensup olan Naşi el-Ekber¹ (Kutlu, s.75-77), (ö. 293/906), tarafından bu alanda yazılan ilk kitaplardan birisidir. Peygamberin ölümünden sonra meydana gelen ayrılıkları ele almış ve kitabında bu ayrılıklara baġlı oluşumları yedi fırka olarak belirlemiştir. Ancak daha sonraki dönemde kible ehli mezheplerin aslının Şia, Havaric, Mu'tezile, Mürcie ve Haşeviyye olmak üzere beş temel fırka olarak şekillendiğini belirtmiş, “yetmiş üç fırka” hadisini temel olarak mezhepleri sıralamıştır (Aydınlı, 2008, s.34).

Şia'nın erken dönemde el-Kummi ve Nevbahti tarafından yazılmış olan Fıraku'ş-Şia da Makalat türü bir eserdir. “Yetmiş üç fırka” hadisine yer vermezler ve İslam fırkalarını Şia, Mürcie, Mu'tezile ve Havaric olarak dört temel başlıkta incelerler. Mezheplerin daha çok imamet hakkındaki görüşlerine ağırlık vermişlerdir. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan ilk meselenin imamet olması sebebiyle Şia'nın ilk mezhep olduğunu savunurlar. Kummi ve nevbahti'nin eserleri birbirine çok benzerlik göstermesine rağmen bazı farklılıklarda vardır (Aydınlı, 2008, s.35-36).

1.6.2. Milet ve Nihal Türü Eserler

Millet kelimesinin çoġulu olan milel kelimesi dinler anlamına gelir. Milet Mezhepler Tarihinde, Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlara kendisine inanması için gönderdiği kitapların bulunduğu din anlamına gelir. Nihal, kelimesi ise, sözlükte,

¹ Naşi el-Ekber el-Enbari: Mutezile mezhebine mensup makalat sahibi mezhepler tarihi müellifidir. Mesailü'İmame ve Kitabü'l-Evsat fı'l-Makalat isimli eseri mutezili makalat geleneğinin en eski metinlerindedir. Eser, Ehl-i Salat yani Müslümanların üzerinde ihtilaf ettikleri meseleleri, imamet sorunları ile ilintili olarak ortaya koymak maksadıyla yazılmıştır. Cemel vakasından önceki ümmeti Aleviyye, Osmaniyye, Huleysiyye ve Mutezile olarak dörde ayırır. Cemel savaşıdan sonra ise İslam ümmetini altı, Hz. Ali döneminde yedi ve daha sonra ise fırkaları sırasıyla Şia, Mutezile, Mürcie, Ashabu'l-Hadis-Haşeviyye ve Hariciler olmak üzere beşe ayırmıştır. Bu mezheplerin özellikle imamet konusundaki görüşlerini sistematik olarak inceler. Fırka adını, kurucusunu veya temsilinin adını tespit ettikten sonra imamet konusundaki görüşlerine geçer. Makalat geleneğinde ilk defa yetmiş üç fırka hadisi Naşi el-Ekber tarafından kullanılmıştır. Fırkalaşma sürecini, imamet tartışmaları çerçevesinde tarafsız bir gözle incelemiştir. Eserin fırkalaşmanın henüz devam ettiği bir dönemde ele alınması eserini, Müslümanların ihtilaflarını ele alan bir klasik haline getirmiştir. Diğer eseri Kitabü'l-Evsat'ta ise İslam dışı diğer din ve mezhepler, bunların temel görüşleri ve o çağda yaşayan Müslümanlar arasındaki ihtilaflar yer alır.

inanç, akide, felsefi görüş anlamlarına gelir. Naşi el-Ekber'e göre bu kelimenin anlamı kible ehli arasındaki temel inanç konuları arasındaki görüş farklılıklarıdır. Ahmed b. Yahya ve Şehristani ise, Nihal kavramına, inanmadığı halde, bir din ve inanç üzere olduğunu iddia eden kimseye verilen bir sıfat olarak tanımlarlar. Dolayısıyla Nihle aslında Müslüman olmadığı halde kendini İslam'a nispet eden anlamında kullanılır (Kutlu, 2008, s. 13).

İslam dünyasının fetihler sonucunda sınırları genişlemiş ve müslümanlar farklı din, görüş ve felsefelerle karşılaşmışlardır. Fetihler sonucunda Müslüman olan bu din ve görüş mensupları eski inançlarını da beraberinde getirmişlerdir. Müslümanlar arasında onların eski inançları tamamen yok olmak yerine İslam'i anlayışlar arasına girmiş ve hatta onların İslam'a aykırı olan bu fikirlerini bir kısım Müslümanların olduğu gibi benimsediği görülür. Birçok İslam âlimi, Müslümanlar arasında karışıklığa yol açacak bu fikirleri "İsrailiyyat" olmakla damgalamış ve bunları İslam'dan ayıklamak için büyük bir gayret içine girmişler ve birçok eser telif etmişlerdir. İslam âlimleri Müslümanları aydınlatmak, çeşitli dinler ve mezhepler hakkında bilgi vermek maksadıyla bu tür eserler yazmışlardır.

Bu farklı anlayışların İslam'a girmesiyle bunlara taraftar olan şahıslar ana bünyeden ayrılarak bir lider etrafında farklı bir grup oluşturmuşlardır. İşte bu grupları ve hangi görüşlere sahip olduğu ilerleyen dönemde Milel ve Nihal olarak isimlendirilen eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Klasik dönemde yazılan bu tür eserlerin başlıcaları şunlardır:

1. Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin: Eş'ari'nin, döneminin Makalat eserlerine göre farklı olabilecek bir eseridir. Eş'ari dönemindeki makalatlarda gördüğü eksikleri tespit edip kendi eserinde bu hataları yapmamaya çalışmıştır. Dönemindeki eserler fırkaları ele alırken onlar hakkında yeterince araştırmada bulunmadan, gelen rivayetleri olduğu gibi alma, aleyhlerinde olabilecek haberleri aslında doğru olmamasına rağmen sanki onların görüşleriymiş gibi aktarma yanlışlarına düşmüşlerdir. Fakat Eş'ari fırkalar hakkında bilgi verirken pek çok eserden ve canlı tanıklardan yararlanır. Onlar hakkında en doğru, en gerçekçi bilgileri vermek onun için esastır. Kendinden sonra gelen Bağdadi ve Şehristani onun geleneğine uymuşlardır (Kutlu, 2008, s.111-112).

Eş'ari eserini üç ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümde Şia, Havaric, Mürçiye, Mutezile, Mücessime, Cehmiyye, Dıriyye, Neccariyye, Bekriye ve Ehl-i Sünnet görüşlerinden bahseder. İkinci bölümde Kelami konular yer alır. Genelde bir başlık ve

bu başlık altında o konuda değişik fırka ve kişilerin görüşlerine yer vermiştir. Zaman zaman diğer dinlerin de görüşleri onun eserinde yer alır. Kitabın son bölümü ise imamet, kabir azabı, sırat, mizan, esma ve sıfat, Allah ve kelamı olarak Kur'an konusunda Mutezile ve Şia başta olmak üzere diğer İslam fırkalarının görüşleri ile biter (Kutlu, 2008, s.114).

2. et-Tenbih ve'r-Redd ala Ehli'l-ehva ve'l-bida': Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Malati eş-Şafii tarafından yazılmıştır. O yetmiş üç fırka hadisini esas alarak mezheplerin sayısını yetmiş üçe tamamlamaya çalışmış, ancak bu sayıya ulaşmada bazı güçlükler yaşamıştır. Mezhepleri Zanadika, Cehmiyye, Kaderiye, Mürcie, Rafıza, Haruriyye ve Ehl-i Sünnet olmak üzere altı ana başlıkta toplamıştır. Eserde Cehmiyye fırkası sekiz alt gruba ayrılmıştır (Aydınlı, 2008, s.38-39).

3. el-Fark Beyne'l-Fırak: Ebu Mansur Abdülkahir el-Bağdadi'nin eseri olan el-Fark Mezhepler Tarihi konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Araştırmamız bu eserde yer alan İslam dışı fırkaları kapsadığından daha sonra bu eserle ilgili daha detaylı açıklamalara daha sonra yer vereceğiz.

4. el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal: Bağdadi'den sonra beşinci yüzyılda itikatta Sünni, amelde ise zahiri mezhebine mensup olan ve ibn Hazm adıyla bilinen Ebu Muhammed b. Ali b. Hazm el-Endelüsi ez-Zahiri (ö.456/1063),'nin yazmış olduğu bir eserdir. Eser ismine uygun olarak İslam fırkaları ile diğer din ve mezheplerden bahsetmektedir. Bazen el-Fısal da denen İbn Hazm'ın bu eseri mezhepler tarihi araştırmalarında diğer eserlere nispetle daha az kaynak gösterilmektedir. İbn Hazm'ın Zahiri mezhebine mensup olması veya İslam coğrafyasının en uç noktasında yani Endülüs'te yetişmesi bunun sebebi olarak gösterilebilir.

5. et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizü'l Fırakı'n-Naciyeti Anil'l-Fıraki'l-Halikin: Ebu'l-Muzaffer el-İsferayini'nin Mezhepler Tarihi konusundaki eseridir. O Bağdadi'yi örnek almıştır. Eser sanki el-Fark Beyne'l-Fırak'ın bir özeti gibidir. Tasnifte fırkaların isimleri korunmuş olmakla birlikte alt kollarda bazı farklılıklar vardır (Aydınlı, 2008, s.32)..

6. el-Milel ve'n-Nihal: Bu eser Ebu'l Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmed eş-Şehristani tarafından yazılmıştır. Gerek İslam dünyasında gerekse müsteşrikler tarafından oldukça rağbet edilen bir eserdir. Şehristani'nin bu eseriyle birlikte mezhepler tarihinin konusu müslümanlar arasındaki siyasi ve itikadi grupları ele alan bir disiplin olmaktan çıkarak İslam fıkıh ekolleri, tasavvufi oluşumları, insanlık tarihinde ortaya çıkmış vahye dayalı olan ve olmayan bütün dinleri ve felsefi ekolleri

inceleyen kapsamlı bir disiplin haline dönüşmüştür. el-Milel'in birinci cildinde İslam fırkalarından bahsedilmektedir ikinci cildi ise diğer din ve bu dinler içerisinde çıkan mezhepler ile gerek batıda gerekse İslam dünyasında kendine has metotlarıyla ayrı bir grup oluşturan filozoflara ve onların ideolojilerine ayrılmıştır. Şehristani, bu kitabını tarafsız bir ilmi tavır ile yazmış ve kendisinden önceki birçok yazarın, özellikle Bağdadi'nin yaptığı gibi mezhepleri red mahiyetinde yazmamıştır.

7. İtikadatu Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin: Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyin Fahreddin er-Razi eserinde Şehristani'nin takip ettiği metotları kullanmıştır. Razi'nin bu eseri oldukça muhtasar olup fazla detaya girilmemiştir. Ancak altıncı asrın sonu ve yedinci asrın başlarında kaleme alınan bu eser kendi döneminin itikadi ekollerini bize aktarması açısından ayrı bir öneme sahiptir (Aydınlı, 2008, s.33).

1.7. Abdulkahir el-Bağdadi

1.7.1. Nesebi ve Doğumu

Asıl ismi Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadi et-Temimi el-Bağdadi veya el-İsferayini eş-Şafii'dir. Künyesi Ebu Mansur'dur. Bağdat'ta doğduğu için oraya nispetle Bağdadi denirken ömrünün uzun bir kısmını Nişabur'da geçirdiği için Nişaburi, vefat edip defnedildiği yere nispetle ise İsferayini denmiştir. Babası Ebu Abdullah Tahir b. Muhammed'dir. Oğlunun yetişmesinde önemli bir yere sahip olan Tahir b. Muhammed 383/993 yılında Nişabur'da ölmüştür. Bağdadi'nin Abdullah b. Tahir et-Temimi adında bir erkek kardeşi bulunmaktadır. Mansur ve Said adında iki erkek çocuğunun olduğu ve Şehfur b. Tahir el-İsferayini ile evlendirdiği bir kızının bulunduğu bahsedilmektedir (Kahire 1964, s.304).

Bağdadi'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte kendisi hayattayken çok meşhur olduğu için ondan bahsedilmeye gerek duyulmaması, biyografi kitaplarında ona çok yer verilmemesinin sebeplerinden biri olarak zikredilir (İbn Asakir, 1937, s.253). Doğum tarihi kesin olmamasına karşın h. 365 (976) yılında öle Ebu Bekir b. Adiy'den ders okuduğu göz önünde tutularak tahminen h. 350 yıllarında doğduğu iddia edilmektedir (Fığlalı, 2000, s.255). Fakat onun Bağdat'ta almış olduğu eğitimden sonra Nişabur'a gittiğini düşünülürse onun 340 yıllarında doğma ihtimalinin de bulunduğu söylenebilir.

1.7.2. Yaşadığı Dönem

Bağdadi'nin yaşadığı dönemde Kuzey Afrika'da siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Fatimiler, Mısır'ın doğusunu işgal etmeye başladılar. Diğer taraftan Karmatiler de Irak ve Hicaz bölgelerini tehdit etmekteydiler. Ancak Abbasi hilafeti için bütün bunlardan çok daha kötü bir gelişme 945 yılında Büveyhilerin Bağdat'ı işgal etmeleri olmuştur. İranlı ve Şii bir hanedan olan Büveyhiler, dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Fars, Huzistan, Kirman ve Kuhistan bölgelerinde hâkimiyet kurmuşlardı. Büveyhiler Bağdat'ı ele geçirdikten sonra iktidarı ele geçirmişti. Abbasi halifeleri ise sadece dini bir lider olarak başta tutuyorlar ancak istediklerini tahttan indirip istediklerini çıkarıyorlardı. Bu durum yaklaşık bir asır devam edip, Bağdat İslam dünyasının merkezi olmaktan çıkmıştı (Hayati, 1977, s.500).

On birinci yüzyılın ortalarında Büveyhiler eski güçlerini kaybettiler. Bu dönemde Türk asıllı Büveyhi komutanı Arslan el-Besasiri, Bağdad'a hâkim olarak hutbeyi Fatimi halifesi adına okutmaya başladı. Fakat İran'da güçlü bir devlet kurmaya muvaffak olan Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'a girerek Abbasi Hanedanını şii hâkimiyetinden kurtardı ve Halife Kaim Biemrillah'a büyük hürmet gösterdi. Halife de Tuğrul Bey'e Sultan ünvanını vererek onun siyasi ve askeri hâkimiyetini tanıdı. Selçuklular, Abbasi hilafetini siyasi bakımdan şii hanedanlarının tahakküm ve tehdidinden kurtarmakla kalmadılar yeni bir öğretim müessesesi olan medreseleri kurarak fikri bakımdan da onlarla mücadeleye giriştiler. Böylece Selçuklular Abbasi hilafetini Fatimilerin tehdidinden kurtarmış oldu (Paşa, 1981, s.760-761).

İslam tarihi kaynakları Büveyhilerin Muizzuddevle zamanında halkın 10 muharrem 352'de çarşı ve dükkânlarını kapatmalarını ve kadın erkek herkesi siyah elbiseler giyerek şehirde dolaşmasını ve Hz. Hüseyin için yas tutmalarını, ayrıca 18 zilhicce 352 yılında ise Gadir hum gününü bayram olarak kutlamalarını emretmişti. Bu tür zorlamalar her yıl Bağdat'ta Sünni ve Şii'ler arasında şiddetli kavgalara yol açıyordu. 350 yılının ekim ayında ise insanlarda "Maşiri" denen bir hastalık görüldü ve bu yüzden birçok kişi öldü yine aynı yıl Bağdat'ta büyük bir kıtlık meydana geldi insanlar açlıktan ölmek üzereydiler. (Merçil, 2000, s.498). Bağdadi'nin babasıyla birlikte göç etmesinin nedenleri bu olabilir.

Bununla beraber müslüman âlimlerin ilim tahsil etmek için dönemin meşhur âlimlerinin bulunduğu şehirlere göç ettikleri de bilinen bir husustur. Bu nedenle

Bağdadi'nin o dönemde Nişabur'da müderrisliğe başlayan İbn Füreğ (ö. 406/1015)'ten ders almak için oraya gitmiş olabilir. Çünkü imam Eş'ari'nin görüşlerini sistemleştiren şahıslardan biri Kadı Ebu Bekir Bakıllani olup bir diğeri ise onun ders arkadaşı İbn Füreğ'tir.

Abdulkahir Bağdadi, 370/980 yılında Samani ordusunun kumandanı Nasiru'd-Devle Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Simcur'un (ö. 403/1012) huzurunda Kerramiyye'nin reislerinden İbrahim b. Muhacir ile Allah'a cisim denilip denilmeyeceği konusunda münazarada bulunmuş ve üstünlüğünü kabul ettirmiştir. (İbn Kesir, 1995, 416, 431, 450-452)

Gazneli Mahmud 389/999 yılında Nişabur'u Samanilerden almıştır. Bağdadi, "Gazne Hükümdarlarından Yeminüddeve Eminü'l-Mille Mahmud b. Sebuktekin" diyerek Gazneli Mahmud'dan övgü ve rahmetle bahseder. Gazneli Mahmud, Ehli Sünnet'e bağlı bir kişiydi. Büveyhi'lerin elinde oyuncak haline gelen Kadirbillah'a biat etti. Irak'ı Büveyhi'lerden alınca Şii'lere karşı sert tedbirler aldı. Hindistan'da İslam'ı yaymak için yaptığı seferlerle meşhur oldu (Bedevi, 1979, s.656-657).

Ebu İshak el-İsferayini 410/1019 yılında Nişabur'daki Ukayl mescidinde ders okutmaya başlayınca birçok şahıs ondan ilim öğrenmek için onun yanına akın etmiştir. Bağdadi de çok etkilendiği bir âlim olan Ebu İshak el-İsferayini'nin derslerine katılmıştır. Bağdadi, el-İsferayini'nin en büyük talebesiydi bu nedenle Ebu İshak el-İsferayini'nin ölümünden sonra Bağdadi onun yerine aynı mescitte ders okutmaya başlamıştır (Yavuz, 2000, s. 515).

Bağdadi ölümüne yakın bir zaman kadar Nişabur'da kalmış ve Türkmen isyanı sırasında İsferayin'e gitmiştir. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey Nişabur'u Gaznelilerden alınca Bağdadi'de oradan ayrılıp, İsferayin'e gitmiştir (el-Küfti, 1973, s.139). İsferayin'de halk onu büyük bir coşkuyla karşılamış, fakat çok geçmeden orada vefat etmiştir.

Bazı kaynaklarda Bağdadi'nin h. 420 yılında vefat edildiği kaydedilmektedir (el-Küfti, 1973, s.3088). Ancak el-Fark Beyne'l-Fırak'ta Bağdadi, 421 yılında vefat eden Gazneli Mahmud'u rahmetle anmaktadır (Bağdadi, 2005, s.224). Dolayısıyla Bağdadi'nin h. 429 yılında İsferayin'de öldüğü ve hocasının kabrinin yanına defnedildiği (İbn Asakir, 1979, s.224) genel kabul gören bir husustur.

Birçok ilimle uğraşmasına rağmen İslam dünyasında Mezhepler Tarihi alanındaki çalışmalarıyla ve iki Sünni liderden biri olan Eş'ari'nin koyu bir taraftarı olmakla meşhur olmuştur. Bağdadi, Abbasi halifelerinden Tai, Kadir ve Kaim

Biemrillah (Ülkü, 1977, s.500). zamanında, siyasi ve ekonomik bakımdan oldukça karışık bir dönemde yaşamıştır. Onun Ehl-i Sünnet mezhebi dışındaki diğer mezheplere bakışı ve onları acımasızca eleştirisi özellikle Şia'nın Büveyhiler sayesinde önemli bir konuma sahip olmasıyla ve Sünni halkı rahatsız etmesiyle açıklanabilir. Onun Sünni akidenin esaslarını tespit etmesi de o dönemde yaşayan ve itikadi konularda birbirine yakın anlayışlara sahip olan grupları tek çatı altında toplayabilme gayretinden ileri gelmiş olabilir.

1.7.3. Tahsili

Bağdadî, babasının zamanın seçkin bir âlimi olmasından ötürü ilim yoluna babasıyla başlamıştır. Âlimlerin bol olduğu bir dönemde yetişen Bağdadî kendini yetiştirme fırsatı bulmuş ve çok çalışarak akranlarına üstün gelmiştir. Matematik alanında yazmış olduğu “Tekmile”, daha sonra mezhepler tarihi alanında yazdığı “el-Fark Beyne'l-Fırâk” ile meşhur olmuştur (es-Subkî, 1964, s.137).

Bağdadî, kelâm ilminde ders aldığı hocalarını şöyle sıralamaktadır: Ebu Abdullah Muhammed b. Mucahid et-Tâi el-Maliki el-Bağdadî (ö. 370/981) Kâdi'l-Kudât Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bakıllânî (ö. 403/1013), Muhammed b. Hüseyin bn Füreke (ö. 406/1015), Ebu İshak el-İsferayinî (ö. 418/1028), Hüseyin b. Muhammed el-Bezzâzî.¹33.34 Ayrıca, Şafii âlimlerinden Muhaddis Ebu Bekr Ahmed b. İbrahim el- İsmaili Bağdadî (ö. 371/982), Muhaddis Ebu Amr Muhammed b. Cafer b. Matar en-Nisaburî (ö. 360/971), Muhaddis Ebu Sehl Bişr b. Ahmed el- İsferayini (ö. 370/981), Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed es-Simmezî en-Nîsâbüürî (ö. 366/976), el- Kadî Ebu Muhammed Abdullah b. Ömer el-Malikî. (Bağdadî, 1970, s. 5–6, 290)

Tefsir ve edebiyat alanında ders aldığı hocalar arasında Nişabur'da vefat eden Ebu Sehl Muhammed b. Süleyman Sa'lûkî eş-Şafii (ö. 369/979) bulunmaktadır (Bağdadî, 1970, s.278).

¹ Bağdadî, zamanında gördüğü muhaddisleri şöyle sıralamaktadır: Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muzaffer el-Bağdadî (v. 379/990), Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî Bağdadî (v. 385/996), Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn Bağdadî (v. 385/996), Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Bukeyr Bağdadî es-Sayrafi (v. 388/999), Ebu Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (v. 365/975), Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Haccâcî en-Nîsâbüürî (v. 368/978), Hafız Ebu Ahmed Muhammed b. Ahmed, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Beyyâ'

Bağdadî'nin, ders okuduğu mutasavvıflar ise şunlardır: Amr b. Said en- Neccâr es-Sufî Bağdadî, zamanın tasavvuf lideri Ebu Amr İsmail ibn Cüneyd en-Nîsâbûrî (ö. 366/976) (es-Subki, 1964, s.245).

Bağdat'ta öğrenimine devam eden Bağdadî, Amr b. Said, Muhammed b. Cafer, Ebu Bekr el-İsmailî ve Ebu Bekir b. Adi gibi bilginlerin yanında ders okudu. Daha sonra Nişabur'a giderek tahsiline burada devam etti. Bu tarihlerde Nişabur'da müderrislik yapan ve Abdülkahir'in kendisiyle görüştüğünü kaydettiği âlimlerden olan ibn Füre'le burada karşılaştı. Babasının vefatından (ö. 383/993) ve Selçukluların Nişabur'u ele geçirmesinden sonra İsfereyîn'e gitti ve Ebu İshak el-İsfereyînî'nin derslerine devam etti. Hocasının ölümünden sonra yerine geçti ve ölünceye kadar bu işi sürdürdü. Tercih edilen görüşe göre 429 (1037-38) yılında vefat etti ve babasının yanına defnedildi. (Fıglalı 2001 s. 245). Bağdadî, Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî ve Ebu Bekir el-Beyhaki başta olmak üzere devrindeki Horasan bilginlerinin çoğuna hocalık yapmıştır.

Bağdadî'nin yetiştirdiği talebeleri arasında Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), Abdulkerim b. Hevazin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), Nasır el-Mervezi, Kadı Ebu Sa'd Abdulkerim b. Ahmed et-Taberî et-Teymî (ö. 469/1076), Ebul-Kasım Yahya b. Ali el-Hamduni el-Kuşmeyhenî (ö. 469/1076), Şehfur b. Tahir İsfereyînî (ö. 471/1078), Ebu Ali el-Fadl b. Muhammed el-Ferâmezî (ö. 477/1084), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Abdulğaffâr b. Muhammed b. Şiruveyh (ö. 510/117) vardır (es-Subki,1964, 249).

Bağdadî, doğduğu yerdeki eğitiminden sonra babasıyla birlikte Samanilerin yönetimindeki Horasan'a gidip yerleşti. Nişabur, onun yaşadığı dönemde çok önemli bir ticaret merkezi ve kavşak noktası olması dolayısıyla (Ebu'l Ferec 1965, s.302-303). büyük ilgi görüyordu. Bağdadî'nin babasıyla birlikte Nişabur'a hangi tarihte göç ettiğine dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat o h. 360 yılında vefat eden Muhammed b. Cafer b. Matar en-Nisaburi'den hadis dinlediğine göre bu yıldan önce oraya göç etmiş olmalıdır.

1.7.4. İlmî Şahsiyeti

Bağdadî, maddi yönden oldukça zengin olmasına rağmen, aynı zamanda kişilik sahibi biriydi. Malını ilim yolunda harcar, ilmiyle hiçbir zaman servet elde etmeye çalışmazdı. Bağdadî, ilmi sadece Allah'ın rızasını kazanmak için öğrenirdi. Nitekim hayatı boyunca ilme âşık ve mütevazı biri olarak yaşamıştır (es-Subki,1964, s.137).

Bağdadî'nin yaşadığı bölge farklı din ve kültürlerin buluşma noktasıdır. Bu nedenle yaşadığı bölge sık sık el değiştirmiş, iç kargaşalara ve dış istilalara maruz kalmıştı. Her ne kadar 750–1258 yılları Abbasiler dönemi olsa da, 936 yılında Halife Razî'nin, Muhammed b. Raik el-Hazarî'yi “emiru'l-umera” unvanıyla halifelik yetkileriyle donatmasıyla halifelik otoritesi iyice zayıflamış ve yetkisiz hale gelmişti. Samanîler, Büveyhîler, Karahanlılar, Fatımîler, Gaznelîler, Kakuyîler, Selçuklular vb. birçok devletin bulunduğu bu dönemde karışıklığa rağmen ilim önemli bir ilerleme göstermiştir (Algül, 1997, s.355).

Tarihçiler tarafından Şîî hâkimiyetinin hüküm sürdüğü bir dönem olarak bilinen bu dönemde özellikle Fatımîler ve Büveyhîler, Sasanî geleneklerini canlandırmak istemişlerdir. Bağdadî, Fatımîlerden bahsederken, onların Batımyye'ye mensup bir takım kişilerin etkisi altında olduklarını söylemektedir (Bağdadî, 2005, s. 220).

Bağdadî hakkında birçok itham yapılmıştır. Ancak bunlardan iki tanesi dikkat çekmektedir:

a. Bağdadî, aşırı Mutezile karşıtlığıyla bilinen ve hayatının sonlarında irtidat etmiş olan İbnu'r-Ravendî'nin (ö. 301/913) Fadîhetü'l-Mutezile adlı kitabındaki çarpıtılmış görüşleri naklederek, Mutezile hakkında yanlış bir kanaatin oluşmasına sebep olmuştur (Kubat 2004, s.16, 35).

Bu iddianın doğru olup olmadığını anlamak için öncelikle Bağdadî'nin Mutezile'yi anlatırken hangi kitapları kaynak olarak kullandığına bakmak gerekmektedir. el-Milel ve'n-Nihâl ve el-Fark Beyne'l-Fırâk kitabında şu kitaplara atıflarda bulunduğunu görmekteyiz:

Bağdadî, öncelikle Makalât sahiplerine (Ebu'l-Ka'b'ın Makalatı, Eşarî'nin Makalatı ve Zurkan'ın Makalatı) göndermelerde bulunmaktadır. (Bağdadî, 1970, s.47, 87, 121, 124, 125–128, 139). Makalât sahipleri arasında Ebu'l-Ka'b'ın Mutezile hakkındaki bazı şeyleri yanlış aktardığını söylemekte ve bunlara örnekler vermektedir (Bağdadî, 1970 s.87).

Bağdadî daha sonra konuları işledikçe diğer esas aldığı kitapların isimlerini zikretmektedir. Bu kitaplar ise şunlardır: Mutezilenin ileri gelenlerinden Cafer b. el-Harb'ın (ö. 234/848) “Tevbihu Ebul-Huzeyl” ve Nazzâm'a karşı bir kitabı, Mutezili Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât'ın (ö. 290/903) “el-İntisâr”, Mutezilî Ebu'l-Huzeyl'in (ö. 226/840) “el-Hucec”, “el-Kavalid” ve “er-Redd ale'n-Nazzâm”, Bakıllanî'nin (ö. 403/1013) Nazzâm'ın usulünü tenkit etmek için yazdığı “İkfaru'l-Muteevvilin”, yine Nazzâm'a karşı Kallanî'nin birçok kitap ve risalesi ile Eş'arî'nin üç kitabı, yine

Nazzâm'a karşı Mutezile'den el-Cubbaî (ö. 303/915) ile el-İskafî'nin (ö. 240/854) birer kitabı, Nazzâm'ın (ö. 231/845) Senevîye hakkında yazdığı bir kitabı, Mutezilî Cahız'ın (ö. 255/869) "el-Maârif", "el-Futya", "Kitabu'l-Medâhık", "Mefâhiru'l-Kehtaniyye ala'l-Kinaniyye ve sairî'l-Adnaniyye", "Fadlu'l-Mevali ala'l-Arap", "Mefahiru Kahtan ala Adnan", "Hiyelu'l-Lusus", "Gışşu's-Smaat", "Nevamis", "Kitap ve'l-Kilab ve'l-Lâta", "Hıyalu'l-Mukdin", "Tabaiu'l-Hayavan", İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) "Muhtelifu'l-Hadis", Mutezili Ebu Musa el-Murdar'ın (ö. 226/840) Ebu'l-Huzeyl'e karşı yazdığı bir kitabı, Şafii'nin "Kitabu'l-Kıyas", Mutezili el-Ka'bi'nin "Kitabu Uyuni'l-Mesâil ala Ebi'l-Huzeyl" ve Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât'a karşı ahad haberlerin delil oluşuna dair bir kitabı, Mutezilî Ebu Haşim b. el-Cubbaî'nin (ö. 321/933) "İstihkaku'z-Zemm" ve "Câmiu'l-Kebir" adlı kitabı (Bağdadî, 1970, s.88, 89, 90, 96, 97, 98, 101, 108, 110, 122, 125, 126, 129, 130, 131, 137, 141).

Bağdadî'nin, İbn Ravendî'den nakillerde bulunmasına gelince, bunu birkaç yerde görmekteyiz (Bağdadî, 1970, s.49, 103). Fakat Bağdadî, Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât'ın İbn Ravendî'ye karşı yazdığı kitaptan da haberdardır. Bağdadî, Cahız'ın Nazzâm'dan naklettiği bir görüşü aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât, İbnu'r-Râvendî'yi red için yazdığı kitabında, el-Cahız'ın en-Nazzâm'ın bu görüşünü nakletme hususunda hataya düştüğünü söyler"(Bağdadî, 1970, s.103). Ayrıca Bağdadî, yeri geldikçe İbn Ravendî'yi de görüşlerinden dolayı eleştirip ona körü körüne uymadığını göstermektedir (Bağdadî, 1970, s.150). Birkaç yerde İbn Ravendî'ye atıfta bulundu diye aktarımlarını yalnız oraya bağlamak yanlış olur. Çünkü hemen her müellif kitabını yazarken çeşitli kaynaklardan nakillerde bulunmaktadır. Bir yazarın herhangi bir şahıstan nakilde bulunması onun görüşlerini kabul ettiği anlamı taşımaz.

Bağdadî'nin İbn Ravendî'den naklettiği söylenen görüşlere bir örnek verebiliriz:

Mutezile bilgini Cafer b. Mübeşşir'e "Kim bir buğday tanesi veya ondan daha küçük bir şey çalsa fasık olur, ebediyen cehennemde kalır" şeklinde bir görüş isnat edilmiştir. (Bağdadî, 1970, s.106) Bu iddiaya cevap veren el-Hayyât'a göre Cafer b. Mübeşşir'in söylediği şudur: "Küçük günah kasıtlı olarak işlenirse kebire olur." (Hansu, 2004, s.58). Bağdadî gerçekten Cafer b. Mübeşşir'in (ö. 236/850) görüşünü çarpıtmış mıdır? Bizce bu çarpıtma değildir. Bilakis ya bir çıkarımdır. Şöyle ki, Mutezile'ye göre tövbe etmeden ölen kebire sahibi ebedi cehennemde kalacaktır (Kadı, 1988, s.666, 681). Cafer b.Mübeşşir'e göre küçük günah kasten işlenirse kebire olacaksa, bunun çıkarımsal sonucu küçük günah işleyenin de cehennemde ebedi kalması anlamına gelecektir. Zira

Mutezileye göre fasık olanlar cehenneme girince oradan çıkmayacaklar. Ayrıca Eş'arî, Makalatu'l-İslamiyyin kitabında buna benzer bir nakilde bulunmaktadır: “Cafer b. Mübeşşir'e göre kasıtlı olarak bir masiyeti işleyen fasıktır. Bir dirhem veya bir dirhemden azını veya çoğunu çalsa veyahut her hangi bir masiyet işlese fasıktır.” (Eş'arî, 2005, s.225). Kâdî Abdulcabbâr da buna benzer bir görüşün Mutezile âlimlerinden bazılarının ifade ettiğini söylemiştir. Kâdî Abdulcabbâr'a göre “Her kasıtlı işlenen kebiredir” görüşü her hangi bir delile dayanmamaktadır. Zira kasıtın, fiilin küçük veya büyük olmasında her hangi bir tesiri yoktur. Küfür ve kebir kasıt olmasa da kebiredir (Kadı, 1988, s. 8-9).

Bağdadî, Mutezile'nin ilk ortaya çıkışının kebir sahibinin durumu hakkındaki tartışmanın sonucunda meydana geldiğini iddia etmiştir (Kubat, 2010, s.59.; Hansu, 2004, s.58). Vasıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd, kebir sahibinin ne kâfir ne de mümin olduğunu ileri sürerek, kebir sahibini iman ile küfür arasında bir yere yerleştirmişlerdir. Vasıl ve Amr, Hasan el-Basri'nin meclisinden ayrılırlar. Bunun üzerine Mutezile ortaya çıkar (Bağdadî, 2005, 85–86). Mutezile'nin ismini buradan aldığını sadece Bağdadî söylememektedir. Mutezile âlimi Kâdî Abdulcabbâr da bu rivayeti aktardıktan sonra Mutezile'nin adını bu olaydan dolayı aldığını söylemiştir (Kadı, 1988, s. 138).

Bağdadî, Mutezile'ye iftira ederek onları eleştirmemiştir. Bilakis yukarıda belirttiğimiz kaynaklara dayanarak ve Mutezile'nin görüşlerini yorumlayarak onları eleştirmiştir. Örneğin Bağdadî, Mutezile'nin “Allah, bir şeyi başka bir şeyden yaratmıştır” sözünü yorumlarken, şöyle demektedir: “Mutezile bu sözlerinin içine âlemin kідemini gizlemişler. Fakat bunu açıkça söylemeye cesaret edememişlerdir” (Bağdadî, 1928, s.90). Bir başka yerde Ma'mer b. Abbad es-Sülemî'nin Allah'ın kelâm sıfatını reddetmesini, Bağdadî şu şekilde yorumlamıştır: “Allah'ın kelâm sıfatı olmayınca, emr, nehy ve teklif de söz konusu olmaz. Bu giderek teklifin kalkmasına ve şeriat ahkâmının ilgasına yol açar. Ma'mer bunun dışında bir şey irade etmemiştir. Zira kişi, bir şeye neden olacak şeyi söyler” (Bağdadî, 1928, s.201)

Ali Sami en-Neşşâr, bu konuda Bağdadî'nin bu şekildeki yorumunu “suçlamasında ifrata kaçmış” diyerek değerlendirmektedir (en-Neşşâr, 1999, s.378). Bazı yerlerde de Mutezile'nin görüşlerinin dayanak noktalarını belirterek, onları eleştirdiğini görmekteyiz. Mesela Allah'ın kelâmının hudusu konusunda Mutezile'nin Dırrariyye'ye dayandığını; Nazzâm'ın, “el-cuz lâ yetecezze” görüşünü felsefecilerden ve Hişam b. el-Hakem'den aldığını ifade etmiştir (Bağdadî, 2005, s. 91). Bağdadî'nin diğer

bir eleştirisi de Mutezile için Kaderiye ismini kullanmasıdır (Bağdadî, 1928, s.29, 35). Zira bir rivayette “Kaderiye, bu ümmetin Mecusileridir” (Beyhakî, 1414/1994, s. X/203, 207). dendiği için kimse kaderiye lakabını yüklenmek istememiştir. Dolayısıyla biri muhalifini zemmetmek için bu lakabı kullanırdı. Mutezilî âlimler de kaderiye ismini kabul etmemişlerdir. Kâdî Abdülcabbâr, bu ismin Cebriyye ve Müşebbihe’ye ait olduğunu savunmaktadır (Kâdî 1988, s.772-777 ve Harman, 2006, s.8-9).

b. Fahreddin Râzî, el-Milel ve’n-Nihâl sahibi Şehristânî için “onun kitabına güvenilmez. Çünkü o İslâmî mezhepleri el-Fark Beyne’l-Fırâk’tan aktarmıştır. Müellifi Ustad Ebu Mansur el-Bağdadî’dir. Bu ustad ise muhaliflerine karşı oldukça sert, taassup sahibidir.” demektedir. Bunun yanında Ebu Mansur’un kelâm, fıkıh, matematik vb. birçok alanda yetişmiş büyük bir âlim olduğunu belirterek “Tekmile fi’l-Hisab” kitabından başka eseri olmasaydı O’na yeterdi.” demektedir. (Razî, 1967,s.39.; Subkî, 1964, s.138; Harman, 2006, s. 8-9).

Bağdadî’nin eleştiriyeye uğradığı “muhaliflerine karşı taassup sahibi olmasını” daha iyi anlamak için yaşadığı zamanı, yaşanmış olayların ve o zamanki bilgi birikiminin Bağdadî üzerinde bıraktığı etkileri anlamak gerekir. Yaşantılarımız, çoğu zaman İslâm’a olan bakış açımızı da şekillendirmektedir. Yaşadığı dönem sosyal ve siyasal açıdan çalkantılı olsa bile bilginin, İslâm âlemi nezdinde meşhurlukta doruğa çıktığı dönemlerden birini yaşadığını görmekteyiz (Harman, 2006, s. 14).

Eş’arî ekolunu sistemleştirenlerden biri de Bağdadî’dir. Özellikle Usulu’d-Din kitabında takip ettiği yönteme bakıldığında kelâma dair görüşleri sistematik bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Eş’arî ekolu içinde ittifak ve ihtilaf noktalarını da zikrederek ortaya koyduğu usule uygun olarak çoğu zaman kendi görüşünü belirtmiştir. Mezhebin şeyhi olarak vasıflandırdığı Ebu’l-Hasan el-Eş’arî’den farklı görüş belirtmekten de kaçınmamıştır. Mesela, Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, yed, vech ve ayn gibi haberi sıfatları “bilâ keyf” diyerek olduğu kabul edip tevilden kaçınırken; Bağdadî ise yed, vech ve ayn gibi haberi sıfatları tevil etmiştir (Harman, 2006, s. 17).

Dikkat çeken noktalardan biri de şudur: Bağdadi herhangi bir konu ile ilgili görüşleri aktarırken kullandığı arkadaşlarımız (ashabuna) kavramını daha geniş tutmaktadır. Ebu’l-Hasan el-Eş’arî’den önce yaşamış olan bazı âlimleri de bu kavramın içine katarak, Eş’arî ekolunu selef âlimlerine bağlamaya çalışmıştır. Böylelikle mezhebini Fırka-i Naciye olarak sunmaktadır. “Eş’arî mezhebinin usulu” yerine “Dinin Usulu” gibi bir başlık seçmesinin sebebi de bu olsa gerek. Arkadaşlarımız diye zikrettiği âlimler arasında Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, Ebu İshak el-İsferayinî, Bakıllanî, İbn Füreik,

Ebu İshak İbrahim b. Ahmed el-Mervezî eş-Şafîi (ö. 340/951), Muhasibî, İbn Küllab (ö. h. 245), İmam Malik (ö. h. 179), Medine fakihleri, Ebu Said Abdulmelik b. Karîb el-‘Asma’î (ö. h. 122) bulunmaktadır. (Bağdadî, 1928, s. 41, 132, 364).

Abdulkâhir Bağdadî’nin, tefsir, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi dinî konular yanında, astronomi ve tarih ile ilgili dünyevî konuları da kelâm ilmine dâhil ettiğini görmekteyiz. Dünyanın hareketleri ve imâmet gibi kimi dünyevî meseleleri, “Usulî’ d-Din” kitabında dinî bir mesele olarak incelemiştir (Bağdadî, 1928, s.79–84, 297–319). Böyle bir kaynaştırmayı “Tekmile fi’l-Hisap” kitabında da görmekteyiz. Matematik ile ilgili meseleleri ele alırken miras konusunu da ele almıştır (Bağdadî, (t.siz). s.1). Bundan dolayı Abdulkâhir Bağdadî’nin dinî ve dünyevî bilgileri birbiriyle mezcetmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Bağdadî’nin dikkat çeken bir yönü de eserlerinde konuları ele alırken belirli sayılara göre şematik bir yol takip etmesidir (Harman, 2006, s.18). İslam ilimler tarihindeki şöhretini “el-Fark Beyne’l-Fırak” ve “Usulü’ d-Din” adlı eserleriyle kazanan Bağdadî, her iki eserinde de ”Eşari kelamcılar” manasına aldığı Ehl-i sünnet akidesini açık bir üslupla ve kendine has bir titizlikle tasnif etmiştir. Ayrıca muhaliflerine karşı onun on beş esas olarak tespit ettiği esaslar Sünni inanç esasları olarak kabul edilmiştir. Bağdadî, müslümanlar arasında ortaya çıkan sekiz gruba Ehl-i Sünnet mezhebinin mensupları olarak terakki etmiştir. Böylece onun tespit ettiği bu esaslar kendisinden sonra Sünni camianın akidesini temsil eder hale gelmiştir (Fığlalı, 2001, s.246).

Bazı kaynaklarda Bağdadî’nin yirmi yedi ilim dalında ders verdiği belirtilirken; (Küftî, (t.siz), s.46; Sami, (t.siz), s.3088). bazı kaynaklarda ise on yedi ilim dalında ders verdiği belirtilmektedir.

Abdülkahir el-Bağdadî Ehl-i sünnet içerisinde özellikle “el-Fark Beyne’l-Fırak” isimli mezhepler tarihi eseriyle adını duyurmuş bir âlimdir. Mezhepler tarihi alanı da dâhil olmak üzere birçok ilim dalında hocalık yapacak derecede iyi yetişmiştir. Özellikle kelam, mezhepler tarihi, fıkıh ve usulü, edebiyat ve matematikte üstat kabul edilmiştir (Asakir, 1979, 254; Subkî, 1964, s.137; İsnevî, (t.siz), s. 92; Ednevî, 1997, s. 108 ; İbn Kesîr, (tsz), s. 30; Suyutî, 1384/1964, s. 105; Kehhâle, 1377/1057, s. 309).

Bir meseleyi açıklamak istediğinde Matematikçi bir zihniyet ortaya koyan Bağdadî’nin bu çalışma yöntemi kendisinin ileri derecedeki matematik yeteneğine dayanmaktadır (Hallikan, 1970, s.203). Hatta Fahreddin er-Razi onun matematikteki üstünlüğünü takdir etmiştir (Fığlalı, 2001 s.245).

Bağdadi'ye göre yaşadığı dönemde var olan Rafiziler, Kaderiye, Havaric, Cehmiyye ve Neccariyye gibi bidat ehli fırkalarla fikhi bahislerden çok itikadi konularda muhalefet etmenin daha gerekli ve önemlidir. Bu nedenle o, mezhepleri tasnif edip görüşlerini aktararak önemli bir görevi yerine getirmiştir. Fakat Ebu Hasan el-Eşari'nin Mukaddimesinde kaydettiği üzere bir müellifin kendi akidesine muhalif gördüğü gruplara ait görüşleri tarafsız olarak nakletmesi kolay değildir (Fiğlalı, 2001 s.246).

Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ta Ehl-i Sünnet dışındaki grupları acımasızca eleştirisi özellikle dikkat çekmektedir. Bazı yazarlar onun bu tavrını eleştirdiği grupların gerçek görüşlerini yansıtmadığı, dinde çok mutaasıp olan din âlimlerinin bu gruplar hakkındaki eleştirilerine dayandırdığı şeklinde iddialarda bulunmakla birlikte, onun çalışmasının mezhepler tarihi konusundaki eserler içerisinde önemli bir yere haiz olduğunu da itiraf etmektedirler.

1.7.5. Eserleri

Kaynaklarda Bağdadi'nin birçok eserinde söz edilmektedir. el-Kutbi onun on yedi eserinin bulunduğunu söylerken, es-Subki'ye göre Bağdadi'nin on beş eseri bulunmaktadır. Bunun haricinde Yusuf Ziya (Yörükkan), bunlara "Kitabu't-Tevarih" adlı eseri de ilave eder. Bu eserler içerisinde konumuzu ilgilendiren mezhepler tarihi ve kelamla ilgili üç eseridir. Bunlar hakkında geniş bilgi ilerideki sayfalarda verilecektir. Bu nedenle Bağdadi'nin eserlerini vermiş olduğumuz listede sadece ismine değinilecektir.

Bağdadi'nin eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. el-Fark Beyne'l-Fırak.
2. Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal.
3. Kitabu'l-İman ve Usuluhu: Diğer ismi "Kitabu Usulu'd-Din" olarak bilinir. Kelami meseleler hakkında bilgi veren sistematik bir kitaptır.
4. Kitabu't-Tefsir: Bu eserin Brockelmann'a göre adı, "Kitabu Tefsir Esmâ'illahi'l-Husna"dır. el-Kutbi ise bu eseri "Tefsiru'l-Kur'an" ismiyle zikreder.
5. Kitabu Fadaihi'l-Mutezile: Brockelmann Supp'da bu eserin adının "Fadaihu'l-Kaderiyye" olduğunu yazar.
6. Kitabu Fadaihi'l-Kerramiyye.

7. Kitabu'l-Fasl fi Usuli'l-Fıkh. el-Kutbi'de bu eserin ismi "et-Tahsil fi Usuli'l-Fıkh"dır.

8. Kitabu't-Tafdili'l-Fakiri's-Sabir 'ale'l-Ğaniyyi's-Şakir.

9. Kitabu Te'vil-i Muteşabihi'l-Ahbar: Brockelmann'a göre bu eserin adı "Te'vilu'l-Muteşabihat fi'l-Ahbar ve'l-Ayat"tır.

10. Kitabu Nefy-i Halkı'l-Kur'an.

11. Kitabu's-Sıfat.

12. Kitabu İbtali'l-Kavl fi't-Tevellud.

13. Kitabu'l-Mead fi-Mevarisi'l-İbad.

14. Kitabu Buluği'l-Meda fi Usuli'l-Huda.

15. Kitabu't-Tekmile fi'l-Hisab (Fığlalı, 2005, s. XXVII-XXVIII).

1.7.5.1. el-Fark Beyne'l-Fırak

Bağdadi'nin İslam Mezhepleri Tarihi konusunda iki eserinin olduğu bilinmektedir. Onun bu konuda yazdığı ilk eser el-Fark Beyne'l-Fırak'ta da sıkça atıfta bulunduğu el-Milel ve'n-Nihal'dir. Bu eserle ilgili açıklamalar ilerde gelecektir. Biz araştırmamızda Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ını esas aldığımız için öncelikle bu eseri tanıtmak istiyoruz.

Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî'nin bu meşhur ve önemli eserinin, bugüne kadar üç tahkikli neşri yapılmış, bir de tahkiksiz olarak basılmıştır. Bunlar:

a. Muhammed Bedr neşri (Matba'atu'l-Maârif-Kahire, 1328/1910). Bu nesir, Berlin Konig. Kütüphanesi 2800 numarada kayıtlı bir nüshaya dayanılarak yapılmıştır.

b. eş-Şeyh Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî neşri (Neşru-s-Sakaafeti'l-İslâmiyye yay.-Kahire, 1367/1948). Bu neşir, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin soyundan Çelebi Zade'den alınmış yazma nüshaya dayanılarak yapılmış ve Berlin nüshasında bulunmayan Beşinci Kısımın Beşinci ve müteakip bölümleri ilâve edilerek eser tamamlanmıştır.

c. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd neşri (Matba'atu'l-Medenî-Kahire, 1964 ?). Öyle görünüyor ki, Abdulhamîd, bu neşrini yazma nüshalara değil, M. Bedr ve Zâhidu'l-Kevserî'nin neşirlerine dayanarak yapmıştır. Maamafih eserde, ciddî bir kaç tashîhde bulunmuş ve değerli notlar ilâve etmiştir.

d. Eserin tahkiksiz yeni bir basımı da şudur: “el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırakati'n-Nâciyeti Minhum” (Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde yay., Beyrut, 1393/1973)

“el-Fark Beyne'l-Fırak”, iki ayrı cilt halinde İngilizce'ye de çevrilmiştir. (Birinci cilt: Kate Chambers Seelye, Moslem Schismes and Sects (Al-Fark Bain al-Fırak), Part. I. New York 1919).

Seelye, uzunca bir önsöz ve birtakım notlar koymasına rağmen, maalesef oldukça bozuk ve hatalı bir tercüme yapmıştır. Seelye'nin bu tercümesi, “el-Fark”ın başından Murcie'ye kadar devam etmektedir.

İkinci cilt: Abraham S. Halkın (Ph. D.), Moslem Schismes and Sects (Al-Fark Bain al-Fırak), Part, II, Tel-Aviv, 1935.

Halkın Seelye'ye göre daha sağlam bir tercüme yapmış ve esere güzel ve faydalı notlar ilave etmiştir. Halkın'ın tercümesinde, Beşinci Kısımın Beşinci ve müteakib bölümleri yoktur. Murcie'den başlayıp, Beşinci Kısımın Dördüncü Bölümü ile bitmektedir.

Öte yandan “el-Fark”, Abdurrezzâk b. Rızkılâh b. Ebî Bekr b. Halef er-Res'anî (647/1249) tarafından “Muhtasar Kitâbi'l-Fark Beyne'l-Fırak” başlığı ile ihtisar olunmuştur. Eser, Şam Zâhiriyye Kütüphanesinde numarada kayıtlı yazma nüshaya dayanarak Philippe Hitti tarafından neşrolunmuştur (Matba'atu'l-Hilâl-Mısır, 1924).

1.7.5.1.1. Eserin Yazılış Amacı

Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l Fırak'ını yazma amacına değinmeden önce İslam dünyasında peygamberimizin vefatından hemen sonra ortaya çıkan siyasi ve itikadi ayrılıkları kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin hilafetiyle birlikte Cemel ve Sıffin vakalarının olduğu bilinmektedir. Sıffin savaşından sonra ilk Harici grubun ortaya çıktığını görüyoruz. Onların Hz. Osman ve Ali ile birlikte birçok sahabeyi tekfir faaliyetleri daha sonra büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğu şeklinde bir forma dönüşmüştür.

Müslümanlar arasında Haricilerin bu tavrına karşı siyasi bakımdan hem Osman hem Ali tarafında yer alan ve tarafsızlar grubu olarak isimlendirilen büyük bir grup onların büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğuna dair itikadi delillerine karşı yine itikadi delillerle karşılık vermek suretiyle böyle bir kimsenin kâfir olamayacağı ve onun durumunun Allah'a ırc edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu tarafsızlar grubu mürci

olarak isimlendirilse de daha sonra Ehl-i Sünnet olarak ortaya çıkan grup aynı görüşü paylaşmıştır.

Diğer taraftan yine kendisini tarafsızlar grubu içerisinde sayan Mutezile ise temel argümanını büyük günah işleyen kimsenin ne mümin ne de kâfir olduğu yani iki menzile arasında bir menzilede bulunduğu anlayışıyla yukarıda ortaya çıkan her iki anlayışın arasında orta bir yol izleme tavrını benimsemiş ve böylece iman ile küfür arasında üçüncü bir durumu ortaya koymaya çalışmıştır.

Bunun yanında aynı grup temeli Mabed el-Cüheni'ye dayanan Kaderi inkâr ve Cad b. Dirhem'e dayanan Allah'ın subuti sıfatlarını inkârla birlikte Allah'ın kelamının da hadis olduğu anlayışını kendi prensiplerine dâhil etmişlerdir.

Kaderiyye'nin insanın fiillerinin kendisi tarafından meydana getirildiği ve onun Allah'ın ezeli ilminde yeri olmadığı şeklindeki anlayışı da kendi döneminde siyasi iktidarın kendi fiillerini Allah'ın takdirine bağlamalarından ileri geldiği Mezhepler Tarihi kaynaklarının özellikle ifade ettikleri bir husustur.

Bunların yanında Kur'an kendisini iki gruba ayırmaktadır. Al-i İmran suresi 7. ayette de belirtildiği üzere o, muhkem ve müteşabih olan ayetlerden meydana gelmektedir. Muhkem olanlar asla yoruma ihtiyacı olmayan zahiri manasıyla anlaşılması ve amel edilmesi gereken ayetlerdir. Fakat müteşabihat olarak isimlendirilen ayetler ise Allah Teâlâ'nın kendisine insanlara ait bir takım özellikleri izafe ettiği ayetler olup, bunlar bir kısım Müslümanların onları zahiri anlamında yorumlamalarına ve böylece teşbih-tecsim anlayışının İslam dünyasında yerini bulmasına sebep olmuştur.

İslam dünyasında her bir fırkanın farklı anlayışları kendisinin dışındaki gruplar tarafından eleştiriye tabi tutulsa da her fırka Kur'an'ı ve sünneti en doğru kendilerinin temsil ettiklerini iddia ederek yandaş toplamaya çalışmışlardır. Aslında farklı anlayışlardan daha önemlisi her bir fırkanın kendisine göre yanlış anlayışa sahip olanları zındıklıkla ve hatta tekfirle itham etmeleri daha dikkat çekici bir husustur.

Hâlbuki İslam dini hadis ve Kur'an açısından incelendiğinde bu Müslümanlar arasında ayrılık oluşmasını yasakladığı görülür. İslam tevhid dinidir. Kur'an'da Kerim'de "Gerçek şu ki, bu (tevhid ve İslam dini), bir tek din olarak sizin dininizdir. Ben de sizin rabbinizim. O halde başkasına değil, bana kulluk edin" buyurmaktadır.

İslam'ın kabulünde temel şart olan bir ve tek Allah'a inanmak Kur'an'ın birçok yerinde açıklandığı gibi, insanların ayrılık tefrikaya düşmemesini öğütleyen ayetler oldukça fazladır. Özellikle bu konuda "Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin" ayeti oldukça önemlidir.

Ayrılığa düşülmemesi, birlik ve beraberliğin muhafaza edilmesi, müslümanlar arasında münakaşa ve niza'nın olmamasını belirten ve birliğin zaruretini özellikle vurgulayan ayetlere rağmen, Peygamberimizin vefatından hemen sonra Müslümanların farklı gruplara ayrılmak suretiyle firkalaşacağı da ifade edilmektedir. Bu hadise göre Mecusi, Yahudi ve Hıristiyan toplumu nasıl ki tefrikaya düşmüşse İslam ümmeti de 73 firkaya ayrılacak ancak Hz. Muhammed ve ashabının yolunda olan biri haricinde diğerleri cehenneme gidecektir; o cennete giden fırka ise kurtuluşa eren firkadır.

Farklı rivayet şekilleri bulunmakla birlikte,¹, bu hadisin en meşhur rivayet şekli şöyledir:

“Yahudiler 71 firkaya ayrıldılar. Birisi Cennet'te, 70'i Cehennem'dedir. Hıristiyanlar 72 firkaya bölündüler. 71'i Cehennem'de, birisi Cennet'tedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 firkaya ayrılacaktır. Birisi Cennet'te, 72'si Cehennem'de olacaktır. Denildi ki: Ey Allah'ın Resülü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki: Cemaattir.” (İbn Mace, 1992, s. 1321-1322) Diğer bir rivayette de kurtuluşa eren fırka, “*Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yolda olanlar*” şeklinde ifade edilir.

Aslında hadisin metnine bakıldığında birçok problemi ve soruları beraberinde getirdiği görülecektir. Bunlardan biri hadisteki 73 sayısıdır. Bu rakam gerçek bir sayıya mı işaret etmektedir yoksa çokluktan kinâye olarak mı kullanılmaktadır?

Hadisteki diğer bir problemde yetmiş üç sayısının ana firkaları ifade eden bir sayı mı olduğudur. Eğer böyleyse hiçbir müellif, ana firkaların sayısını 12'den yukarı çıkaramamıştır. Tâli kollarıyla birlikte ana firkalar kastedilmişse, bu takdirde 73 sayısı rahatlıkla aşılabilir. Buna bağlı olarak bir başka problem ise bir firkanın fırka sayılabilmesi için ne tür kriterlere sahip olması gerektiğidir.

¹ Mevlüt Özler, 73 fırka ile ilgili hadisleri, farklı rivayet şekillerini dikkate alarak 4 gruba ayırır:
1. Ümmetin sadece kaç firkaya ayrılacağını haber veren rivayetler (Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nîsâbü'rî, Beyhakî, İbn Hibbân), 2. Bir firkanın Cennette, diğerlerinin Nârda olacağını ifade eden rivayetler (Dârimî, Ahmed b. Hanbel), 3. Cennette olacak firkanın belirleyici kimliğini açıklayan rivayetler (Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Nîsâbü'rî), 4. Tüm firkaların Cennette, sadece birinin Nârda olacağını bildiren rivayetler (Aclûnî, Suyûtî, Aliyyü'l-Kârî, İbn Arrâk). Bu rivayetler için bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yay. İstanbul 1996, ss. 21-28. Ahmet Keleş ise, 73 fırka hadislerini 5 grupta değerlendirir. Buna göre, 1. Ümmetin çeşitli firkalara ayrılacağını haber veren rivayetler, 2. Hangi firkanın Cennetlik veya cehennemlik olduğunu bildiren rivayetler, 3. Cennete girecek firkayı tavsif eden rivayetler, 4. Cehenneme girecek firkayı bildiren rivayetler, 5. Cemaate tabi olmayı ifade eden rivayetler. Ayrıntıları için bkz. Keleş, Ahmet, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marîfe (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, yıl: 5, sy. 3, Konya, Kış 2005, s. 25-45. Ayrıca bkz. Dalkıran, Sayın, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, c. 1, sy. 1, Ankara, Kasım 1997, s. 97-116.

Şayet 73 sayısı çokluktan kinâye olarak kullanılmış ise, bu durumda Yahudilerin 71, Hristiyanların 72, Müslümanların 73 fırkaya ayrılmaları ne anlama gelmektedir? Yahudiler 71, Hristiyanlar 72 fırkaya ayrılmış iken, İslâm fırkalarının 73 ve dolayısıyla onlardan bir fazla oluşunun sebebi hususunda,¹ Hz. Peygamber'in bununla, İslâmiyet'in Yahudilik ve Hristiyanlık'a nispetle daha çok meziyetlere sahip olduğunu ifade etmek² ve üç din arasında bir mukayesede bulunup nispet tesis etmek istediği (Topaloğlu, 1996, s. 164), bu fazlalığın İslâm Dini'nin özelliği ve Müslümanlara tanınmış olan düşünce hürriyetinde aranması gerektiği dile getirilmiştir (Fığlalı, 2005, s. XXV). Ancak kurtuluşa eren firkanın bir tane olup geriye kalanların hepsinin cehennemlik olmasını, İslâm'ın tanıdığı düşünce hürriyeti ile açıklamak pek tutarlı görünmemektedir. Şayet bu, düşünce hürriyetinin sonucu ise, neden bu fikir sahiplerinden sadece bir tanesi Cennet'e gitmeyi hak edip diğerleri Cehennem'e gitmektedir (Keleş, 2005, s. 43). Nitekim Watt da, "Kendi dinî grubunun meziyetleri ile övünen bir Müslüman anlaşılabilir ama mezheplerin çokluğu hiç de övünülecek bir şey değildir. Yetmiş üç fırka hakkındaki bu hadis, nasıl olup da Müslümanlar arasında kabul edilegelmiştir? Belki de aşırı derecede mutaassıp bir grup, diğer yetmiş iki fırka Cehennem'e giderken kendilerinin kurtuluşa eren fırkaya mensup olduklarını iddia etmekle mutlu olmuştur" diyerek bu hususa dikkat çekmektedir (Watt, 2002, s. 2).

Nitekim bu hadis, kendisini hadiste bildirilen fırka-i nâciye olarak gören fırka müntesipleri tarafından haklılıklarını meşrulaştırma ve kendisi dışındaki diğer fırkaları da cehennemlik ve Ehl-i Bid'at olarak damgalayarak marjinalleştirme vasıtası olarak kullanılmıştır (Okumuş, 2005, s. 56-58). Ümmetin 73 fırkaya ayrılıp 72'sinin Cehennem'e, sadece birinin Cennet'e gideceğine dair rivayetler ile 'Kaderiyye'nin ümmetin mecûsîleri' olduğu, 'Hâricîlerin okun yaydan çıktığı gibi dinden çıktıkları şeklindeki Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetler, ortaya "tekfir" problemini çıkarmıştır.³

¹ Watt, 73 Fırka hadisinin önemine ve problematik karakterine ilk dikkat çekenin Ignaz Goldziher olduğunu belirtir. (Watt, W. Montgomery, *The Formative Period of Islamic Thought*, Oneworld Publication, England 2002, s. 2).

² Goldziher, İslâm'ı yüceltmek için Yahudiliğin 71 ve Hristiyanlığın 72'sine karşın İslâm'ın 73 hasleti (virtue) olduğunu bildiren bir hadisin bulunduğunu, ancak yanlış anlaşıldığını, hadisteki 73 hasletin 73 fırkaya dönüştürülerek bu yanlışın tek tek 73 fırka sıralayan bir anlayışa zemin hazırladığını söyler. (Goldziher, Ignaz, *Introduction to Islamic Theology and Law*, (çev. Andras and Ruth Hamori), Princeton Univ. Press, Princeton 1981, s. 167). Watt, Goldziher'in, bu hadisin Hz. Peygamber'in "iman 70 küsur şubeye sahiptir" şeklinde söylediği başka bir hadisten çıkarılmış olduğunu ileri sürdüğünü belirterek, bu iddiasında onu haklı bulmaktadır. (*The Formative Period*, s. 2).

³ Tekfir meselesi, doğuracağı sonuçlar itibarıyla hassas bir konudur. Bunun sınırları âlimden âlime değişse de herkes, tekfirin işletilebileceği durumların olduğu kanaatindedir. Yerinde tekfirin lüzumu ile

Zira Hz. Peygamber'in bu derece yerdiği ve Cehennem'e gideceğini haber verdiği bu fırkaların müntesiplerinin iman noktasındaki durumları ne olacaktır? Bu noktada, Şehristânî'nin belirttiği gibi, Ehl-i Ehvâ'nın tekfiri meselesinde, fıkıh usulcileri arasında ihtilaf bulunmakta, mezhepte aşırı ve mutaassıp olan kişiler, muhaliflerini küfre ve dalâlete nispet ederken, müsâmahakâr olanlar ise arayı bulmaya çalışmakta ve tekfire başvurmamaktadır (Şehristani, 2008, s. 203). Mesela, Eş'arî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan birbirlerine muhalif fırkaları dışlamak yerine, 'İslâm'ın onları birleştirdiğini ve topladığını' söyleyerek (Eş'ari, 2005, s. 27) İslâm dairesi içerisinde kabul etmeyi tercih eder.

Bağdadi, el-Fark Beyne'l-Fırak'ını bir takım farklı varyantları bulunan yetmiş üç fırka hadisini, ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve bunlardan sadece birinin kurtuluşa ereceği şeklinde gelen rivayeti esas alarak yazmıştır. Bu eserini yetmiş üç fırka temelinde yazan Bağdadi bu tavrıyla yetmiş üç sayısını gerçek bir sayı olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda dokuz ana grup ortaya koyarak alt kolları ile birlikte onları yetmiş üçe çıkartmıştır. Çünkü ilk dört halifenin de kendilerinden sonra fırkalara bölüneceğini bunlardan yalnızca bir fırkanın kurtuluşa ereceğini diğerlerinin ise dünyada sapıklığa düşüp, ahirette de perişan olacağını rivayet ettiklerini kabul etmektedir.

Yine sahabenin ileri gelenlerinin Kaderiyye, Mürcie ve Havaric'in yerildiği ve Nehrevan'da toplanan Haricilerden uzaklaştığının bildirilmesi onun bu hadisi temel almasına sebep olan hususlardan biridir.

Bağdadi'yi yetmiş üç fırka hadisini esas almaya götüren diğer bir neden ise Hz. Peygamber'in Kaderiyye'nin yerilmesi ve onların bu ümmetin Mecusileri olduğu şeklindeki rivayetler ve aynı zamanda Kaderiyye ile birlikte Mürci ve Havaric'in yerilmesine dair rivayetlerdir.

Abdülkahir el-Bağdadi'nin bu eserini yazmaktaki gayesi, sayılarının yetmiş iki olduğunu söylediği fakat aslında bu sayıyı çok aşan fırkaları reddetmek ve kurtuluşa eren fırkanın ancak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğunu ispat etmektir. el-Fark Beyne'l-Fırak'ta bu alanın diğer eserlerinde görüldüğü gibi fırkaların doğuşu ve gelişmesinde tarihi, siyasi, içtimai, kültürel vb. şartlar ve sebepler üzerinde durulmamış, fırkayı meydana getiren amilin bir kişi veya çeşitli kişiler olduğu esastan hareketle önce o kişinin tanıtımına, daha sonrada görüşlerinin tenkidine geçilmiştir. Sünni olmayan

yersiz tekfirin tehlike ve zararları hakkında bkz. Kılavuz, A. Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yay., 5 bsk., İstanbul 1996, s. 235-239, 245-252.

muhtelif şahıs ve fırkalara ait görüşler nakledilirken tarafsızlık ilkesine riayet edilmemiş, Fahreddin er-Razi ve son devir araştırmacılarının da belirttiği gibi akaid mezheplerinin kendi eserlerinden değil, muhaliflerinin eserlerinden nakiller yapılmış, çok defa bu mezheplerin benimsemediği hatta reddettiği görüşler kendilerine nispet edilmiş ve bu görüşlerin onların bazı kanaatlerinin kaçınılmaz sonuçları olduğu ileri sürülmüştür.” (Fığlalı, 1992, s. 172).

1.7.5.1.2. Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ta Takip Ettiği Yöntem

Bağdadi el-Fark'ı beş kısma ayırmıştır. Birincisi ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair me'sur hadisin açıklanmasıyla ilgilidir. O, bu hadis ile ilgili varyantları vermeye çalışır. Fakat onun anlayışında yetmiş üç fırka hadisi, sağlam bir hadistir ve mezheplerin tasnifi de bu hadise dayandırılmalıdır. Yetmiş üç fırka hadisinde bahsedilen mezheplerde cehennemlik olanlar dinin aslı üzerinde birleşmekle birlikte fikhin teferruatı hakkında ayrılığa düşen mezhepler kast edilmemiştir.

İkinci husus ise ümmetin fırkalarının ve onlardan olmayanların genel olarak açıklanması konusundadır. Bağdadi, bu bölümde İslam milletinin anlamının ne olduğunu açıklamaya çalışır. Ona göre İslam ümmeti, âlemin yaratılmış olduğunu, onu yaratmanın birliği ve kıdemini, sıfatlarını, adaletini, hikmetini, onun herhangi bir şeye benzemediğini, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve onun risaletinin bütün insanlığı kapsadığını, şeriatının sonsuzluğunu ve getirdiği şeylerin hepsinin doğruluğunu, Kuran'ın şeriat hükümlerinin kaynağı, Kabe'nin de namaz için yönelinmesi gerekli kible olduğunu kabul eden herkesi içine almaktadır. Bütün bu hususları ikrar eden ve küfre götürebilecek herhangi bir bidate uymayan herkes sünnidir, muvahhidir. Eğer bu meselelere bir bidat eklerse, onun durumuna bakılır. Batıniyye, Beyaniyye, Muğiriyye veya bütün imamların tanrı olduğuna ya da bir kısım imamların ilahlığına inanan Hattabiyye'nin bidatlerine, Hulul mezheplerine, tenasuhe inananların gruplarına, kızların kızları ve oğulların kızlarıyla evlenmeyi uygun gören Haricilerin Meymuniyye mezhebine, İbadiyye'nin İslam şeriatı ahir zamanda kaldırılacaktır diyen Yezidiyye mezhebine inanırsa veya Kuran haram kıldığını helal sayar onun yorumlanmaya ihtiyaç duyulmayacak bir kesinlikle helal kıldığını haram sayarsa İslam ümmetinden değildir ve onun hiçbir değeri yoktur.

Bidatleri Mutezile'nin, Havaric'in, Rafizilerin İmamiyye kolunun, Zeydiyye'nin, Neccariyye'nin, Dıriyye veya mücessime'nin bidatleri türünden bir bidat ise o kimse

bazı bakımlardan İslam ümmetindedir. Onun Müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir ve Müslümanlarla birlikte savaştıkları takdirde fey ve ganimetten pay almasına ve mescitte namaz kılmasına engel olunmaz. Fakat bunlar dışındaki hükümlerde İslam ümmetinden sayılmaz. Yani ne cenaze namazı kılınır ne de arkasında namaza durulur. Ne kestiği helal olur, ne de Sünni bir kadınla evlenebilir. Sünni bir erkeğin onların inanişında bir kadınla evlenmesi de helal olmaz (Bağdadi, 2005, s. 13-14).

Bağdadi, bu anlayışını ise Ali b. Ebi Talib'in Hariciler hakkında söylediği "Üzerimize gerekli olan üç şey vardır: Sizinle savaşı biz başlatmayız, İçlerinde Allah'ın adını anmanız için sizleri Allah'ın mescitlerine girmekten alıkoymayız ve bidatiniz devam ettiği sürece sizlerin ganimetten hisse almanızı yasaklamayız" sözlerine dayandırmaktadır (Bağdadi, 2005, s. 14).

Üçüncü kısımda ise sapık fırkalardan her birini sapıklıklarına ayıran Bağdadi, az önce temas ettiğimiz ve yetmiş üç fırka hadisinde yerini bulan fırkalara ayırmıştır. O bunları sekiz ana gruba ayırmış Rafıza yani Şia ile başlayarak Havaric, Mutezile ve Kader grupları, Mürcie, Neccariyye, Dırrariyye, Bekriyye ve Cehmiyye fırkaları Kerramiyye ve Müşebbihe olarak tasnif etmiştir.

Dördüncü kısım ise İslam'a mensup olmadığı halde ona nispet edilen fırkalar hakkındadır. el-Fark Beyne'l-Fırak'ın bu bölümü tezimizin ana konusunu teşkil ettiğinden ileride daha detaylı üzerinde durulacaktır.

Beşinci ve son kısım ise yetmiş üç fırka hadisinde belirtildiği üzere kurtuluşa eren fırkanın incelenmesine ve İslam dinin güzelliklerinin açıklanmasına ayrılmıştır. Bağdadi tarafından bu kısım yedi bölüme ayrılmış, birinci bölümde sünnet ve cemaat fırkalarının sınıfları, ikinci bölümde sünnet cemaat ehlinin kurtuluşu, üçüncü bölümde sünnet ve cemaat ehlinin üzerinde birleştiği esaslar, dördüncü bölümde ümmetin selef-i salih'ine göre Ehl-i Sünnet tabiri, beşinci bölümde sünnet ehlinin birbirlerini tekfir etmekten korunmuş olmaları, altıncı bölümde sünnet ehlinin faziletlerinin ve ilimlerinin türleri ile imamları ve yedinci bölümde de sünnet ehlinin din ve dünyadaki izleri ve onların din ve dünyadaki övgüleri açıklanmıştır.

Mezhepler tarihi yazarları mezhepleri tasnif ederken iki farklı metottan birisini uygular. Bağdadi'nin eserini yazarken kullandığı metot fırka ve din kurucuları belirtilip sonra görüşlerinin açıklanmasıdır. Bağdadi, önce fırkalar hakkında genel bilgi verip, daha sonra sapık olarak görülen fırkalar hakkında bilgi verir. Dördüncü bölümde ise İslam'a mensup olmadığı halde, İslam'a nispet edilen fırkalar hakkında bilgi verir. En

son kısımda ise (el-Fırkatu'n-Naciye) ve İslam dinin güzelliklerinin anlatıldığı kısım gelir.

1.7.5.1.3. el-Fark Beyne'l-Fırak'a Göre Fırkalar

İslam fırkalarını üç genel başlık altında toplamıştır. Bunlar;

I. Sapık fırkalar

A. Rafizî fırkaları

1. Zeydiyye

a. Carudiyye

b. Suleymaniyye veya Ceririyye

c. Butriyye (Betriyye-Ebteriyye)

2. Keysaniyye

3. İmamiyye

a. Kamiliyye

b. Muhammediyye

c. Bakıriyye

d. Navusiyye

e. Şumeytiyye

g. 'Ammariyye

h. İsmailiyye

ı. Museviyye

i. Mubarekiyye

j. Kat'iyye

k. Hişamiyye

l. Zurariyye

m. Yunusiyye

n. Şeytaniyye

B. Havaric

1. el-Muhakkimetu'l-Ula

2. Ezarika

3. Necedat

4. Sufriyye

5. Acaride

- a. Hazımiyye
- b. Şu'aybiyye
- c. Halfiyye (Halefiyye)
- d. Ma'lumiyye-Mechuliyye
- e. Saltıyye
- f. Hamziyye
- g. Se'alibe
 - Bir fırka
 - Ma'bediyye
 - Ahnesiyye
 - Şeybaniyye
 - Ruşeydiyye
 - Mukremiyye

6. İbadiye

- a. Hafsiyye
- b. Harisiyye
- c. Yezidiyye
- d. Ashabu Taat.

7. Şebibiyye

C. İtızal ve Kader Fırkaları

- 1. Vasiliyye
- 2. 'Amravviye, ('Amriyye)
- 3. Huzeliyye (Huzeyliyye)
- 4. Nazzamiyye
- 5. Esvariyye
- 6. Muammeriyye
- 7. Bişriyye
- 8. Hişamiyye
- 9. Murdariyye
- 10. Caferiyye
- 11. Sumamiyye
- 12. Cahızıyye
- 13. Şahhamiyye
- 14. Hayyatıyye

15. Ka'biyye
16. Cubbaiyye
17. Behşemiyye

D. Mürcie Fırkaları

1. Yunusiyye
2. Gassaniyye
3. Tumeniyye
4. Sevbaniyye
5. Merisiyye

E. Neccariye Fırkaları

1. Burgusiyye
2. Zaferaniyye
3. Mustedrike

F. Dırasıyye, Bekriyye ve Cehmiyye Fırkaları

G. Kerramiye Fırkası

H. Müşebbihe Fırkası (Fıġlalı, 2005, s. 25)

II. İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalar

- A. Sebeiyye
- B. Beyaniyye
- C. Muġiriyye
- D. Harbiye
- E. Mansuriyye
- F. Cenahiyye
- G. Hattabiyye
- H. Ğurabiyye- Mufavvıda- Zemmiyye
- I. Şuray'ıyye-Nemiriyye
- İ. Hululiyye
 1. Sebeiyye
 2. Beyaniyye
 3. Cenahiyye
 4. Hattabiyye
 - 5-6. Şuray'ıyye
 7. Rizamiyye
 8. Mukaniyye

- 9. Hulmaniyye
- 10. Hallaciyye
- 11. Azafıra
- J. Ashabu'l-İbaha
 - 1. Babekiyye
 - 2. Maziriyye
- K. Ashabu't-Tenasuh
- L. Habıtiyye
- M. Hımariyye
- N. Yezidiyye
- O. Meymuniyye
- Ö. Batiniyye

III. Kurtuluşa Eren Fırka (el-Fırkatu'n-Naciye) (Fığlalı, 2005, s. VIII).

1.7.5.1.4. el-Fark'ın Mezhepler Tarihi Açısından Önemi

Mezhepler Tarihi geleneğinde yetmiş üç fırka hadisindeki sayıyı mutlak bir rakam olarak kabul etme geleneği en-Naşi el-Ekber ile başlamıştır. Daha sonra Malati ile devam eden bu anlayış Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ı ile mezhepler tarihçileri için bir gelenek halini almış. Daha sonra gelen bu sahanın mümeyyiz şahsiyetleri de aynı geleneği de devam ettirmişlerdir. Bağdadi, bu geleneğe farklı açıdan bakmış belki de yaşadığı dönemin siyasi, sosyal şartları ve kendisinin ilmi kişiliği onu sistemli bir şekilde yeni bir mezhepler tarihi kitabını yazmaya sevk etmiştir diyebiliriz.

el-Fark Beyne'l-Fırak müellifinin mutaassıplığı ve her bir fırkanın iddialarının sapıklık veya bir hezeyan olarak değerlendirilmesi bir yana bırakılacak olursa oldukça sistematik bir eserdir.

Eserin en önemli yönlerinden birisi özellikle dördüncü asırda farklı grup ve anlayışların hangisinin doğru yolda olduğu müslümanlar arasında tartışmalı bir konudur. Belki Eş'ari ve Maturidi ile ortaya çıkan yeni düşünce sistemi Müslümanları belli bir görüş etrafında toplamış olsada bunların birbirlerini henüz kabul edebilir bir durum söz konusu değildi. Bağdadi, burada el-Fark Beyne'l- Fırak'la devreye girmek suretiyle Sünni anlayışları bir çatı altında toplamaya ve Sünniliği gerektirecek olan inanışları sistemli bir şekilde sıralamaya koymuştur. Onun bu metodu Sünni Müslümanları bir çatı altında toplama açısından son derece etkili olmuştur.

Bağdadi'nin bir diğer önemli icraatı ise yetmiş üç fırka hadisine dayanarak belirlediği fırkaları Ehl-i Bid'at fırkalar olarak tasnif etmesidir. Fakat onun eksikliği hangi şartlar çerçevesinde bunları tespit ettiğini ortaya koymamasıdır. Bununla birlikte o kendi ifadesiyle bu sapık fırkaları gruplarken kendisinden önceki mezhepler tarihçilerinin yapmış olduğu faaliyetten esinlenmiştir.

Bağdadi'nin bu gruplamalarda her bir mezhebin kurucusunun kim olduğu ismen vurgulanmış olsada diğer kaynaklarda yer alan isimlerle bazen uyuşum göstermemektedir. Onlar hakkında daha açık ve belirgin ifadeler kullanmaması mezhepler tarihi araştırmacılarını güç bırakmaktadır.

Bu eksikliklerine rağmen Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ı kendisinden sonra gelen tüm mezhepler tarihçilerine kaynaklık etmiştir. Onun eserini görmeden ve okumadan mezhepler tarihi araştırması yapmak mümkün değildir. Bağdadi'den sonra gelen İbn Hazm, Ebu Muzaffer el-İsferaini, Şehristani ve Fahreddin Razi gibi meşhur müelliflerin yanında Mezhepler Tarihi konusunda eser veren klasik dönem müellifleri ve aynı zamanda münferid mezhep çalışmaları yapan kişiler dahi el-Fark Beyne'l-Fırak'ın mutlaka okunması gerektiğini düşündükleri için çalışmalarında daima bu esere atıfta bulunmuşlardır.

Sonuç olarak birçok yönlerden eleştirebilme imkânına sahip olduğumuz Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ı bizzat mezhep kurucularının kendi söz ve eserlerine dayanarak değil de, ikinci el kaynaklardan yararlanmak suretiyle yazıldığı ve eleştiriye tabi tutulduğu iddia edilse dahi yine de araştırmacıların ilk kaynakları arasında bulunma özelliğini muhafaza etmektedir.

1.7.5.2. el-Milel ve'n-Nihal

Bu eser Bağdat'ta 6819 numarada kayıtlı yazma nüshaya dayanılarak ve Bağdadi'nin diğer eseri el-Fark Beyne'l-Fırak adlı eseriyle karşılaştırmak suretiyle Dr. Albert Nesri Nadir tarafından neşredilmiştir. Triton bu eserin kayıp olduğunu iddia ederken, Brockelmann ve Muhammed Zahir el-Kevseri tarafından mevcut olarak gösterilmektedir. Brockelmann, eserin Aşir Efendi Kütüphanesi 555 numarada kayıtlı olduğunu söylerken, Zahidu'l-Kevseri, Bağdat Evkaf Kütüphanesindeki nüshayı da ekler (Fığlalı, 2005, s. XXVIII). Neşredilen nüsha toplam 127 varaktır. Eser 39. varaktaki Keysaniyye ile başlamaktadır. Eserin baş kısmında bulunan 39 varak noksandır. Dr. Nadir eserin önsözünde belirttiği ve Bağdadi'nin de "el-Fark" isimli

eserinde belirttiği gibi “Kitabu’l-Milel ve’n-Nihal” eseri “el-Fark Beyne’l-Fırak” isimli eserinden önce yazılmıştır. ”el-Milel” de bahsedilmeyen birtakım konu ve meselele el-Fark a eklenmiştir. Nitekim “el-Milel” de, “İslam’a nispet edildikleri halde İslam’dan olmayan fırkalar” ve “ Ehl-i Sünnet’in Faziletleri” vs. gibi bölümler yoktur. Ayrıca fırkalar oldukça muhtasar bir şekilde ele alınmıştır.

el-Milel, Keysaniyye fırkasıyla başlamaktadır. Hariciye, kaderiye-Mutezile, Mürcie, Neccariyye, Cehmiyye ve Sünnet ve Cemaat Ehli’nin Kurtuluşunun Tahkiki bölümleri bulunmamaktadır. ”el-Milel” deki fırkalar şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1.Keysaniyye
2. Havaric
 - a. Muhakkimetu’l-ula
 - b. Ezarika
 - c. Necedat
 - d. Sufriyyetü’l-Ziyadiyye
 - e. Meymuniyye
 - f. Şabiyye
 - g. Hazımiyye ve hamaziyye
 - h. Malumiyye ve Mechuliyye
 - ı. Saltıyye

1.7.5.3. Usulü’ d-Din

Bu eser Bağdadi’nin, kelami konuları içeren bir eserdir. Bağdadi Usulü’ d-Din’i on beş meseleden oluşturmuştur. Çünkü İslam ümmeti içerisinde meydana gelen ayrılıklarda on beş sayısı önemli bir rakamdır. Çünkü şeriatta da hükümler adet bakımından on beş sayısı üzerine tertip edilmiştir. Bunlardan bir kısmında ümmet icma etmiş bir kısmında ise ihtilafa düşmüşlerdir. Örneğin bu ihtilaflardan biri buluğ yaşı hakkında meydana gelmiştir. İmam Şafii’ye göre Rum ve Acemin yaşı değil Arabın yaşıyla erkek ve kadınların on beş yaşında buluğa ermektedir. Yine bu konudaki bir diğer ihtilaf da kadınların hayzın en çok süresiyle ilgilidir. İmam Şafii ve Medine fakihlerine göre geceleriyle birlikte bunlar on beş gündür. Yine iki hayız arasını ayıran temizliğin başı imamların ekseriyetine göre on beş gündür. Bu Şafii ve ona uyanlara göredir. Ebu Hanife ve ona uyanlara göre ezan on beş kelimedendir oluşmaktadır.

Bu ve benzeri hususlarla on beş rakamını önemli gören Bağdadi buna dayanarak itikadi meseleleri de on beş sayısı üzerine bina etmektedir. Bu on beş meselenin ayrıntıları şunlardır:

Birinci mesele: İlimlerin hususi ve umumi hakikatleri

İkinci mesele: Âlemin meydana gelişi ve âlemdeki araz ve cisimler

Üçüncü mesele: Âlemi yaratanın (sani) marifeti

Dördüncü mesele: Kaim ve zati sıfatlarını bilinmesi

Beşinci mesele: İsim ve sıfatların marifeti

Altıncı mesele: Adalet ve hükümlerin marifeti

Yedinci mesele: Resul ve nebilerin marifeti

Sekizinci mesele: Nebilerin mucizesi ve evliyaların kerametinin bilinmesi

Dokuzuncu mesele: İslam'ın erkânın bilinmesi

Onuncu mesele: Teklifin hükümleri, emir ve nehyin haberinin marifeti

On birinci mesele: İnsanların dönüşünün bilgisi

On ikinci mesele: İman esaslarının açıklanması

On üçüncü mesele İmametın hüküm ve şartlar hakkındaki iddiaların açıklaması

On dördüncü mesele: Âlimlerin ve avamın marifeti

On beşinci mesele: Küfür ve facir ehva ehlinin açıklanması.

Bağdadi, eserinde Ehl-i Sünnet inancının temel esasları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Dinin bu on beş aslında ümmetin bazılarının bazılarına muhalefet ettiğini belirtir. Bu meseleler hakkında fırkaların görüşleri zikredilir. Muhaliflerin görüşleri reddedilip, Ehl-i sünnetin bu meseleler hakkındaki görüşlerini kitap ve sünnetten delillerle göstermeye çalışır. Her bahis hakkında ortaya atılan sorular ve bunlar hakkındaki görüşler sistemli bir şekilde yer alır.

Bağdadi'nin kelamla ilgili olmasına rağmen konuları işlerken bazı mezheplerin görüşlerine yer vermesi onu çalışmamızın temel kaynakları arasına almamıza neden olmuştur. Bağdadi'nin Usulü'd-Din adlı eseri Carullah Kütüphanesi 2076 numaralı kaydına dayandırılarak 1928 yılında İstanbul Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi tarafından neşredilmiştir (Fığlalı, 2005, s. XXVII).

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI FIRKALAR

Bağdadi el-Fark Beyne'l-Fırak'ın dördüncü kısmını İslam'dan olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalara ayırmış ve bunları on yedi bölüm halinde sıralamıştır. Bunlar Sebeiyye, Beyaniyye, Muğiriyye, Harbiyye, Mansuriyye, Cenahiyye, Hattabiyye, Gurabiyye (Mufavvıda-Zemmiyye), Şuraiyye (Nemiriyye), Hululiyye, Ashabu'l-İbaha, Ashabu'l-Tenasuh, Habıyye, Hımariyye, Yezidiyye, Meymuniyye ve Batıniyyeden oluşmaktadır. Bağdadi Hululiyye,'yi kendi içerisinde de on bir alt başlığa ayırmıştır. Bunlar ise Sebeiyye, Beyaniyye, Cenahiyye, Hattabiyye, Şuraiyye, Nemiriyye, Rizamiyye, Mukannaiyye, Hulmaniyye, Hallaciyye ve Azafira'dır. Ashabu'l-İbaha da Babekiyye ve Maziyariyye olmak üzere iki gruptur. Araştırmamızın temelini oluşturan bu bölümde Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak adlı eserinde yer aldığı şekliyle ve onun tasnifine bağlı kalınarak bu mezheplerin iddia ve görüşleri üzerinde durulacak, mezhepler hakkındaki değerlendirmelere yer verilecektir.

2.1. el-Fark Beyne'l-Fırak'ta İslam Dışı Sayılan Fırkalar

Bağdadi, el-Fark Beyne'l-Fırak'ın dördüncü kısmında kendi kriterlerine göre, İslam'dan olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalardan bahseder.

Bir fırkanın İslam ümmetinden sayılıp sayılamayacağı, kelamcıların İslam milleti tanımlarına göre değişiklik göstermektedir. el-Ka'bi (ö. 319/931), Makalat'ında "İslam dini" adının, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve onun getirdiklerinin doğru olduğunu kabul ve ikrar edenlere verileceğini iddia eder. Kerramiler İslam dinine mensup olmanın şartını "La ilahe illallah Muhammedun Resulullah" (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın Resulüdür) ifadesini dil ile söylemek şeklinde belirlemişlerdir. Bağdadi, buna itiraz ederek eğer sadece kelime-i tevhidin dil ile ifadesini söylemek müslüman olmanın şartı olmuş olsaydı buna göre Yahudilerden el-İseviye ve el-Muşikaniyye'yi de İslam milletine dâhil etmek gerekirdi demektedir. Çünkü onlar da Allah'ı ve Hz. Muhammed'in Araplara gönderilmiş peygamberi olduğunu ve getirdiklerinin de hak olduğunu kabul etmektedirler (Bağdadi, 2005, s. 175).

Ehl-i hadisten bazı fıkıhçılar “İslam milleti” tabirini beş vakit namazın Kâbe’ye yönelerek kılınması gerektiğine inanan herkese verilebileceğini iddia ederler. Bağdadi, sahabe devrinde zekât vermeyi reddetmek suretiyle dinden çıkmış olanların pek çoğunun, namazın Kâbe’ye yönelerek kılınması gerektiğine inandıklarını belirtir. Fakat zekâtın gerekliliğini inkâr ettikleri için dinden çıkmışlardır ki bunlar Benu Kinde ve Temimden olan mürtedlerdir. Bu yüzden Bağdadi Ehl-i Hadis’in tanımının doğru olmadığını savunur. Ayrıca Benu Hanife ve Benu Esed kabilelerindeki mürtedler hem zekâtı inkâr etmeleri hem de Müseylime ve Tuleyhan’ın peygamberliğini kabul etmeleri sebebiyle dinden çıkmışlardır. Benu Hanife’nin, ayrıca sabah ve akşam namazının farziyetini inkâr etmeleri sebebiyle de kâfir sayılmaları gerektiğini söyler (Bağdadi, 2005, s. 175).

Bağdadi’nin kendi “İslam milleti” tanımını şöyle yapmıştır: “Âlemin yaratıldığını (hudus), onun Yapıcısının (Sani’) Birliğini ve kıdemini, teşbih ve ta’til’i (sıfatları yok kılmak) reddederek O’nun Adil ve Halim olduğunu ikrar ve bunların yanında bütün peygamberlerin peygamberliklerini, Muhammed’in bütün insanlığa nebi ve resul olarak gönderilişinin doğruluğunu, şeraitinin ebediliğini, getirdiği şeylerin hepsinin gerçekliğini, Kur’an’ın O’nun şeriatının hükümlerinin kaynağı olduğunu Kâbe’ye yönelerek beş vakit namaz kılmanın gerekliliğini (vücub), zekât, Ramazan orucu ve bir bütün olarak Allah’ın evini haccetmenin vücubunu kabul eden herkes İslam milleti mensubu olarak kabul edilir. Bu şartları kabul eden kişi, imanına küfre götürecek bir şey karıştırmamışsa tevhit ehli bir sünnidir.”

Bağdadi’nin bu ifadeleri Allah’ın varlığına ve birliğine inanan ve peygamberin getirdiği zorunlu olarak bilinen hususları tasdik eden, bunların yanında dinin emrettiği ve yasakladığı hususların farziyyetine inanan kimsenin Sünni olarak isimlendirileceğini ve yetmiş üç fırka hadisinde ifadesini bulan kurtuluşa eren fırka içerisine dâhil olabileceğini kabul etmektedir.

Bağdadi, bunlara çirkin bidatler eklerse bu durumda o kişinin bidatlerine bakılacağını eğer Batıniyye, Beyaniyye, Muğiriyye, Mansuriyye, Cenahiyye, Sebeiyye veya Rafizîlerden Hattabiyye’nin bidatlerine uyarsa veya Hululiyye inanişinde veya Tenasüh’e inananların görüşünde veya Haricilerden Meymuniyye veya Yezidiyye’nin yolunda veya Kaderiyye’den Habitiyye veya Himariyye’nin inanişinde olursa veya Kur’an’ın haram kıldığını kendi adına helal kılırsa, o kimsenin İslam ümmetinden olmadığını iddia eder.

Bağdadi bu ifadeleri ile el-Fark Beyne'l-Fırak'ta sınırlarını çizerek İslam'a nispet edildikleri halde İslam'a nispet edilen fırkalar olarak belirlediği mezheplere işaret etmektedir. Bu mezhepler mezhepler tarihçileri tarafından ana grup içerisinde zikredilen mezhepler olabileceği gibi bunların alt kollarından olan gruplar da onun İslam dışı saydığı fırkalar içerisinde yer almaktadır.

Bağdadi'yi hangi grup içerisine dâhil edileceği konusunda zorlayan husus ise kişinin hangi bidatleri itibariyle İslam ümmetinden sayılacağı hangileri itibariyle ise İslam dışı sayılacağıdır. O Rafizîlerden Zeydiyye¹, İmamiyye'nin bidatleri cinsinden ve Haricilerin çoğunun bidatleri nevi'nden veya Mutezile'nin bidatleri türünden ya da Neccariyye'nin, Cehmiyye'nin, Dırrariyye'nin veya İslam ümmetinden olan Mücessime'nin bidatleri cinsinden ise bazı hükümler bakımından İslam ümmetinden sayılacağını, onun Müslüman mezarlığına defnedilebileceğini, Müslümanlarla gazaya katılırsa, kendisine ganimet payı verilebileceğini, Müslümanların camilerine girmesine ve oralarda namaz kılmasına engel olunmayacağını söyler. Fakat o kimse bazı hükümlerde İslam ümmetinden çıkarılır. Bu kişi ölünce ne cenaze namazına kılmak, ne de arkasında namaza durmak caizdir. Kestiği helal olmaz. Bunlardan bir kadın, Sünni bir erkeğe helal olmaz. Onlara mensup bir erkeğinde Sünni bir kadınla evlenmesi doğru değildir (Bağdadi, 2005, s.176).

Bağdadi İslam ümmetinden olmadıkları halde, İslam ümmetine nispet edilen fırkaların sayısını on yedi olarak tespit etmiş ve bunları şöyle sıralamıştır:

2.1.1. Sebeiyye

Bağdadi'nin İslam dışı olarak ele aldığı mezheplerin ilki Sebeiyye'dir. Sebeiyye (Naşi el-Ekber, 1971, s. 22-23), önce Ali b. Ebi Talib' in peygamber olduğunu kabul eden daha sonra ise onun hakkında ilah olduğunu iddia edecek kadar aşırıya gitmiş olan Abdullah b. Sebe² ve ona uyanlara verilen bir isimdir. Ali b. Ebi Talib onların kendisi

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.. Yusuf Gökalp, "Zeydilik ve Taberistan'da Yayılışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999; *Zeydiye'nin Yemende Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006; "Zeydilik, Doğuşu, Görüşleri ve İslam Düşüncesine Katkıları", ÇUIFD, C.VII, S.25, s.55-93, Adana 2007.

² Abdullah b. Sebe: Gerçek bir şahsiyet olup olmadığı konusunda şüpheler bulunmaktadır. Onun Yemen'in San'a şehrindeki Yahudilerden olup Ali hakkında aşırı fikirler ileri süren biri olduğu bilinmektedir. Ali'nin İmametinin zorunluluğu görüşünü ortaya atan ilk kişidir. Sebeiyye ise Tavakkuf, Gaybet ve Rec'at fikrini ileri süren fırkaların ilkidir. İlahi ruhun Ali'den sonra imamlara tenasüh ettiği fikrini benimserler. İbn Sebe iddialarında daha ileri giderek Ali'nin ilah olduğunu ileri sürmüştür. Bkz.; İbn Ebi'l-Halid, Abdülhamid Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin (655/1257), Şerhu Nehci'l-Belağa, Darü'l-İhya el-Kütubi'l-Arabi 1968, C. 2, s. 308;; Siddık Korkmaz, Abdullah ibni Sebe, Konya, 1996, (Basılmamış yüksek lisans tezi); Cevad Ali, Abdullah b. Sebe, Mecelletü Mecmau'l-İlmi el-İraki, 1959,

hakkındaki bu iddialarından haberdar olunca onlardan bir grubun iki çukurda yakılmasını emretmiştir. Fakat Şamlıların bu olaylardan dolayı sevinecekleri ve kendi taraftarları arasında ihtilaflar olacağını düşünerek vazgeçmiş ve İbn Sebe'yi Medain taraflarına sürmüştür (Bağdadi, 2005, s.177).

Ali b Ebi Talib şehit edildiğinde İbn Sebe onun öldüğünü inkâr eder ve o öldürülenin Ali b Ebi Talib değil Ali gibi görünen şeytan olduğunu söyler. Abdullah b. Sebe, Ali b Ebi Talib'in, İsa b. Meryem gibi göğe çıktığını iddia etmiş ve şöyle demiştir: “Yahudiler ve Hıristiyanlar İsa'nın öldürülmesi iddialarında yalan söyleyişleri gibi, Navasib (Hz. Ali'ye düşmanlık gösterenler) ve Havaric de Ali'nin öldürülmesi iddialarında yalan söylemişlerdir. Yahudiler ve Hıristiyanlar ancak İsa'ya benzeyen çarmlı gerilmiş bir şahıs gördüler. Aynı şekilde Ali'nin öldürüldüğünü söyleyenler de Ali'ye benzeyen öldürülmüş birini gördüler ve onun Ali olduğunu sandılar. Ali ise göğe çıkmıştır; ahir zamanda dünyaya inecek ve düşmanlarından intikam alacaktır.” (Bağdadi, 2005, s.177).

Sebeyye'nin bir kısmına göre Ali bulutlardadır, gök gürültüsü onun sesi, şimşek de kamçısıdır. Bu yüzden gök gürültüsünün sesini duyanlar “Selam sana olsun Ey Müminlerin Emiri!”der (Bağdadi, 2005, s.178).

Amir b. Şurahbil eş-Şa'bi¹'nin rivayetine göre, İbn Sebe'ye Ali b Ebi Talib'in öldürüldüğü haber verildiğinde onun, “Bize, onun beynini bir torba içinde getirseniz bile, ölümünü doğrulamayız. O, gökten inip yeryüzünün her bucağına hâkim oluncaya kadar ölmez” (Bağdadi, 2005, s.178) demiştir.

eş-Şa'bi'nin rivayetine göre Abdullah b. Sevda Sebeyye'yi destekliyordu. İbnu's-Sevda Hireli bir Yahudi olup sonradan Müslüman olan ve Kufe'de iktidarı ele geçirmek istedi. Bu nedenle onlara, Tevrat'ta her nebinin bir vasisi bulunduğunu, Hz. Muhammed'in vasisinin de Ali b Ebi Talib olduğunu söyledi. Onun bu sözlerinden dolayı Kufeliler Ali b Ebi Talib 'e ”Doğrusu o seni sevenlerden biridir” dediler. Bunun üzerine. Ali b Ebi Talib ona değer vererek onu minberinin merdiveni altına oturttu. İbn Sevda'nın kendisi hakkındaki aşırılıkları bildirilince onu öldürtmeye karar verdi. Fakat İbn Abbas onu bundan menetti ve ona, ”Eğer onu öldürürsen, ahabın senin hakkında ayrılığa düşerler. Oysa sen Şamlılarla savaşa devam etmeye kesin karar vermiş durumdasın. Onun için ahabının yardımına muhtaçsın” dedi.

C. 6, s. 66-100; M. G. S. Hodgson, Abd Allah b. Saba, The Encyclopedia of İslam, New Edition, Leiden-London, 1986, C.1, sy. 51; Abdülaziz Salih el-Hilabi, Abdullah b. Sebe, Havliyyatu Külliyyeti'l-Adab, 1987, C. 8, s. 1-90.

¹ Muhammed Tanci'ye göre “el-Ka'bi” olmalı.

İbn Abbas, İbn Sevda ve İbn Sebe'nin öldürülmesinden sonra oluşabilecek fitneden çekindiği için, her ikisinin de Medain'e sürülmesine karar verildi (Bağdadi, 2005, s.178).

Ali b Ebi Talib'in öldürülmesinden sonra onun hakkında bu ikisi bir takım iddialarda bulundu ve insanlardan bazıları aldattılar. İbn Sevda onlara, "Allah'a and olsun ki, Kufe Mescidinde Ali için iki kaynak parlayacaktır. Bunların birinden bal, diğerinden yağ fişkıracaktır. Bu iki kaynaktan da onun taraftarları (Şiatuhu) yararlanacaktır (Bağdadi, 2005, s.179).

Bağdadi, Ehli Sünnet'in bilginlerinden bazıının, İbn Sevda Yahudi dinine çok bağlı olduğunu, Ali ve oğulları hakkındaki görüşleriyle İslam'ı bozmak ve onların, Hıristiyanların Hz. İsa hakkında inandıkları şeylere, onun için de inanmalarını sağlamak isteyen bir kişi olduğunu, böylece, Ehl-i Ehva'nın küfür konusunda en ileri şekli olan Rafavız'ın Sebeyye fırkasına tabi olduğunu ve sapıklıklarını bu yorumları içinde gizlediğini iddia ettiklerini söyler (Bağdadi, 1970, s. 179).

Gök gürültüsünün Hz. Ali'nin sesi, şimşek kamçısıdır iddiaları da doğru olamaz çünkü İslam'dan önce feylesoflar zamanında dahi gök gürültüsü ve şimşek mevcuttu dolayısıyla Sebeyye'nin bu iddialarınının doğru olması imkânsızdır.

İbn Sevda'nın Ali'nin ölmediği iddialarına karşılık olarak ise, o, Musa, Harun ve Yuşa b. Nun'dan daha yüksek bir mertebeye sahip değildir. Buna rağmen her üçünün öldüğü bilinmektedir. Onlar için kavmine, çölde sert bir kayadan kaynayan sudan başka, yeryüzünde, ne bal ne de yağ fişkirmiştir. Aynı şekilde oğlu Hüseyin ve ashabı Kerbela'da, bal ve yağ şöyle dursun kendileri için bir su kaynağından mahrum susuzluktan ölmüşlerken, Ali'nin ölmediğini iddia etmek ne derece doğrudur (Bağdadi, 2005, s.179).

Abdullah b. Sebe, İslam mezhepler tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. İlk Müslümanlar arasında aşırı fikirlerin yayılmasına o sebep olmuştur. Kendisi hakkında bilgilerin tek kaynağı Seyf b. Ömer olması onun hakkında da, rical kitaplarında "zayıf", "kendisinden hayır yoktur", "metruktur", "zındıklıkla itham edilmiştir", "uydurduğu hadisleri güvenilir kişilere atfederek rivayet eder", "hadis uydurur", "rivayetleri boştur" gibi olumsuz eleştirilerin bulunması, onun rivayetlerinin güvenilirliğine gölge düşürmekte ve şüpheye neden olmaktadır (Apak, 2005/2, s. 166 ve Apak, 2003, s. 153).

İbn Sebe'nin tarihi bir şahsiyet olduğu hakkında ciddi şüpheler taşıyan Ta-ha Hüseyin, Cemel vakasında bütün olayların müsebbibi ve muharriki olarak İbn Sebe'yi

gösteren tarihçiler hakkında, ”Gariptir ki bu tarihçiler, Siffin savaşını rivayet ederken Sebebiyye’yi tam manasıyla unutmşlar veya tamamen ihmal etmişlerdir” demek zorunda kalmıştır (Fığlalı, İstanbul, s. 339-340 ve Aycan, 2001, s. 77-78).

Seyf b. Ömer’in rivayeti İbn Sad (ö. 230/845), o dönemi ciddi bir şekilde ele alan Belazuri (ö. 279/892), Nasr b. Muzahim el-Minkari (ö. 272/827) ve Ya’kubi (ö. 292/904) gibi müellifinin şii olduğu bilinen kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu ise Seyf b. Ömer’in rivayetinin doğruluğu hakkındaki şüpheleri teyit eder mahiyettedir. Ali Hüseyin el-Verd ve bu konuda onu takip eden pek çok araştırmacıya göre İbn Sebe hayali ve uydurma bir şahsiyettir (Apak, 2005/2, s. 167).

İbn Sebe ve Sebebiyye adının Müslümanların genel görüşlerinin dışında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt konusunda aşırı fikirler taşıyan ve İslam ümmeti içerisinde vuku bulan çatışmalarda rol oynayan fitne ve bozguncu insanlara verilen bir ”Takma ad” yahut aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılmış olabilir. O dönemde meydana gelen karışıklıkları bir tek şahsiyet olan İbn Sebe’ye indirgemek yanlış olacaktır. Bu karışıklıkları devrin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişikliklere karşı insanların tepkileri olarak görmek kanaatimizce daha doğrudur.

2.1.2. Beyaniyye

Bağdadi’nin İslam dışı saydığı fırkaların ikincisi Beyaniyye’dir. Fırkanın kurucusu Beyan b. Sem’an et-Temimi (ö. 119/737)¹’dir. İmametın Muhammed b. el-Hanefiyye’den oğlu Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed’e geçtiğini ve Ebu Haşim’in vesayeti² ile de Beyan b. Sem’an’a geçtiğini iddia ederler.

Bu fırka taraftarları Beyan hakkında ayrılığa düşmüştür. Bir kısmı onun peygamber olduğunu ve Hz. Muhammed’in bazı şeraitlerini kaldırdığını iddia ederler. Bir kısmı ise onun ilah olduğunu ve kendilerine şöyle dediğini söylerler: “İlahın ruhu, Ebu Haşim’e kadar nebiler ve imamlara geçmiş, sonra kendisine nakledilmiştir. Bu

¹ Beyan b. Sem’an h. 2. yüzyıl başlarında Irak’ta ortaya çıktı. Kufe’de saman ticareti ile meşgul olan Hamza b. Ammare’den gulöv düşüncelerini öğrenen Beyan, Muhtar es-Sakafı’nın isyanında büyük rol oynadı. İmametın Muhammed b. el-Hanefiyye’den oğlu Ebu Haşim’e, ondan da kendisine geçtiğini ileri sürdü. Geniş bilgi için bkz.; Takıyüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkadir el-Makrizi (845/1444), *el-Mevaz ve’l-İ’tibar fi Zikri’l-Hutat ve’l-A’sar* C. 2, s. 349-352r; İbnü’l-Esir, el-Kamil, C.5, 207-209; İbni Kuteybe, *Uyunu’l-Ahbar*, C.2, s. 148; İbn Teymiyye, Minhacu’s-Sunne, C.1, s. 238; et-Taberi, Tarih, C.2, s. 1619-1620; Fığlalı, İmamiyye Şiası, s. 149-151, Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, s. 118-122; Şerafettin Gölcük, “*Beyan b. Sem’an*” mad., DİA, C 6, s. 28-29.

² Şia imamet anlayışı için bkz. Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, Kelam Tarih-Ekolller-Problemler, Tekin Kitapevi, Konya 2001, s. 393-398; Muammer Esen, Kelam Tarihi Kelam Ekolleri ve Görüşleri, İlahiyat Araştırma-İnceleme, Ankara 2006, s. 22-23, Oral Çalışlar, Hz Ali-Muaviye Çatışması (İslamın Doğuşu ve İlk Ayrılıklar), Pencere Yayınları, İstanbul 2004, s. 30-43.

şekilde Hululiyye gibi, kendisi için tanrılık iddia etmiştir (Bağdadi, 2005, s.180). Ayrıca kendisinin Kur'an'daki "Bu insanlar için bir Beyan (açıklama); sakınanlar için yol gösterici ve öğüttür" (Al-i İmran, 3/138) şeklindeki ayette kendisinden bahsedildiğini ve "Beyan benim; yol gösterici ve öğüt de benim" iddiasında bulunur.

Beyan b. Sem'an Allah'ın nurdan bir adam olduğunu ve yüzü dışında her şeyin yok olacağını ileri sürmüş ve bunu Kur'an'da geçen "O'nun yüzü (zati) nden başka her şey helak olacaktır; hüküm O'nundur ve siz O'na döndürüleceksiniz"(Kasas, 28/88) ve "Yeryüzünde bulunan her şey fanidir ve Rabbinin yüzü baki kalır" (Rahman, 55/27) ayetlerine dayandırmıştır.

Beyan b. Sem'an kendisinin "İsm-i A'zam'ı" bildiğini ve büyük orduları bozguna uğrattığını ayrıca bu isimle Venüs (Zühre) yıldızını çağırdığını da iddia eder. Irak valisi Halid b. Abdullah el-Kasri'ye (ö. 126/743-4) onun fikirlerinden haberdar olunca ona, "Şayet sen bildiğin isimle orduları hezimete uğratabiliyorsun, o isimle, ordularımı da bozguna uğrat" diyerek onu idam etmiştir (Bağdadi, 2005, s.181).

Beyan b. Sem'an'ın İslam tevhit ve nübüvvet anlayışına son derece zıt görüşler ileri sürmüştür. İslam'ın en temel ilkesi sayılan Allah'ın bir ve tek olduğu inancına karşı Beyan'ın kendi ilahlığını iddia etmesi ya da son peygamber Hz. Muhammed'den sonra peygamber olduğunu iddia eden taraftarlarının bulunması ilginçtir. Açıkça İslam'a zıt sayılabilecek bu görüşlerin nasıl bu kadar yandaş bulabildiği konusunda şunu söyleyebiliriz: Toplumların siyasi-sosyal bunalım zamanlarında, düzensizliklere karşı insanlarda tepkiler oluşur. Bu çaresizlik, ezilmişlik psikolojisiyle kendilerini bu durumdan kurtaracak liderler bulma ihtiyacı hissederler. Bu anlayış beklenen Mehdi, Mesih gibi görüşlerin kabulünü sağlar. Müslümanlar arasında kurtarıcılık görevini genel itibarıyla Ehl-i Beyt ve çevresi etrafında yoğunlaşmıştır. Beyan b. Sem'an, Ehl-i Beyt'in insanların zihnindeki bu etkisini kullanarak kendisinin Ehl-i Beyt'ten olan Ebu Haşim'in vasisi sıfatıyla kurtarıcı görevini üstlenmiş ve devrin karışık siyasi-sosyal yapısından faydalanarak görüşlerini yayma imkânı elde etmiştir (Bağdadi, 2005, s.181).

2.1.3. Muğiriyye

el-Fark'ta İslam dışı sayılan fırkaların üçüncüsü el-Muğiriyye'dir (Bağdadi, 2005, s.182).

Bu fırkanın kurucusu, el-Muğire b. Said el-İcli'dir.¹ İmamiyye fırkasının görüşlerini benimseyip, Ali b. Ebi Talib, Hasan ve Hüseyin'den sonra imametın Muhammed b. Abdillab b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'ye geçtiğini ve onun beklenen mehdi olduğunu iddia etmiştir². Mugire buna delil olarak Mehdi'nin adının Nebi'nin adına, babasının adının da Nebi'nin babasının adına uygun olacağı hadisini delil göstermiştir. Rafıziler, Muhammed b. Abdillab b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'yi beklemeye çağırmasıyla ona uymuşlardır (Bağdadi, 2005, s.182).

Bağdadi'nin ifadesine göre, Mugire onların başına reis olarak geçmiş ve onlara birçok açıkça küfre götüren hususları açıklamıştır. Bunlar arasında onun peygamberliğini iddia etmesi, İsmi A'zam'ı bildiğini söylemesi ve bununla ölüleri dirilttiği ve orduları hezimete uğrattığı şeklindeki iddialarıdır. Bağdadi'nin bu grubu İslam dışı saymasının bir sebebi de teşbih konusunda aşırı gitmesidir. Ona göre mabud nurdan bir adamdır ve onun organları ve hikmet fişkırın bir kalbi bulunmaktadır. Mabudun organları alfabenin harfleri şeklindedir. Elif harfinin onun bacaklarına benzemektedir, ayn harfi onun gözlerinin şeklindedir. He harfi de cinsel uzvuna benzer. Mugire'nin küfre düştüğünün bir diğer sebebi ise onun yaratılışın başlangıcı hakkındaki ifadeleridir. İddiasına göre Allah âlemi yaratmak istediği zaman en büyük ismini söylemiş ve onun başına bir taç konmuştur. O bunu "Rabbinin yüce adını tespih et" (A'la, 87/1) ayetiyle yorumlamış ve "Yüce Ad"ın bu taç olduğu iddiasında bulunmuştur. Başına taç konduktan sonra, avucunun içine parmağıyla kullarının amellerini yazmış, sonra avucunun içine bakmış ve onların günahlarından dolayı sinirlenmiş ve terlemiştir. Terlerinden iki deniz meydana gelmiştir. Bu denizlerden biri karanlık ve acı; öteki de tatlı ve berraktır. O denize yukardan gölgesini görmüş. Gölgeyi almak için gitmiş; fakat uçmuştur. Bunun üzerine gölgesinin gözlerini çekip çıkarmış ve onlardan güneş ve ayı yaratmıştır. Gölgesinin geri kalanını da yok ederek "Benimle birlikte benden başka bir ilahın bulunması doğru değildir" demiştir. Mabud insanları bu iki denizden yaratmıştır. Şia'ya mensup olanlar tatlı denizden yaratılmış olup onlar

¹ Ebu Abdillab el-Muğire b. Said el-İcli (el-Beceli) el-Kufi (119-737): Kufe'lidir. Güzel konuştuğu ve büyüü sözler söylediği için kendisine Vassaf denmiştir. Müneccimlik ve ilhad fikrini birleştirdiği, teşbih ve tecsim fikrini benimsediği söylenir. Muğire, Halid b. Abdillab el-Kasri'nin valiliği döneminde Muhammed b. Abdillab b. Hasan'ın adına onun mehdi olduğunu söyleyip davette bulunarak Kufe'de isyan etti. Halid, onu hezimete uğrattı ve onu astırdı. Bkz: ez-Zehabi, Mizanu'l-İ'tidal, c. 3, sy. 191-192; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C.5, s. 201, 207-209; İbn Kuteybe, el-Ma'arif, C.2, s. 623; et-Taberi, Tarih, C. 2, s. 16-19; el-Keşşi, Rical, s. 489-490; el-Makrizi, Hitat, C.2, s. 353, İbn Hazm, el-Fasl, C. 5, s. 183.

² Ali b. Ebi Talib'in imameti için bkz. Halife Keskin, Kendi Kaynakları Işığında Şia inanç Esasları, Beyan yayınları, İstanbul 2000, s. 140-153.

müminlerdir. Düşmanları olan kâfirleri de karanlık, acı denizden yaratmıştır (Bağdadi, 2005, s. 183).

Muğire, insanların yaratılışlarının cesetlerinden önce olduğu ve ilk yaratılanın da Hz. Muhammed'in gölgesi olduğunu iddia eder. Bu konuda da "De ki O çok Esirgeyen (Allah)in bir çocuğu olsaydı, ben (ona) tapanların ilki olurum" (Zuhruf, 45/81) ayetini delil gösterir (Bağdadi, 2005, s.183). Daha sonra Muğire mabudun Hz. Muhammed'in gölgesini, insanların gölgesine gönderdiğini, sonra göklere ve dağlara, Ali b. Ebi Talip'i kendine zulmedenlerden korumalarını teklif ettiğini; fakat onların bunu kabul etmekten çekindiğini iddia etmiştir. Sonra bunu insanlara teklif etmiş, bunun üzerine Ömer b. Hattab, Ebu Bekr'e, Ali'ye yardım ve düşmanlarından koruması işini yüklenmesini ve onu bu dünyada terk etmesini emretmiş kendisinden sonra onu (Ömer) halife yapması şartıyla, Ali'nin alt edilmesinde kendisine yardım edeceğine dair ona teminat vermiştir. Ebu Bekir de bunu kabul etmiştir. İşte O'nun, "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik; ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve bundan endişeye düştüler insan ise bunu yükledi; çünkü o çok zulüm eden ve çok bilgisiz olandır" (Ahzap, 33/72) ayetinin tevili budur. Ayetin ifadesiyle çok zulüm eden (zalum) ve çok bilgisiz (cehul) olanın Ebu Bekir olduğunu iddia ederek, Ömer hakkında ise Yüce Allah'ın "Şeytanın hali gibidir; çünkü şeytan insana 'küfret' der; insan küfredince de, 'ben gerçekten senden uzağım' der..." ayetinde geçen şeytanın Ömer b. Hattab olduğu şeklinde tevil etmiştir.

Muğire Halid b. Abdillan el-Kasri tarafından öldürülünce ona uyanlar Muhammed b. Abdillan b. el-Hasan'ı beklemeye devam ettiler. O da, Medine'de, halkı kendisine uymaya çağırınca bunu işiten Abbasi halifelerinden Ebu Cafer el-Mansur İsa b. Musa komutasındaki büyük bir orduyu onun üzerine göndermiş onlarda bu şahsı Mekke ve Medine'yi ele geçirmesinden sonra öldürmüşlerdir. Bunun kardeşi olan İbrahim b. Abdillan b. Hasan'da kendisine uyanlar tarafından aldatılmış ancak her iki taraf Kufe yakınlarında karşılaştıkları zaman İbrahim'de orada öldürülmüştür. Diğer bir kardeş olan İdris b. Abdillan'da Magrip ülkesinde ölmüştür. Bazı tarihçiler onun Süleyman b. Cerir ez-Zeydi tarafından zehirlendiğini iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s.184).

Muğire'nin taraftarı olan bir grup Muhammed b. Abdillan b. el-Hasan b. el-Hasan'ın beklenen mehdi olduğunu onun öldürülmediğini kendisine huruc etmesi emredilinceye kadar Hacir dağlarından birinde oturduğunu iddia etmiştir. O huruç ettiği zaman ona Mekke'de er-Rukn ile el-Makam arasında biat edilecek ve her birine İsmi

A'zam harf vereceği on yedi kişiyi dirilteceğini, bunlar da orduları hezimete uğratıp yeryüzüne hâkim olacaklardır. Bunlara göre Muhammed b. Abdillâh öldürülmemiş ancak onun şekline giren şeytan öldürülmüştür. Bunlara Muhammed b. Abdillâh'ı beklenen Mehdi olarak kabul ettiklerinden "el-Muhammediyye" adı da verilmektedir (Bağdadi, 2005, s.184).

Cabir el-Cu'fi bu mezhebe mensuptur ve el-Muğire'nin vasiyette bulunduğunu iddia etmiştir. Cabir ölünce, Bekr el-A'ver el-Haceri el-Kattat, Cabir'in kendisine vasiyette bulunduğunu iddia etmiş ve onun ölmeyeceğini ileri sürmüştür. Bekr ölünce, onun, yalancı biri olduğunu anladılar ve onu lanetlediler (Bağdadi, 2005, s. 184).

Muğiriyye, eski Sasani, Hıristiyan, Yahudi kültürlerinde bulunan mehdi Mesih inancı İslam dininde Şii Müslümanlar nezdinde saygın bir yerde bulunan Ehl-i Beyt'e yöneltilmiştir. Ehli Beyt içerisinde kendisinin mehdi olduğu yönünde iddialarda bulunan biri olmamasına rağmen kendileri dışındakiler tarafından bu iddialar gündeme gelmiştir. el-Muğire, Ehl-i Beyt'in karizmasını kullanarak insanları etrafına toplamayı başarmış ve sonrasında teşbih ve tescim fikrini insanlar arasında yaymış ve bu konuda da Kur'an'da müteşabih ayetleri kullanmıştır. Ayrıca bu konuda Beyaniyye'nin kurucusu Beyan b. Seman'dan etkilemiştir.

2.1.4. Harbiye

İslam dışı sayılan fırkalardan dördüncüsü olan el-Harbiyye'dir (Bağdadi, 2005, s.186).

Harbiyye mezhebinin kurucusu, Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindi'dir. O da Beyaniyye gibi Allah'ın ruhunun, Ebu Haşim Abdullah b. el-Hanefiyye'ye ulaşmaya kadar peygamberlere ve imamlara geçtiği yolundaki iddiaları savunuyordu. Sonra el-Harbiyye, bu ruhun, Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den Abdullah b. Amr b. Harb'e intikal ettiğini ileri sürmüştür. Harbiyye'nin, Abdullah b. Amr b. Harb hakkındaki iddiaları Beyaniyye'nin Beyan b. Seman hakkındaki görüşleri gibidir (Bağdadi, 2005, s.186).

2.1.5. Mansuriyye

İslam dışı sayılan fırkalardan beşincisi el-Mansuriyye'dir.¹

¹ Bağdadi, *el-Fark*, s.187; Ebu Mansur el-İcî kendisini Ebu Cafer el-Bakır'a nispet etmiştir. Bu zat ondan uzak durup yanından kovduktan sonra kendisinin imam olduğunu iddia etmiştir. İsmail Yuruk, Seyyid

Mansuriyye, Ebu Mansur el-İcli'ye¹ uyanlara verilen isimdir. İmametini, el-Bakır lakabıyla tanınan Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali'ye ulaşıncaya kadar; Ali oğulları arasında dönüp dolaştığını söylemiştir. Kendisinin de el-Bakır'ın halifesi olduğunu iddia eder. Ama sonra bu iddiasından vazgeçip kendisinin göğe çıkarıldığını ve Allah'ın, eliyle kendisinin başını okşadığını ve “Eğer gökten bir parça düşer görseler; bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur, derler” (Tur, 52/44) ayetinden hareketle kendisinin gökten düşmüş parça olduğunu savunmuştur (Bağdadi, 2005, s. 187).

Kıyameti, cennet ve cehennemi inkâr eden fırka taraftarları Cennet'i, dünya nimetleri ve refahı; cehennemi insanların dünya da karşılaştıkları sıkıntılar olarak te'vil etmişlerdir. Buna ilave olarak ise muhaliflerini boğmayı helal saymışlardır (Bağdadi, 2005, s. 187).

Irak valisi Yusuf b. Ömer b. es-Sakafi, Ebu Mansur el-İcli'nin bu görüşlerinden haberdar olmasından sonra ele geçirmiş ve idam etmiştir.

Ebu Mansur el-İcli, önce Ehl-i Beyt'ten biri olan Ebu Cafer'in vasisi ve halefi olduğunu iddia etmek suretiyle Ehl-i Beyt ile kendisi arasında bir bağ kurmuştur. Sonrasında ise kendisinin nebi ve resul olduğunu söyleyerek kişisel güç iddiasında bulunmuştur (Bağdadi, 2005, s. 187).

2.1.6. Cenahiyye

Bağdadi, gulat'tan el-Cenahiyye'yi ve İslam firkaları dışına çıkış sebeplerini altıncı bölümde anlatır (Bağdadi, 2005, s. 189).

Cenahiyye, Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebu Talib'e² uyanlardır. Muhammed b. Abdillan el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin öldürülmesinden sonra Muğire b. Said'den uzaklaşan bu fırka mensupları, bir imam arayarak Kufe'den Medine'ye doğru yola çıkmışlardı. Abdullah b. Muaviye b. Abdillan b. Cafer onlarla

Şerif Cürçani'ye Göre İslam Mezheplerinin Sınıflandırılması, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adana 2001, Cilt 1, sayı 1, s. 250.

¹ Ebu Mansur el-İcli 'İcl' kabilesi, bir başka iddiaya göre ise Abdülkays kabilesine mensuptur. Ebu Cafer Muhammed b. Ali'nin kendisini vasi tayin ettiği ve imametini kendisinde olduğu iddiasında bulunmuştur. Daha sonraları ise nebi ve resul olduğunu ileri sürmüştür. Keşşi'nin rivayetine göre Cafer-i Sadık ona üç kez lanet okumuştur. Bkz. eş-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, 181; İbn Hazm, el-Fasl, C.4, s. 185.

² Abdullah b. Muaviye, zımdıklıkla itham edilmiştir. Hilafeti ele geçirmek için 127/744-745 yıllarında Kufe halkının bir kısmı ve Medain halkının desteğiyle Kufe'de ayaklanmıştı. Emevi kumandanı Abdullah b. Amr tarafından bozguna uğratıldı. Bunun üzerine Medain'e geçti. Tüm Haşimoğullarının desteğini almıştı. Herat'ta Ebu Müslim Horasani'nin emriyle boğularak öldürülmüştür. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 207; et-Taberi, *Tarih*, C. 2, s. 1879; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, C. 3, s. 324; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makatihu't-Talibiyyin*, s. 160-169; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, C. 3, s. 463-465.

karşılaştı. Onları kendine uymaya çağırdı ve kendisinin, Ali ve onun soyundan gelen oğullarından sonra imam olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine onun imamlığına beyat ettiler ve tekrar Kufe'ye döndüler. Kendilerine uyanlara, Abdullah b. Muaviye b. Abdillan b. Cafer'in kendisinin rab olduğunu, sonra Ali'ye ulaşınca kadar peygamberlerde ve imamlarda dönüp durduğunu, sonra onun üç oğlu arasında dönüp dolaştığını, sonra da Abdullah b. Muaviye'ye geçtiğini söylediler. O, onlara: "Doğrusu ilim benim kalbimdedir, mantarlar ve yeşil otların bitişi gibi bitmektedir" demiştir (Bağdadi, 2005, s. 189).

Bu fırka cennet ve cehennemi inkâr edip; şarap içmeyi, ölü eti yemeyi, zinayı, homoseksüelliği helal saymışlardır. Ayrıca onlar ibadetlerden farziyeti kaldırmış ve ibadetleri, Ali'nin ailesine mensup olup kendisine bağlılık gösterilmesi gereken kimselerden kinaye olduğunu söylemek suretiyle tevil etmişlerdir. Kur'an'da zikredilen haramlar ise Ebu Bekr, Ömer Talha, ez-Zübeyr ve Aişe gibi kin duyulması icap eden topluluktan kinayedir (Bağdadi, 2005, s. 190).

Abdullah b. Muaviye Fars ve İsfahan dolaylarında, ortaya çıkınca Ebu Müslim onu öldürtmüştür. Fakat ona uyanlar, onun öldürülmediğini sağ olduğunu ileri sürmüşlerdir (İbn Kuteybe, 1934, s. 207).

2.1.7. Hattabiyye

Bağdadi'nin tasnifinde İslam dışı sayılan fırkaların yedincisi Hattabiyye'dir (Bağdadi, 2005, s. 191). Bunlar Ebu'l-Hattab el-Esedi'ye uyanlardır.¹

Hattabiyye, imametın Cafer es-Sadık'a gelinceye kadar Ali oğullarında olduğuna inanır ve onların ilah olduğunu kabul ederlerdi. Ebu'l-Hattab imamların peygamber olduğunu ileri sürmüş sonra ise onların ilah ve el-Hasan ve el-Hüseyin'in çocuklarının Allah'ın oğulları ve sevdikleri olduğunu iddia etmiştir. Cafer-i Sadık'ın da ilah olduğunu söyleyen Ebu'l-Hattab'ın bu sözü Cafer'e ulaşınca onu lanetlemiş ve kovmuştur (Bağdadi, 2005, s. 191).

Bunun üzerine Ebu'l-Hattab, kendi ilahlığını ileri sürdü. Hattabiyye mensupları Cafer'i ilah olarak kabul etmekle birlikte Hattab'ın ondan ve Ali'den üstün olduğunu iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 191).

¹ Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Ecda el-Esedi, Şia'da aşırı görüşlere sahipti. Ebu Zeynep el-Bezzaz veya el-Berrad, Ebu İsmail, Ebu Zıbyan ve Ebu't-Tayyibat künyeleriyle bilinmektedir. Ebu Abdillan Cafer b. Muhammed onu lanetlemiştir. Bkz. İbn Hazm, *el-Fasl*, C. 4, s. 187; İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünne*, s. 239; el-Eş'ari, *Makalatü'l-İslamiyyin*, s.10-13; el-Keşşi, *Rical*, s. 575-596.

Hattab Kufe’de Mansur devrinde İsa b. Musa komutasındaki bir ordu tarafından yakalanıp Kufe çöplüğünde idam edilmiştir (Bağdadi, 2005, s. 191).

Ebu’l-Hattab’a uyanlara göre her devirde biri konuşan (natık), diğeri de susan (sakıt) bir imamın bulunması gerekir. İmamlar ilahdırlar ve gaybı bilirlirler. Yine onlar: ”Nebi’nin devrinde Ali, susan (samit); Nebi ise, konuşan (natık) idi. Sonra Ali, onun arkasından konuşan (natık) oldu. Onlar bu durumu Cafer’e gelinceye kadar devam eden bütün imamlar hakkında söylemişlerdir ve Ebu’l-Hattab, Cafer zamanında susan bir imam (imamun samitun) iken, ondan sonra da konuşan (natık) bir imam olmuştur (Bağdadi, 2005, s. 192).

Ebu’l-Hattab’ın idamından sonra O’na uyanlar beş fırkaya ayrılmışlardır:

a. Onlardan birinci fırka, el-Muammeriyye’dir. Onlar, Ebu’l-Hattab’dan sonra Muammer isimli birine uymuşlar ve onun da ilah olduğunu kabul etmişlerdir. Cennet ve cehennemi inkâr eden bu grup haramı helal, helali de haram saymıştır. Onlar aynı zamanda kıyameti inkâr ettikleri gibi tenasühe de inanmaktaydılar.

b. İkincisi ise el-Beziğiyye’dir. Bunlar, Beziğ’e uymuşlardır. O, Cafer’in ilah olduğunu fakat halkın gördüğü kimse değil, onun insanlara bu suretle görüldüğünü iddia ediyordu (Bağdadi, 2005, s. 192).

Bunlar, “Eceli yazılmış olan hiçbir kimse, Allah’ın izni olmadan ölemez” (Al-i İmran, 3/145) ayetini, ”Eceli yazılmış olan hiçbir kimse, Allah’ın vahyi kendine gelmedikçe ölemez” şeklinde yorumlamışlar ve ayrıca “Havarilere vahyetmiştir ki...” (Maide, 5/111) ayetini delil getirip kendilerinin havariler olduklarını iddia etmişlerdir. “Rabbin bal arısına vahyetti ...” (Nahl, 16/68) ayetine dayanarak “Bal arısına vahyedilmesi caiz ise bize vahyedilmesi caiz olmaktan da öte bir şeydir” demektedirler (Bağdadi, 2005, s. 192).

Fırka mensupları arasında Cebrail, Mikail ve Muhammed’ten üstün (efdal) olanların bulunduğunu ileri süren Beziğiyye (Bağdadi, 2005, s. 192) kendilerinin ölmeyip Melekût Âlem’ine kaldırıldığını ve kendilerinden Melekût Âlemi’ne kaldırılmış olanları tan yerinin ağarmasından güneşin doğmasına kadarki zaman ile güneşin batışından akşama kadar olan zaman içinde gördüklerini iddia ettiler (Bağdadi, 2005, s. 192).

c. Onlardan üçüncü fırka, Umeyr b. Beyan el-İcli’ye uyan el-Umeyriyye fırkasıdır. Onlar; ”Doğrusu biz öleceğiz; lakin yeryüzünde, bizden olan imamlar ve peygamberler daima olacaktır” diyerek onlar kendi aralarında ölmeyeceklerini iddia

edenleri yalanlamışlardır. Onlar Cafer'e tapmışlar ve O'na, Rab adını vermişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 192).

d. Mufaddal es-Sayrafi'ye mensubiyetlerinden dolayı el-Mufaddaliyye denen bu fırka Cafer'in nebiliğine değil de ilahlığına inanmış ve Cafer'in kendilerinden uzaklaşmasından ötürü el-Hattab'dan uzaklaşmışlardır (Bağdadi, 2005, s. 193).

e. Beşinci fırka el-Hattabiyye el-Mutlakka'dır. Bunlar el-Hattab'a bağlılıkta ısrar etmiş ve başkasının imametini tanımamışlardır.

2.1.8. Ğurabiyye, Mufavvıda, Zemmiye

Sekizinci bölümde, el-Ğurabiyye, el-Mufavvıda ve ez-Zemmiyye mezheplerinin üçüne birden yer veren Bağdadi'nin hemen hemen aynı görüşlerde olması dolayısıyla bu üç grubu tek bölümde ele aldığımızı düşünebiliriz (Bağdadi, 2005, s. 194). Bağdadi bu kısımda İslam dışı saydığı üç firkanında kurucularının kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermez sadece bunların görüşlerini ortaya koyar.

a. Ğurabiyye

Bu mezhep Cebrail'in vahyi Ali yerine yolu şaşırarak Muhammed'e getirdiğini, çünkü onun Ali'ye çok benzediğini ileri süren bir topluluktur. Onlar "O, ona bir karganın diğer bir kargaya, bir sineğin başka bir sineğe benzeyişi gibi benzemektedir" demişler ve Ali'nin peygamber olduğunu, ondan sonra da oğullarının peygamber olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu fırka, Cebrail'i kastederek, "Tüyü olan lanet ediniz" derdi (Bağdadi, 2005, s. 194).

b. Mufavvıda

Bunlar da Rafıza'dan bir gruptur. Onların iddiasına göre Allah Muhammed'i yaratmış sonra ona âlemin yaratılması ve işlerinin idaresini havale etmiştir. Âlemi yaratan odur. Daha sonra Muhammed âlemin idaresini Ali b. Ebi Talib'e havale etmiştir O da ikinci idare edendir (Bağdadi, 2005, s. 195).

c. Zemmiye

ez-Zemmiye, Ali'nin Allah olduğunu ileri süren bir topluluktur. Bunlar, Muhammed'e sövmüşler ve onun, (Ali'nin) peygamberliğini haber versin diye gönderildiğini ve fakat onun bu işi kendi adına ortaya attığını ileri sürmüşlerdir.

2.1.9. Şuray'iyye ve Nemiriyye

Bağdadi, İslam dışı sayılan fırkaların dokuzuncu grubun Rafizilerden eş-Şuray'iyye ve en-Nemiriyye olduğunu söyler (Bağdadi, 2005, s. 196).

a. Şuray'iyye

eş-Şuray'iyye, eş-Şuray'i olarak bilinen şahsa uyanlardır O, Allah'ın Nebi, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e hulul ettiğini ve bu beş kişinin ilah olduklarını ve bunların beş zıddının bulunduğunu iddia ederler. Fakat onlar bu zıtlar¹ hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Onlardan, bu zıtların övülmüş olduklarını ileri sürenler de vardır. Bunlara göre, kendisinde ilahın bulunduğu bir şahsın yüceliği ancak zıddıyla bilinir. Yine onlardan zıtların kötülenmiş olduklarını, iddia edenler de vardır. eş-Şuray'i bir gün ilahın kendisine hulul ettiğini ileri sürmüştür (Bağdadi, 2005, s. 196).

c. Nemiriyye

eş-Şuray'iden sonra, ona uyanlardan en-Nemiri adıyla tanınan bir şahıs gelmiş ve kendisine Allah'ın hulul ettiğini iddia etmiştir (Bağdadi, 2005, s. 196).

Bağdadi, buraya kadar bahsedilen sekiz grubun Rafizilerden olduğunu ve Allahtan başka bir ilah tanıdıkları için İslam fırkaları olarak sayılan grupların içerisine dâhil edilemeyeceğini söylemiştir (Bağdadi, 2005, s. 196).

Ona göre bu grupların içerisinde en şaşılacak olanı Hattabiyye'dir. Çünkü onlar Cafer es-Sadık'ın kendilerine, içinde gayb ile ilgili ihtiyaç duyacakları her türlü bilgiyi ihtiva eden bir kitap verdiğini ve ona da "cefr" adını verdiklerini ve onun içinde bulunanları ancak kendilerinin okuyabildiklerini iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 196).

¹ Eş'ari'ye göre bu zıtlar Ebu Bekr, Ömer, Osman, Muaviye ve Amr b. el-As'tır. Bkz: *Eş'ari, Makalat 'ül-İslamiyyin*, s. 47.

Bağdadi, buraya kadar bahsedilen sekiz grubun Rafizîlerden olduğunu ve Allahtan başka bir ilah tanıdıkları için İslam fırkaları olarak sayılan grupların içerisine dâhil edilemeyeceğini söylemiştir (Bağdadi, 2005, s. 196).

2.1.10. Hululiyye

Bağdadi'nin İslam dışı saydığı grupların onuncusu Hululiyye'dir. Ona göre Hululiyye on bir alt gruptan oluşmaktadır. Fakat onun saymış olduğu on bir alt gruptan bir kısmı daha önce İslam dışı saydığı gruplar içersinde yer almaktadır. Hululiyye gruplarının çoğunluğu Rafizîlerin aşırı gidenlerindedir. Bu nedenle Sebeiyye, Beyaniyye, Cenahiyye, Hattabiyye ve Nemiriyye Hululiyye'den sayılmaktadır. Bunlara ilave olarak Ceyhun nehrinin ötesinde Mukannaiyye, Merv şehrinde Rizamiyye ve Berkukiyye denen gruplarda Hululiyye içerisinde sayılmaktadır. Yine kendilerine hulmaniyye denen bir toplulukla Hallac-ı Mansur olarak bilinen el-Hüseyin b. Mansur'a tabi olan ve kendilerine Hallaciyye denen bir topluluk ile İbn Ebi'l-Azafir'e mensup olan ve el-Azafire denen bir toplulukta Hululiyye'den sayılmıştır. Hululiyye konusun bu toplulukları takip eden ve haramların helal kılınması ile farzların terk edilmesi konusunda onlara uyan Hurremiyye ismiyle anılan bir toplulukta bu grup içerisinde sayılmaktadır. Bağdadi'ye göre bu Hululiyye fırkalarının her biri İslam devleti içerisinde ortaya çıkmış ve Kuran'ın getirdiği tevhid inancını bozmayı kendilerine amaç edinmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 198).

Bağdadi, Hulul konusunda ortaya çıkan bu mezhepleri ve görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

2.1.10.1. Sebe'iyye

Sebeiyye ilahi ruhun Ali'ye hulul ettiği ve onun da ilah olduğu iddialarıyla Hululiyye topluluğundan sayılmıştır (Bağdadi, 2005, s. 198).

2.1.10.2. Beyaniyye

Beyaniyye de ilahi ruhu peygamber ve imamlarda dolaştığını Ali'den sonrada Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçtiğini; sonra oğlu Ebu Haşim'e, Ebu Haşim'den de Beyan b. Sem'an'a hulul ettiğini ve böylelikle Beyan b. Sem'an'ın ilah olduğunu iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 199).

2.1.10.3. Cenahiyye

Cenahiyye’de ilahın ruhunun Ali ve oğullarında dönüp dolaştığını sonrada Abdullah b. Muaviye b. Abdilllah b. Cafer’e geçtiğine iddia etmişler ve bundan dolayı küfre girmişlerdir. Bunun yanında onlar cennet, cehennem ve kıyameti etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 199).

2.1.10.4. Hattabiyye

Bunlar, ilahın ruhunun Cafer es-Sadık’a ve ondan sonrada Ebu’l Hattab el-Esedî’ye geçtiği iddiaları ile Hululiyye’den sayılırlar. Onlar hem bu bakımdan ve hem de “el-Hasan ile el-Hüseyin ve oğulları, Allah’ın oğulları ve sevgilileridir” şeklindeki iddialarından ötürü kâfir olmuşlardır.

Bağdadi’ye göre kendisinin Allah’ın oğullarından olduğunu iddia eden Hattabiyye’nin, öteki fırkalardan daha kâfir olduğunu söyler (Bağdadi, 2005, s. 199).

2.1.10.5-6. Şuray’iyye ve Nemiriyye

Şuray’iyye ve Nemiriyye’de Hululiyye’dendir. Çünkü bunlar Allah’ın ruhunun beş kişiye hulul ettiğini iddia etmişler bu beş kişinin de Nebi, Ali, Fatıma, el-Hasan ve el-Hüseyin olduğunu iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 199).

2.1.10.7. Rizamiyye

Rizamiyye Merv şehrinde Abbasi devletinin kumandanlarından biri olan Ebu Müslim’e bağlılık konusunda aşırı giden bir topluluktur. Bunlar Ebu Haşim’den sonra imametın Abbasoğullarında olduğunu iddia etmişler daha sonra ise Muhammed b. Ali’den kardeşi Abdullah b. Ali es-Saffah’a intikal ettirmişlerdir. Bunlar es-Saffah’tan sonra imametın Ebu Müslim’de olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber Ebu Muslim’in ölümünü ve öldürülmesini kabul etmişlerdir. Fakat Ebu Muslim’e bağlılık gösteren bu grup içerisinde kendilerine Ebu Müslimiyye adı verilen bir grup Ebu Muslim hakkında akıl almaz derecede aşırılığa gitmiş ve ilahın ruhunun Ebu Müslim’e geçtiğini, onunda bir ilah olduğunu ileri sürmüş ve Ebu Müslim’in Cebrail, Mikail ve diğer tüm meleklerden daha hayırlı olduğunu iddia etmişlerdir. Yine bu grup Ebu Müslim’in ölmediğini canlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar Ebu Müslim’in tekrar

döneceğini söylemekte ve onu beklemektedirler. Merv ve Herat'ta olan bu topluluklar Berkukiyye olarak bilinmektedirler (Bağdadi, 2005, s. 199-200).

2.1.10.8. Mukannaiyye

Reisleri, Merv'de "Köze Keymun Dat" denen bir kasabada "el-Mukanna" diye bilinen tek gözlü bir çamaşırcıydı. Mühendislik, makine ve sihirli formüller elde etme hakkında bir şeyler biliyordu ve Rizamiyye taraftarıydı. İlah olduğunu iddia edip kendini halktan ipek bir perde ile gizledi. Ablak dağı halkı ve Suğd'dan bir grup ona inandılar ve onun fitnessi on dört yıl sürdü. Halac'li Türklerden müslüman olmayanlar ona yardım ettiler. el-Mukanna taraftarlarına haramları helal kıldı ve onlardan ibadetleri kaldırdı. Kendisinin ilah olduğu Âdem'den itibaren Muhammed'e kadar peygamberler, sonra Ali'nin ve oğullarının, ondan sonra Ebu Müslim'in suretinde görüldüğünü, şimdi ise Hişam b. Hâkim'in suretinde olduğunu iddia etmiştir. Onlara: "Doğrusu ben, birçok suretle bürünmüşümdür; çünkü kullarım, beni gerçekten bana ait olan suretimde görmeye takat getiremezler. Beni gören, nurumdan tutuşur, yanar" demiştir (Bağdadi, 2005, s. 200).

Onun Keş ve Nahşep dolaylarında ki Siyam isminde kalesi vardı ve kalenin etrafı bir hendekle çevriliydi. Kendisi bu kalenin içerisinde otururdu. Yanında Suğdlular ve Halaclı Türklerden askerleri vardı. Abbasi halifesi el-Mehdi, Muaz b. Müslim'in ordusunda ki tüm askerleri Said b. Amr b. Cerşi'nin komutasına vererek onları el-Mukanna'nın üzerine gönderdi. Said, kalenin etrafındaki hendeğin üstüne adamlarının geçmesi için tahta ve demir koydu. Ayrıca manda derisinin üstüne kum koyup hendeği bunlarla doldurdu ve hendeği geçip el-Mukanna'nın ordusuyla savaştı. el-Mukanna öldürüleceğini anlayınca kendisini içinde katranla bakırı erittiği kazana attı. Adamları onun ne cesedini ne küllerini bulamadıkları için göğe yükseltmiş olduğunu iddia ettiler. Ablak dağlarında bulunan Mukanna'nın taraftarlar o bölgenin en beğenilmeyen insanlarıdır. Onların köylerinin her birinde içinde namaz kılınamayan bir mescitleri bulunmaktadır. Fakat bu mescitlerde ezan okumaları için bir müezzin tutarlar. Ölü hayvan eti ve domuz etini helal sayarlar. Onlardan her biri, kendi eşlerinin dışında başkalarının eşlerinden de faydalanırlar. Mescitlerinde Müslüman ele geçirdiklerinde onu öldürürler ve gizlerler (Bağdadi, 2005, s.201).

2.1.10.9. Hulmaniyye

Kurucusu Ebu Hulman ed-Dımeşkîdir. İran asıllıdır. Halep'te yetişmiş bidatlerini ise Şam'da yaymıştır. Bu sebeple kendisine Dımeşk'e nispet edilmiştir. Bunlar iki görüşlerinden ötürü küfre düşmüşlerdir. Bunlardan ilki Tanrının ruhunun güzel insanlara hulul ettiğini söylemeleridir. Ebu Hulman ed-Dımeşkî kendi arkadaşlarıyla birlikte güzel yüzlü birini gördükleri zaman Allah'ın ona hulul ettiğini düşünerek karşısında secdeye varıyorlardı. Diğerisi ise İbaha (Her şeyi helal kılmak) hakkındaki görüşleridir. O ilahı onun inandığı şekilde bilen birinden her türlü yasak ve haramın kalktığına inanmaktaydı. Ebu Hulman kendisinin hoşuna gittiği ve iştah duyduğu her şeyi mübah kılmıştır (Bağdadi, 2005, s. 201).

Bağdadi, Hulmaniyye mezhebine mensup biriyle karşılaştığını ve bu şahsın Allah Teala'nın, Hz. Âdem hakkında meleklerle söylediği, "...Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için hemen secdeye gidin" (Hicr, 15/29) mealindeki ayetini Allah'ın bedenlere hululunun caiz olduğuna dair bir delil olarak sürdüğünü gördüğünü ifade etmektedir. Bu şahıs ayetle ilgili şöyle bir yorum yapmıştır. Allah'ın Âdem'e hulul ettiği için, meleklerin ona secde etmelerini emretmiştir. Allah Âdem'e hulul etmiştir çünkü onu en güzel surette yaratmıştır. "Muhakkak ki biz insanı en güzel suretle yarattık" (Tin, 95/41) ayetini de buna delil göstermiştir.

Bağdadi'nin bu şahsın delillerini inkar etme sadedinde şöyle sorar: "Senin delil olarak ileri sürdüğün, Allah'ın meleklerle selam olsun Âdem'e secde etmelerini emretmesi ve insanın en güzel şekilde yaratıldığını belirten ayetlerle bütün insanları kastedilmiştir yoksa belli bir tek şahıs anlatılmak istenmiştir?". "Hulmaniyye'den olan bu şahıs bu iki görüşten birine cevap verdiği takdirde bunu takip edecek olan şey nedir?" diye sorar. Bağdadi bu soruya şu cevabı verir: "Eğer bu ayetlerle kastedilen şey genel olarak bütün insanlıktır dersen, Allah'ın bütün insanlara hulul ettiğini iddia ettiğin için çirkin de olsa her insana secde etmek zorunda kalacaksın. Ancak bu ayetten maksat, belli bir insandır ve o da selam olsun Âdem'dir dersen, o takdirde onun dışındaki güzel yüzlülere niçin secde ediyorsun da soylu bir ata, meyve veren bir ağaca, kuşlar ve hayvanlardan güzel yüzlülere secde etmiyorsun? Belki de ateşin sivri alevleri şaheser bir yüzdendir! Eğer ona secdeyi caiz görüyorsan, bu halde, Hululiyye'nin sapıklıkları ile Ateşe tapanların sapıklıklarını birleştirmiş oluyorsunuz. Fakat bazı durumlarda güzel görünmelerine rağmen, ateşe, suya, havaya ve göğe secde etmediğin takdirde, güzel yüzlü insanlara da secde etmemelisin!" (Bağdadi, 2005, s. 201-202).

Bağdadi bu açıklamalarına şu sözlerini de ilave eder: “Doğrusu bu dünyada pek çok güzel yüzlü vardır ve Allah’ın kendilerine hululü bakımından onların bir kısmı diğerine göre daha üstün değildir. Bu yüzden sen, Allah bütün güzel yüzlülere hulul etmiştir, iddiasında bulunursan, bu hulul bir arazın cisimde ortaya çıkışı gibi midir? Yoksa bir cismin kendi yerinde oluşması şeklindeki midir? Bir tek arazın, birçok yere hululü imkânsızdır ve bir tek şeyin birçok mekânda bulunması da mümkün değildir. Eğer bu mümkün değilse, bunun gerektirdiği şeylerde imkânsızdır.” (Bağdadi, 2005, s. 202).

2.1.10.10.Hallaciye

el-Hallac olarak bilinen Ebu’l-Muğis el-Hüseyin b. Mansur’a mensupturlar. Kendisi Fars’ta “el-Beyda” isimli bir şehrendendir. Hallac tasavvufi görüşlere sahipti ve o zamanki ifadeleri, sufilerin “şath” (cezbe hali) dedikleri nevindendi. Muhtelif ilimleri bildiklerini iddia ediyordu. Bağdat ve Horasan’daki Talekan halkından bir topluluk onun sözlerine inanmaktaydılar (Bağdadi, 2005, s. 202).

Kelamcılar, fakihler ve sufiler onun hakkında ihtilafa düştüler. Kelamcılar onun tekfir edilmesini ve Hululiyeye’ye mensup biri olduğu konusunda birleşmişlerdi. Basralı Salimiyye kelamcılarında bir topluluk onu benimsemiş ve sufilerin manevi hakikatleri sınıfına dâhil etmişlerdi. el-Kadı Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyip el- Eş’ari (el-Bakillani) onun sihir yapan insanlar sınıfına dâhil etmiştir. O kitabında Mutezile’nin nübüvvetin delillerini doğrulamakta düştükleri çaresizliğini Hallac’ın olağan üstü işlerini ve kerametlerini şekillerini anlatmıştır (Bağdadi, 2005, s. 202).

Fıkıhçılarda onun hakkında ihtilafa düştüler. Ebu’l-Abbas b. Sureyc onun öldürülmesinin doğru olup olmadığı konusunda kararsız kalmıştır. Ancak Ebu Bekr Muhammed b. Davud bunun caiz olduğu hususunda fetva vermiştir (Bağdadi, 2005, s. 203).

Sufiler de onun hakkında ihtilafa düştüler. Osman el-Mekki ile Ebu Yakub el-Akta’ ve sufilerden bir topluluk ondan uzaklaşmıştır. Amr b. Osman: ”Bir gün onunla birlikte yürüyorduk. Kur’an’dan bir iki ayet okudum. Bunun üzerine bana, ’Bunun bir benzerini söylemek benim için pekâlâ mümkündür’ dedi”. Rivayet edildiğine göre el-Hallac, Cüneyd’e “Ben Hak’kım (Ene’l-Hak)” demiştir. Bunun üzerine Cüneyd, “Sen Hak’la berabersin; şimdi kim bilir (kanınla) hangi kütüğü (darağacını) lekeleyeceksin?” cevabını vermiştir. Bu sözü gerçekleşmiş, bu olaydan sonra el-Hallac asılmıştır. Sufiler

arasında onu kabul eden Bağdat'ta Ebu'l-Abbas b. Ata, İran'da Ebu Abdillah b. Hafif, Nişapur'da Ebu'l-Kasım en-Nasrabadî ve kendi çevresinden ise Faris ed-Dineveri yer alır (Bağdadi, 2005, s. 203).

Onun kâfir olduğunu ve hululiyeye mensup bulunduğunu iddia edenlerin naklettiklerine göre o şöyle demiştir: “Kim nefsinin taatla terbiye eder, dünya lezzetleri ve şehvetlerine sabrederse, Allah'a yakın olanların (el-Mukarebun) makamına yükselir. Sonra o, insani vasıflarından temizleninceye kadar, saflaşmaya ve saflaşmış olanların derecesine yükselmeye devam edecektir. Kendisinde ve beşeriyetten bir parça kalmadığı takdirde, İsa b. Meryem'e hulul eden Allah'ın ruhu, ona da hulul eder. O zaman istediği gibi olan şeyden başkasını dilemez ve fiillerin tamamı, Yüce Allah'ın fiili olur”. el-Hallac'ın kendisinin bu rütbeye ulaştığını iddia ettiği ileri sürülmüştür (Bağdadi, 2005, s. 203).

Onun kendine uyanlara yazdığı mektuplarda “Her şekle bürünen Rablerin Rabbinden, kulu filan kimseye...”, ona uyanların ona gönderdiği yazılarda da: “Ey zatlarının zatı ve şehvetlerin gayesinin son bulunduğu nokta! Senin her devirde bir şekil içinde görünen ve zamanımızda da el-Hüseyin b. Mansur'un şeklinde görünen olduğuna şahitlik ederiz. Senden aman diler ve senin rahmetini niyaz ederiz, ey gaybları bilen!” (Bağdadi, 2005, s. 204)

Bağdat'ta halife Cafer el-Muktedir billâh onu fitnelerinden dolayı hapsedti ve fakihlerden fetva istedi. Ebu Bekr b. Davud onun kanının helal olduğu fetvasıyla, Hamid b. el-Abbas'a onu kırbaçlanması el ve ayaklarını kesmesini emretti. O bunu yerine getirdi sonra asıldı ve yakıldı külleri Dicle nehrine atıldı (Bağdadi, 2005, s. 204).

Mensuplarından bazıları onu öldürülmediğini, canlı olduğunu ve onun yerine başkasının öldürüldüğünü öne sürmüşlerdir (Bağdadi, 2005, s. 204).

Sufilerden bir grup ona bağlanmış ve onun bir takım keramet hallerine vakıf olduğunu ve durumun gizli kalması gerektiği halde bunları halka gösterdiği için kerametleri inkâr edenlerin hükümleriyle cezalandırıldığını ileri sürmüşlerdir. Bunlar tasavvuf hakikatinin, zahirin örtü, batınında takdis olan bir hal olduğunu ifade etmişler ve Hallacın batının yüceliği hususunda, onun elleri ve ayakları kesilirken söylediği rivayet edilen “Birinin birliğine bir yeter” sözlerini delil göstermişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 204).

2.1.10.11. Azafira

Azafira, İbn Ebi'l-'Azafir olarak bilinen Muhammed b. Ali eş-Şelmeğani'ye uyanlara denmiştir. Bunlar Bağdat'ta bir topluluk olup er-Razi ibnu'l-Muktedir zamanında ortaya çıkmıştır. Bu şahıs Allah'ın ruhunun kendisine hulul ettiğini iddia etmiş ve kendisinin "Ruhu'l-Kuds" olduğunu söylemiştir (Bağdadi, 2005, s. 204).

O, kendi mensupları için "Bi'l-Haseti's-Sadise (Altıncı his üzerine)" isimli bir kitap yazmış ve orda şeriatın kaldırılmasını açıklamıştır. Homoseksüelliği mübah kılmış ve bunu üstün olanın nurunun daha az üstün olana girmesi demek olduğunu ileri sürmüştür. Ona uyanlar kendi eşlerini, nurunun onlara da geçmesini istediklerinden ona sunmuşlardır (Bağdadi, 2005, s. 204-205).

er-Razi billâh onu ve aralarında el-Hüseyin b. Kasım ve Ebu İmran İbrahim b. Muhammed'in de bulunduğu ona uyan bir topluluğu ele geçirmişve bu iki şahsın ona "Rab" ve "Mevla" diye hitap ettikleri ve onu, istediği şeye kadir olarak vasıflandırdıkları yazılarını bulmuştur. Onlar, aralarında Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. Sureyc, Ebu'l-Ferec el-Maliki ve imamlardan oluşan bir topluluğun önünde, bunu yazdıklarını itiraf etmişlerdir. Bunun üzerine el-Hüseyin b. Kasım b. Ubeydullah'tan İbnu'l-Azafir'den uzaklaşmasını ve ona tokat atmasını emretti. O bunları yaptı, bunun üzerine İbn Süreyc Şafii mezhebine göre tövbesini kabul edeceğini söyledi. Ama Malikiler tövbesinin reddine karar verdiler. er-Razi o ikisinin öldürülmesine karar verdi. İbnu'l-Azafir er-Razi'ye: "Gökler benim beraatımın ve düşmanlarımın üzerine de intikamın indirilmesi için, bana üç gün mühlet ver!" dedi. Ancak fakihler bir an önce öldürülmelerini er-Razi'den istediler ve önce ikisi asıldı, sonra yakıldılar ve külleri Dicle nehrine atıldı (Bağdadi, 2005, s. 205).

2.1.11. Ashabu'l-İbaha

el-Fark'ın İslam dışı sayılan fırkalar kısmının on birinci bölümünde daha önce bahsedilen Hurremiyye'nin içinde yer alan Ashabu'l-İbaha'nın İslam fırkaları topluluğunun dışına çıkarılmasının sebepleri açıklanmaktadır (Bağdadi, 2005, s. 206).

Bağdadi Ashabu'l-İbaha'yı iki sınıfa ayırır. Birinci sınıf haramları helal sayan, ve insanların malda ve kadında ortaklığını öne süren Mazdekiyye gibi İslam'dan öncede var olan gruptur. Bunlar, Anuşirvan tarafından kendi hükümlerine döneminde öldürülmesine kadar inançlarını muhafaza etmişlerdir. İkinci sınıf ise

Hurrendiniyye'dir. İslam'dan sonra ortaya çıkmışlardır. Bunlarda Babekiyye ve Maziyyariyye olarak iki fırkaya ayrılır ve her iki grupta el-Muhammera olarak bilinirler (Bağdadi, 2005, s. 206).

2.1.11.1. Babekiyye

El-Babekiyye, Babek el-Hurremi'ye uyanlardır. Babek, Azerbaycan bölgesinde el-Bedeyn dağında ortaya çıkmış ve burada pek çok taraftar kazanmıştır. Bunlar helalleri haram kılmışlar ve pek çok Müslüman öldürmüşlerdir. Mabeynci Afşin Muhammed b. Yusuf es-Sağri (es-Sagri), Ebu Dulef el-İcli ve yakınlarının kumandası altında ordular Abbasi halifeleri tarafından gönderilmişlerdir. Askerler, Babek ve kardeşi İshak b. İbrahim'i, el-Mutasım devrinde ele geçirmelerine ve sure-men-raa'da (Samarra)'da idam edilmelerine kadar yirmi yıl süreyle onlar karşı durmaya devam ettiler. Mabeynci Afşin ise Babek'e savaş esnasında yakınlık göstermek ve yardım etmekle itham edilmiş ve bu yüzden öldürülmüştür (Bağdadi, 2005, s. 206).

2.1.11.2. Maziyyariyye

Curcan'da el-Muhammera'nın görüşlerini ortaya koyan Maziyyar'a uyan gruba Maziyyariyye denir (Bağdadi, 2005, s. 207).

Babekiyye'nin kendi dağlarında bir gece bayramları vardı. Orada, şarap ve çalgılar etrafında toplanırlar, erkek ve kadın karışıktır. Lambalar ve odun ateşi söndüğü zaman erkek ve kadınlar karışık birbirine sahip olurlar (Bağdadi, 2005, s. 207).

Babekiyye inançlarının temelini, cahiliye döneminde kendi emirleri olan Şervin adlı birine nispet ederler. Onların iddialarına göre Şervin'in babası Habeşi, annesi de fars krallarından birinin kızıdır. Onlar, Şervin'in Muhammed ve nebilerden üstün olduğunu ileri sürerler. Kendileri Müslüman mescitleri inşa edip çocuklarına Kur'an öğretmişlerdir; fakat ne namaz kılarlar ne de Ramazan ayında oruç tutarlar. Kâfirlere karşı cihat edilmesini de kabul etmezler (Bağdadi, 2005, s. 207).

Maziyyar'ın taraftarları, kendi bölgesinde oldukça büyümüştür. Daha sonra Maziyyar ele geçirilmiş Babek el-Hurremi ile aynı hizada sure-men-raa'da idam edilmiştir. Maziyyar'a uyanlar, kendi dağlarında, Cürcan çevresindeki köylerden onlara bağlı olan köylüler ve çiftçilerden ibarettir. Müslüman görünmekte; ama içlerinde bunun zıddını beslemektedirler (Bağdadi, 2005, s. 207).

2.1.12. Ashabu'l-Tenasuh

Bağdadi dördüncü kısmın on ikinci bölümü Ashabu'l-Tenasuh'e ayırmıştır bunlarda ona göre Ehlu'l-Ehva'dan sayılır. Ruhların bedenden bedene geçtiğine inandıkları için İslam fırkalarının dışına çıkarılmıştır (Bağdadi, 2005, s. 208).

Bağdadi tenasuh'e¹ inananların birkaç sınıf olduğunu söyler. Bunlardan iki sınıfı İslam'dan önce ortaya çıkmıştır. Bunların bir grubu filozoflar içerisinde yer alır bir diğeri ise Sumeniyye'dir. İki sınıf da İslam'dan sonra doğmuş olup bunlardan bir grubu Kaderiyye'den, diğeri ise Rafizilerin aşırı gidenlerindedir (Bağdadi, 2005, s. 208).

Sumeniyye'den tenasuhe inanlar âlemin kadim olduğunu ileri sürmekle beraber tümevarım ve tümünden gelim metotlarını reddetmişler ve beş duyu ile elde edilen bilgilerin dışında hiçbir bilinmeyeceğini iddia etmişlerdir. Onların birçoğu mead (ahiret hayatı) ve ölümden sonra dirilmeyi de inkâr etmişlerdir. Sumeniyye'den başka bir grup ise ruhların çeşitli şekillerde tenasühüne inanmış insan ruhunun bir hayvana, hayvan ruhunun da insana geçmesini caiz görmüşlerdir.

Bağdadi'ye göre Sumeniyye'nin en şaşılacak görüşlerinden biri onların "Bir şey ancak duyular vasıtasıyla bilinebilir" demelerine mukabil tenasuhun duyularla bilinmeyeceği şeklindeki iddialarıdır (Bağdadi, 2005, s. 208).

Filozoflardan bir grupta tenasuh inancına sahiptirler. Bunların görüşlerine göre herhangi bir bedende günah işleyen bir kimse bu günahının cezasını başka bir bedende çekecektir. Bu durum sevap içinde aynıdır.

el-Maneviyye adı verilen ve Maniheiztler olarak bilinen grupta tenasuhe inanmaktadır. Bunların tenasuhe inanmalarının nedeni ise bu dinin kurucusu olan Mani'nin bir kitabında şu ifadelerle yer vermesindedir: "Cisim (beden) lerden ayrılan ruhlar iki türdür: Bunlardan biri sıddıkun denilen insanların ruhlarıdır. Diğeri ise dalalet ehlinin yani sapıklığa düşenlerin ruhlarıdır. Sıddıkun'un ruhları bedenlerinden ayrıldığı zaman, sabah vaktinin yönetiminde feleğin üstündeki Nur'a iner ve âlemde ebedi bir mutluluk içinde yaşar. Fakat sapıklığa düşenlerin ruhları ise, bedenlerden ayrıldığı zaman bu nura kavuşmak istediklerinde yapmış oldukları kötülüklerden dolayı ters yüz edilir ve zulmet'in kötülüklerinden arınıncaya kadar hayvanların bedenlerine geçerler burada arandıktan sonra Yüce Nur'a kavuşurlar." (Bağdadi, 2005, s. 209)

¹ Tenasüh ruhların bir bedenden araya zaman girmeksizin başka bir bedene geçerek sonsuz bir hayat yaşaması inancıdır. Tenasüh inancını benimseyenlere göre, aynı ruh, değişik bedenlere geçmek suretiyle kadim kabul edilmiş olmaktadır. Bu görüş, eski Hint inançlarında, Cermenler, Keltler, Yunanlılar, -Phytagor ve Platon gibi düşünürler- ve eski Mısırlıların inançlarında vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, *Sistemantik Kelam*, s. 183-184.

Mezhepler tarihi yazarları, filozoflardan Sokrat, Eflatun ve bu ikisine tabi olanların da ruhların göç ettiğine inandıklarını zikretmektedirler. Bağdadi onların bu konudaki iddialarını geniş bir şekilde el-Milel ve'n-Nihal isimli kitabında anlattığını söylemektedir (Bağdadi, 2005, s. 209).

Yahudilerden bir kısmı da tenasühe inanmaktadırlar. Danyal (Daniel) kitabında “Yüce Allah’ın Buhtunnasr’ı yedi cins dört ayaklı ehli hayvan ile yırtıcı bir hayvan şekline çevirdiğini ve bunların her birinin de ona azap ettiğine, sonra onu bir muvahhid olarak gönderdiğini bulduklarını ileri sürmektedirler (Bağdadi, 2005, s. 209).

Bağdadi, Müslümanlar içerisinde tenasühe inanlarında bulunduğunu bunların Beyaniyye, Cenahiyye, Hattabiyye ve Rafizilerden Hulule inanan Ravendiyye’dir. Bunların hepsi de Allah’ın ruhunun imamlara geçtiğini söylemişlerdir. Tenasuhu ilk savunan grup ise Rafizilerden Sebeiyye’dir çünkü onlar Ali’nin, Allah’ın ruhu ona geçtiği zaman onun ilah olduğunu iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 209).

Tenasühe inanlardan Beyaniyye de Allah’ın ruhunun, Beyan b. Sem’an’a geçinceye kadar önce peygamberlerde, imamlarda dönüp dolaştığını iddia etmişlerdir. Cenahiyye ise aynı görüşü Abdullah b. Muaviye b. Abdilllah b. Cafer hakkında iddia etmiştir. Bu iddiayı Hattabiyye Ebu’l-Hattab, Ravendiyye’den bir grup da Abbasi Devleti’nin askeri komutanı Ebu Müslim hakkında söylemişlerdir. Ancak böyle bir tenasuh anlayışı insanların değil, Allah’ın ruhunun insanlar arasında dolaştığını kabul etme şeklindedir (Bağdadi, 2005, s. 209).

Kaderiye içinde tenasühü kabul eden bir topluluk vardır. Onlardan birisi Ahmed b. Habit’tır. Mutezili olup en-Nazzam’a uyanlar arasında yer alır. Bir diğeri Ahmed b. Eyyup b. Banuş’tur. Habit’in öğrencisidir fakat sonra tenasühün keyfiyeti hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Tenasühü kabul eden bir diğerk kişi Ahmed b. Muhammed el-Kahti’dir. Abdulkerim b. Ebi’l-‘Avca da tenasühü kabul edenler arasındadır. Dört konuda aykırı düşünceye sahipti. Bunlar; Seneviyye’den Maneviyye’nin görüşlerine inanması, tenasüh hakkındaki görüşü, imamet hakkında Rafıza’ya temayülü, dördüncüsü de adalet ve zulüm konularında Kaderci görüşüdür. Birçok hadis uydurup teşbih ve Allah’ın sıfatlarını iptal hususunda sapıklığa düşmüştür. Bazı konularda dini hükümler bile değiştirilmiştir. Ebu’l-‘Avca ramazan orucunun hilalin görünmesi konusunda Rafizilerin inançlarını bozmuş ve onları kendi koyduğu bir hesapla hilali bulmaya götürmüştür. Hatta o bu hesabı Cafer es-Sadık’ın yaptığını iddia etmiştir. Vali onun öldürülmesini emredince, o şöyle dedi: “Siz beni katiyen öldürmeyeceksiniz; çünkü dört bin hadis uydurmuş durumdayım. Bu hadislerle haramları helal, helalleri

haram kıldım. Rafıza'ya oruçlu olduklar günlerde oruçlarını açtırdım, oruçlu olmamaları gereken günlerde de oruç tutturdum” (Bağdadi, 2005, s. 210).

Bu şahısların tenasühle ilgili görüşlerinin ayrıntısı da şu şekildedir (Bağdadi, 2005, s. 210).

Ahmed b. Habîb'in iddiasına göre Allah-u Teâlâ yaratılmış olanları bu dünyadan başka bir dünyada saf, gûnahtan emin, akıllı ve kâmil olarak yaratmıştır. Onların akıllarını kemale erdirmiş kendi marifet ve ilmini onlar da yaratarak nimetlerini eksiksiz vermiştir. O emrolunan, yasaklanan kendisine nimet verilen insanın bedende bulunan bir ruh olduğunu ve bedenlerin de ruhların kalıpları olduğunu ileri sürmüştür. Ruhlar canlıdır, âlimdir ve yapacakları işlerde gücü olan bir varlıktır. Canlıların hepsi tek bir cinstir. Bütün canlı türlerinin yükümlülükleri vardır. Ancak sahip olduğu şekiller ile dillerinin farklılığına göre onlar emredilirler ve bir takım filler ise onlar için yasaktır. Allah onları yarattığı yerde mükellef kıldığı zaman onlar kendilere bağışlanan nimetlerden dolayı Allah'a şükrettiler. Onların bir kısmı Allah'ın kendilerine emrettiği her hususta ona boyun eğmiş fakat bir kısmı ise karşı gelmiştir. Kendisine boyun eğen kimseyi içinde ilk defa başlattığı nimet diyarında tutar. İsyan eden kimseyi de bu diyardan çıkarır ve ebedi azap diyarına yani cehennem diyarına atar. Onun kendisine emrettiği şeylerin bir kısmında ona itaat eden kimse ile kendisine emredilen şeylerin bir kısmında ona isyan eden kimseyi dünyaya gönderir ve maddi birer kalıp olan bu bedenlerden birini giydirir. O kimse insanlar, kuşlar, ehli hayvanlar, yırtıcı hayvanlar, böcekler ve herhangi bir varlığın şekillerinden birinin şekliyle Allah'ın onları içinde yarattığı ilk diyarlarındaki günahları ve suçları miktarınca bela ve sıkıntı, şiddet ve saadet, lezzet ve acılarla denenir. O diyarda günahları daha az ve itaatları daha çok olanın dünyadaki şekli daha güzel olur. O diyardaki taatleri daha az ve günahları daha çok olanın ise dünyadaki kalıbı daha çirkin olur (Bağdadi, 2005, s. 210-211).

Ahmed b. Habîb'a göre ruh bu dünyada itaati günahlarıyla bozuldukça muhtelif kalıplar ve çeşitli şekiller içinde tekrar tekrar gelmeye devam edeceğini, taatleri ve günahları miktarına göre kalıplarının derecesinin ya insanlıkta veya hayvanlıkta olacağını söyler (Bağdadi, 2005, s. 211).

Ahmed b. Habîb ayrıca Allah'ın her canlı cinsine bir peygamber göndermekten vazgeçmeyeceğini, Allah'ın canlılara olan teklifini o canlının ameli saf bir itaat haline gelinceye kadar devam edeceğini, sonra içinde yaratıldığı yer olan ebedi nimet diyarına gönderileceğini veya ameli sırf isyan olan kimsenin de ebedi olarak cehenneme gönderileceğini ve azabının tattırılacağını iddia etmiştir (Bağdadi, 2005, s. 211).

Mutezile içerisinde tenasuh görüşünü savunanlardan birinde Ahmed b. Eyyüb b. Banuş olduğunu söylemiştik. O, öncelikle Allah'ın, mahlûkatın tamamını bir defada yarattığını iddia etmiştir (Bağdadi, 2005, s. 211). Bağdadi bundan sonra Ahmed b. Eyyüb'ün görüşlerini onun dostlarından bir kısmının ondan naklettikleri ifadelerle dayandırır. Bunların rivayetine göre Allah önce cevherleri yaratmıştır. Bu parçalar canlı ve akıllı olup, Allah onların her birini birbirine musavi kılmıştır. Böylece onların hiç biri diğerine göre üstünlük kazanamamış veya bir diğeri kendisini diğerlerinden daha geride bırakacak bir suç işlememiştir. Sonra Allah Teâlâ onların üzerine bol bol nimet vermiş onları istihkak derecesi üstünlük derecesinden daha şerefli olduğundan itaatlerinden dolayı sevap kazanmaları için ibadetle denemek ve bu dünyada ibadetleriyle üstün kılınmış olarak bırakılmak arasında serbest kılmıştır. Onlardan bir kısmı imtihanı seçmiş, bir kısmıysa bunu reddetmiştir. İmtihanı reddeden kimseyi ilk diyarda oradaki haliyle öylece bırakmış, imtihanı seçen kimseyi de dünyaya göndermiş ve orada denemiştir. Bu deneme esnasında bir kısmı bu imtihana karşı gelmiş, diğer bir kısmı ise boyun eğmiştir. İmtihanı kabul etmesine rağmen ona karşı gelen kimseleri içinde yaratıldıkları yerden daha aşağı bir rütbeye atmıştır. Kendisine boyun eğeni ise yeryüzünden yaratıldığı yerden daha yüce bir makama yükselterek sonra onların bir kısmını insan diğerlerini de günahlarına göre ehli veya yırtıcı hayvanlar haline gelinceye kadar şahıslardan ve kalıplardan tekrar tekrar geçirmiştir. Fakat onlardan ehli hayvanlığa dönenlerden teklifi kaldırmıştır. Ahmed b. Eyyüb hayvanlara teklif olup olmayacağı konusunda Ahmed b. Habıt'tan ayrı düşünmektedir. Bu nedenle o dört ayaklı ehli hayvanların daima çirkin şekillere sokulacağını ve gnahları karşılığında hak ettikleri cezaları tam anlamıyla çekinceye kadar kesilmek ve eziyet edilmek gibi istenmeyen şeylerle karşılaşacaklar sonra eski hallerine döndürüleceklerdir. Bu haliyle Allah onları ikinci bir imtihan seçmiyle karşı karşıya bırakacak, eğer imtihanı seçerlerse Allah onların mükellefiyetlerini yukardaki şekilde iade edecek, eğer imtihandan kaçınırlarsa mükellef olmaksızın kendi hallerine bırakılacaktır. Hatta mükellef olanlardan herhangi biri bir peygamber veya melek olmayı hak edinceye kadar itaatte bulunursa Allah'ta onlara bu makamı verecektir (Bağdadi, 2005, s. 211-212)

Yine Mutezile'den el-Kahti'de tenasuh iddiasında bulunanlardan biridir. Ona göre Allah insanlara ilk önce herhangi bir teklif sunmamıştır. Fakat onlar Allah'tan kendi derecelerini yükseltmesini ve aralarında bir üstünlük kurmasını istemiş, Allah'ta onlara buna ancak teklif ve denemelerden sonra kavuşabileceklerini ve mükellef oldukları takdirde ona karşı gelirlerse azabı hak edeceklerini bildirince onlar imtihanı

reddetmişlerdir. Buna da “Doğrusu Biz, emaneti (sorumluluk) göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişlerdir ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir” (Ahzab, 33/72) ayetini delil getirmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 212).

Ebu Müslim el-Horosani de tensuh iddiasında bulunmuştur. O Allah’ın ruhları yarattığını ve onları mükellef kıldığını söylemiştir. Hatta bu yaratılan ruhlardan bir kısmı Allah’a kimin itaat edeceğini kimin de karşı geleceğini bilmektedir demektedirler. Allah’a isyan edenler ilk baştan karşı gelmişlerdir. Bu yüzden onlar günahlarının miktarına göre hayvanların, bitkilerin ve çeşitli varlıkların kalıplarına sokulmakla cezalandırılacaklardır (Bağdadi, 2005, s. 212).

Bağdadi tenasuh anlayışına sahip olup kötü ruhların yaptıkları fiil karşılığında çeşitli bedenlere gönderileceği ve tüm kötülüklerden arınarak kurtuluşa erdirileceği şeklindeki bir inancı kabul eden bu grupları el-Fark Beyne’l Fırak’ta herhangi bir eleştiriye tabi tutmamış bunlarla ilgili eleştirilerine “el-Milel ve’n- Nihal” isimli eserinde yer verdiğini söylemiştir. (Bağdadi, 2005, s. 212). Fakat elimizdeki bu eser eksik olduğundan onun eleştirilerine yer veremiyoruz.

2.1.13. Habitiyye

Bağdadi’nin İslam dışı saydığı fırkaların on üçüncüsü kaderi görüşleriyle bilinen Ahmed b. Habîb’in kurucusu olduğu Habitiyye mezhebidir. Mutezile’nin önde gelen imamlarından İbrahim b. Seyyar b. Nazzam’ın dostu olup onunla aynı çağda yaşamıştır. Az önce de bahsettiğimiz gibi Ahmet b. Habîb aynı zamanda Ashabu’l-Tenasuh grubunda da yer almaktadır. Zaten Bağdadi onun bu görüşünden dolayı İslam dışı bir fırka olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Habitiyye başlığı altında da diğer bazı görüşlerinden dolayı İslam dışı bir fırka olduğunu ortaya koymaya çalışır. Fakat Bağdadi böyle bir başlık atmasına rağmen Ahmed b. Habîb’la birlikte Fadl el-Hadesi’yi de aynı görüşlere sahip biri olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla biraz sonra bahsedeceğimiz ve Habitiyye mezhebinin İslam dışı olarak sayılmasına neden olan görüşler bu iki şahsa aittir.

Bunlar mahlûkatın iki Rabbi ve iki Yaratıcısının olduğunu bunlardan birinin kadim olup Allah Teâlâ olduğunu diğerinin ise yaratılmış olup onun da İsa b. Meryem olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat bunların iddiasına göre Mesih doğum itibariyle değil,

manevi yönden Allah'ın oğludur. Ahirettede mahlûkatı hesaba çekecek olan mesihtir (Bağdadi, 2005, s. 213).

Allah “Melekler sıra sıra dizilip Rabbinin buyruğu gelince” (Fecr, 89/22) ayetiyle Mesih olan İsa b. Meryem'i kastetmiştir ve “Bulut gölgeleri içinde, Allah'ın azabının meleklerin tepelerine inip işini bitmesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a dönecektir” (Bakara, 2/210) ayeti de onun gelişini gösteren bir delildir. Zaten “Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı” hadisinin açıklaması budur. Aynı şekilde Nebi'nin, “Rabbinizi, dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz” sözü de buna delildir. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber'in ”Yüce Allah akli yarattı ve ona dedi ki: Yaklaş! O da yaklaştı. Ona dedi ki: Geri dön! O da geri döndü. Dedi ki: Senden daha şerefli bir şey yaratmadım. Seninle veriyor ve seninle alıyorum” hadisinde geçen Allah'ın kendisine hitap ettiği ve kendisinden daha şerefli bir şey yaratmadığını kendisiyle verip aldığını ifade eden sözlerde de Mesih olan Hz. İsa kastedilmektedir (Bağdadi, 2005, s. 214).

2.1.14. Himariyye

İslam dışı sayılan fırkaların on dördüncüsü Himariyye'dir. Himariyye, Mutezile'nin ileri gelenlerinden Asker Mukrem'in tabilerinden olan bir gruptur. Genel olarak görüşlerini özellikle Kaderiyye'nin muhtelif fırkalarının görüşlerinden bir takım özel sapıklıkları seçmek suretiyle oluşturmuşlardır. Örneğin bunlar Ahmed b. Habit'tan tenasuh görüşünü, Abbad b. Süleyman'dan Allah'ın kendilerini maymunlar ve domuzlar haline çevirdiği, bundan önce insan oldukları ve fakat çevirme işinden sonra küfre inandıkları görüşünü almışlardır. Yine onların bilgiyi gerektiren tümevarım sonucunda ortaya çıkan bilgi faili bulunmayan bir fiil olur şeklindeki görüşlerini de Cad b. Dirhem'den, o da Halid b. Abdillâh el-Kasri'den almıştır (Bağdadi, 2005, s. 215).

Himariyye, birçok şahısların görüşlerinden seçmek suretiyle oluşturdukları sistemlerine şu görüşleri de ilave etmektedirler:

a. Şarabı yapmak Allah'ın fiili değil şarapçının fiilidir. Çünkü Allah Teala günah sebebi olan şeyi yapamaz.

b. İnsan bir takım hayvan cinslerini yaratabilir. Söz gelişi insan bir et parçasını yere gömdüğü veya güneşe bıraktığında kurtlanır, işte bu kurtlar insan tarafından yaratılmıştır. Aynı şekilde tuğlaların altında saman içinde görünen akrepleri de tuğlalar ve samanı bir araya toplayan kimse tarafından yaratılmıştır (Bağdadi, 2005, s. 215).

2.1.15. Yezidiyye

Bağdadi, Haricilerin bir kolu olarak ortaya çıkan Yezidiyye'yi de İslam fırkaları dışında saymış ve onu on beşinci sıraya yerleştirmiştir. Yezidiyye, Yezid b. Ebu Uneyse el-Harici'ye uyanlara verilen bir isimdir. Aslen Basra'lı olan Yezid daha sonra İran şehirlerinden biri olan Cur'a gitmiştir. Kendisi görüş itibarıyla Hariciler içerisinde önemli bir fırka olan ve Abdullah ibn İbad'ın reisliğini yaptığı İbadiyye'nin görüşlerine bağlıydı. Fakat daha sonra "Allah Teâlâ Acemden bir peygamber gönderecek, ona gökten bir kitap indirecek ve Hz. Muhammed'in şeraitini ortadan kaldıracaktır" şeklinde bir iddiada bulunduğu için hem İbadiyye'den hem de bütün Müslümanların görüşlerinden ayrılmıştır. Onun iddiasına göre bu beklenen peygamberin ümmeti, Kur'an'da da adı geçen Sabiun'dur. Fakat bu Vasıt ve Harran halkından olan ve kendilerine Sabiun adı verilenler Kur'an'da adı geçen Sabiun değildirler (Bağdadi, 2005, s. 216).

Bağdadi, bu mezhebi eleştirirken sadece bir tek şahıs isminden hareketle onun görüşlerinin yanlış olduğunu ortaya koymuş fakat bu görüşlere uyan kimselerden bahsetmemiştir. Dolayısıyla tek bir şahsın iddiasını bir mezhep görüşü olarak ortaya koymanın çok da isabetli tavır olmayacağı kanaatindeyiz.

2.1.16. Meymuniyye

Bağdadi'nin İslam dışı saydığı mezhepler içerisinde on altıncı sırada Meymuniyye yer almaktadır. Bunlar Haricilerin ana kollarından biri olan ve Abdülkerim b. Acred'e uyan kişiler içerisinde yer alan Meymun adlı bir şahsa uyanlardır. Meymun 'Acaride'nin görüşlerini kabul etmekle birlikte idare, kader ve istitaat konularında onlardan ayrılmış ve bunların tamamında Kaderiyye'nin görüşlerini benimsemiştir. Buna ilave olarakta müşriklerin çocuklarının cennete gireceğini ileri sürmüştür (Bağdadi, 2005, s. 217).

Meymun, Ali, Talha, Zübeyr, Aişe ve Osman'ı tekfir eden ve günah işleyenleri küfürle suçlayan görüşlerinden dolayı Haricilere; İrade, kader ve istitaat konusundaki görüşlerinden dolayı Kaderiyye'ye mensuptur, denebilirdi. Ancak o, Mecusilerin dininde yer alan birtakım görüşleri, bu görüşlerine ilave ettiğinden dolayı sapıklıkla itham edilmiştir. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın, ancak anaların nesebinden olan kadınlar, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşlerinin kızlarıyla evlenmenin haram olduğunu bildirmiş ama kızların kızları,

oğulların kızları, erkek kardeşlerin çocuklarının kızları ve kız kardeşlerin çocuklarının kızlarından söz etmediğini iddia etmek suretiyle baba ve dedelerden gelen oğulların kızları ile erkek ve kız kardeşlerin çocuklarının kızlarıyla evlenmeyi mübah görmüştür (Bağdadi, 2005, s. 217).

Bağdadi, Meymuniyye'yi ilk görüşünden dolayı eleştirirken Kur'an'daki ayete dayanarak kıyaslarını anaların anaları ile babaların ve dedelerin analarına da şamil kılarsa halis bir Mecusi olacağını söylemiştir. Fakat ninelerle evlenmeyi caiz görmez ve ninelerle analarla bir tutan bir kıyaslamada tutarsa oğulların kızlarını da aynı neslin kızlarıyla kıyaslaması gerekir. Şayet bu kıyaslarını bahsettiğimi hususa da teşmil etmiyorlarsa o zaman da delilleri çürümüş olur. Haram kılınmış bir takım kişileri kendine helal kimse Mecusilerin hükmüne girmiş olur. Zaten Mecusiler İslam fırkaları arasında sayılan bir grup değildir (Bağdadi, 2005, s. 217-218).

2.1.17. Batıniyye

Bağdadi Batıniyye'yi¹ İslam dışı saydığı fırkaların en sonuna yerleştirmiştir. Onun on yedinci sıraya yerleştirdiği Batıniyye'ye verdiği önem kitabında onlara ayırdığı kısımdan anlaşılmaktadır. Batıniyye, daha önce İslam dışı sayılan fırkalar gibi Müslüman olmayan gruplar içerisinde sayılmakla birlikte daha öncekilerin İslam'a verdikleri zarar Batıniyye zararlar karşısında yok denecek kadar azdır. Çünkü Bağdadi'ye göre Batıniyye'nin İslam'a verdiği zarar Yahudilerin, Hıristiyanların ve Mecusilerin verdiği zarardan daha büyüktür. Hatta Bağdadi, onların verdiği zararın ahir zamanda ortaya çıkacak olan Deccal'in vereceği zarardan da daha büyük olduğunu iddia etmektedir. Deccal'in fitnesi kırk günden çok sürmeyecektir. Bu nedenle Deccal'in saptıracağı kimselerin sayısı Batıniyye'nin iddialarıyla dinden çıkanların sayısı kadar olamaz. Zira Batıniyye'nin rezaletleri kum taneleri ve yağmur damlalarından daha fazladır (Bağdadi, 2005, s. 219).

Bağdadi, Batıniyye'nin kendilerini İslam dışına götüren inanç ve anlayışlarını ortaya koymadan önce onun tarihi gelişimini anlatır. O öncelikle Batıniyye mezhebinin kimlerden tarafından ve ne zaman kurulduğu konusunda bize bilgiler sunar. Ona göre Mezhepler Tarihi yazarları Batıniyye davetini kuranların bir cemaat olduğunu söylerler. Bunlardan biri el-Kaddah ismiyle tanınan Meymun b. Deysan'dır. Meymun Cafer es-

¹ Batınlık ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İnkılap, İstanbul 1997, s. 115-141.

Sadık'ın azatlı kölesi olup, aslen Ahvaz'lıdır. Bir diğeri ise Dendan lakaplı Muhammed b. el-Hüseyn'dir. Bu şahıs ve arkadaşları, Meymun b. Deysan'la Irak valisinin cezaevinde buluştular ve orada Batıniyye mezhebini kurdular. Daha sonra cezaevinden kurtulunca orada tesis ettikleri görüşleri Dendan tarafından yayılmaya başlandı (Bağdadi, 2005, s. 219).

O ilk propagandasını Tuz dolaylarında başlattı ve el-Bedeyn diye bilinen el-Cebel halkı ile birlikte el-Cebel'in Kürtlerinden bir takım gruplar onun mezhebine girmişlerdir. Sonra Meymun b. Deysan, batıya gitmiş ve buralarda kendini Hz. Ali'nin küçük kardeşi Akil b. Ebi Talib'e nispet ederek onun neslinden geldiğini ileri sürmüştür. Rafizilerin Gulat'ından ve Hululiyye'den bir topluluk onun davetine uymuş, Muhammed b. İsmail b. Cafer'in oğul bırakmadan öldüğünü bilmedikleri için onun görüşlerini kabul etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 219-220).

Batıniyye davetini Hamdan Kırmıt adıyla bilinen bir şahıs devam ettirmiştir. Ona Kırmıt isminin verilmesi ya yazısını yengeç gibi karmakarış yazdığı veya sık adımlarla yürüdüğünden dolayıdır. Hamdan Kırmıt'tan sonra ona uyan Ebu Said el-Cenabi Batıniyye görüşlerini yaymış, Bahreyn dolaylarını ele geçirmiş ve Benu Senir onun davetine uymuştur (Bağdadi, 2005, s. 220).

Uzun bir süre Batıniyye mensuplarının sessizliği devam etmiş, ancak Said b. el-Hüseyn b. Ahmed b. Abdillan b. Meymun b. Deysan el-Kaddah'ın ortaya çıkmasıyla Batıniyye yeniden canlanmış ve İslam toplumu içerisinde meşhur olmaya başlamıştır. Said b. el-Hüseyn adını ve nesebini değiştirmiş ve ben "Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Muhammed b. İsmail b. Cafer es-Sadık'ım" demiştir. Bu şahsın ortaya attığı görüşler Mağrip'te bir takım insanlar tarafından benimsenmiş ve ilerleyen dönemlerde onların çocukları Mısır'ın devlet yönetimini zorla ele geçirmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 220).

Doğuda ise Hamdan Kırmıt'ın öğrencilerinden İbn Zekreveyh b. Mihreveyh ed-Dendani olarak bilinen bir şahıs ortaya çıkmıştır. Yine aynı yörede, Hamdan Kırmıt'ın erkek kardeşi Me'mun'da İran'da Batıniyye'yi yayanlar arasındadır. Bundan dolayı İran Karmatilerine el-Me'muniyye adı verilir. Deylem şehrinde ise Bâtını görüşleri yayan şahıs Ebu Hatim olarak bilinir Esfar b. Şirveyh ile birlikte birçok Deylem'li onun çağrısına uymuştur (Bağdadi, 2005, s. 220).

Nişapur'da da eş-Şa'rani Batıniyye'nin dailiğini yapmıştır. Şa'rani, Huseyin b. Ali el-Mervezi'yi Bâtını mezhebine davet etmiştir. Nesef'li Muhammed b. Ahmed onun davetine uymuş o da Bâtınıliğe Maveraünnehir halkını davet etmiştir. Bendane diye bilinen Ya'kub es-Sicizi' de aynı şekilde hareket etmiştir. en-Nesefti, onlar adına;

“Kitabu’l-Mahsul”; Ebu Ya’kub “Esasu’d-Davet”, “Te’vilu-‘ş-Şerai”, “Keşfu’l-Esrar” kitaplarını yazmışlardır. (Bağdadi, 2005, s. 220). Bunlardan Şa’rani Ebu Bekr b. Haccac’ın valiliği zamanında öldürüldüğü gibi en-Neseфи ve Bendane diye bilinen bir kişide bu görüşlerinden dolayı öldürülmüşlerdir (Bağdadi, 2005, s. 220).

Tarihçilere göre ise Batıniyye daveti ilk önce Abbasi Halifelerinden el-Me’mun zamanında ortaya çıkmış ve el-Mu’tasım zamanında yayılmıştır. Bunda el-Mu’tasım’ın ordu komutanı olan ve gizlice Babek el-Hürremi’ye uyan el-Afşin’in Bâtınilerin davetini kabul etmesi olmuştur. Babek el-Hürremi, el-Mu’tasım zamanında el-Bedeyn halkından ve Deylem’den katılanlar isyan eder. Mu’tasım onlar üzerine el-Afşin komutasında bir ordu gönderdi fakat el-Afşin’de gizlice Babek’e tabi olmuştu ve onunla savaşırken ağır davranması, gizlice ordunun zayıf noktalarını ona bildirmesi sebebiyle ordu çok kayıp vermiştir. Daha sonra yardımcı kuvvetler gönderildi fakat Babekiyye ve Karamita, baskılarını yoğunlaştırır. Nihayetinde Müslümanlar galip gelerek 223/887-8 yılında Babek idam edilir. Bir müddet sonra onun kardeşi İshak’da ele geçirilmiş Bağdat’ta Taberistan ve Cürcan yörelerinde İslam dışı sayılan Muhammira grubunu başı olan Maziyar ile beraber idam edilir. Babek öldürülünce el-Afşin’in vefasızlığı ve Müslümanlara yaptığı ihanet halifeye bildirilir bunun üzerine o da el-Afşin’in asılmasını emreder ve bundan dolayı da Afşin asılır (Bağdadi, 2005, s. 221).

Tarihçilerin ifadesine göre Bâtını inanç esasları Mecusiler tarafından, aslında Mecusi dinine meyilli olmalarına rağmen korkudan açıkça bunu gösteremeyenlerin ortaya koyduğu esaslardır. Bâtınilerin aralarındaki tecrübesizler kendilerinin kabul ettikleri Batını inanca sahip olup Mecusi inancını da üstün gören kimseleri Usus(Esas kelimesinin çoğulu) olarak tayin ederler. Bunlar da Kur’an ayetlerini ve sünnetlerini kendi inançlarına ve esasalarına uygun olarak yorumlardı (Bağdadi, 2005, s. 221).

Bağdadi, gerek Seneviyye ve Mecusilerin ve gerekse Bâtınilerin görüşlerinin birbirine uyduğunu bu nedenle ayet ve hadisleri de Seneviyye ve Mecusilerin görüşlerine uygun olarak yorumladıklarını her iki tarafın inançlarını kıyaslamak suretiyle ortaya koyar. Seneviyye Nur ve Zulmet’in iki kadim yaratıcısı olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan Nur iyi ve faydalı şeylerin faili, Zulmet ise kötü ve zararlı şeylerin failidir. Bedenler Nur ve Zulmet’in karışmasından oluşmuştur. Nur ve Zulmet’in her birinin sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk olmak üzere dört tabiatı vardır. İlk önce bahsettiğimi Nur ve Zulmet ile bu dört ana tabiat âlemin düzenleyicisi ve idarecidir. Mecusiler de iki yaratıcıya inanmak hususunda onlara katılmaktadırlar. Fakat Mecusiler yaratıcılardan birinin kadim olup bunun iyileri yapan ilah ötekinin de

sonradan yaratılmış olan ve kötülükleri yapan şeytan olduğunu iddia etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 221).

Bâtınilerin kitaplarında da ilahın nefsi yarattığı bildirilmektedir. Bu nedenle ilah ilk nefiste ikincidir ve her ikisi de bu âlemin idarecileridir. Onlar bunlara birinci ve ikinci adını vermişlerdir. Bunlar için akıl ve nefis denmiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Mecusiler bu ikisi yedi yıldızın ve ilk tabiatların tedbiriyle bu âlemi düzenlediğini söylemişlerdir. İşte onların birinci ve ikinci âlemi yönettiklerine dair ifadeleriyle Mecusilerin mahlûkatı biri kadim, diğeri muhdes olan iki yapıcıya nispet etmeleri arasında herhangi bir fark yoktur. Sadece Bâtıniler iki yapıcıya birinci ve ikinci isimlerini verirken, Mecusiler bunlara Yezdan ve Ehrimen adını vermişlerdir. Bâtınilerin esas niyetleri Mecusi inancını İslam'a kabul ettirmekten başka bir şey değildir. Bu nedenle insanların kendi görüşlerini kabul etmesi için adına Esas dedikleri birini tayin etmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 222).

Mecusiler ateşe tapma inancını da benimsemelerine rağmen bunu açıkça ortaya koyamamışlardır. Ancak mescitlerde buhur yakılmasını istemek suretiyle bu inanışlarını da İslam'a uydurmaya çalışmışlardır. Örneğin Bermekiler Halife Harun Reşid'e süslü bir şekilde Kâbe'nin ortasında üzerinde devamlı öd yakılacak bir buhurdanlık koymasını söylemişler. O da bunu Kâbe'de ateşe tapmak ve Kâbe'yi ateş evi yapmak niyetiyle istediklerini anlayınca onların bu taleplerini geri çevirmiştir (Bağdadi, 2005, s. 222).

Bâtıniler inanç esasları dışında şeriat kurallarını da Mecusi anlayışa göre yorumlamışlar ve kendilerine uyanlar için kız evlatlarla, kız kardeşlerle evlenmeyi, şarap içmeyi ve bütün zevk verici şeyleri mübah kılmışlardır (Bağdadi, 2005, s. 222).

Bâtınilerin Mecusi inançlarına bağlılıklarının bir göstergesi de onların, Zerdüş'tün, Kuştaf'ta söylediği: "Mülk, Farslardan Rumlara ve Yunanlılara geçecek, sonra tekrar Farslara dönecektir. Sonra Farslardan Araplara geçecek, sonra tekrar Farslara dönecektir" sözünü kabul etmeleridir (Bağdadi, 2005, s. 223).

Ebu Abdillah el-'Aradi isimli Mecusi inançlarına bağlı olan Bâtini şahıs Peygamberin doğumundan sonraki on sekizinci yüzyılın onuncu bin yıla uygun olduğunu iddia edip bu zamanın Mecusi hükümrانlığını geri verecek insanın çıkacağını ve yeryüzünü istila edeceğini iddia etmiştir (Bağdadi, 2005, s. 223).

Karamita, Beklenen'in (el-Muntazar)ın yedinci yüzyılda ateş üçgeninden çıkacağını söylüyordu. Süleyman b. Hasan bu iddiaya dayanarak hacılara taarruz etmiş ve onlardan birçoğunu öldürmüş, Kâbe örtülerine el koyup ölenleri zezem kuyusuna

atmıştır. Fakat savaşlardan birinde Hecer'e kaçmaya mecbur kalmıştır. O yedi yüz yıl hüküm süreceğini iddia etmesine karşın, yedi yıl bile hüküm sürememiştir (Bağdadi, 2005, s. 224).

910 yılında Fatimi devletini kuran Ubeydullah b. el-Huseyn (Çelik, 2005, s. 451) Kayravan dolaylarında ortaya çıktı. Kutame'den bir topluluğu, el-Mesamide'den bir cemaati ve Berberilerden küçük bir kısmı bir takım sihirbazlıklarla kandırdı. Bu sayede onlarla Mağrip ülkesini ele geçirdi. Onlardan çıkan bir takım kişiler bazı bölgelerde adamları öldürüp kadın ve çocukları esir ettiler ayrıca Mushaf ve mescitleri de yaktılar (Bağdadi, 2005, s. 224).

Şam'da Ebu'l-Kasım b. Mihrevey isimli Meymun b. Deysan'ın torunu ortaya çıktı ve kendilerine inanlara "Bu bizim hükümlerimizdir" dedi. Bazı şehirleri ele geçirmesine karşın El-Müktefi'nin ordusu tarafından hezimete uğratıldı ve binlercesi öldürüldü (Bağdadi, 2005, s. 225).

311/923 yılında Süleyman b. el-Hasan ortaya çıktı Basra'ya saldırdı. Daha sonra Kufe'ye girip onların mallarını aldı. 317/929 yılında Mekke'ye girdi tavaf eden binlerce insanı öldürdü Haceru'l-Esved'i söküp Bahreyn'e götürdü. Haceru'l-Esved taşı Kufe şehrine götürüldükten sonra tekrar Mekke'ye getirilmiştir (Bağdadi, 2005, s. 225).

Süleyman b. Hasan 318/930 yılında Bağdat üzerine yürüdü fakat Hit şehrinde bir kadının damdan fırlattığı kerpiç yüzünden öldü. Bundan sonra Karmatilerin gücü kırıldı (Bağdadi, 2005, s. 225).

Ubeydullah el-Bâtini'ye Kayrevan'ı istila etmişti daha sonra Mısır'da ki İhdişilerin bir kısmı ona katıldı ve 363/973-4 yılında Mısır'a girdiler ve orda el-Kahire adını verdikleri bir şehir kurdular. Ebu Şuca 'Fennahusrev b. Buveyh Mısır üzerine yürüyüp Bâtinileri ordan çıkarmak için orduyla hareket etti fakat bu sefer esnasında öldü. Mısır reisi, doğu vilayetlerine mektuplar yazıp kendisine tabii olmalarını istedi fakat olumsuz cevaplar aldı. Sonra Mahmud b. Sebuktekin, ülkelerini istila etti ve Bâtini daileri öldürdü (Bağdadi, 2005, s. 226).

Hind ülkesindeki mutlan halkı da Batıniyye davetine uymuşlardı fakat Sultan Mahmud onların üzerine yürüdü ve o bölgedeki Bâtiniler yok edildi (Bağdadi, 2005, s. 227).

Kelamcılar Bâtiniyye'nin görüşlerine davet için güdükleri maksatlarının ne olduğu hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Onların büyük bir çoğunlu Batıniyye davetinin amacının Kuran ve sünnete uyguladıkları yorumlarla Mecusi dinini yaşatmak olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Onlar Batıniyye'nin ilk kurucusu olan Meymun b.

Deysan'ın Ehvaz esirlerinden bir Mecusi olduğu ve oğlu Abdullah b. Meymun'un da halkı babasının dinine uymaya çağırdığını delil olarak ileri sürmüşlerdir. El-Bezdevi adıyla tanınan dailerinin, "el-Mahsul" eserinde Mecusilerin ikilik anlayışının benzeri olan İlk Mübdi' nefsi yarattı sonra İlk ve ikinci, yedi yıldız ve dört tabiatın tedbiri ile âlemin iki düzenleyicisidirler görüşü de deliller arasında yer alır (Bağdadi, 2005, s. 227).

Kelamcıların bazıları ise Bâtınileri Harran'da yaşayan sabiilere nispet etmişlerdir. Bu hususta şunu delil getirmişlerdir: Meymun'dan sonra Batini daisi olan Hamdan Kırmıt, Harranlı sabiilerdendi. Ayrıca, Harran Sabiileri, kendi dinlerini, kendilerinden biri olmadıkça kimseye belli etmezlerdi. Aynı şekilde Batıniyye de kendi inanışlarını, sırlarını başkalarına söylemeyeceğine dair söz verdikten sonra kendilerine katılan bir kimse dışında, hiç kimseye açıklamazlardı (Bağdadi, 2005, s. 227).

Bağdadi ise, onların, Maddeci (Dehri) zındıklar olduklarını kabul eder. Bu konudaki delili ise "es-Siyase ve'l-Belagu'l-Ekyed ve'n-Namusu'l-Azam" adlı yazıdır. Bu yazı Ubeydullah b. el-Huseyn el-Kayravani'nin Süleyman b. el-Hasan b. Said el-Cennabiye yazdığı mektuptur. Bu mektupta Ubeydullah şöyle der: "İnsanları hoşlandıkları şeylerde onlara yakınlık göstermek suretiyle davet et ve onların her birinin zihinlerinde, senin kendilerinden biri olduğu fikrini uyandır. Sağlamlığını hissettiğin kimse için perdeyi aç. Bir feylesofu elde edersen, onunla münasebetlerini sürdür; çünkü biz feylesoflara güveniriz. Bizler ve onlar, peygamberlerin Namuslarının (Kitap'larının) inkârı ve âlemin kadim olduğu görüşü üzerinde birleşmişizdir. Ancak onlardan bir kısmı, âlemin bir yöneticisinin bulunduğu şeklindeki görüşleriyle bizden ayrılırlar" (Bağdadi, 2005, s. 228).

Ubeydullah bu yazısında ahiret inancını reddedip, cenneti dünya nimetleri, azabı ise namaz, oruç, hac gibi ibadetlerle meşgul olma diye anlatmıştır. Bu mektupta: "Doğrusu şeraite uyanlar, bilmedikleri bir Tanrı'ya ibadet ediyorlar ve cisimden değil, ancak isminden bir şeyler bekliyorlar" demiştir. Yine aynı şekilde: "Dehrilere (Maddeciler=Materyalistler) ikram et; çünkü onlar bizden, biz de onlardanız". Böylelikle Dehrilerle görüşlerin yakınlığını ikrar etmiş oluyor. Ayrıca Mecusiler Zerdüş'tün peygamberliğini, Sabiler Hermes, Valis, Zervisyus, Eflatun ve feylesoflardan bir topluluğun peygamberliklerini iddia ederler. Onların nübüvvetlerini kabul ettikleri kişilerin gökten vahiy aldıklarına inanırlar. Bununla ilgili olarak: "Bu vahiy, emir, yasak, ölümden sonraki gelecekte, sevap ve cezadan ve geçmiş amellerin karşılığının verildiği cennet ve cehennemle ilgili haberleri içine alır. Batıniyye ise,

mucizeleri inkâr ederler. Meleklerin gökten vahiy, emir ve yasakla inmelerine karşı çıkmak şöyle dursun, gökte melek bulunmasını bile inkâr ederler”. Onların tevil ettiği şekilde melekler, ancak kendi bidatlerine çağıran dailerdir. Şeytanlar ise muhalifleri, iblislerde muhaliflerinin bilgileri olarak yorumlarlar (Bağdadi, 2005, s. 228).

Peygamberlerin makam tutkusu içinde olan insanlar olduklarını; peygamberlik ve imamet iddiasıyla başkanlık peşinde koşan toplulukları dini kanunlar ve hileye dayanmak suretiyle kandırdıklarını iddia ederler. Onlardan her biri, yedi devir sahibidir. Yedi devir geçtiği zaman, başka bir devir tarafından takip edilirler. Nebi ve vasiden söz ettikleri zaman şöyle derler: “Doğrusu nebi, Natık (konuşan)’dır; vasi ise, onun Esası’dır ve Fatık (sözü açan)’dır. Fatık’ın işi, gördüğü şekilde ve arzusu istikametinde Natık’ın konuşmasını yorumlamaktadır. Kim onun Bâtını te’viline bürünür ve onu yaşarsa, o, itaatkâr meleklerdendir; kim zahir ile amel ederse, o da şeytanlardandır” demiştir (Bağdadi, 2005, s. 229).

Namazın anlamı, imama bağlılıktır. Hac, imamı ziyaret ve onun hizmetini sürdürmektir. Oruçtan maksat, imamın sırrını açığa vurmaya terk etmektir. Onlara göre zina, ahd ve misakın zıddına sırları açığa vurmaktır. Onlar, ibadetin anlamını bilen kişiden farzların düşeceğini ileri sürdüler ve bu konuda “Yakin gelinceye kadar Rabbine ibadet et!” ayetini tevil ettiler ve “yakin” kelimesini, “te’vili bilmek “ şeklinde açıkladılar (Bağdadi, 2005, s. 229).

el-Kayravani’nin Süleyman b. Hasan’a yazdığı mektupta: “Sana, insanların Kur’an, Tevrat, Zebur ve İncil hakkında şüpheye düşürmeni: onların şeraitlerini kaldırmayı, ahiretin ve kabirlerden dirilişin olmayacağını, göklerde meleklerin bulunmadığını ve yeryüzünde cinlerin yokluğunu propaganda etmeni tavsiye ederim. Sonra onları, Âdem’den önce birçok beşerin bulunduğu görüşüne çağırmanı öğütlerim; çünkü bu, âlemin kadimliği hususundan sana yardımcı olacaktır” demektedir (Bağdadi, 2005, s. 229).

Devamında: “Senin, peygamberlerin gösterdikleri mucizeler ve sözlerindeki çelişkileri kavrayacak derecede ilim sahibi olman gerekir. Sözgelisi İsa b. Meryem Yahudilere demişti ki: Ben Musa’nın şeraitini kaldırmıyorum; ama sonra Cumartesi yerine Pazar’ı haram gün kılmak suretiyle, Musa’nın şeraitini kaldırdı ve Cumartesi günü çalışmayı mübah kıldı. Sonra Musa’nın kiblesini, tam aksi yöne değiştirdi. Bu sebepten Yahudiler onu, sözleri birbirine uymadığı için öldürdüler” (Bağdadi, 2005, s. 229).

Sonra dedi ki: “Kendisine ruhun ne olduğu sorulduğu zaman, cevabını bilmediği ve sorunun cevabı da kendisine bildirilmediği için, ‘Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir’ diyen baskı altındaki ümmetin başkanı gibi olma. İddiasında, fevkalade iyi hile ve hokkabazlıktan başka bir delili bulunmayan Musa gibi de olma. Nitekim onun zamanındaki yönetici (Firavun), onun herhangi bir delilini bulamayınca, ona, ‘Benden başkasını tanrı edinirsen..’; kavmine de, ‘Sizin en yüce rabbiniz benim..’ demiştir; çünkü o, devrinde, zamanın sahibi idi” (Bağdadi, 2005, s. 229).

Bağdadiye göre, bu mektupların içeriklerine bakıldığında bunların Dehriyye (Maddeciler=Materyalistler) mezhebinin görüşlerini yaymak, haramları helal kılmak ve ibadetleri terk ettirmek olduğunun açıkça görüldüğünü iddia etmiştir (Bağdadi, 2005, s. 230).

Bâtınilerin davet usulleri ve bu usullerin mertebeleri vardır. Bu mertebeler sırasıyla şöyledir: Teferrüs, Tenis, Teşvik, Rabt, Tedlis, Te’sis, İman Misakı ve Ahd son olarak da Hal’ ve Sulh’dur (Bağdadi, 2005, s. 230).

a. Teferrüs

Gizlilik, zahiri konuların Bâtını anlama gelecek şekle yorumlayabilecek kadar bilgili olmak, kendi inançlarına çağırın dailerin en önemli özelliğidir. Fakat aldatılabilecek kimse ile aldatılamayacak kimseyi ayırabilmelidir. Bunun için dailerine “içinde lamba bulunan bir evde konuşmayınız” derler. Buradaki “Lamba” kelimesinden maksat kelam ilmi bilen ve akıl yürütebilen kimseleri kast etmişlerdir. Ayrıca “tohumunu çorak topraklara atmayınız” şeklindeki uyarıyla kendilerine anlatılanın hiçbir tesiri görünmeyecek kimselere de anlatılmaması gerektiğini belirtmişlerdir (Bağdadi, 2005, s. 231).

Dailer, muhtelif sınıfların Bâtınıliğe çağırılma yollarını bilmeleri gerekir, farklı sınıflara mensup şahıslar tek bir metotla davet edilemezler. Her insanın yapısına ve sınıfına göre çağırılma yolları farklı farklı olabilir. Söz gelimi, dai, mezhebe çağıracağı kimse ibadete meyilli ise onu zühd ve takvaya sevkeder. Sonra ibadetlerin anlamı ve farzların sebeplerini sorar ve bu hususlarda onu şüpheye düşürür (Bağdadi, 2005, s. 231).

Dainin davet ettiği kimse ahlaksız biri ise, ibadet ahmaklık ve aptallıktır, zeka ancak lezzetlere ulaşmaktadır, der (Bağdadi, 2005, s. 231).

Dai, dininden veya ahiretten, sevap ve cezadan şüphe eden birini görürse, bunların mevcut olmadığını açıklar ve onu, haramları helal saymaya teşvik eder (Bağdadi, 2005, s. 231).

Görüldüğü üzere Bâtını itikadının yayıcıları olan dailer karşılaştıkları kimselerin inançları ve şüphelerine göre davet metodunu benimsemişlerdir. Öncelikli olarak onun görüşünden olduğuna inandırmış, daha sonra ise bu konularda şüpheye düşürecek sorular sormuştur. Davet edilecek kişinin meyilli olup olmadığının da belirlenmesi en önemli aşamadır (Bağdadi, 2005, s. 232).

Bâtınıye mezhebinin etkili olabildiği gruplar üç başlıkta toplanabilir (Bağdadi, 2005, s. 232):

1. Nebatiler, Kürtler ve Mecusilerin oğulları gibi, ilmi esaslar ve tartışma yollarını kavramakta zorluk çeken geniş halk toplulukları,

2. İkinci sınıf, Acemlerin Araplardan üstün olduklarına inanan ve hükümranlığın yeniden İranlılara geçeceğine inanan milliyetçiler,

3. Nebi aralarından çıktığı için, Mudar'a kin besleyen Benu Rebi'a mensupları. Onlardan Abdullah b. Hazım es-Sulemi, Horasan'daki hutbesinde şöyle demiştir: "Doğrusu Rebi'a, Nebi'sini Mudar'dan gönderdiği için, Allah'a daima kızmıştır" Böylece dailer onlara aslında peygamberlik makamının kendi kabilelerine ait olduğunu söyleyerek yoldan çıkartmışlardır (Bağdadi, 2005, s. 233).

b. Te'nis

İnsanın kendi mezhebiyle ilgili benimsediği şeyleri gözünde süslemek; bundan sonra benimsediği şeylerin yorumunu sormak ve onu, bizzat kendi inancının esasları hakkında şüpheye düşürmektir.¹ Eğer davet edilmekte olan şahıs, bu hususta ona bir şey sorarsa, "Bunun bilgisi imamdadır" cevabını verirler. Böylece Batınıliğe davet edilmekte olan kişi Kur'an'ın zahiri ve sünnetlerden maksadın dinde anlaşılan şey olmadığına inancıya kadar teşvik derecesine ulaşır. Artık bu kimseye yasaklanan şeyler yapmak ve ibadetleri terk etmek kolaylaşır (Bağdadi, 2005, s. 233).

¹ Batınıyye'nin davet metotları için bakınız: İsmail Yuruk, Seyyid Şerif Cürçani'ye Göre İslam Mezheplerinin Sınıflandırılması, s. 256-258..

c. Rabt

Davet olunacak şahsın nefsinin, şeraitin esaslarını te'vil isteği hususunda merakta bırakmaktır. Bu durumda o, onların, şeriatin esaslarını kaldıracak şekilde yaptıkları te'vili kabul eder, ya da bu konuda şüphe ve şaşkınlık içinde kalır (Bağdadi, 2005, s. 233).

d. Tedlis

Tedlis, akıl yürütme metotlarından birini bilmeyen bir kimseye, “Doğrusu (Kur'an'ın) zahir anlamları azab, batını ise rahmettir” sözünü söylemektir. Aldatılmış kişi sağlam yeminlerle ve boşanma, köle azad etme ve mallarını bağışlama üzerine yemin ederse, onlar onu bunlarla bağlamış olurlar ve inançları doğrultusunda, zahiri nasları ortadan kaldıracak şekilde te'vil ederek anlatırlar. Eğer o şahıs inanırsa Bâtını yönden zındıkların arasına girmekle beraber zahirde İslam'dan gibi görünür. Eğer kabul etmezse veya çekince gösterirse yeminlerle söz verdiği için bunları kimseye açıklayamaz (Bağdadi, 2005, s. 234).

Bağdadi, önceden bir Bâtını iken sonra bu yoldan vazgeçen birinin O'na, onların o kimseden sözle yemin aldıktan sonra şöyle dediklerini söyler: “Müslümanların, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed gibi, peygamberleri ile nübüvvet iddiasında bulunan bütün şahıslar, halka reislik etmekten hoşlanan Kanun (Namus) ve olağan dışı şeylerin adamlarıdır. Böylece onlar, halkı sihirbazlıkla aldatmışlar ve onları şeriatlerinin köleleri kılmışlardır” (Bağdadi, 2005, s. 234).

Yemin konusuna Bâtıniler son derece önem vermektedirler. Onlar yemin ettirdikleri şahsa, o yemin ettikten sonra şöyle derler: “Allah'ın yeminini, Allah'ın sözünü (misak), O'nun zimmetini, resullerinin hakkını ve Yüce Allah'ın söz ve yemin olarak nebilerinden aldıklarını kendi nefsinin yüklemiş bulunuyorsun. Benden işittiklerini, benimle ve senin; zamanın sahibi olan imamla ve onun taraftarları ile ve bu ülkede ve öteki ülkelerde bulunan ona uyan kimselerle ve ister erkek ister kadın olsun ona boyun eğenlerle ilgili olarak bildiklerini gizleyeceksin. Bunun ne azını, ne de çoğunu açıkla. İster yazı ile ister işaretle olsun, zamanın sahibi olan imam izin vermedikçe veya ona davette kendisine izin verilen (el-Me'zun), açıklaması hususunda sana müsaade etmedikçe, onu ima edebilecek hiçbir şeyi açığa vurma. İzin verildiği zaman da, ancak sana izin verildiği kadarını yap. Böylece seni, verdiğin söze uymayı nefsinin yüklemiş ve hem gönül hoşluğu, hem kırgınlık, hem arzu, hem de korku

anlarında, nefsinin, sözünü tutmaya mecbur kılmış durumdasın”. Artık o kimse bunlara inanarak onların her söylediğini onaylamaktadır. Bu yemin etme hadisesi Bâtınlıkta devamlı tekrar edilen bir durumdur (Bağdadi, 2005, s. 235).

e. Teşvik

İnsanları Teşvik (Şüpheyeye Düşürme) yoluyla aldatmaya denir. Bunu zahir anlamların dışında bir şüpheyeye düşürmek suretiyle şeriat hükümleri ile ilgili meselelerde onlar soru sorarlar. Buna ilaveten duyularla alakalı sorular sormuşlardır örneğin insanın neden iki gözü iki kulağı var? gibi. Onların Kur’an hakkında insanları şüpheyeye düşürmek için sordukları sorular genellikle huruf-u mukatta’larla ilgilidir Örneğin Kur’an’daki surelerin başında yer alan “elif lam mim”, “ha mim”, “ya sin”, “ta ha” vs.. huruf-u mukattaların anlamı nedir? Alfabenin harfleri niçin yirmi dokuzdur? Neden bir kısmı noktalanmış, neden bir kısmının noktası yoktur? gibi. (Bağdadi, 2005, s. 236) bunların örneklerini çoğaltabiliriz.

Fıkıh konusundaki sorulardan bir kısmı ise şunlardır: Sabah namazı iki, öğle dört, ikindi dört, akşam üç rekât neden olmuştur? Neden abdest dört organa oluyor da, teyemmüm iki organa yapılıyor? gibi. Bu soruların cevaplarını onlara sorduklarında dailer, “Bunların bilgisi, bizim imamımızda ve sırlarımız açığa vurmaya yetkili olan (el-Me’zun) kişidedir” demektedirler. O kimse, ibadetleri terk etmeyi ve haramları helal saymayı alışkanlık haline getirdi mi, onlar, perdeyi o kimse için aralarlar ve derler ki: “Eğer bizim her şeyden Müstagni ve Kadim bir tanrımız olsaydı, kulların rükûlarında ve secdelerinde, taştan bir evin etrafında dolaşmalarında (Tavaf), iki tepe arasında sa’y etmelerinde O’nun için bir fayda bulunmazdı”. O kimse bunları kabul ettiğinde Allah’ın dininden uzaklaşmış ve de zındık olur (Bağdadi, 2005, s. 238).

2.2. Bağdadi’nin Diğer Eserlerinde İslam Dışı Saydığı Mezhepler

2.2.1. Usulü’-d-Din

Bağdadi Usulü’-d-Din’de daha önce belirttiğimiz gibi on beş sayısının önemine vurgu yaparak itikadi ihtilafları on beş asla ve her bir aslı da on beş meseleye bölmek suretiyle incelemektedir. Bu on beş asıldan sonuncusu kâfir, heva ve bidat ehlinin hükmünü açıklamaya ayırmıştır. Ona göre bu gruplar on beş olup bunların tamamı hakkındaki hükümler de farklılık arz etmektedir. Bu grupları Bağdadi şöyle sıralamaktadır:

- a. Kendilerinden cizyenin alınmayacağı kafirler,
- b. Kendilerinden cizye alınan kafirler.,
- c. Kendisine İslam daveti ulaşmayan kimseler,
- d. Dinden dönenler,
- e. Batniyye'den aşırı gidenler,
- f. Rafizilerden aşırı gidenler,
- g. Hariciler,
- h. Cehmiyye
- ı. Neccariyye,
- i. Kaderi/Mutezililer,
- j. Müşebbihe
- k. Bekriyye ve Dırariyye,
- l. Heva ehline biat edenler,
- m. Kendileriyle nikahın caiz olup olmadığı, kestiklerinin yenip yenmeyeceği, kendilerine varis olunup olunmayacağı ile ilgili hususlar,
- n. Heva ehlinin yoğun olduğu bölgelerde yaşayanların hükmü (Bağdadi, 1928, s. 318).

Bağdadi kendilerinden cizyenin alınmayacağı ve kabul edilmeyeceği kâfirleri on beş gruba ayırmaktadır. Bunlardan birincisi bilginin ve varlığın hakikatini inkâr eden Sofestaiyye'dir.

İkinci grup ise âlemin yıldızları, seması, atmosferi ve arzıyla birlikte bulunduğu suret üzere kadim olduğunu iddia eden Dehrilerdir.

Üçüncü grup Dehriler gibi aynı şekilde âlemin kadim olduğunu iddia etmekle beraber nazar ve istidlali kabul etmeyip her şeyin ancak beş duyuyla bilinebileceğini iddia eden Sümeniyye'dir.

Dördüncü sınıf ise Eshabu'l-Heyula olup bunların büyük bir kısmı âlemin kadim bir Heyula'dan ibaret olduğunu ve arazlarının ise hadis olduğunu iddia etmişlerdir.

Beşinci grup ise tabiatçılardır. Bunlar da toprak, su, ateş ve havanın oluşturduğu dört unsurun kademine inanmışlardır.

Altıncısı ise âlemin kadim olduğuna ve yaratıcısının olmadığına inanan filozoflardan bir gruptur.

Yedincisi müneccimlerdir. Bunların bir kısmı felek ve yıldızların kademine inanmışlar ve onların hareketinin âlemde meydana gelen bir zorunluluktan ileri

geldiğini iddia etmişlerdir. Bir kısmı da güneşin ilah olduğunu bu nedenle taptıklarını söylemişlerdir. Diğer bir kısmı ise âlemi tedbir ettiklerinden dolayı yedi yıldızla tapmaktadırlar. Diğer bir kısmı da sadece zuhalin kademine inanmışlardır. Çünkü bu yedi yıldızın en büyüğüdür.

Sekizinci grup ise sadece belli bir insana ibadet edip onu kendisine tapılacak bir ilah görenlerdir. Örneğin tufandan önce Cemşid'e tapanlar ve firavun'a ibadet edenler bunlardandır.

Dokuzuncu grup da sadece insan başı suretinde bir başa ibadet edenlerdir.

Onuncusu meleklerle tapanlardır. Bunlarda iki kısma ayrılırlar. Bir kısmı Hindistan'da bulunur. Diğer bir kısmı ise Cahiliyye Araplarından bir gruptur. Bunlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia etmişler ve Allah'tan kendilerine şefaahat etmeleri için onlara tapmışlardır.

On birinci grup Hululiyeye'dir. Bunların bir kısmı güzel olan suretlere tapmışlar çünkü bunlara göre Allah o güzel olanlara hulul etmişlerdir. Bir kısmı ise Allah'ın ruhunun bazı şekillere girdiğini iddia etmişler ve onu ilah olarak görmüşlerdir. Rafizilerden aşırı gidenler Allah'ın ruhunun önce peygamberlere sonra da imamlara hulul ettiğini iddia etmişlerdir.

On ikinci grup ise tenasühe inananlardır. Bunlar da ruhların cesetlerde işlemiş oldukları iyi ve kötü fiillere paralel olarak farklı cesetlere intikal ettiğini iddia edenlerdir.

On üçüncü grup Hürremdiniyye bunlar da kendilerine haram olan kişilerle nikâhlanmak, içki içmek ve ölü hayvan eti yemek gibi. Kendi tabiatlarının meylettığı her şeyi mübah görmüşler, namazın farzıyyeti ve diğer farzları kendilerinden sakıt kılmışlardır. Bunlar ise Mazdekiyye ve Rafizîlerden Mansuriyye gibi gruplardır.

On dördüncü grup Batıniyye'dir. Bunlar aslen Mecusi ve Seneviyye'den olan daha sonra ise Abdullah b. Meymun el-Kaddah ve Hamdan b. Kırmıt gibi İslam şeriatini Mecusi geleneğine uygun bir şekilde yorumlayan gruptur.

On beşinci grupta Berahime'dir. Bunlar da âlemin hudusunu, Onun yaratıcısının birliğini, adaletini, hikmetini kabul etmeyip peygamberliği ve onun şeriatini inkâr edenlerdir. Bunlar aklın getirdiği hükümleri ispat etmişlerdir (Bağdadi, 1928, s. 318-323).

Bağdadi'ye göre, bu on beş sınıfın tamamı kâfirdir. Onlardan asla cizye kabul edilmez, onların kestiklerini yemek helal değildir ve onların kadınlarıyla nikâhlanmak caiz değildir. Bunların durumuna bakılır eğer onlar İslam ülkesinde yaşıyorsa onlardan

İslam'a girmesi (tevbe etmesi) istenir şayet tevbe ederse müslüman olur eğer tevbe etmezse öldürülmesi gerekir. Eğer bu gruplara mensup olan herhangi bir kimse İslam ülkesinde yaşamıyorsa onların hükmü Ehl-i Harbin hükmü gibidir. Fakat bu hüküm zimmîlere uygulanan hükümle aynı hüküm değildir. Bunlar Nur ve Zulmetin kadim olduğuna inanan Maneviye, Deysaniyye, Merkuniyye'den olan Seneviyye; taş, tahta veya madenden yapılan şeylere tapan ve herhangi bir kalıpta yapılmış putlara tapanlardır. Bunları öldüren bir kimse için diyet ve kısas uygulanmadığı gibi onlar için herhangi bir kefarete de yoktur (Bağdadi, 1928, s. 323-324).

Bağdadi'nin on beş grup içerisinde saydığı ikinci sınıf ise kendilerinden cizyenin kabul edildiği gruplardır. Bunlar da birkaç grup olup birincisi Sabie'dir. Sabie'nin birinci grubu Yunaniyye'den bir gruptur. Bunlar âlemin hadis olduğunu ve onun bir yaratıcısının bulunduğunu ve varlıklardan hiçbir şeye benzemediğini söylemişlerdir. Bu fırka Allah'ın feleki canlı konuşan, işiten, gören ve âlemi tedbir eden olarak yarattığını iddia etmişler ve yıldızları da melekler olarak isimlendirmişlerdir. Diğer bir grup ise âlemin hadis olduğunu ve onun yaratıcısının bir olduğunu kabul etmekle birlikte asla onu vasıflandırmamışlar ve noksan sıfatlardan tenzih etmişlerdir. Bunlar müneccimlerden Hermes'in peygamber olduğunu kabul etmişlerdir. Bir grup da Irak'ın orta kısmında yaşamaktadırlar. Bunların inançları Harran Sabii'lerinin domuz etinin yenmesi ve kuzey kutbuna yönelerek namaz kılınması gibi hususlarda muhalefet etmiştir. Bunlara Vasitiyye denir ve Hz. Âdem'in oğlu Şit'in dini üzeredirler. Haricilerin Yezidiye kolu Kur'an'da zikredilen Sabii'lerin daha sonra ortadan kalktığını Allah Teâlâ'nın onlara Acem'den bir peygamber gönderdiğini ve bir bütün olarak gökten bir kitap indirdiğini söylemişlerdir (Bağdadi, 1928, s. 324-325).

Bağdadi'ye göre kendilerinden cizyenin kabul edildiği ikinci grup ise Yahudiler olup bunlar da kendi içerisinde 'Ananiyye, Rabbaniyye, Samire ve Şazaniyye olmak üzere dört gruptan meydana gelmektedir. Bunlardan Şazaniyye müslümanlar içerisindeki dalalette olan fırkalar gibidir. Bunlar içerisinde en büyük fırka Rabbaniyye olup, bu iki grup arasında ki anlaşmazlık içkinin mübah olup olmadığı konusundadır. Samirilerin tevatürü ile Yahudilerin büyük bir kısmının tevatürü arasında birçok konuda farklar bulunmaktadır (Bağdadi, 1928, s. 325-326).

Kendilerinden cizyenin kabul edildiği üçün sınıf ise Hristiyanlardır. Bunların tamamı Allah'a şirk koşmuşlar ve onun bir olmadığını iddia etmişler. Onların bir kısmı Hz. İsa'nın onun oğlu olduğunu iddia ederken diğer bir kısmı mesihin ilah olduğunu ve bunların hepsinin tek bir cevherden meydana gelen üç uknum olduğunu söylemişlerdir.

Bu birliği iddia edenlere göre üç uknum incirde ve mumdaki nakışların ortaya çıkması gibidir. Bu grupların tamamı cizye ehliindedir (Bağdadi, 1928, s. 326).

Cizye ehliinden olan dördüncü sınıf ise Mecusilerdir. Fakat bunların durumu hakkında Müslümanlar ihtilafa düşmüşlerdir. Seleften bazıları onların biri hayır, diğerleri de şer olmak üzere iki yaratıcıyı kabul etmelerine rağmen onları Ehl-i Kitap'tan saymışlar. Diğerleri ise onların aslen Nur ve Zulmet ashabı olan Seneviyye'den olduklarını, Nur'un Yezdan, Zulmetin de Ehrimen olduğunu ancak Ehrimen'in hadis olduğunu ve ateşe tapınmayı kendilerine din edindiklerini ve Viştaseb ile İsfendiyar döneminde insanları da Zerdüş'te tapmaya davet ettiklerini söylemişlerdir. Abdurrahman b. Avf'ın peygamberimizin Mecusilerden cizye aldığını rivayet etmesi dolayısıyla aynı Ehl-i Kitap gibi onlardan cizye alınmış. Fakat kadınlarıyla evlenme ve kestiklerinin yenmesi konusunda putlara tapanlar gibi terakki edilmiştir. Din âlimleri onlardan biri öldürüldüğü takdirde diyetinin ödenip ödenmeyeceği konusunda ihtilaf etmişler. Ebu Hanife onlardan öldürülen birinin diyetinin müslümanın diyeti gibi olduğunu söylemiş ve Müslümanlardan birini öldüren cizye ehliinden birinin diyet ödemesine cevaz vermiştir. İmam şafii ve İmam Malik ise zimmnin bulunduğu durumda ldrlemeyeceğini söylemişler ancak bunların diyeti konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İmam Malik Hıristiyan ve Yahudilerin diyetinin bir müslüman için ödenen diyetin yarısı olduğunu, İmam şafii ise Yahudi ve Hıristiyanların diyetinin bir müslüman için ödenen diyetin üçte biri, Mecusinın diyetinin ise Yahudi ve Hıristiyanlara denen diyetin beşte biri olduğunu söylemişlerdir ki bu da müslümana ödenen diyetin üçte birinin beşte biri eder (Bağdadi, 1928, s. 326-327).

Bağdadi'nin üçüncü grubunda ise İslam davetinin kendisine ulaşmadığı kimseler bulunmaktadır. Ona göre bir kimse seddin öbür tarafında veya dünyanın herhangi bir yerinde bulunan bir kişiye İslam daveti ulaşmamışsa onun durumuna bakılır. Eğer o kimse aklın dalaletiyle âlemin hadis olduğunu ve onun tek yaratıcısının bulunduğunu ve bir takım vasıflandığına inanıyorsa o aynı müslümanlar gibidir. Bu kimseye Müslümanlara uygulanan İslam şeriatı uygulanır. Fakat bunları kabul etmiyor ise ve Ehl-i Kitap'tan herhangi bir dinin şeriatı üzere değilse bunlar cizyenin kendilerinden kabul edilmediği Veseniyye gibidir. şayet bu kimse Yahudi, Hıristiyan veya Sabiiyye gibi kitap ehliinden olursa ve kendisine İslam daveti ulaşmamışsa, İslam daveti onlara ulaştırıldığında bunu kabul etmekten imtina ederlerse o zaman Yahudi ve Hıristiyanlar gibi cizye ehliinden olurlar. Bunların herhangi birinin İslam'a davet edilmeden ve İslam'la ilgili deliller ortaya konmadan önce caiz değildir. şayet bir müslüman böyle bir

kimseyi bu durumdan önce öldürürse onun hakkında ihtilaf vardır. İmam Ebu Hanife bu kimse için diyet ödenmeyeceğini savunurken, İmam Şafii onun için diyet verilmesi gerektiğini savunmuş fakat onun tabileri bu diyetin miktarı konusunda ihtilafa düşmüşler bir kısmı onun diyetinin Müslümanlara ödenen diyet gibi olduğunu söylerken, diğer bir kısmı kendi din mensuplarının diyeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Eğer bir kimsenin herhangi bir dine mensubiyeti yoksa o kimsenin diyeti de Mecusilerin diyeti gibidir (Bağdadi, 1928, s. 327-328).

Bağdadi'nin dördüncü grubunda dinden döneler bulunmaktadır. Bunlardan tevbe etmesi istenir eğer tevbe ederse hakkında İslam hükmü uygulanır. Şayet tevbe etmezse öldürülmesi gerekir. Bu kimselerden asla cizye kabul edilmez. Fakat din âlimleri dinden dönen kadınlar hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Şafii tevbe ederse, kendi canını kurtarabileceğini ama tevbe etmezse aynı erkekler gibi öldürülmesi gerektiğini ve o haliyle köle olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Ebu Hanife ise onun öldürülemeyeceğini fakat dar-ı harbe iltihak ettiği takdirde esir edildikten sonra köleliğinin caiz olduğu hükmünü vermektedir. Bağdadi daha sonra dinden dönenlerin çocukları hakkında din imamlarının vermiş olduğu hükümleri geniş bir şekilde anlatmaktadır (Bağdadi, 1928, s. 328-329).

Bağdadi'nin tasnifinde beşinci sıradaki grup ise Batniyye'dir. Bunlar bid'at fırkalar içerisinde sayılamaz. Onlar açık bir şekilde küfür ehliendir. Çünkü onlar gerek usul gerekse furuu bakımından İslam'ın hükümlerinden hiç birine bağlanmamışlardır. Yine bunlar Seneviyye dinine davet eden Mecusilerdir (Bağdadi, 1928, s. 329).

Bağdadi bunlar hakkında Usulu'd-Din kitabında el-Fark'ta vermiş olduğu bilgileri tekrarladığından biz onların inanç ve düşüncelerine burada değinmeyeceğiz.

Altıncı grupta ise Rafizîlerin aşırı gidenleri bulunmaktadır. Bunlar Beyaniyye, Muğiriyye, Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer'e uyanlar, Mansuriyye, Hattabiyye, Mukni'in tabileri, Sebeiyye ve Kamiliyye gruplarıdır. Bunların tamamı dinden dönmüşlerdir. Bunlar hakkındaki hüküm de dinden dönenlerin hükmü gibidir (Bağdadi, 1928, s. 331-332).

Yedinci grup ise haricilerdir. Hariciler de el-Muhakkimetu'l-Ula, Ezarika, Necedat, Meymuniyye, Yezidiyye gruplarından oluşmaktadır. Bunlardan Meymuniyye mürtedlerdendir. Diğer gruplar ise sır bakımından kâfirdirler. Ancak onlarla Müslümanlara karşı savaş açmadıkları müddetçe savaşılmaz şayet Müslümanlardan birini öldürürse o da öldürülür. Çünkü Hz. Ali'den onlar hakkında şöyle dediği rivayet

edilmiştir: “Hz. Ali onlardan birinin Allah’tan başka hüküm koyucu yoktur dediğini duyunca, bu hak bir sözdür fakat siz bununla batılı kastediyorsunuz” demiştir. Sonra da buna şunları ilave etmiştir: “Sizinle ilgili üzerimize gerekli üç şey vardır: Sizinle savaşı biz başlatmayız; içlerinde Allah’ın adının anılması için sizleri mescitlere girmekten alıkoymayız ve beyatınız devam ettiği sürece sizleri ganimetten hisse almaktan alıkoymayız. Allah en iyi bilendir” (Bağdadi, 1928, s. 332-333).

Sekizinci grup ise Cebr görüşünü savunan Cehm b. Safvan’a tabii olanlardır. Bu şahıs kulların kendi tasarruflarında zorunlu olduğunu iddia etmiş, kullardan kesb ve istitaatı kaldırmıştır. Bu söz yanlış olsa bile bize göre bu görüşten bir kimsenin tekfir edilmesi gerekmez. Fakat Cehmiyye bu görüşünden dolayı değil de şu iki görüşünden dolayı kâfir olmuştur. Bunlardan birincisi cennet ve cehennemini fani olduğuna dair görüşleridir. İkincisi ise Allah’ın ilminin hadis olduğunu iddia etmelerindedir. Çünkü bu görüş Allah Teâlâ’nın bir şey meydana gelmeden önce onun ilminin hadis olmasını gerektirir. Zaten kendisi de bu yanlış görüşünden dolayı Merv şehrinde Müslim b. Ehraz tarafından öldürülmüştür (Bağdadi, 1928, s. 333).

Dokuzuncu grup ise Hüseyin b. Muhammed en-Neccar’a tabii olanlardır. Bunlar on grup olup her bir grup bir diğerini tefir etmektedir. Neccariyye fırkaları Allah’ın kelamının hadis, onun ezeli sıfatlarını nefyetme ve Allah’ın ahirette görülmesini imkânsızlığı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu üç konuda da onlar kaderiyye gibidir. Muhammed b. Neccar Allah’ın kelamı yazıldığı cisim, okunduğu zaman ise araz olduğunu söylemiştir. Neccar ve Dırrar b. Amr’a göre cisim arazların toplamından ibarettir. Onlardan Rey şehrinde bulunan Zaferaniyye, “Kur’an Allah’tan başka bir şeydir. Allah’tan başka olan her şey mahlûktur” demektedir. Bununla beraber onlara göre köpek Kur’an kesinlikle mahlûk diyen kimseden daha hayırlıdır. Onlardan bir diğer grup ise yine Rey şehrindeki Müstedreke grubudur. Bunlarda Kur’an mahlûktur demektedirler. Onlar iki gruba ayrılmışlardır. Bir grubu peygamberin Kur’an’ın harflerinin tertibi üzere bu lafızlarıyla mahlûk olduğunu söylediğini iddia etmişlerdir. Kim ki peygamberin harflerinin tertibi üzere söylediği bu sözü söylemezse kâfir olur. Diğer grup ise peygamberin böyle bir şey söylemediğini ancak buna delil getiren kimsenin delaletiyle o kimse Kur’an’ın mahlûk olduğunu bilir. Kim peygamberin bu sözü söylediğini iddia ederse o kimse kâfirdir. Aslında bu grupların yegâne yapmış olduğu şey birbirlerini tekfir etmekten başka bir şey değildir. Bu gruplar kulların fiillerinin yaratılması, istitaatın fiille olması, onların fiillerinin ancak Allah’ın iradesiyle

meydana gelmesi ve va'd ve vaid konusundaki görüşleri Ehl-i Sünnetin inandığı gibidir (Bağdadi, 1928, s. 334).

Bağdadi onuncu grupta Mutezile ve Kaderiyye'den bahsetmektedir. O Mutezile'nin iddialarını tamamında tekfir edilmesinin vacip olduğunu birkaç yönden açıklamaktadır. Bunlardan birincisi şudur: Öncelikle Vasıl b. Ata kader konusunda insanın fiilleri için Allah'tan başka bir yaratıcı ispat ettiğinden ve fasık hakkında iki durum arasında bir durum görüşünü ortaya attığından – ki bu bid'ati sebebiyle Hasan el-Basri onu meclisinden kovmuştur- kâfir olmuştur. Onun kâfir olmasının ikinci sebebi ise Hz. Ali'nin şahitliği ve adaleti konusunda şüphe etmesi, onun, arkadaşlarının ve Cemel ashabının fiskına cevaz vermesi dolayısıyladır. Çünkü o Cemelde ki her iki taraf hakkında şüpheye düşmüştür. Hatta o şöyle demiştir: “Şayet Ali ve Talha herhangi bir bakla tanesi konusunda şahitlik yapacak olsalar ben onların her ikisini de şahitliğini kabul etmem.” (Bağdadi, 1928, s. 335).

Amr b. Ubeyd de, Hz. Ali ile beraber onun arkadaşlarından herhangi birinin şahadetini onun durumunun fasıkın durumu gibi olması dolayısıyla reddetmiştir. Ona göre kim ki Ali'nin fasık olduğunu söylerse onun kendisi fasık, kâfir olur (Bağdadi, 1928, s. 335).

Bağdadi, bu bölümde diğer Mutezile'nin ileri gelenlerinden İbrahim en-Nazzam, Muammer, Bişr b. Mu'temir, Cahız, Sumame ve birçok Bağdat Mutezile'si, Ebu Ali Cübbai ve oğlu Ebu Haşim'in iddialarını kısaca özetlemiş ve sonunda şöyle demiştir: “Mutezile'nin küfürlerinin türlerini saymak mümkün değildir. Bunları ancak Allah sayabilir. Ancak bizim arkadaşlarımız Mutezile hakkında verilecek hüküm konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Onlardan bir kısmı Mutezile'nin, peygamberimizin “Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir” sözünden dolayı onlar için Mecusiler hakkında ki hüküm gibi hükmetmenin gerekli olduğunu söylemişler. Bazıları ise onların hükmünün dinden dönenlerin hükmü mesabesinde olduğunu iddia etmişlerdir (Bağdadi, 1928, s. 337).

On birinci grup ise Mücessime ve Müşebbihedir. Bağdadi'ye göre Beyaniyye, Muğiriyye, Davut el-Cevaribi'ye uyan Cevaribiyye, Hişam b. Salim el-Cevariki'ye uyan Hişamiyye gibi Allah'ı insan suretine benzeten herkes insana benzeyen bir ilaha tapmaktadır. Bu nedenle onların kestiği şeyler ve nikâhla ilgili hususlar hakkındaki hükmü putlara tapanların hükmü gibidir. Bazı insanların ilah olduğunu ve ilahın ruhunun hulul ettiğini iddia eden Hululiyye ve onun ruhunun Cafer es-Sadık'a hulul ettiğini iddia eden Hattabiyye, Ebu Müslim'e hulul ettiğini iddia eden Rizamiyye, Mukni'ye hulul ettiğini iddia eden Mübeyyiza bunlardandır. Bunlar puta tapanlardır.

Bağdadi, Horasan'da bulunan Kerramiyye'den bir grup olan Mücessime'nin de, Allah'ın hududu bulunduğunu ve alt taraftan sonlu olduğunu ve arşa temas ettiğini, onun hadislere mahal olduğunu iddia etmelerinden dolayı tekfir edilmesinin vacip olduğunu söyler (Bağdadi, 1928, s. 337).

On ikinci grup ise Bekriyye ve Dırrariyye'dir. Bunlardan Bekriyye Abdulvahid b. Zeyd'in kızının oğlu Bekre uyanlardır. Bu şahıs İbrahim en-Nazzam'ın insanın cesetten başka bir şey olduğunu görüşünde ona uymuştur. Müslümanlar onları Allah'ın ahirette kendisinin yarattığı bir surette görüleceğini ve kullarıyla da bu suretiyle konuşacağını, büyük günahın nifak olduğunu ve büyük günah işleyen kimsenin de Ehl-i Kible'den münafık ve şeytana kulluk eden biri olduğunu, o kimse bu nifakıyla Allah'ı yalanladığını bu nedenle o kimse cehennemde en alt tabakada ebedi olarak kalacağını fakat bununla birlikte onun müslüman ve mümin olduğunu söylediklerinden kâfir saymışlardır (Bağdadi, 1928, s. 338).

Dırrariyye'ye gelince bunlar Dırrar b. Amr'ın tabileridir. Bunlar kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı ve tevlit ve tevellüdün iptali konusunda Ehl-i Sünnet'e istitaatın fiilden önce olduğu hususunda Mutezile'ye, cisimlerin arazların birleşiminden meydana geldiği konusunda Neccariyye'ye uymuş fakat birçok konuda bu gruplardan ayrılmıştır (Bağdadi, 1928, s. 339).

On üçüncü grup ise heva ehline biat edenlerle ilgilidir. Bağdadi, bunlarla ilgili şöyle demektedir: “Bizim arkadaşlarımız heva ehliyle alışveriş yapmayı caiz görmüşlerdir. Aynı şekilde onlarla karşılıklı alışveriş yapmakta caizdir. Zira biz onların tevbeden imtina ettikleri zaman katlinin vacip olduğunu ve bunun da devlet başkanı üzerine gerektiğini söylüyoruz. Çünkü devlet başkanı bunlarla ilgili cezaları tatbik hususunda mürted için gerekli olan cezayı tatbik edemez.” (Bağdadi, 1928, s. 340).

Ehl-i Sünnet kendileriyle nikâhın caiz olup olmadığı, kestiklerinin yenip yenmeyeceği, kendilerine varis olunup olunmayacağı ile ilgili hususlarda yukarıda bahsettiğimiz on üç grupta yer alan tüm mezheplerin kestiklerinin helal olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bizim kestiğimiz hayvanların mübah olmadığını söyleyen kimselerin kestikleri nasıl mübah olabilir. Çünkü Haricilerin Ezarika koluyla birlikte Mutezile'nin ekseriyeti bizim kestiklerimizi haram görmekte ve onların bizim hakkımızda söyledikleri bizim onlar hakkında söylediklerinden daha şiddetlidir demektedirler. Yine onlar kendilerinden olan bir müslüman kadının Ehl-i Sünnet'ten biriyle evlenmesini caiz görmemektedirler. Şayet kendileriyle bizim aramızda herhangi bir sözleşme veya nikâh olduğu takdirde bunu geçersiz saymaktadırlar. Eğer bir kadın

kocasının sapıklığını bilmez ve onunla cinsel ilişkiye girerse o kadın üzerine iddet gerekir. Onun için bu ilişki dolayısıyla mihr-i müsemma değil, mihr-i misil vardır. Onlardan bir kadın Ehl-i Sünnet'in görüşlerine inanırsa onunla nikâhlanmak haramdır. Fakat onların inancında olmaz ise o kadınla nikâhlanmak haram değildir. Çünkü o onun hükmü Dar-ı İslam hükmüyle müslümandır. Biz Kerramiyye'nin halk tabakasından bir grup gördük ki onlar cisimleri sadece ismiyle biliyorlar. Fakat onların özelliklerini bilmedikleri halde hadis varlıkların Allah'ın zatıyla hadis olduğunu söylüyorlar. Bunlar Ehl-i Sünnet ile nikâhlanmayı, onların kestiklerini ve onlardan ölen kimsenin cenaze namazını kılmayı helal görüyorlar (Bağdadi, 1928, s. 341).

Ehl-i Sünnet heva ehlinden birinin Ehl-i Sünnet'ten birine varis olamayacağı hususunda icma etmiş fakat Sünni birinin Ehl-i Bid'at'tan birine varis olup olamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Haris el-Muhasibi'nin de içerisinde bulunduğu bir grup karşılıklı olarak her iki taraftan varisliği kaldırmışlardır. Bu nedenle bu kimse babası Kaderiyye olduğundan dolayı onun mirasını alamaz. Bazıları ise Muaz b. Cebel'in "müslüman, kâfire varis olur fakat kâfir, müslümana varis olamaz" sözüne dayanarak Sünni birinin kendisi ve oğlu onlara varis olabilir. Ebu Hanife'ye göre ise Sünni bir kimse varis olduğu kimsenin bid'atinden önceki kazançlarına varis olur. Çünkü hadis âlimi Müslim'in müsnedinde, mürtedin dinden dönemden önceki kazancına varis olunur fakat dinden döndükten sonraki kazancı müslümanlar için bir fey'dir. İmam Şafii bunların malının zındıkların malı olduğunu bu bid'atleriyle kâfir olan herkesin kazancının beşte birinin fey olduğunu söyler. İmam Malik'e göre ise onun beşte biri değil tamamı fey'dir (Bağdadi, 1928, s. 341).

Bid'at ehlinin şahitliklerinin kabulüne gelince Ehl-i Sünnet âlimleri bu konuda da ihtilaf etmişlerdir. İmam Malik onların şahitliklerini reddetmiş, İmam Şafii ve Ebu Hanife ise yalancı şahitliği caiz gören Hattabiyye'nin dışındaki tüm mezhep mensuplarının şahitliğini kabul etmişlerdir. Daha sonra İmam Şafii Rafizîlerden aşırı gidenlerin küfrü konusunda herhangi bir hüküm beyan etmekten kaçınmış, bid'at ehlinin şahitliklerini kabul etmekten caydığını Kitabu'l-Kıyas'ında işaret etmiştir. Şafii'nin taraftarları İmam Malik, Davut, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Raheveyh, Kaderi, Harici, Şii ve inancı tevhid inancına aykırı olan Ehl-i Bid'at'ten birinin arkasında kılınan namazın iade edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü Hişam b. Abdullah, Muhammed b. Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kim ki Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen birinin arkasında namaz kılsa o namazını iade etsin." İmam Ebu Yusuf'ta Mutezile hakkında onlar zındıklardır demiştir. Öyleyse arkasında

namaz kılmanın caiz olmadığı her kim olursa olsun o kimse öldüğü zaman, onun cenaze namazını kılmakta caiz değildir (Bağdadi, 1928, s. 341-342).

Bağdadi'ye göre dalalet fırkalarının bir kısmını daha yoğun olduğu ülkede yaşayan kimsenin durumuna bakılır. Eğer orada Ehl-i Sünnet açıkça hâkim ayrıca korumasız ve kendisine sığınılması gereken bir komşuya ihtiyacı yoksa ve sünnet açıkça ortaya konuyorsa mal ve can korkusu yoksa bu bölge İslam ülkesidir. Orada bulunan herkes hür ve müslümandır. Bunların yapılması caiz değildir ve bu bölgede "lukta"nın tanımlanması gerekir. Eğer Ehl-i Sünnet'ten bir kimse hakkı kendisine sığınabileceği bir komşusu sayesinde açıklamaya muktedir olursa ve malını harcamak zorunda bırakılırsa o bölge harp ve küfür ülkesidir. Burada sokakta bulunan şeyler Darü'l-Harp'te elde edilen mallar gibidir ve orada bulunan şeyler fey hükmündedir (Bağdadi, 1928, s. 342).

Ehl-i Sünnet bu bölgede bulunan insanların durumu konusunda ihtilaf etmiştir. Bir kısmı onların kestiklerinin haram olduğunu ve kadınlarıyla nikâhlanmanın caiz olmadığını söylerken, Mecusiler hakkında nasıl tatbik ediliyorsa o şekilde cizyenin konulmasını caiz görmüşlerdir. Bu Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İsferayini'nin tercih ettiği görüştür. Bazıları da bu bölgede yaşayanları mürted olarak kabul ettiklerinden ondan cizye alınmasını kabul etmemişlerdir. Onların çocuklarının köle yapılması hususunda ise Ehl-i Sünnet arasında anlaşmazlık mevcuttur. Ebu İshak Mervezi dinden dönen kişilerin çocuklarını köle yapılmasını caiz görmüş, Ebu Hanife'de bu görüşe katılmıştır. Fakat Ehl-i Sünnet'ten bazıları buna katılmamışlardır (Bağdadi, 1928, s. 342-343).

Bid'at ehlinin küfrü konusunda şüphe eden bir kimseye gelince bu kimse onların sözlerinin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda şüpheye düşerse o kimse kâfirdir. Fakat onların sözlerinin bid'at ve dalalet sözü olduğunu bilir ve onların küfrü konusunda şüpheye düşerse Ehl-i Sünnet arasında şüpheye düşen bu kimsenin tekfiri konusunda anlaşmazlık bulunmaktadır. Mutezile'nin ekseriyeti muhaliflerinin küfrü konusunda şüpheye düşen kimsenin kâfir olduğunu söylerken biz Ehl-i Sünnet onların ilk küfürleri konusunda şüpheye düşenin kâfir olduğunu söylemekteyiz (Bağdadi, 1928, s. 343).

Bağdadi'nin Usulu'd-Din isimli kitabında bid'at fırkaları konusunda ortaya koyduğu hükümleri dikkate aldığımızda onun, yetmiş üç fırka hadisinde ifade edildiği üzere sadece tek bir fırkanın kurtuluşa ereceği, diğerlerinin ise Müslümanlıkla hiçbir ilişkisinin bulunmadığı şeklinde bir kanaate sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o, her ne kadar bid'at ve dalalet fırkaları şeklinde sıraladığı bir takım mezhepler için ayrı bir

bölüm, diğer taraftan kendileri İslam'a nispet edildikleri halde İslam dışı olarak saydığı mezhepleri ayrı bir bölüm halinde tasnif etmiş olsa da Usulu'd-Din'deki ifadelerle göre Ehl-i Sünnet dışında kalan hemen tüm mezhepleri kâfirlikle itham edilmiş ve cehennemlikler grubundan saymıştır.

Bundan da anlaşılmaktadır ki Bağdadi belki de içinde yaşadığı sosyal şartlar ve bunların getirdiği kişisel problemlerin yanında, Sünni olmayan mezhep mensuplarının kendi görüşlerine dayalı devletler kurması ve yönetimin kendisinden olmayanlara baskı uygulamasını dikkate alarak bu mezheplerin tamamını genel müslüman toplumu dışına atma ve ötekileştirme zihniyetine sahip olmuş olabilir. Fakat bu durum Bağdadi'nin geniş bir bilgi birikimine sahip olmasına rağmen onun güvenirliliğine gölge düşürmüştür diyebiliriz.

2.2.2. el-Milel ve'n-Nihal

“Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal” Bağdadi'nin, “el-Fark Beyne'l-Fırak”dan önce yazmış olduğu eserdir. Elimizde bulunan ve Dr. Elbir Nasri Nadir'in bir giriş ve tahkikiyle yayınladığı el-Milel ve'n-Nihal'in baskısı Şia'nın Keysaniyye kolu hakkında verilen bilgilerle başlamaktadır. Eserin baş tarafı kaybolmuştur. Fakat devamında Hariciler, Kaderiyye ve Mutezile, Mürcie, Neccariyye, Cehmiyye ve Kerramiyye gibi el-Fark Beyne'l-Fırak'ta bahsedilen mezheplere yer verilmiştir. Eser Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatinin kurtuluşunun araştırılması ile son bulmaktadır. Bağdadi, bu eserinde el-Fark Beyn'l-Fırak ve Usulu'd-Din'de yaptığı gibi İslam dışı olan mezhepler diye bir ayırıma gitmemiş sadece onları dalalette olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Ancak diğer eserlerinde olduğu gibi her bir mezhebin görüşlerini tespit ederken onların yanlışlıklarını ortaya koymuştur (Bağdadi, 1970, s. 47-154).

Bağdadi'nin Ehl-i Sünnet'in kurtuluşunu açıkladığı bölümde en çok üzerinde durduğu husus yetmiş üç firka hadisinde ifade edilen “benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır” ifadesine vurgu yaparak kendi döneminde Ehl-i Sünnet'in fakihlerinin ve mütekellimlerinin dışında kalan Kaderiyye, Şia, Havaric, Cehmiyye, Neccariyye ve Mücesssime'nin peygamberin yolunda olmadığını ifade etmektedir. Burada onun Mutezile ismine yer vermemesi, onları Kaderiyye'nin bir grubu olarak görmesinden ileri gelebilir (Bağdadi, 1970, s. 154).

Bağdadi, son kısımda Ehl-i Sünnet'in Hz. Peygamberin yolunda olan firka olduğunu ortaya koymadan önce Kaderiyye'nin, Havaric'in, Şia'nın, Neccariyye ve

Cehmiyye'nin, Bekriyye ve Dıriyye'nin bu yolda olamayacağını ortaya koymuştur (Bağdadi, 1970, s. 154-156).

Bununla birlikte Bağdadi, Ehl-i Sünnet'in hidayete ve kurtuluşa eren fırka olduğunu "Bizim yolumuzda cihat edenler var ya biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız" (Ankebut, 29/69) ayetine dayanarak ispat etmeye çalışır. Ona göre iki türlü cihat vardır bunlardan birincisi hakkı izhar etmek için dalalet ehline karşı yapılan mücadeledir. Bu da İslam içerisinde ortaya çıkan yanlış görüş ve anlayışları iptal etmek ve onları kaldırmak şeklinde olur. Bu tür mücadele Ehl-i Sünnet'in gerek fıkıh ilminde ve gerekse kelim ilminde açıkça ortaya konmaktadır. İkinci tür cihat ise İslam düşmanlarına karşı yani o bölgede bulunan kâfirler grubuna karşı savaştır. Birinci tür cihatta bid'at ehli sadece İslam ülkesinde Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Özellikle Haricilerden Ezarika, Necedat, Acaride, Mansuriyye'nin isyanı yine Kaderiyye'den İbrahim b. Abdullah'ın, halife Mansur'a isyanı bunlara örnek olarak verilebilir (Bağdadi, 1970, s. 156-157).

Ayrıca Allah Teâlâ'nın Ehli Sünnetten olan kimselerin ihtilaf ettikleri hususlarda birbirlerini tekfir etmekten koruması onun Ehl-i Sünnet'e has kıldığı bir özelliktir çünkü onlar gerek tevhidin gerekse va'd ve void'in aslı konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Onların ihtilaf ettikleri konular herhangi bir şeyin helal ya da haram olduğu hususunda meydana gelmiştir. Bu ayrılıklarda onların tekfir edilmelerini veya sapık oldukları hükmünü gerektirmez. Örneğin Ehl-i Sünnet kelimcilerden olan Haris el-Muhasibi, Abdullah b. Said Küllab, Hüseyin b. Fazl el-Beceli, Abdülaziz el-Mekki, Eş'ari ve onların yakın arkadaşlarının aralarında meydana gelen ihtilaflar tekfiri gerektiren ihtilaflar değildir. Bu durum Malik, Şafii, Ebu Hanife ve tabileri arasında da aynıdır. Onlarda dinin furuu'nda ihtilaf etmişler fakat asla birbirlerini tekfir etmemişler ve dalalette olduğunu söylememişlerdir (Bağdadi, 1970, s. 157).

Buna mukabil Şii'lerin her bir fırkası birbirlerini tekfir etmiştir. Haricilerin fırkaları, Kaderiyye'nin grupları, ondan fazla grubu olan Neccariyye'nin her biri, Cehmiyye, Dıriyye ve Bekriyye gibi tüm gruplar hep birbirlerini tekfir etmişlerdir (Bağdadi, 1970, s. 157-158).

2.3. Bağdadi'nin İslam Dışı Saydığı Mezheplere Yönelttiği Eleştiriler

İslâm fırkalarından her biri kendi çapında İslâm'ı savunmaya çalışmışlardır. Ancak yetmiş üç fırka hadisinde yer alan kurtuluşa eren fırkanın kendisi olduğunu iddia etmiş, diğer yetmiş iki fırkanın dalalette olduğunu söylemişlerdir.

Bu anlayış Müslümanları “İslam milleti” kavramının sınırlarını belirlemeye ve yanlış yolda olan bu mezhepleri şematik olarak tasnif etmeye götürmüştür. Böylece müslümanlar arasında İslam milletinden sayılabilmek veya bu grubun dışında kalma gibi büyük bir sorunla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sorunun tabii neticesi olarak bazı mutaasıp gruplar ötekileştirme hareketinin öncülüğünü yaparken, diğer bazıları ise daha hoşgörülü davranmak suretiyle İslam cemaatini geniş bir yelpazeye yayma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu tavrın tezahürü bazen bedevi-hadari yaklaşıma, bazen gelenekçi, bazen tepkisel bazen de politik ve karizmatik liderci din anlayışına göre şekillenmiştir. Hangi türde olursa olsun bunlar içerisinde ötekileştirme ve tekfirci tavırlar genellikle ön plana çıkmaktadır. Bağdadî de bunun örneğini çok net bir şekilde görmekteyiz. Bağdadî, “İslam milleti” kavramının ne ifade ettiği üzerinde durmakta ve bu konudaki yaklaşımları üç kısımda ele alıp eleştirdikten sonra kendi fikrini açıklamaktadır. Kısaca ifade edecek olursak İslam milletinin;

1. Muhammed'in (sav) peygamberliğini ve onun getirdiklerinin doğruluğunu ikrar eden herkesi kapsadığını, bu ikrardan sonra ne derse desin ona bir şey olmayacağını söyleyenler (Bağdadi, 2005, s. 12).

2. Namazda Kâbe'ye yönelmenin gerekliliğine inanan herkesi kapsadığını iddia edenler (Bağdadi, 2005, s. 12).

3. Şehadet kelimesini ikrar eden herkesi kapsadığını, bunu ikrar eden herkesin gerçekten mümin olduğunu, bu konuda ister samimi olsun, ister küfür ve sapıklığını gizleyerek münafıklık etsin, İslâm milletinden sayılacağını söyleyenler. Hatta onlara göre münafıkların imanı Cebrail, Mikail, peygamberler ve meleklerin imanı gibidir.” (Bağdadi, 2005, s. 12).

Bağdadî, bu üç tanımlamayı da yanlış bulduğunu belirttiikten sonra İslam milletini şu şekilde vasıflandırmaktadır:

İslâm milleti, âlemin yaratılmış olduğunu, onu yaratanın birliği ve kıdemini, sıfatlarını, adaletini, hikmetini, O'nun herhangi bir şeye benzemediğini, Muhammed'in peygamberliğini ve onun risaletinin bütün insanları kapsadığını, şeriatın sonsuzluğunu ve getirdiği şeylerin hepsinin doğruluğunu, Kuran'ın şeriat hükümlerinin kaynağı ve Kâbe'nin namaz için yönelmesi gerekli kible olduğunu kabul ve ikrar eden herkesi içine alır. Bütün bu hususları ikrar eden ve küfre götüreceği herhangi bir bidate uymayan herkes Sünnî'dir (Bağdadi, 2005, s. 13).

Bağdadî'nin, mezhepleri birbirinden ayırmak için "küfre götüren bidat" kavramına yer vermesi oldukça ilginçtir. Aslında müslümanlar için bidat kavramı önemli bir yere sahiptir. Onlara göre itikadî ve fikhî mezhepler arasındaki çatışmaların temelinde "bidat" kavramı yatmaktadır. Mezhepler tarihçileri için bidat kavramı, içine yüklenen anlamla birlikte muhalifleri, dinde olmayan bir şey uydurmakla suçlamanın bir yöntemi haline getirilmiştir. Bağdadî'nin, küfre götüren bidatlere; imamlarının ilahlıklarına, hulul ve tenasühe inanan, çocuklarının kızları ile evlenmeyi mubah sayan, İslâm şeriatının ahir zamanda kaldırılacağını savunan, Kur'ân'ın yorumlamaya ihtiyaç duyulmayacak kesinlikte helal kıldığını haram veya haram kıldığını helal sayan grupları örnek verdiğini görmekteyiz (Harman, 2006, s.15).

Diğer yandan küfre götürmeyen bidatleri şöyle açıklamaktadır: Kişinin bidati Mutezile'nin, Hariciyye, Zeydiyye, Neccâriyye, Cehmiyye, Dırâriyye, Mücessime ve Rafizîlerin İmâmiyye kolunun bidatleri cinsinden bir bidat ise o kimse bazı bakımlardan İslam milletindedir. Şöyle ki; onun Müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir, Müslümanlarla birlikte savaştığı takdirde ganimet ve fey'den payını almasına ve mescitte namaz kılmasına engel olunmaz. Ancak o İslam milletinden sayılmaz. Yani, cenaze namazı kılınmaz, arkasında namaza durulmaz, kestiği helal olmaz, Sünni bir kadın onunla, Sünni bir erkek de onların inanişinde olan bir kadınla evlenemez (Bağdadi, 2005, s. 14). Buna dayanak olarak da Hz. Ali'nin Haricîler hakkındaki sözünü delil getirir: "Üzerimize gerekli üç şey vardır: Sizinle savaşı biz başlatmayız; içlerinde Allah'ın adının anılması için sizleri mescitlere girmekten alıkoymayız ve beyatınız devam ettiği sürece sizleri ganimetten hisse almaktan alıkoymayız. Allah en iyi bilendir." (Bağdadi, 2005, s. 14). Hz Ali'nin bu sözü onların İslam milletinden sayılacaklarına dair delil olarak getirilmiştir. Fakat İslam milletinden sayılmayacaklarına dair herhangi bir delil getirmemektedir. İlginç olan bir şey var ki, Bağdadî el-Fark kitabında bu kriterleri ortaya koyduğu halde Usulu'd-Din kitabında

küfre götürmeyen bidatleri işleyen bu grupları açıkça tekfir etmektedir (Bağdadi, 1928, s. 359-360 ve Harman, 2005, s. 15-16).

el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak isimli eserini yazarken diğer mezhepler tarihi kitaplarında olduğu gibi mezheplerin doğuşu ve gelişmesinde târihî, siyâsî ve diğer şartlar ve sebeplere aldırış etmemiş, mezhebi vücuda getiren şeyin, bir şahıs veya şahıslar olduğu esastan hareket ederek, önce şahsı, sonra da görüşlerini incelemiştir. Görüşleri anlatırken de, muhaliflere sert dille hücum etmiş tahkir edici sözler kullanmaktan çekinmemiştir.

Bağdadi, el-Fark isimli eserinde İslam dışı saydığı mezhepleri ele aldığı dördüncü bölüme başlarken kimlerin İslam dışı sayılacağı hakkında önce “İslam ümmeti” tabiri ile ne kastedildiğini daha sonra ise bu görüşlere sahip kişilerin inançlarına bidat karıştırıp karıştırmadıklarına dikkat edilir. Eğer inancına çirkin bidat karıştırmışsa, durumuna bakılır. Bu kişi, Batıniyye veya Beyaniyye veya Muğiriyye veya Mansuriyye ve Cenahiyye veya Sebeiyye veya Rafizîlerden Hattabiyye'nin bid'atlerine uyarsa veya Hululiyye inanişında veya Tenasüh'e inananların görüşünü kabul etmişse veya Haricilerden Meymuniyye veya Yezidiyye'nin yolunda veya Kaderiyye'den Habitiyye veya Himariyye'nin inanişında olursa veya Kur'an'ın haram kıldıklarını kendilerine helal kılsa, o kimse İslam Ümmeti'nden değildir, der.

Eserinin dördüncü bölümünde yer alan bu mezheplere yönelttiği eleştiri konuları genel itibariyle dinin tevhid, nübüvvet, ahiret, helal ve haramlarla ilgi kısımları ile ilgili savundukları görüşlerdir.

Tevhid konusunda genel olarak Ali b. Ebi Talib'in ilah olduğunu kabul eden ya da reislerinin nebi veya İlah olduğunu kabul eden mezhepleri İslamın dışında görme gerekçesi olarak göstermiştir. Bu mezhepler Sebeiyye, Beyaniyye, Muğriyye, Harbiyye, Hattabiyye, Şuray'iyye, Nemiriyye, Hululiyye, Ashabu'-Tenasuh, Habitiyye, Himariyye ve Bâtıniyye mezhepleridir. İslam'ın tevhid inancına aykırı görüşler belirmeleri sebebiyle İslam dışı sayılmıştır.

Nübüvvet konusunda, Ali b.Ebi Talib'in ya da kendi reislerinin peygamberliğini yahutta kendi reislerinin peygamberliğini kabul eden mezhepler yanında Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr eden mezhepler de İslam dışı mezheplerden sayılmıştır. Bu mezhepler Ali b. Ebi Talib'i peygamber olarak gören Sebeiyye, Beyan bin Sem'an'ın peygamber olduğunu kabul eden Beyaniyye, Muğire b. Said el-İcli'yi nebi olarak gören Muğiriyye, imamların peygamber olduklarını iddia eden

Hattabiyye'dir. Ayrıca Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr eden Gurabiyye ve Zemmiye mezhebi de bu görüşleri sebebiyle İslam dışı sayılmıştır.

Ahret konusunda İslam inançlarına aykırı olan tenasüh ve hulul görüşünü kabul etmeleri sebebiyle İslam dışı mezheplerden sayılmıştır. Bağdadi, Ashabu'l-İbaha, Ashabu't-Tenasuh gibi mezheplere mensup kişiler bu görüşleri itibariyle İslam ümmeti içerisinde yer vermez.

Helal ve haramlarla ilgili olarak ise, İslam'da kesin olarak yasak sayılan şeyleri helal kılma ya da helal olanları haram kılmaları sebebiyle Bağdadi, Cenahiyye, Ashabu'l-İbaha'dan Maziyariyye ve Meymuniyye'yi İslam dışı mezhepler olarak kabul etmiştir.

Bu genel değerlendirmelerden sonra Bağdadi'nin, tezimizin ikinci bölümünün başında on yedi grup olarak zikrettiğimiz mezhepleri niçin İslam dışı saydığını detaylı bir şekilde ortaya koymak istiyoruz:

a. Bağdadi Sebeiyye fırkasını Hz. Ali'nin ilah veya bir peygamber olduğunu iddia etmeleri sebebiyle İslam dışı saymıştır. Bu şekildeki bir görüş dindeki tevhid ve nübüvvet inancına aykırı görünmektedir. Eğer Sebeiyye'nin bu görüşünü doğru kabul edersek peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Müseyleme'nin de iddiasını doğru kabul etmemiz gerekir. Bağdadi, Hz. Ali'yi öldüren İbn Mülcem'i lanetlemeleri konusunda ise onu neden lanetlediklerini, hâlbuki İbn Mülcem'in Hz. Ali şekline girmiş şeytanı öldürdüğünü iddia ettiklerini, dolayısıyla bu fiilinden dolayı lanetlemek şöyle dursun övülmeyi hak ettiğini söyler (Bağdadi, 2005, s. 178).

b. Bağdadi, Beyaniyye mezhebini reisleri Beyan b. Sem'an hakkında ilahlık iddialarında bulunmaları sebebiyle puta tapanlarla bir tutar. Ayrıca Beyan hakkında taraftarları nebilik iddisında bulunmuştur. Bu durumda Puta tapanlar ve Müseylime nasıl İslam fırkalarından sayılamayacaksa Beyaniyye de İslam dışı bir fırka olarak değerlendirilmelidir. Bağdadi, Beyan'ın ilah olduğunu iddia eden grubun, nasıl ki puta tapanlar İslam fırkalarından biri değilse, onların da İslam fırkalarının dışında olduğunu söyler (Bağdadi, 2005, s. 181).

c. Bağdadi, Muğiriyye mezhebinin, Allah'ı alfabenin harflerine benzetmeleri ve reislerinin nübüvvetini iddia etmeleri sebebiyle İslam fırkaları dışında görülmesi gerektiğini söylemiş, ayrıca bu görüşlerinden ötürü onları peygamberliklerini iddia eden Müseylime ve Tuleyha'yı kabul edenler gibi olduklarını belirtmiştir. Muğiriyye'nin, Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin öldürüldüğünü inkâr etmeleri hakkında ise onların Hüseyin b. Ali'nin Kerbela'da öldürüldüğünü inkâr edenlerle ve

Sebeyye'nin Hz. Ali'nin ölümü inkâr etmesiyle bir fark olmadığını ve üstelik Hüseyin b. Ali ve Hz. Ali'nin, Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'den daha üstün olduklarını, beklenmeye bunların daha layık olduğunu belirtmiştir (Bağdadi, 2005, s. 185).

d. Harbiyye fırkası, Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gelinceye kadar, ilahın ruhunun, peygamberler ve imamlara geçtiğini, ayrıca Ebu Haşim'den sonra ise bu ruhun Abdullah b. Amr b. Harb'e intikal ettiğini kabul etmişlerdir. Bu hulul görüşlerinden ötürü Bağdadi bu mezhebin İslam fırkalarından sayılamayacağını iddia eder (Bağdadi, 2005, s. 186).

e. Mansuriyye fırkası, kıyamet, cennet ve cehennemi inkar etmişlerdir. Bağdadi, onları bu görüşleri sebebiyle ve Ebu Mansur el-İcli'nin, önce Ehl-i Beyt'ten biri olan Ebu Cafer'in vasisi ve halefi olduğunu iddia etmek suretiyle Ehl-i Beyt ile kendisi arasında bir bağ kurması ve sonrasında ise kendisinin nebi ve resul olduğunu söylemesi sebebiyle önceki nübüvvet iddiasında bulunan fırkalar gibi İslam fırkaları dışında görülmesi gerektiğini söyler (Bağdadi, 2005, s. 188).

f. Cenahiyye'de, Mansuriyye gibi kıyamet, cennet ve cehennemi inkar etmiştir ve Bağdadi, bu görüşlerinden dolayı Cenahiyye'yi İslam dışı bir fırka olarak kabul eder. Ayrıca Cenahiyye'nin, şarap içmeyi, ölü eti yemeyi, zinayı, homoseksüelliği helal sayması da İslam dışı sayılmasının nedenlerindedir (Bağdadi, 2005, s. 190).

g. Hattabiyye, Ali b Ebi Talib'i imametten uzaklaştırdıkları için Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı tekfir ederler. Bağdadi, hâlbuki kendilerinin de Ali oğullarını imametten uzaklaştırdıklarını söyler ve onların Ali oğullarını imametten uzaklaştırmalarını eleştirir. Nasıl ki Ali, diğer sahabelere göre imamete daha layıkta, o zaman kendi oğulları da, kendi devirlerinde imamate daha layıktır. Bu sapıklığa düşenlere şaşılmayacağını söyleyen Bağdadi, asıl şaşılacak olan hususun Ali taraftarlarının hakkı olan, imameti kendi intisarlarına almış olmalarıdır (Bağdadi, 2005, s. 193).

h. Bağdadi, Ğurabiyye'nin küfrünün, Yahudilerin küfründen daha da kötü olduğunu iddia eder. Çünkü bu mezhep mensupları şu iddiada bulunur: Yahudiler, Allah'ın Resulüne, "Sana Yüce Allah'tan vahiy getiren kimdir?" diye sorduklarında, o "Cibril" cevabını vermişti. Bunun üzerine ona: "Doğrusu, biz Cibril'i sevmeyiz; çünkü o ceza getirir. Eğer vahiy, rahmetten başka bir şey indirmeyen Mikail getirmiş olsaydı, sana inanırdık" demişlerdi. Bununla birlikte Yahudiler Hz. Peygamberi inkâr etmelerine ve Cibril'e düşman olmalarına rağmen ona lanet etmemişler fakat onun ceza getiren

meleklerden biri olduğunu söylemişlerdir. Fakat Ğurabiyye Allah Teâlâ: “Allah’a meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e, Mikail’e düşman olan kimse inkâr etmiş olur. Allah şüphesiz, inkâr edenlerin düşmanıdır” (Bakara, 2/98) buyurmasına rağmen hem Hz. Peygamber’e hem de Cibril’e lanet etmektedirler. Bu ayet, meleklerinden bir kısmına bile düşmanlık edene kâfir adının verileceğini ortaya koyarken bu anlayıştaki insanların oluşturduğu bir fırkayı İslam fırkaları içine dâhil etmek uygun değildir (Bağdadi, 2005, s. 195).

g. Mufavvıda, Yüce Allah Muhammed’i yaratıp, sonra idaresini ona verdiğini, böylece alemi yaratanın Hz. Muhammed olduğunu ve sonrasında onun da alemin idaresini Ali b. Ebi Talib’e havale ettiğini iddia etmiştir. Bağdadi onların bu görüşleri dolayısıyla, “İlah, şeytanı yaratmış ve sonra şeytan kötülükleri yaratmıştır” iddiasında bulunan Mecusilerden ve İsa’yı ikinci bir idareci (mudabbiran saniyen) olarak isimlendiren Hıristiyanlardan daha kötü olduğunu söyler. Hatta Rafizîlerden olan Mufavvıda mezhebini İslam fırkalarından sayanların, Mecusi ve Hıristiyanları İslam fırkalarından sayanlarla aynı seviyede olduğunu belirtir (Bağdadi, 2005, s. 195).

h. Bağdadi Zemmiyye mezhebinin de, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin Allah’tan olduğunu inkâr etmelerinden dolayı, İslam fırkalarından sayılamayacağını iddia eder (Bağdadi, 2005, s. 195).

i. Bağdadi, Hallaciyye’yi Allah’ın kendisinden başkasına hulul ettiğine dair inançlarından dolayı İslam dışı saydığı fırkalar içerisinde saymakla birlikte (Bağdadi, 2005, s. 202-204) Hallac-ı Mansur’un müslüman olup olmadığı hususunda net bir anlayışa sahip değildir. Onun diğer fırkalar için yapmış olduğu eleştirileri Hallaciyye hakkında göstermemiştir. Bağdadi’nin İslam dışı saydığı grup Hallac-ı Mansur’un öldürülmediğini, canlı olduğunu ve onun yerine öldürülen kimsenin ondan başka biri olduğunu iddia edenler olsa gerektir. Dolayısıyla tüm Hallaciyye mensuplarını İslam dışı saymak doğru değildir.

j. Habıtiyye mezhebinin İslam dışı sayılması hususunda ise, Ahmed b. Habıt el-Kaderi ve Fadl el-Hadesi’nin “Yaratılmışların iki Rabbi ve İki Yaratıcısı(Halık) vardır. Bunlardan biri kadim olup, o Allah Teâlâ’dır. Diğeri yaratılmıştır ve o da İsa b. Meryem’dir” iddialarına karşılık Bağdadi her iki şahsın da kâfir olarak isimlendirilmesi gerektiğini, bunun nedeni olarak ise inanç ve görüş bakımından Seneviyye ve Mecusilere uyduklarını söyler. Hatta onların bu görüşlerinin Seneviyye ve Mecusilerinkinden daha kötü olduğunu çünkü onlar tüm iyiliklerin yaratılmasını Allah’a izafe etmişler, ancak kötü fiilleri şeytana nispet etmişlerdir. Hâlbuki bu iki şahıs tüm iyi

fiilleri Hz. İsa'ya nispet etmişler ve ahirette mahlûkatın hesaba çekilmesinin de ona ait olduğunu söylemişlerdir. Bağdadi'ye göre buradaki en ilginç nokta ise Hz. İsa'nın dedesi Hz. Âdem'i yaratmış olmasıdır. Yani kendi aslını yaratan bir parçadan daha çok hayret edilecek bir şey var mıdır? Dolayısıyla Bağdadi'ye göre onlar gerçekten sapıktır ve onları İslam fırkalarından sayan Hıristiyanları İslam fırkaları içinde değerlendirenler gibidir (Bağdadi, 2005, s. 214).

k. Bağdadi, Hımariyye mezhebinin hangi nedenle İslam dışı sayıldığı konusunda bir açıklama getirmez. Ona göre bunlar yılanları, haşeratı ve zehirli hayvanları şeytanın yarattığını söyleyen Mecusilerden daha kötü olduğu gibi onları İslam fırkaları arasında sayan kimsenin Mecusileri İslam ümmeti içerisinde sayan kimseden herhangi bir farkı da yoktur (Bağdadi, 2005, s. 215).

l. Yezidiyye fırkası, peygamberin nübüvvetini kabul eden Ehl-i Kitab'ın, İslam dinine girmese bile mümin kabul edileceğini savunuyorlardı. Eğer bunlar mümin olarak görülürse Yahudilerden el-İseviyye ve el-Müşikaniyye'de mümin olarak görülmesi gerekir. Bağdadi onların bu iddialarına karşılık, "Yahudileri Müslümanlardan sayan birinin İslam fırkalarından sayılması caiz değildir. Hatta İslam şeriatının ortadan kalkacağını söyleyen biri nasıl olur da İslam fırkalarından sayılabilir?" der (Bağdadi, 2005, s. 216).

m. Bağdadi, el-Kerabisi'den rivayetle, Havaric'ten olan Meymuniyye'nin, Yusuf suresinin, Kur'an'dan oluşunu inkar ettiğini söylemekte ve onları şu sözlerle eleştirmektedir: "Kur'an'ın bir kısmını inkâr eden tamamını inkâr edenlerle aynıdır" (Bağdadi, 2005, s. 217). Ayrıca Bağdadi, onların baba ve dedelerden gelen oğulların kızları ile ve erkek ve kız kardeşlerin çocuklarının kızları ile evlenmeyi mübah görmeleri konusunda Mecusilere benzemelerinden ötürü İslam fırkalarından sayılamayacağını belirtir (Bağdadi, 2005, s. 217-218).

n. Bağdadi, Bâtınilerin kendilerine intisab eden kişiye nasıl yemin ettirdiklerini ortaya koyduktan sonra onları birkaç yönden eleştiriye tabi tutar.

1. Kişi yemin ettiği zaman, ondan dönmenin mümkün olmadığını zanneder. Aldatılmış kişi, yeminlerin onlara göre geçerli olmadığını ve bozulmadığını anlamaz. Hâlbuki onlar ahiret, ceza, azap, cennet, cehennem gibi kavramları yok saymışlardır. Onların kadim bir tanrıyı kabul etmeyişleri bir tarafa, âlemin yaratıldığına inanmaz ve kendisine vahyin indiği bir peygamberin varlığını, ona indirilen kitabı kabul etmezken nasıl olur da Allah'ın gönderdiği kitaplar ve peygamberleri adına yemin etmek onlara göre geçerli olabilir (Bağdadi, 2005, s. 235).

2. Allah'ı ancak adına propagandada buldukları kendilerine mahsus reisleri olarak görmeyi, dinlerinin bir esası sayarlarken, nasıl olurda Müslümanların yeminleri onlar için geçerli olabilir?

3. Onlardan Mecusilerin dinine meyledenler ilahın bir nur olduğuna ve onun karşısında da ona üstün gelen ve mülkünde onunla çekişen şeytanın varlığına inanıp Kâbe'nin bir anlamı olmadığına inanan ve üstelik hacceden ve umre yapanı alaya alan için, nasıl olurda hac ve umre adağı onlara göre nasıl bir ölçü olabilir?

4. Bütün kadınları nikâhsız olarak kendilerine helal sayan bu grup nasıl olur da boşanmayı geçerli sayabilir? (Bağdadi, 2005, s. 235-236).

Bu mulahazalarla Bâtını yemininin geçersizliğini ortaya koyan Bağdadi, onun Müslümanlar nazarındaki hükmünü de şöyle açıklar: “Yemin eden kişinin ettiği yemin nefsinin bir işe yöneltme teşvikinin başlangıcıdır ve bu da onun niyetidir. Kendisine yemin ettiren bir hâkim veya bir hükümdar yanında yapılmış olan her yemine bakılır. Eğer yemin, yemin eden kişinin iddia ettiği şeyi inkâr eden birine karşı yapılmış ve bunda iddiacı, iddia edilene karşı zalimce davranmışsa, yemin edenin yemini kendi niyetine uygundur. Ancak iddiacı haklı ve inkârcı iddiacıya karşı zalim ise, inkârcının yemini, kendine yemin ettiren hâkim veya hükümdarın niyetine göredir ve yemin eden, yeminini bozmuş olur” (Bağdadi, 2005, s. 236).

Bütün bu hususlar dikkate alındığında Batıniyye inanişini araştıran biri, onların bid'atlerini halka açıklamak veya onları yıkmak isterse, yemininde mazurdur ve yemini niyetine göre olur; ama yemininde, Allah Teâlâ'nın dilemesi için kalbinde bir istisna yaparsa, yeminleri onu bağlamaz ve onların sırlarını halka açıklamakla yeminini bozmuş olmaz, kadınları ondan boşanmaz; köleleri serbest kalmaz ve bundan dolayı da sadaka gerekmez (Bağdadi, 2005, s. 236).

Müslümanlara göre Bâtınilerin reisleri imam olmadığından onun sırrını açığa vuran imamın sırrını açığa vurmuş olmaz. Sadece kâfir bir zındığın sırrını ortaya koymuş olur (Bağdadi, 2005, s. 236).

Bağdadi, Batıniyye'nin dinin esasları hakkında fazla düşünmeyen kitleleri şüpheye düşürmek amacıyla sordukları sorulara iki yönden cevap verilebileceğini söyler. Bunlardan birincisi âlemlle ilgilidir. Onlara âlemin kadim mi hadis mi olduğu sorulduğunda hadis olduğunu kabul ederlerse Allah'ın kullarına istediği şekilde teklif yükleyebilecek kadim ve âlim bir yapıcısı olduğunu kabul edeceklerdir. Eğer hadis olduğunu inkâr ederlerse âlemin kadim olduğuna inanacak ve onun yaratıcısı olmadığını iddia edeceklerdir. O zaman da “Allah şunu niçin farz kıldı? Şunu neden farz kıldı?

“Şunu neden yarattı? Şunun ölçünü şöyle kıldı?” şeklindeki sözlerinin hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bir şeyi farz kılan veya onu tahrimiyetini açıklayan veya bir şeyi yaratan veya onu takdir eden bir tanrının varlığını kabul etmezlerse o takdirde onlarla bizim aramızdaki tartışma âlemin yaratılması hakkında bizimle Dehriyye arasındaki tartışmadan farklı değildir. Fakat âlemin yaratılmasını ve onun yaratıcısının birliğini kabul ederlerse kullarına dilediği amelleri yükleyebilmesini de caiz görmeleri gerekir. Eğer caiz görmezlerse o zaman da “Niçin farz kıldı neden haram saydı” şeklindeki iddialarına cevap olur. Böylece onlar Allah Teâlâ’nın bunu yapmaya kadir olduğunu kabul etmiş olacaklar ve onun kullarına teklifte bulunabileceğine inanacaklardır. Aynı şekilde onların duyuların özellikleriyle ilgili sorularıda bu duyuları yaratan bir varlığı kabul ettikleri takdirde iptal edilmiş olur. Ama onlar yaratıcıyı inkâr ederlerse “Allah şunu niçin yarattı” şeklindeki sözlerinin kadim bir yaratıcının bulunmasını inkâr ettikleri için herhangi bir anlamı kalmayacaktır (Bağdadi, 2005, s. 238).

Bâtınilerin, hayvanların yaratılışı ve onlarda bulunan özellikler hakkında sordukları sorulara gelince onlarda bulunan durumlar hakkında filozoflar, tabipler kitaplarında anlattıkları halde, Bâtini reisleri kimsede bulunmayan özellik taşıyabiliyorlar. Bâtinilerden ve reislerinden önce de Arap şiir ve atasözlerinde hayvanlarda bulunan özellikler hakkında bilgiler verilmiştir. Misal olarak doğuran ile yumurtlayan arasındaki fark, Arap atasözünde şöyle geçer: “Her delik kulaklı doğurur; her kapalı kulaklı da yumurtlar”. Bu atasözüne göre kuşlardan yarsa yumurtlamaz doğurur; çünkü onun delik kulakları vardır. Yılan kertenkele ve yumurtlayan kuşlar gibi, kulakları kapalı olanlar da yumurtlar. Daha bunun gibi pek çok örneği Bağdadi kitabında sıralar (Bağdadi, 2005, s. 238).

Sonuç olarak Bağdadi, hayvanların ve diğerleri hakkında bilinenler hususunda Bâtini reislerine danışmadan da pek çok şey gerek atasözleri ve şiirler de gerekse hâkim ve feylesofların kitaplarında yer almaktadır ve Bâtini reislerinden çok önce bilinen şeylerdir. Bütün bunlar daha önce bilindiğine göre bu tür sırların ve özelliklerin sadece Bâtini reisleri tarafından bilinebileceği şeklindeki iddiayı da ortadan kaldırmaktadır. Bu iddialar ancak ilmi konuda cahil olan insanlarda kafa karışıklığına yol açmak ve onları etkilemek suretiyle kendi görüşlerine yandaş arama yollarıdır (Bağdadi, 2005, s. 241).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDADI'NİN İSLAM DIŞI SAYDIĞI MEZHEPLERİN KLASİK MEZHEPLER TARİHİ KAYNAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdülkahir el-Bağdadi'nin, başta el-Fark olmak üzere diğer eserleri Usulu'd-Din ve el-Milel ve'n-Nihal'inde öncelikle yetmiş üç fırka hadisine dayanarak tespit ettiği İslam fırkalarından sonra bunlara ilave olarak kendilerini İslam'a mensup olarak gördükleri halde İslam dışı saydığı fırkalara ayrı bir bölüm tahsis ettiğini müşahade etmekteyiz. Onun bu fırkaların İslam dışı saymasının nedenleri ve gerekçelerini açıkladıktan sonra artık bu mezheplerin diğer klasik kaynaklarda nasıl değerlendirildiği hususu ayrı bir önem taşımaktadır.

Elbetteki tüm klasik kaynakları tek tek araştırıp Bağdadi'nin İslam dışı olarak değerlendirdiği bu grupların bu kaynaklarda nasıl görüldüğü ortaya konması gereken önemli hususlardan biridir. Ancak çalışmamızın hacmi bütün bunları ortaya koyma hususunda yeterli değildir. Bu nedenle biz bütün kaynaklardan ziyade bu alanda önemli bir yer işgal eden ve ön plana çıkan birkaç eseri baz alarak Bağdadi'nin tespit ettiği mezheplerin bu kaynaklarda ne şekilde yer aldığını ortaya koymak istiyoruz.

Bu kaynaklardan özellikle Şii'ler için önemli bir yeri olan Nevbahti-Kummi'nin Kitabı'l-Makalat ve'l-Fırak ile başlayıp, daha sonra da iki Sünni liderden biri olan Eş'ari'nin Makalatü'l-İslamiyyin'i ile devam etmek istiyoruz. Karşılaştığımız eserler içerisinde üçüncü sırada Malati'nin et-Tenbih ve'r-Red isimli eseri bulunmaktadır. Ebu'l-Muzaffer el-İsferayini'nin et-Tabsir'i de bu karşılaştırmada göz ardı edilmemelidir. Çünkü Bağdadi'nin hemen hemen bir kopyası durumunda olan bu eser İslam dışı sayılan fırkalar açısından Bağdadi'nin tasnifini birebir yansıtmaktadır. Son olarak gerek İslam dünyasının gerekse Batılı müsteşriklerin İslam mezhepler tarihi kaynakları içerisinde mutlaka başvurmak zorunda oldukları Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal'ini de karşılaştırma yapmamız gereken eserler içerisine dâhil etme zorunluluğu vardır.

Şimdi biz yukarıda yazar ve eserlerini dikkate alarak sırasıyla bunlarda Bağdadi'nin İslam dışı saydığı bu mezhepleri nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak daha önce Bağdadi'nin bu mezhepleri İslam dışı saymasının

gerekçelerini değerlendirmemize rağmen adını saydığımız eserlerde bu hususa değinmeyeceğiz.

3.1. Kummi/Nevbahti, Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak

Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahti el-Bağdadi tarafından yazılan Fıraku'ş-Şia isimli eser, müellifin günümüze ulaşmış tek eseri olup birinci derecede Şia içerisinde ortaya çıkan fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve İmamiyye Şia'sını savunmak üzere yazılmış bir eserdir. Bununla birlikte eser diğer mezhepleri incelemesi sebebiyle Şia dışındaki fırkalar için de önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir (Kutlu, 2008, s. 98).

Eser, Müslümanlar arasında zuhur eden ihtilaflar sonucu vücut bulan fırkaları kısaca anlattıktan sonra Şii fikirlerini ve kollarını anlatır (Fıglalı, 2001, s.XX).

Nevbahti, Fıraku'ş-Şia'yı hangi kaynaklardan hareketle yazdığından bahsetmez, ancak onun Bağdat'ta Hayyat, Ka'bi, Ebu İsa el-Varrak ve diğer bazı Makalat yazarlarıyla görüşmelerine bakılırsa, onların görüşlerinden ve eserlerinden söylenebilir. Yararlandığı kaynaklara hiçbir atıfta bulunmasa da Şii fırak geleneğinin öncülerinden Hişam b. Hakem, Ebu İsa el-Varrak ve diğerlerinin imamet ve fırkalarla ilgili eserlerinden yararlandığı açıktır (Kutlu, 2008, s. 98).

Aynı üslup içinde, ama kısmen daha geniş izahlı bir diğer Şii eseri, Sa'd b. Abdillah Ebi Halef el-Eş'ari el-Kummi'nin "Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak"ıdır. Aynen en-Nevbahti'nin "Fıraku'ş-Şia"sına benzemektedir (Fıglalı, 2005, s. XX) .

Bu iki eser farklı şahıslara ait olmasına rağmen birebir aynıdır. Biz Bağdadi'nin eseriyle, Kummi/Nevbahti tarafından yazılan ve Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu ve Ramazan Şimşek tarafından tercüme edilen "Şii Fırkalar Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak, Fıraku'ş-Şia" adlı eseri temel kaynak olarak alacağız.

Kummi/Nevbahti tarafından yazılan bu eseri kendinden sonra sonraki Şii, Mutezili ve Sünni pek çok Makalat yazarına kaynaklık etmiştir. Onun eseri Şii Makalat geleneğinin oluşmasında önemli bir rol oynadı ve kendinden sonraki pek çok kişiyi etkiledi. Buna rağmen Şii olduğu halde, bu geleneği dikkate almadan eser yazan Şii müellifler de bulunmaktadır (Kutlu, 2008, s. 99).

Nevbahti'nin Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak isimli eseri tamamen Şii fırkaları içerisine alan bir eserdir. Bağdadi'nin el-Fark'ında İslam'a mensup olmayan mezhepler tek bir başlık altında toplandığından burada yer alan mezheplerin Nevbahti'de tek çatı

altında toplanmadığını görmekteyiz. Bu nedenle biz Bağdadi tarafından İslam dışı sayılan bu mezheplerin Nevbahti'nin eserinde hangi iddialar ve görüşler çerçevesinde ele alındığını ortaya koymak istiyoruz. Fakat bunlardan sadece Nevbahti'nin Şii fırkaları içerisinde saydığı ve eserinin farklı yerlerinde temas ettiği mezhepleri değerlendirebileceğiz.

3.1.1. Sebeiyye

Ali b Ebi Talib öldükten sonra onun imametini kabul eden ve onun peygamber tarafından imam olarak tayin olduğunu iddia edenler kendi aralarında ayrılığa düştüler ve üç gruba ayrıldılar. Bunların ilki Sebeiyye'dir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 95).

Sebeiyye'ye göre Ali b Ebi Talib ölmemiştir ve yeryüzünün kralı oluncaya kadar, asasıyla arabı te'dip ederek zulüm ve haksızlıkla dolmuş olan dünyayı adaletle ve iyilikle dolduruncaya kadar da (öldürülmeyeceğini) ve de ölmeyeceğini söylemiştir. Esere göre bu fırka İslam'da "tavakkuf" (imameti bir şahısta sona erdirmek) görüşünü ve onlarda aşırı görüşlere (gulüv) ileri süren ilk fırkadır. Bu fırkanın kurucusu Abdullah b. Sebe'dir ve Ebu Bekir, Ömer, Osman ve diğer sahabelere kötü sözler sarfedip onlardan teberri eden biriydi. O, Ali'nin bu şekilde emrettiğini ve takiyyenin ne helal ne caiz oluşunu söylemiştir. Bunun üzerine Ali b Ebi Talib iddialarının aslını sormuş ve o itiraf edince öldürülmesini emretmiştir. Halk buna karşı çıkarak, "Ey Müminlerin Emiri! Halkı siz Ehli Beyt'in sevgisine, senin velayetine ve düşmanlarından uzaklaşmaya çağıran birini mi öldürüyorsun?" dediler. Bunun üzerine Hz. Ali, onu Medain'e sürdü. Bazı Şii yazarlara göre Abdullah b. Sebe Yahudi'ydi, sonradan Müslüman oldu ve Ali b Ebî Talib taraftarları arasına katıldı. O Yahudi inancındayken Musa peygamberin ardından gelen Yuşa b. Nun hakkında söylediklerinin benzerini, Müslüman olunca Nebi'nin vefatından sonra Ali b Ebi Talib hakkında söylemiştir. İbn Sebe, Ali b Ebi Talib'in imametinin nass ile olduğunu, onun düşmanlarından teberri ettiğini açıklayan ilk kimsedir. Bundan dolayı şia karşıtları Rafızîlerin aslı Yahudilikten gelmedir, iddiasında bulunmuşlardır (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 95-98).

Abdullah b. Sebe Medain'deyken Ali b Ebi Talib'in şehit edildiği haberi kendisine ulaşınca haber getiren şahsa, "Ey Allah'ın düşmanı! Sen yalan söylüyorsun. Allah'a yemin olsun ki onun beynini yetmiş bohça içinde ezilmiş olarak getirmiş ve onun öldürüldüğüne dair güvenilir yetmiş de şahit bulmuş olsaydın dahi sana inanmazdık. Çünkü biz kesin olarak biliyoruz ki o ölmedi, öldürülmedi ve Arab'ı

asasıyla te'dip ederek yeryüzüne hâkim oluncaya kadar da ölmeyecektir. Bir gün boyunca yürüdükten sonra Ali b Ebi Talib'in kapısının önünde durarak tıpkı onun yaşadığına kesin inanan ve onunla görüşmeyi arzulayan birisi gibi huzuruna girmek için izin istediler. Onun yanında bulunan ailesi, arkadaşları ve çocukları şu cevabı verdiler: "Allah'ı tesbih ve tenzih ederiz! Siz Müminlerin Emiri'nin şehit edildiğini bilmiyor musunuz?" Bunun üzerine Hz. Ali'yle görüşmek isteyenler "Biz, onun delil ve burhanıyla Arab'ı yönettiği gibi kılıcı ve kırbaıyla onları tekrar te'dip edinceye kadar onun öldürülmediğini ve ölmeyeceğini, fısıldanan sözü işittiğini, yeraltında saklı olan her şeyi bildiğini ve parlak keskin bir kılıcın parladığı gibi karanlıkta parladığını kesin olarak biliyoruz" (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 99-100).

Bu görüş, Sebeiyye'nin ve Abdullah b. Amr b. el-Harb el-Kindi'nin taraftarları olan Harbiyye'nin Ali hakkındaki görüşüdür. Onlar daha sonra Ali hakkında, onun âlemlerin ilahı olduğu, insanlara öfkelendiği için onlardan gizlendiğini ve daha sonra ortaya çıkacağı iddialarında bulundular (Kummi/Nevbahti, 2004. s. 100).

Şia'da aşırı görüşler Sebeiyye ile başlamıştır. Bu fırkaya göre imamların Tanrılar, nebiler, resuller ve melekler olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde, gölgelere/idelere, ruhun bekasına, tenasühüne ve bu dünyada dönüp durduğuna inanmışlardır. Kıyameti, dirilişi, hesabı inkâr edip hayatın, dünyadaki deveranından ibaret olduğuna inanırlar. Onlara göre ancak dünya hayatı vardır; kıyamet ise ruhun bir bedenden çıkıp başka bir bedene girmesidir. İyi ruh, iyi bir bedene, kötü ruh ise kötü bir bedene girer. Ruhlar bu bedenlerde mutlu olurlar veya azap çekerler. Cennet işte bu bedenlerdir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 141-142).

O ruhlar hayatlarında ya güzel müreffeh insanların cesetlerine nakledilirler veya köpek, maymun, domuz, yılan, akrep ve hamam böceği, pislik böceği cinsinden gayr-ı tabii yaratılmış kötü cesetlerde, birinden diğerine geçerek işkence görürler. Bu böyle devam eder: o cesetler ruhların cehennemdir. Her ruh günahına, imamını inkârına ve onlara karşı isyanına göre bir hayat yaşar. Bedenler yıkılır ve harap olur; çünkü onlar, ruhların ikametgâhlarıdır; ortadan kalkar ve yok olurlar. Ruh ise, müreffeh veya muazzeb olacak başka bir kalıba geçer. Onlara göre rec'atin manası budur. Bedenler, ancak insanların giydikleri elbiseler gibi, kalıplar ve barınaklar olup eskidiğinde atılır ve yerine başka bir elbise giyilir. Yine onlar, insanların yaptıkları evler gibidir, terk edilerek başka bir ev inşa edildiğinde bu evler harap olur. Mükâfat ve ceza cesetlere değil ruhlardır. Onlar, bu konuda Allah'ın "Dilediği surette seni terkip etti"(İnfitar,82/8) ayetini te'vil etmişler; aynı şekilde "Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve

iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi bir ümmet olmasınlar..”(En’am, 6/38) ve “...Her bir millet içinde mutlaka bir uyarıcı (peygamber gelip) geçmiştir.”(Fatır, 35/24). Ayetlerini te’vil etmişler. Buna göre kuşların, hayvanların hepsi insan toplulukları idi ve onların içlerinden de Allah’ın gönderdiği uyarıcılar geçmiştir. Allah bu uyarıları onlar üzerine delil kılmıştır ve onlardan iyi olanların ruhlarını öldükten, iskeletini tahrip ettikten ve ikametgâhın yıktıktan sonra, diğer bir Salih bedene nakleder (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 141-142).

Onlardan kâfir ve asi olanları ise, kötü ve bozuk bir bedene naklederek ona azap eder. Onlar, bu konuda, Allah’ın şu ayetini te’vil ettiler: “Fakat insan böyledir: Rabbi ne zaman kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur, ona nimet verirse:”Rabbim bana ikram etti, der. Ama Rabbi onu imtihan edip rızkını daraltırsa Rabbim beni küçük düşürdü, der.” (Fecr,89/15-16). Yüce Allah onları yalanlayıp: “Hayır doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz.” (Fecr, 89/17). O yetimden maksat Nebi’dir. Yine Allah onlara şöyle dedi: “Yoksula yemek vermeye teşvik etmiyorsunuz” (Fecr, 89/18). Buradaki miskinden kast edilen imamdır. “Mirası, helal haram demeden yiyorsunuz” (Fecr, 89/19) ayetinin manası, Allah’ın size verdiğinden ve rızıklandığımızdan imamın hakkını ayırmıyorsunuz, demektir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 143).

3.1.2. Beyaniyye

Beyaniyye, Beyan b. Sem’an’a uyanlara verilen isimdir. O babasının gizlenmesinden sonra Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye’nin onun vasisi olduğunu ve bunun imamın ölmeden önce kendi yerine geçecek insanları yönetecek kişiyi belirlemesi şeklinde olduğunu ileri sürer. Bu konuda Hz. Peygamberin bazı gazvelere çıkmadan önce Ali b Ebi Talib’i Medine’de yerine bakacak kişi olarak belirlemiş olmasını örnek gösterir. Bu ölümünden sonra yerine geçecek kişinin tayini değildir. Çünkü bu toplum için bir hüccettir ve insanların ona saygı ve itaat etmesi gerekir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 122-123).

Beyan’ın iddialarından biri de Ebu Haşim’in “ben Haşimoğullarının vasisiyim, diğer insanların bana itaati farzdır ve zorunludur” dediği ve kimsenin inanmadığını gördüğünde Allah’a dua edip Zühre yıldızının avcunun içine düşmesi için dua eder. Bunun üzerine de avcunun içinde bir parlak oluştuğunu ve bu esnada da Zühre yıldızının gökteki yerinin boş olduğunu görmesidir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 123).

Ebu Şuca el-Harisi kırangaç ve yaralarının olduğu bir kaleye girer Ebu Haşim'e yaraları beyaz tüylü, kırangaçları ise tüysüz yapmasını ister bunun üzerine O dua eder ve bu istedikleri gerçekleşir. Ebu Şuca bu gördükleri üzerine sevincinden güldü. Ebu Haşim'de onunla birlikte güldü sonra yüzüne tükürdü ve yüzü bir dizi inci doldu (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 123).

Bu fırkanın görüşüne göre Ebu Haşim'in hayatta olduğu müddetçe vasiliğin kendisinde olduğunu iddia ederler. Bir kısmı da Muhammed el-Hanefiyye öldüğünde Ebu Haşim'i vasi tayin ettiğini ve ölümü durumunda Ali b. el-Hüseyn'e iade etmesini emrettiğini söyledi. Sebebi ise Ebu Haşim'in geride çocuk bırakmadan öleceğini ve yetkinin Abdullah b. Muhammed'den Ali b. el-Hüseyn'e döneceğini biliyordu (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 123).

Bu fırkadan bir kısmı Beyan b. Sem'an en-Nehdi'nin imameti fikrini savunuyordu ve Beyan'ın Ebu Haşim tarafından vasi tayin edildiğini iddia ediyordu. İbnu'l-Hanefiyye'nin imametini benimseyenlerden bir kısmı onun iddiasını benimsedi (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 123).

Beyan'a uyanlardan bir kısmı da Ebu Haşim'in mehdi olduğunu ve insanların işlerini düzeltmek için tekrar döneceğini ve ondan sonra vasi olmadığını iddia ederler. Bazıları ise ileri gidip Ebu Haşim'in nebi olduğunu ve buna göre Beyan'ın da nebi olduğunu iddia ederler. Beyan, Ebu Haşim'in vefatından sonra peygamberlik iddiasında bulundu ve Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn'in kendisine tabi olmaya davet etti. Fakat Ebu Cafer davet mektubunu reddetti. Beyan teşbih konusunda ileri gitmiş ve Allah'ın cisim olduğuna inanmıştır. Bu konuda "O'nun yüzünden başka her şey yok olacaktır" (Kasas, 28/88) ayetini delil gösterir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 135-136).

3.1.3. Muğiriyye

Muğiriyye fırkası, Muğire b. Said'e uyanlara verilen isimdir. Muğire Muhammed b. Abdillan b. el-Hasan'ın imametini kabul etmişlerdir. O öldürüldüğünde imamsız ve vasisiz kalmışlardır (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 186).

İmamiyye'nin beşinci imamı Ebu Cafer Muhammed el-Bakır öldüğünde onun taraftarları iki fırkaya ayrıldı. Bu fırkalardan birisi, Medine'de ayaklanan ve orada öldürülen Muhammed b. Abdillan b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talip'in imametini iddia etmişlerdir. Onlar, onun kaim ve mehdi imam olduğunu ve ölmeyip Mekke yolu üzerindeki Alemiyye(Tamiyye) isimli dağda yaşamakta olduğuna inanırlar.

el-Alemiyye dağı Mekke ve Necd yolu üzerinde, sol tarafta büyük bir dağdır. Onlara göre ortaya çıkacağı zamana kadar bu dağda yaşayacaktır. Çünkü Resulullah şöyle buyurur: “Kaim ve Mehdi'nin(Yaşayan Mehdi) ismi benim ismim, babasının ismi de, benim babamın isminin aynıdır.” Muhammed b. Abdillan'ın kardeşi İbrahim b. Abdillan (b. el-Hasan) Basra'da ayaklandı ve kardeşi Muhammed b. Abdillan'ın imametine davette bulundu. Nüfuzunun artması üzerine Mansur ona karşı bir ordu gönderdi; taraftarlar arasında oluşan bu çarpışmadan sonra öldü (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 188-189).

Ebu Cafer b. Muhammed b. Ali'nin ölümünden sonra, Muğire b. Said, aynı görüşü devam ettirdi. Cafer b. Muhammed'in taraftarları olan Şiiler ondan uzaklaştılar(teberri) ve onu terk ettiler(rafadu). Muğire b. Said ise bundan dolayı onların Rafiziler olduğunu iddia etti. Bazı taraftarları el-Mugire'yi imam olarak kabul edip, Hüseyin b. Ali'nin onun vasiyet ettiği, daha sonra da Ali b. el-Hüseyin'in ona vasiyette bulunduğunu ileri sürdüler. Mehdi çıkıncaya kadar imam el-Muğire olarak kabul ettiler. Onlar Cafer b. Muhammed'in imametini inkâr ettiler ve Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den sonra Ali (b.Ebi Talib)'nin evladından kimseyi imam olarak kabul etmediler. İmametini, Mehdinin zuhuruna kadar Muğire (b. Said)'nin hakkı olduğunu söylediler. Gerçek imam ise Muhammed b. Abdillan b. el-Hasan(b. el-Hasan)'dır ve o ölmemiştir hala da yaşamaktadır. Muğire iddialarını daha da ileri götürerek kendisinin resul ve nebi olduğunu, Cebrail'in kendisine vahiy getirdiğini iddia etti. Halid b. Abdillan (Kasri) onu yanına çağırdı ve böyle bir iddiada bulunup bulunmadığını sordu. Muğire ise iddialarını tekrar etti. Bunun üzerine Halid Muğire'yi tövbe etmeye çağırdı, O ise iddialarına devam ettirdi. Bunun üzerine Halid onu öldürdü ve daha sonra da astı. Muğire ölülerini dirilttiğini iddia eder ve tenasühe inanırdı. Taraftarları da bu inancı daha sonra devam ettirmiştir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 189-190).

Muğire b. Said Beyan b. Sem'an, Beziğ ve Said gibi kendini nebi olarak, Muhammed'in ailesini ise yaratıcı rabler olarak görürler. Kendilerinin kapılar (ebvab) ve seçkinler olduklarını iddia ettiler. Cafer b. Muhammed sınırlı anlayışa sahip olan şia (eş-Şia el-mukassıra) nın aksine, mülkünde ve saltanatında rab ve yaratıcıdır. Zira onlar, nebi ve seçkinlerden oluncaya kadar onu suretler olarak (Bevadi) görüyorlardı; nuraniliğini ise, sadece idrak edebiliyorlardı. Çünkü onlar nebi ve seçkinlerdi. Seçkinlerden olmayan kimse, onun rabliğini anlamayıp inkâr eden kıt anlayışlı Şiiler gibi ete kemiğe bürünmüş bir beşer olarak görür (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 155).

Muğire b. Said'in taraftarları olan Muğiriyye, biz Allah'ın kudretini inkâr etmiyoruz, ne rec'ate inanıyoruz ne de onu yalanlıyoruz. Allah neyi dilerse onu yapar (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 148), der.

Muğiriyye'den Mehdiyye olarak anılan grup ise ibnü'l-Hanefiyye'yi mehdi olarak kabul edip ona intisap etmişlerdi. Bu fırka Allah'ın başında taç olan bir insan suretinde olduğunu ve onun Ebced harfleri kadar azasının bulunduğu, Elif'in ayak olduğunu iddia ettiler ve dediler ki: “Biz Allah'ı yarattığı anda Yaratıcı, rızık verdiği anda Rızık verici, bildiği anda Bilici olarak isimlendiririz. Allah mahlûkatı yaratınca, İslam uçtu ve üzerinde taç olan bir başa kondu. Bundan dolayı Allah, “Rabbi'nin yüce adını tesbih et” (A'la, 87/1) buyurdu” (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 191).

3.1.4. Harbiyye

Abdullah b. Amr b. el-Harb el-Kindi taraftarları olan Harbiyye'nin, Ali b.Ebi Talib hakkındaki görüşleri Sebeiyye ile aynıdır. Onlar Ali hakkında, onun âlemlerin ilahı olduğunu insanlara öfkelendiği için gizlendiği ve sonra ortaya çıkacağı iddialarında bulunmuşlardır (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 100).

İmametini Ali b. Ebi Talib'ten oğlu Hasan'a ondan diğer oğlu Hüseyin'e ondan da İbnü'l-Hanefiyye'ye geçtiğini savunurlar. Bunu Allah'ın ruhunun Peygamber'e, Peygamber'in ruhunun Ali'ye, Ali'nin ruhunun Hasan'a, Hasan'ın ruhunun Hüseyin'e, Hüseyin'in ruhunun Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, ibnü'l-Hanefiyye'nin ruhunun da oğlu Ebu Haşim'e geçtiği, Ebu Haşim'in ruhunda Abdullah b. Amr b. el-Harb'e hulul ettiği şeklinde anlarlar. O, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin girdiği yoldan dönünceye kadar imamdır. Onların tamamı, tenasühe inanırlar. Her biri on yedi rekât olan günde on beş vakit namazın olduğunu savunurlar. Fakat bunların hiçbirisi namaz kılmaz (Kummi/Nevbahti, 2004, s 109-110).

Hulul görüşünü kabul edip Keysaniyye ile birlikte şu iddia da bulunurlar: “Allah imamların bedenlerine başta Muhammed b. el-Hanefiyye olmak üzere sırasıyla oğlu Abdullah'a, ondan da çıkarak Abdullah b. Muaviye b. Cafer b. Ebi Talib'e hulul etti” (Kummi/Nevbahti, 2004, s 161).

3.1.5. Mansuriyye

Bunlar Ebu Mansur el-İcli'nin tabileridir. Görüşleri Sebeiyye ile paralellik arz eder. Ebu Mansur, Allah'ın kendisini yanına çıkarıp, yaklaştırdığını ve onunla

Süryanice konuşup, elini ve başını sıvazladığını iddia eder. Kendisinin peygamber olduğunu ve Allah'ın onu kendisine dost edindiğini söylemiştir. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'in ölümünden sonra onun, işleri kendisine havale ettiğini ve onun ölümünden sonra kendisini vasi kıldığını söyler. Sonra bu iddiasında ileri giderek Ali b. Ebi Talib'in, onun oğulları Hasan ve Hüseyin'in, Ali b. el-Hüseyin ve Muhammed b. Ali'nin nebi ve resul olduklarını iddia etmiş, "Ben onlardan sonra Nebi ve resülüm, nübüvvet benim yedinci neslime kadar devam edecektir. Çocuklarım benden sonra nebidirler. Onların sonuncusu ise kaim'dir" (Kummi/Nevbahti, 2004, s 143-144) demiştir.

Ebu Mansur, Muhammed ailesinin gökte, Şia'nın ise yeryüzünde olduğunu iddia etti. Ayrıca onlar, Allah'ın " Gökten bir parçanın düştüğünü görseler, üst üste yığılmış bulutlardır, derler" (Kummi/Nevbahti, 2004, s 145) ayetinde Muğiriyye'den olup bizzat gözleriyle gördükleri halde inanmayanların kastedildiğini iddia ederler. Ebu Mansur, Allah'ın ilk yarattığı mahlûkun İsa olduğu, daha sonra ise Ali'nin yaratıldığını ve bu ikisinin temiz yaratılışları bakımından en üstün oldukları, insanların ise nur ve karanlık karışımı olduklarını, bütün haramların helal kılındığı ve Mecusilerin annelerini ve kızlarını nikâhlamak için söyledikleri gibi, Allah, bize nefsimizin hoşlandığı ve bedenimizi güçlendirecek hiçbir şeyi haram kılmamıştır, biz Allah'ın bostanlarıyız. Onun bostanlarını unutmamakla emrolunduk iddialarında bulunur. Ayrıca miras, boşanma, namaz, oruç, zekat ve hac gibi hükümleri geçersiz saydılar ve bunların kişilerin isimleri olduğunu savundular (Kummi/Nevbahti, 2004, s 145-146).

Ebu Mansur taraftarlarına muhaliflerini boğarak ve suikastle öldürmelerini, aldıkları ganimetlerinin de beşte birini kendilerine ayırmalarını emrederdi. Bu konuda: Kim, size muhalefet ederse, o kâfirdir, müşriktir; onu öldürünüz. Çünkü Allah, "Haram aylar çıkınca ortak koşanları nerede bulursanız öldürünüz" (Tevbe, 9/5) buyurmuştur. İşte bu gizli cihattır" (Kummi/Nevbahti, 2004, s 145) görüşünü savunur.

Diğer savunduğu görüşlerden birisi de Cebrail'in kendisine vahiy getirdiğini; Muhammed'in kitapla (tenzil), kendisinin ise te'ville gönderildiğini iddia etti (Kummi/Nevbahti, 2004, s 145).

Ebu Mansur'u Halid b. Abdillâh el-Kasri ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı fakat sonra Yusuf b. Ömer es-Sakafi onu yakaladı ve astı. Daha sonra Ömer el-Hannak da oğlu Hüseyin b. Ebi Mansur'un oğlu Hüseyin b. Ebi Mansur'u ele geçirdi. Hüseyin b. Ebi Mansur de babası gibi peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Çok mal toplamıştır ayrıca birçok kimse de onun görüşünü ve yolunu kabul ederek nübüvvetini

tanımıştır. Bunun üzerine Hüseyin b. Ebi Mansur, Halife Mehdi'ye gönderildi. Mehdi, onun görüşlerini itiraf ettirip ondan çok miktarda mal aldıktan sonra onu katletti ve astı. Taraftarlarını sıkı bir takibata tabi tutup onların büyük bir kısmını yakalayıp öldürdü ve astı (Kummi/Nevbahti, 2004, s 145).

Ebu Mansur öldürülünce taraftarları iki fırkaya ayrıldı. Bir fırka, ondan sonra imamın Hüseyin b. Ebi Mansur olduğunu söyler. Diğer fırka Ebu Mansur'un, imametin kendisine emanet edilen kişi olduğunu ve Esbat'tan olduğunu, bununla birlikte imametin Muhammed b. Abdilllah b. el-Hasan'da bulunduğunu, Konuşan İmam (İmamu'n-Natık) çıkıncaya kadar Susan İmam (İmamu's-Samit) olduğundan dolayı konuşmaya yetkisi olmadığı iddiasında bulunurlar (Kummi/Nevbahti, 2004, s 146) .

3.1.6. Cenahiyye

Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'in taraftarlarıdır. Ebu Mansur öldürülünce ortaya çıkan "Galiye" fırkalarındandır.

İddialarına göre Ebu Haşim, Kufe'de ayaklanan Abdullah b. Muaviye'ye vasiyet etmiştir. Onun annesi Ümmü Avn binti Avn b. el-Abbas b. Rebi'a b. el-Haris b. Abdilmuttalib'di. Bu sırada Abdullah b. Muaviye küçük bir çocuk olduğundan vasiyeti Salih b. Müdrük'e devretti ve ona, Abdullah b. Muaviye büyüğe ulaşınca kadar vasiyeti korumasını ve o zaman vasiyeti ona aktarmasını emretti. Bu yüzden imam odur ve o her şeyi bilir. Onlar, Allah Teâlâ nurdur ve o Abdullah b. Muaviye'dedir demişlerdir. Bunlar Abdullah b. el-Haris'in taraftarları olup Harisiyye olarak bilinirler. Harbiyye'nin bir takımı bunlara meylettir. Bu grupların hepsi de "imamı tanıyan dilediğini işlesin" diyen aşırı görüşlerin sahipleriydi. Bunlar Harbiyye adıyla da anılırlar (Kummi/Nevbahti, 2004, s 129-130).

Ebu Haşim'in kime vasiyet ettiği konusunda Muhammed b. Ali b. Abdilllah b. el-Abbas b. Abdilmuttalib taraftarları arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Bu konuda Ebu Reyah künyeli kişiyi aralarında hakem tayin ettiler. Onun tespitine göre Ebu Haşim, Muhammed b. Ali'ye vasiyet etmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Muaviye'nin bütün taraftarları Muhammed b. Ali'nin imametine inanmıştır. Bunlar da Ravendiyye'nin Reyahiyye kolu olarak isimlendirilirler (Kummi/Nevbahti, 2004, s 130).

Abdullah b. Amr taraftarlarından olup ondan yüz çevirenler kendilerine Haşim oğullarından bir imam bulmak için Medain'e gitmeye karar verdiler. Onlar Medine'de iken Abdullah b. Muaviye'nin adamlarından biri onların durumunu Abdullah'a bildirdi

sonra onun vasıtasıyla haberleştiler. Abdullah b. Amr'dan yüz çeviren bu şahıslar Abdullah b. Muaviye'nin huzura vardığında, Abdullah, onlara yaklaşip aralarına girerek durumlarından ve yaptıklarından bahsetti ve onları, bunun, kendisinin özünü ve tabiatını bildiği bir husus olduğuna inandırdı. Onlar da onun bu sözünü kabul ederek, tasdik ettiler ve imametini ileri sürdüler. Onun Ebu Haşim'in vasisi olduğunu, Hıristiyanların İsa b. Meryem hakkında öne sürdükleri gibi, Allah'ın ruhunun Âdem'e hulul ettiğini, bu ruhun sürekli hulul ettiğini, sonunda kendisine hulul ettiğini ve ölüleri diriltebileceğini iddia ettiler. Abdullah b. Muaviye, onların İbn Harb'i doğruladıklarını görünce, kendisini tasdik edeceklerini düşündü. O, insanların en güzel konuşanı, en güzel nasihat edeni, en edebi hitap edeni ve en iyi şiir okuyanıydı. Bu yüzden onun imamları olarak kabul ettiler ve onun adına davette bulundular. Onlara ilk açıklanan husus Sünnet olmanın yasaklanmasıydı (tahrımı'l-hitan). Bu konuda şunları söyledi: "Sünnet olan kişi Allah'ın kullarından yüz çevirendir. Kıl ve tırnak iki ölü olup, canlının ölüden ayrılması gerekmeseydi, tırnak ve saçlarımızı kesmezdik" İnsanların sonsuza kadar doğup öleceklerini, Ahiret'in gökyüzü olup Salih amel işleyenlerin gideceği bir yer, yeryüzünün/arzın ise balığın karnı olup, kötü amel işleyenlerin gideceği yer olduğunu iddia etmiştir. Onlar, imamın kendilerine leşi, kanı, domuz etini, boğazlanan hayvanı, murdarı, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanı helal kıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu hususta "İnanıp, Salih amel işleyenlere, sakınıp inanır ve Salih amel işlerse,.... daha önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur" (Maide, 5/93) ayetinin kendisinden önceki, "Size leş, kan ve domuz eti haram kılınmıştır" (Maide, 5/93 ve Nahl, 16/15) ayetini neshettiği şeklinde te'vil etmişlerdir (Kummi/Nevbahti, 2004, s 133-134).

Onlardan bir fırka, kendilerinin bu ayete dayanarak bunu helal saymadıklarını iddia etmişlerdir. Fakat onlar her farzın bir sınırı ve ölçüsü olduğu gibi imtihanın da bir sınırı olduğunu ve kulun bu sınıra ulaşınca ondan imtihanın düşeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple kul, doğru, temiz, halis, çirkinliklerden uzak ve işlerinde heva ve hevesine uymadığı zaman onun imtihan edilmesi caiz olmaz ve onun sorgulanması da aklen doğru değildir. Saf ve kıymetli som altının sirke ve ateşle denenmesinin hata olduğu gibi, temiz, Nazif, halis kimsenin de imtihan edilmesini hatadır. Ancak kulun rabbinin yanında kirli ve günahkâr olduğu zaman imtihan edilmesi caizdir ve bu sebeple imtihan edilip, sorgulanır. Ancak o, ayıklanıp temizlenince başkasına haram olan şeyler onun için helal olur. Bu, Hemmam, Harb en-Neccar ve Abdussleam es-Surti gibi Basra zahitlerinin görüşüdür. Ebu'l-Esved'in, bu görüşü daha önceleri benimsediği fakat

Sincar'dan Basra'ya döndüğü zaman bu görüşü terk ettiği söylenmiştir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 134).

Abdullah b. Muaviye'nin taraftarları ruhların tenasühüne inanırlar onlara göre Allah'ın ruhu, Hristiyanlardan bir grubun iddia ettiği gibi, Âdem'e geçmiştir. Bütün Peygamberler, Allah'ın ruhunun Hz. Muhammed'e ulaşınca kadar birinden diğerine geçtiği tanrılarıdır. Bu ruh Hz. Muhammed'den sonra Hz. Aliye ondan Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, sonra onun oğlu Ebu Haşim'e ve ondan Abdullah b. Muaviye'ye geçmiştir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 135).

Abdullah b. Muaviye'nin taraftarları kendi ruhlarının herhangi bir cesette dönüp dolaşırken, Hz. Nuh ile tanışıp ona inandıklarını iddia etmişlerdir. Hz. Nuh ile gemisinde, her asrın peygamberiyle ve kendi asrında da Nebi ile tanışıp ona inandıklarını iddia ediyorlardı. Ayrıca kendilerine Hz. Peygamberin ashabının isimlerini veriyorlar ve onların ruhlarının bedenlerinde olduğu iddiasında bulunuyorlardı. Onlar, bu konuda, Ali b. Ebi Talib'in şu sözünü te'vil ederler: Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir "Ruhlar, techiz edilmiş askerlerdir. Onlardan birbirini tanıyanlar sarmaş dolaş olur; tanımayanlar ise ayrılığa düşerler". O halde biz, Ali b. Ebi Talib'in söylediği ve Peygamberden rivayet edildiği gibi birbirimizle tanışırız. Bazıları ise tenasühü ve ruhların, muayyen bir zaman içerisinde yer değiştirdiğini ileri sürmüşlerdir (Kummi/Nevbahti, 2004, s 146- 147).

Bir kısmı ise tenasüh ve ruhun insan bedenlerindeki dönüp dolaşmasının belli bir dönem ve süreden ibaret olduğunu söyler. Her bir devir, bir insan bedeninde olduğu süreyi kapsar. Bu ise on bin senedir. Daha sonra başka insan bedenlerinde dönüp dolaşır. Bu sadece müminlere hastır. Böylece ruhlar, nebilerine ve imamlarına iman ve itaatları ölçüsünde, kralların ve halifelerin arabalarına koşulan soylu atlar, halis katırlar ve diğer eğlence hayvanlarına geçer. Kral ve halifeler, bu hayvanlara yemlerinde, koşumlarında, iyi ve nakışlı kumaşlarla bezenmiş yüksek semerler, yeleler ve altın süslü eğerler vurmada iyi davranırlar. Aynı hal vasat insanlar ve halk tabakası için de geçerlidir. Ruhların bu intikali, iman etmenin ve dostluğun farz kılındığı kimselere inanmalarna göredir ve bu durum bin sene sürer. Daha sonra on bin senelik bir müddet için insan bedenlerinde dönüp dolaşır. Bu, onlara, kendini beğenme hastalığına düşmemeleri için, Allah'ın bir imtihanı olduğunu aksi takdirde itaatlarının yok olacağı iddiasında bulunurlar (Kummi/Nevbahti, 2004, s 147).

Kâfirlere, müşriklere, münafıklara ve asilere gelince onlar fil, deve, küçük tahtakurusuna ve bite kadar çirkin, vahşi bedenlerde on bin sene müddetle dolaşırlar. Bu

süre içerisinde halden hale, fil ve deve durumundan tahtakurusu haline geçerler. Bu konuda Allah'ın şu ayetini te'vil etmişlerdir: “deve, iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyecekler.” (A'raf, 7/40) Devenin ve deve gibi olan yaratıkların, iğne deliğinden geçemeyeceni bildiklerini, Allah'ın sözünde yalan olamayacağını bundan dolayı bunun gerçekleşmesi gerektiğini söylerler. Devenin iğne deliğinden geçmesi, fil ve devenin, her intikalde cüsseleri eksilerek ve küçülerek, küçük bir pire haline dönüşmesiyle mümkün olur. Deve ancak bu durumda iğne deliğinden geçer. İğne deliğinden çıktıktan sonra, cennete girer, yani bin sene için insan bedenine nakledilir ve böylece zayıf ve muhtaç bir mahlûkun bedenine girer. O, tabakçılık, hacamatçılık, süpürgecilik ve diğer kötü ve sevilmeyen mesleklerde, meşakkatli kazançlarda, yorucu işlerde görevlendirilir (Kummi/Nevbahti, 2004, s 147-148).

Aralarında debbağlık, hacamatçılık, süpürgecilik ve buna benzer bir takım hakir görülen mesleklerin bulunduğu, yorgunluk ve büyük güçlüklerle kazanç sağlayan işlerle yükümlü tutulur. Bu, onların imamlarını yalanlama ve onlara karşı işledikleri günahları miktarınca olur. Onların ruhları, bu insan bedenlerinde bu şekilde dönüp dolaşırlar. O ruhlar yeni girdikleri bu bedenlerde, imamlar, resuller ve nebilere imanla, onları tanımak ve onlara itaatle imtihan olunurlar. Onlar, inanmadıkları sürece acı bir azap görürler. Bin yıl boyunca bu şekilde devam ederler. Onlara inanmadıkları, onları yalanladıkları ve tanımadıkları takdirde, bin yıl boyunca aynı hali koruyarak bu beşeri bedenlerde dolaşır dururlar. Bundan sonra ilk durumlarındaki gibi on bin yıl sürecek bir azaba çarptırılırlar. Onların halleri, ebediyen ve sonsuza dek böyle sürüp gider. O ruhların kıyameti, dirilişi, kalkışları, cenneti ve cehennemi işte bundan ibarettir. Onlara göre rec'at da işte budur. Ölümden sonra rec'at yoktur. Bu bedenler içerisinde dönüp dolaşırlar. Onların girdikleri kalıp ve bedenler, onlar için ev ve mesken konumundadır. Sonra bedenler yok olur, ortadan kalkar, ebedi olarak ne geri gelir ne de tekrar yaratılır (Kummi/Nevbahti, 2004, s 148).

3.1.7. Hattabiyye

Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Ecda' el-Esedi'nin taraftarları olup onların görüşleri şunlardır: “Onlar yeryüzünde birisi Konuşan (Natık), diğeri Susan (Samit) olmak üzere her asırda iki peygamberin olması gerektiği, Muhammed'in konuşan Ali'nin susan elçi olduğunu ileri sürdüler. Bu konuda Allah'ın şu ayetine dayanmışlardır: ‘Sonra biz elçilerimizi ardı ardına gönderdik’ (Mu'minun, 23/44).

Sonra bu iddialarında o kadar ileri gittiler ki o ikisinin Tanrı olduğunu söyleyerek yalan yere şahitlik ettiler”. Ebu’l-Hattab, kendisinin Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed tarafından vasi ve nabi kıldığını ayrıca Allah’ın “İsm-i Azam’ı”nı kendisine öğrettiğini iddia etmiştir. Sonra daha da ileri giderek önce nübüvvetini sonra risaleti ayrıca kendisinin meleklerden biri olduğunu ve yeryüzündeki insanlara Allah’ın elçisi ve onların (hücceti) delili olduğunu iddia etmiştir (Kummi/Nevbahti, 2004, s 149).

Abdullah Cafer b. Muhammed’i tanrı olarak kabul edip, Ebu’l-Hattab da Cafer’in gönderdiği ve kendisine itaat edilmesini emrettiği bir Peygamberdir. Onlar, zina, homoseksüellik, hırsızlık ve içki içme gibi haram olan şeyleri helal kıldılar; zekât, namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri terk ederek, aralarında ırzlarını müştereken kullanmaya başladılar. Onlar şöyle dediler, din kardeşiniz sizden birinizden, hasmına karşı şahitlik etmesini isterse, onu tasdik etsin ve istediği şekilde şهادette bulunsun, çünkü bu onun için farzdır, vacibdir. Bunu yapmadığında, Ma’rifetullah emrinden sonra gelen farzların en büyüğünü terk etmiş olur. Farzı terk eden ise, küfre girer ve şirke düşer. Allah koymuş olduğu farzları (kendilerini tanımak ve dostlukla emredilen) yücelttikleri adamlar, kötülük ve masiyetleri de (sevmemeleri, lanetlemeleri ve uzak durmaları emredilen) alelade insanlar kabul ettiler. Helal saydıkları haramlar konusunda Allah’ın şu ayetini: “Allah sizden (ağır teklifleri) hafifletmek istiyor” (Nisa, 4/28) şeklinde te’vil ettiler Yine şöyle dediler: Allah bu yükü; Ebu’l-Hattab vasıtasıyla bizim için hafifletti; hareketlerimizi kısıtlayan, belimizi büken zorlukları kaldırdı. Bu zorluklardan namaz, zekât, hac gibi eylemler kastedilmektedir; kim, resul ve nebi olan imamı bilirse, bunlardan muafır, dilediğini yapsın (Kummi/Nevbahti, 2004, s 150).

Hattabiyye fırkası, “Gemiye gelince, denizde çalışan yoksullarındı.(içindekiler ölmesin diye)¹ Onu kusurlu yapmak istedim, çünkü onların ilerisinde her gemiye el koyan bir kral vardı” (Kehf, 18/80) ayetini şu şekilde te’vil etti; Gemi Ebu’l-Hattab’dır. Yoksullar ise, taraftarlarıdır. Onların ilerisindeki kral ise, İsa b. Musa el-Abbasi’dir. Ebu’l-Hattab’ı o öldürmüştür. Ebu Abdillan, lanetiyle görünüşte bizi ayıpladı, fakat gerçekte (batında) ise, bizim düşmanlarımızı ve muhaliflerimizi ayıplamak istedi. Ebu Abdillan’ın Ebu’l-Hattab’ı zikretmesini de şu şekilde te’vil ettiler; O, Ebu’l-Hattab’la Basra’nın fakihî Katade b. Diame el-Basri’yi kastetti. Katade, Ebu Cafer ve Ebu Abdillan’a gelip gidiyordu. Ebu’l-Hattab ve taraftarları, bu olayı, Ebu Abdillan’ın lanetlediği kimsenin aslında Katade olduğu, onun Ebu’l-Hattab taraftarlarının

¹ Bu kısım ayetin aslında değildir. Hattabiyye tarafından ilave edilmiştir.

sapıklıkları ve şaşkınlıklarının artmaması için muğlâk bir ifade kullandığı şeklinde yorumladılar (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 154).

Hattabiyye, evlenilmesi haram olanlarla evlenmeyi helal gördüler ve Allah'ın "Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister" (Nisa, 4/28) ayetini bu şekilde te'vil ettiler ve dediler ki, Ebu'l-Hattab sayesinde yükümüz hafifledi. Onlar, anneleri, kızları, kız kardeşleri, erkek çocukları ve kız çocuklarını kendilerine ve taraftarlarına mubah gördüler. Hatta onlar, ta baştan beri onlarla evlenmeyi kabul etmedikleri halde, üremeyi ve soya mensubiyeti görmezlikten geldiler ve dediler ki, Allah'ın "...Doğrusu onlar, yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler" (Kaf, 50/15) ve "...Onları yine de düştükleri şüpheye düşürdük" (En'am, 6/9) şeklindeki ayetleri tevil ettiler ve şu iddia da bulundular: Üreme ve nikâh gibi sebeplerin hepsi yeni bir bedende, yeni bir elbise içerisinde ortaya çıkmaktan (telbis) ibarettir (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 166).

Şii fırkalar içerisinde İsmailiyye fırkası, Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeynep el-Esedî el-Ecdâ'nın taraftarları olan Hattabiyye fırkası olarak kabul edilir. Hattabiyye'den bir grup Muhammed b. İsmail'in fırkasına girdi. Bunlar, İsmail b. Cafer'in babasının sağlığında öldüğünü kabul ederler. İsa b. Musa b. Muhammed b. Abdillâh b. el-Abbâs'a karşı savaştılar, bunlardır. Onlar, Kufe'deki mescide gidip kendilerini çok dindâr kimseler olarak gösteriyorlar ve onların her birisi bir sütunun etrafında oturarak insanları gizlice kendi mezheplerine çağırıyorlardı. Onların faaliyetlerini Ebu Cafer el-Mansur, Kufe valisi İsa b. Musa b. Ali b. Abdillâh b. el-Abbâs'a bildirdi. Bunun üzerine o, onlara karşı bir asker gönderdi. Bunun üzerine taraftarlarından birisinin komutanlığında atlı ve süvarilerden oluşan birliği onları yakalayıp getirmeleri için gönderdi. Onlar, teslim olmayı reddederek savaştılar; sayıları 70 kişi idi, hepsi öldürüldü, sadece yaralandıktan sonra (ölüler arasında düşen ve) öldüğü sanılan Ebu Hatice lakaplı Ebu Seleme Salim b. Mukrim el-Cemal, (karanlık basınca onların arasından çıkıp) kurtulabildi. Ebu Seleme, kendisinin ölüp dirildiğine inanıyordu. (O, kendisinden hadis rivayet edilen kimselerdendir). Hattabiyye fırkası mensupları İsa'ya karşı taşla, kamışla, bıçaklarla çok şiddetli bir şekilde savaştılar. Onlar kamışları mızrak yerine kullanıyorlardı. Ebu'l-Hattab onlara şöyle dedi: Onlarla savaşın; sizin kamışlarınız onlara karşı mızrak ve kılıç vazifesi görür; onların mızrakları, kılıçları ve silahları size zarar vermez, sizi yaralamaz. Ebu'l-Hattab bunları onar kişilik gruplar halinde savaş meydanına sürdü; otuz civarında arkadaşları ölünce, taraftarları ona şöyle dediler: "Ey Efendimiz! Düşmanlarımızın bize ne yaptığını görüyorsunuz; biz de, elimizdeki kamışların onlara tesir etmediğini ve hiçbir şey

yapmadığını ve hepsinin kırılmış olduğunu görüyoruz. Onların silahları bizden gereken tahribatı yaptı ve bizden gördüğün adamları öldürdü.” (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 197-199).

Ehl-i sünnet’e mensup ravilerin rivayetine göre, bu durum karşısında Ebu’l-Hattab taraftarlarına şu sözlerini söyledi: “Sizin hakkınızda, Allah fikir değiştirdiyse (beda), bunda benim suçum nedir?” (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 199)

Şii ravilerin rivayetine göre de, Ebu’l-Hattab taraftarlarına şöyle demiştir: “Ey Cemaat! Siz belaya maruz kaldınız, imtihana tabi tutulduunuz ve öldürülmenize ve şehid düşmenize izin verildi. Dininiz ahiretiniz için savaşıyorsunuz; memleketimizi düşmana vermeyiniz. Aksi takdirde küçük düşersiniz. Ölümden kurtulmanız mümkün olmadığına göre, bari şerefınızla ölünüz. Sabrediniz, çünkü Allah, sabredenlere büyük bir mükâfat vereceğine dair önceden söz vermiştir. Sizler sabırlı kimselersiniz.” (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 199)

Ebu’l-Hattab’ın bu sözleri üzerine taraftarları son nefere kadar savaştılar ve hepsi de öldürüldüler. Ebu’l-Hattab esir alındı ve İsa b. Musa, onu taraftarlarından bir grupla birlikte Fırat nehrinin kıyısında Daru’r-Rızk’da öldürdü ve astı. Daha sonra İsa b. Musa onların yakılmasını emretti. Onların kafalarını Halife Mansur’a gönderdi. Mansur onların başlarını üç gün boyunca Bağdat şehrinin kapısında astırttı; daha sonra bunlar yakıldı (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 199).

3.1.8. Nemiriyye

Ali b. Muhammed’in imamlığını kabul eden bir grup sağlığında onun imametinde vazgeçerek Muhammed b. Nusayr en-Nemiri isimli bir şahsın peygamber olduğuna inandılar. en-Nemiri kendisinin Ebu Hasan el-Askeri tarafından gönderilen bir resul olduğu iddiasında bulundu. O tenasüh görüşünü benimsiyor ve Ebu’l-Hasan’ın ilah olduğunu ileri sürüyordu. Bütün haramları helal sayan Muhammed b. Nusayr erkeklerin birbirleriyle evlenmelerinin helal olduğunu söyledi; bunun ilişkiye girilen kişide tevazu, alçak gönüllülük ve itaatkârlık tezellül türünden bir şey olduğunu: yine bu eylemin ilişkiye giren (fa’il) ve ilişkiye girilen (me’ulün bih) bakımından şehvetlerden ve güzel şeylerden birisi olduğunu; Allah Teala’nın bunlardan hiçbir şeyi haram kılmadığını iddia etti. Muhammed b. Musa b. el-Hasan b. Furat onun bu sapıklıklarını destekliyordu ve ona yardım ediyordu. Böyle bir şeyi, Muhammed b. Nusayr’le alakalı olarak Ebu Zekeriya Yahya b. Abdirrahman b. Hakan anlattı. Dediğine göre,

Muhammed, hizmetçini Nusayr'ın üzerindeyken görmüştür. Bu şekilde görüp böyle bir davranışı dolayısıyla onu ayıplayınca şöyle cevap verdi: Bu lezzetlerden biri olup bir çeşit Allah'a tevazu ve kibirlenmeyi terk etmek demektir. Öleceği sırada ona, kendisinden sonra imamın kim olduğu soruldu. O, kekeleyerek zayıf bir şekilde Ahmed dedi. Ancak taraftarları bu Ahmed'in kim olduğunu kavrayamadılar. O, bu sırada öldü. Taraftarları ondan sonra üç fırkaya bölündü (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 238-239).

Bunlardan bir fırka, imamın oğlu Ahmed olduğunu söyledi. Diğer fırka imamın Ahmed b. Musa b. el- Hasan b. el-Furat iddia etti. Son fırka ise imamın Ahmed b. Ebi'l Hüseyin Muhammed b. Muhammed b. Bişr Zeyd olduğunu kabul etti. Bu şekilde bölünen taraftarları, bir daha bu konuda birleşemediler. Bunlar Ebu Muhammed Hasan b. Ali'nin nebi olduğunu ileri sürdüler (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 239-240).

3.1.9. Rizamiyye

Seleflerinin velayetine ve görüşlerine ve de Ebu Müslim'in velayetine, gizlice bağlı kalan, Rizam'ın taraftarlarıdır; kökleri Keysaniyye fırkasına dayanır (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 169).

3.1.10. Ashabu'l-İbaha

Bu fırka Abdullah b. Muaviye'nin ölümünden sonra ortaya çıkmıştır (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 141). Diğer bir ismi Ebümüslimiyye ya da Müslimiyye'dir. Abdurrahman b. Müslim'in taraftarlarıdır. Onlar, Ebu Müslim'in öldürüldükten sonra da imam olduğuna inanıp, onun ölmediğini ve öldürülmediğini iddia etmişlerdi. Her şeyin mübah olduğunu ve bütün farzların gereksiz olduğu inancını ileri sürdüler, onlara göre iman, imamı tanımaktan ibarettir. Bundan dolayı Hurremdiniyye olarak adlandırıldılar. Bunların aslı "Hurremiyye" fırkasıdır ve görüşlerinin büyük bir kısmı Mecusi inanışlarıyla aynıdır.¹

3.2. Eş'ari, Makalatü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin

Ebu'l-Hasan el-Eş'ari tarafından kaleme alınan Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin adlı eser Sünni bir âlim tarafından İslam kültür tarihinde ortaya çıkan ve kurumsallaşan ekolleri ortaya koymasından dolayı ayrı bir önem arz etmektedir. Eş'ari,

¹ Kummi/Nevbahti, *Fıraku's-Şia*, s. 169. Bu fırka hakkında daha geniş bilgi için bakınız aynı eser s. 170, 173, 174, 176.

eserinde kendinden önceki mezhepler tarihçilerinin muhaliflerini tarafsız ve dürüst bir şekilde incelememekle eleştirir. Kendisi eserini, muhaliflerin görüşlerini eleştirmekten uzak durarak ve onların fikirlerini aynen naklederek dönemine göre ilmi denebilecek bir yöntemle kaleme almıştır (Kummi/Nevbahti, 2004, s. 111).

Makalat'ın yazımı konusunda Eş'ari kendinden önceki pek çok eserden veya canlı tanıklardan yararlanır. Daha önceki eserlerde rastladığı bilgilerden farklı bir bilgiye ulaşmışsa ve diğerine göre daha doğruysa onu da kaydetmeye çalışır. Elde ettiği bilgileri sadece nakletmekle yetinmez, doğruluğundan emin olunucaya kadar onları araştırır. Mutezile'den ayrılan birisi olmasına rağmen, daha önceki mezhebini ve görüşlerini aktarmada da titizliğini korur. Nadiren Mutezile'nin görüşlerini eleştirme yoluna gider (Kummi/Nevbahti, 2004, s.112) .

Bu eser, üç kısımdan meydana gelmektedir: Eş'ari eserinin 1.kısımında Şia, Havaric, Murcie, Mutezile, Mücessime, Cehmiyye, Dıriyye, Neccariyye, Bekriye, Nussak gibi fırkalarla, Ehl-i Sünnet ve Ashabu'l-Hadis'in (el-Kattan, Zuheyr el-Eseri ve Ebu Muaz et-Tevmeni) fikirlerine yer verir. 2. kısmı ise Kelam'ın ince meselelerine ayırmış olup, bilhassa Mutezile'nin dini ve felsefi inanışlarını incelemektedir. 3. kısım da ise insanların, Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkındaki ihtilafları ile fırkaların Kur'an hakkındaki görüşlerini ele alır (Fığlalı, 2005, s. XX).

Eş'ari, kendisinden önce Şii müellifler tarafından yazılan eserlerden istifade ile Makalatına şii fırkalarla başlar. Onun bu metodolojisi kendisinden sonraki mezhepler tarihçilerine ilham olmuştur. Fakat o diğer kitaplarda Şii fırkaları içerisinde ilk sıraya yerleştirilen Sebeiyye'yi on dördüncü sıraya koymaktadır. Bu da onun mezheplerin tezahürü konusunda tarihsel sıraya uymadığını göstermektedir. Bununla birlikte Eş'ari'nin Sebeiyye hakkında vermiş olduğu bilgilerle diğer kaynaklardaki bilgiler örtüşmektedir.

Biz Bağdadi'nin İslam dışı saydığı fırkaları, Eş'ari'nin Makalatı ile mukayese ederken kaynak olarak Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın tarafından tercümesi yapılan ve İlk Dönem İslam Mezhepleri adıyla yayınlanan eseri kullanacağız.

3.2.1. Sebe'iyye

Eş'ari, Sebeiyye fırkasını kitabının birinci kısmı olan görüş ayrılıkları bölümünde şii fırkaların aşırıları olarak nitelendirilen galiye fırkalarından on dördüncü fırka olarak bahseder. Abdullah b. Sebe'nin taraftarları olarak Sebeiyye Ali'nin ölmeyip

kıyametten önce dünyaya gelerek zulümle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduracağını kabul eder. Abdullah b. Sebe, Ali'ye "Sen Sen!" diyerek onu ilah kabul ettiğini belirtir (Eş'ari, 2005, s. 46-47).

Abdullah b. Sebe ve taraftarları ric'ata yani ölümlerin dünyaya tekrar döneceğine inanıyorlardı. Bu konuda İbn Sebe "insanların hesaptan önce dünyalarına dönecekleri güne kadar" demiştir (Eş'ari, 2005, s. 47).

Eş'ari'nin kitabında Sebeiyye hakkında Bağdadi ve Şehristani'nin eserlerinde ki kadar ayrıntılı bilgi vermeyip kısaca kurucusu ve birkaç görüşü hakkında bilgi vermekle yetinmiştir.

3.2.2. Beyaniyye

Makalat eserinde Galiye fırkaları içinde ilk fırka ve Keysaniyye'nin onuncu fırkası, Rafıza'dan on birinci fırka olarak Beyaniyye zikredilir (Eş'ari, 2005, s. 54).

Kurucusu Beyan b. Sem'an et-Temimi'dir. Allah'ı insana benzeterek onun insan şeklinde olduğunu ve yüzü hariç tamamen yok olacağını kabul ederler. Beyan Zühre'yi kendi görüşüne davet ettiğini ve onunda kendisine uyduğunu bunu da ismi azam ile yaptığını iddia etmiştir (Eş'ari, 2005, s. 35).

Beyaniyye taraftarları Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Beyan b. Seman'ı kendisinden sonra imam tayin ettiğini kabul etmekle birlikte bazıları da onun peygamberliğini kabul eder (Eş'ari, 2005, s. 36) .

Beyan b. Seman Halid b. Abdullah El-Kasri tarafından öldürülmüştür (Eş'ari, 2005, s. 35).

3.2.3. Muğiriyye

Galiye'den dördüncü fırka (Eş'ari, 2005, s. 37), Rafıza'dan on üçüncü fırka, imameti, Peygamberden nass yoluyla Ali'ye ulaştıranlar ve Ali b. el-Hüseyin'de sona erdirenler olarak Muğire b. Said'in kurduğu Muğiriyye'dir (Eş'ari, 2005, s. 55). Muğire'ye uyanlar onu peygamber kabul edip onun ismi azamı bildiğini iddia ederler. Muğire Allah'ı insana benzeterek onun başında taç bulunan nurdan bir adam olduğunu ve insandaki gibi bedeni, organları, hikmet fışkıran bir kalbi olduğu iddiasında bulunur. Ebced harfleri onun organları sayısındadır ve her bir harf onun bir organına benzemektedir (Eş'ari, 2005, s. 37).

O, ölüleri dirilttiğini iddia etmiş ve bazı olağanüstü olaylar göstermiştir. Allah'ın varlıkları nasıl yarattığı konusunda taraftarlarına Allah'ın varlıkları yaratmak istediğinde en büyük ismiyle konuştuğunu ve sonra uçtuğunu başına da bir taç konduğunu söyler. “Rabbinin yüce adını tespih et” (A’la, 87/1) ayetiyle bunun kastedildiğini söyler. Onun iddiasına göre Allah'ın sonra parmağıyla avucunun içine kulların isyan ve taat amellerini yazdı. Bunun üzerine isyanlara kızdı ve terledi; onun terinden biri karanlık ve acı, diğeri aydınlık ve tatlı olan iki deniz oluştu (Eş’ari, 2005, s. 37).

Sonra denize baktı gölgesini gördü ve onu almaya yeltendi. Ama o uçtu bunun üzerine gölgesinin gözlerini çıkardı ve ondan bir güneş yarattı ve gölgeyi helak etti. “Benimle başka bir ilahın bulunması doğru değildir” dedi. Sonra bütün varlıkları bu iki denizden yarattı. Kâfirleri acı ve karanlık denizden, müminleri ise berrak ve tatlı denizden yarattı. Allah insanların gölgesini yarattı. İnsanlardan ilk olarak gölgesi yaratılan Hz. Muhammed’dir. Allah’ın, “De ki: O, çok esirgeyenin (Allah’ın) bir çocuğu olsaydı, ben ona tapanların ilki olurum” (Zuhruf, 43/72) ayetini delil olarak gösterir. Bir gölgeden ibaret olan Muhammed’i bütün insanlara göndermiştir. Ali. b. Ebi Talib’i korumaları, göklere teklif edilmiş, ancak kabul etmemişlerdir. Sonra yere ve dağlara teklif etmiş onlarda kabul etmemişlerdir. Sonra bütün insanlara teklif edilmiştir. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab, Ali’nin koruması işini, Ebu Bekir’in yüklenmesini ve sonra da ahdini bozmasını emretmiştir. Ebu Bekir de böyle yapmıştır (Eş’ari, 2005, s. 38).

Bu fırka imameti peygamberden nass yoluyla Hz. Ali’ye ulaştıranlar ve Ali b. el-Hüseyin’de sona erdirenlerdir. Bundan sonra onun oğlu Muhammed b. Ali’nin imam olduğunu iddia etmişlerdir. Muhammed b. Ali ise imamlığı Muğire b. Said’e vasiyet ile bırakmıştır. Bunlar mehdi ortaya çıkıncaya kadar onu imam olarak kabul ederler. İddia ettikleri mehdinin hayatta olduğunu Hacir taraflarında bir dağda yaşadığını ve ortaya çıkacağı zamana kadar orada ikamet etmeye devam edeceğini iddia etmişlerdir (Eş’ari, 2005, s. 55).

Onun haberleri Halid b. Abdillan’a ulaşınca o öldürmüştür (Eş’ari, 2005, s. 38).

Muğire ölünce yerine Cabir el-Cufi geçmiştir. Cabir ölünce Bekr el-A’ver el-Heceri el-Kattat onun kendisine vasiyette bulunduğunu iddia etti. Bunun üzerine onu imam seçtiler ve ölmediğini söylediler. Bekr el-A’ver onların mallarını yemiştir. Muğire halbuki onlara Muhammed b. Abdillan b. el-Hasan (b. el-Hasan) b. Ali b. Ebi Talib’i beklemelerini emretmişti. Onlara Cebrail ve Mikail’in rükn ile makam arasında ona biat

edeceklerini kendisi için on yedi adam yaratılacağını, her bir adama İsm-i Azamdan isim verileceğini ve bunların orduları hezimete uğratacaklarını, yeryüzüne hâkim olacaklarını söylemiştir. Muğire taraftarlarından bazıları ortaya çıkan kişinin Muhammed b. Abdillâh olmadığını ve onun şeytan olduğunu iddia edip Muğire'den ayrılmışlardır (Eş'ari, 2005, s. 39).

Eş'ari Muğire b. Said'in ebced harflerini Allah'ın organları sayısınca olduğu elif harfinin onun bacakları konumda, he harfinin de avret yerini ifade ettiği şeklindeki iddialarını dile getirdikten sonra kendi cinsel organını işaret ederek "Eğer onun tanrıdaki yerini görseydiniz büyük bir şey görmüş olurdunuz" sözünden hareketle "Allah ona lanet etsin" ifadesine yer vermesi bu fırkayı İslam dışı kabul ettiğinin bir delilidir (Eş'ari, 2005, s. 37).

3.2.4. Harbiyye

Keysaniyye'den dokuzuncu, Rafıza'dan onuncu fırka Abdullah Amr b. Harb'in taraftarlarına verilen isimdir. Onlar Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin, Abdullah b. Amr b. Harb'i imam olarak tayin ettiğini ve Ebu Haşim'in ruhunun ona hulul ettiğini iddia ederler. Abdullah b. Amr b. Harb'in yalan söylediğini anladıklarında yeni bir imam aramak üzere Medine'ye gittiler; orada Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'e ulaştılar. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'in imametini kabul ettiler ve onun imameti hakkında vasiyette bulunduğu iddiasını savundular (Eş'ari, 2005, s. 36, 54).

Bunlar Abdullah b. Muaviye hakkında üç fırkaya ayrıldılar: Bir fırka onun öldüğünü; diğer fırka, onun İsfahan dağında bulunduğunu, ölmediğini ve süvari kuvvetleriyle Haşim oğullarından insanlara komutanlık yapıncaya kadar ölmeyeceğini iddia eder. Diğer fırka ise, onun İsfahan dağında hayatta olduğunu, ölmediğini, insanların idaresini ele alıncaya kadar ölmeyeceğini ve onun peygamberin müjdelediği mehdi olduğunu iddia etmiştir (Eş'ari, 2005, s. 54).

3.2.5. Cenahiyye

Şia'dan Galiye'ye dâhil olan ikinci fırka Cenahiyye'dir. Kurucusu Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer Zü'l-Cenaheyn'dir. Onun iddialarından bazıları şunlardır: Tıpkı yer elması ve çayırın toprakta bitmesi gibi, ilim de kalpte biter. Ruhlar bir bedenden diğerine geçmek suretiyle tenasüh eder. Nitekim Allah'ın, ruhu önce Hz.

Âdem’de olup tenasüh ederek kendisine kadar gelmiştir. Kendisinin Rab ve nebi, kullarının da taraftarları olduğunu iddia etmiştir. Bunlar, kıyameti ve dünyanın fani olmadığını iddia ederler. Leşi, içkiyi ve diğer haramları helal görürler. Allah’ın “İnanıp iyi işler yapanlara, bundan böyle kötülüklerden korunup inandıkları ve iyi işler yaptıkları, sonra yasaklardan kaçınıp, onların yasakladığına inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde daha önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur” (Maide, 5/93) ayetini te’vil ederler (Eş’ari, 2005, s. 36).

3.2.6. Mansuriyye

Eş’ari’nin beşinci olarak bahsettiği fırka Ebu Mansur ve ona uyan taraftarlarının oluşturduğu Mansuriyye’dir (Eş’ari, 2005, s. 39). Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali’den sonra Ebu Mansur’un imam olduğunu iddia ederler. Muhammed ailesinin gökyüzü, Şia’nın yeryüzü, kendisinin de Haşimoğullarının “gökte düşen parçası” olduğunu söyler. Hâlbuki kendisi İcl oğullarındandır. Ebu Mansur, göğe yükseltilip, mabudunun bizzat eliyle kendisinin başını okşadığını ve ona “Ey oğulcuğum! Git ve benden tebliğ et” demesi üzerine yeryüzüne indirildiğini iddia etmiştir. Bu yüzden Ebu Mansur taraftarları “Kelime hakkı için” diyerek yemin ederlerdi (Eş’ari, 2005, s. 40).

Ebu Mansur, Allah’ın ilk yarattığı kişinin İsa, sonra Ali olduğunu ve Allah’ın elçilerinin asla kesintiye uğramayacağını iddia eder. Ona göre Cennet ve Cehennem ayrı ayrı birer adamdır (Eş’ari, 2005, s. 40).

Ebu Mansur, taraftarları için kadınları ve evlenmesi haram olanları helal, helal olanları haram kabul etmiştir. Leş, kan, domuz eti, içki kumar vb. haramların helal olduğunu söyleyen Ebu Mansur Allah’ın bunları kendilerine haram kılmadığını, kendilerine kuvvet veren hiçbir şeyi yasaklamadığını, men edilen bu gibi şeylerin Allah’ın dost edinmelerini haram kıldığı adamların isimleri olduğunu söylemiştir. Bu konuda, “İnanıp iyi işler yapanlara bundan böyle korunup inandıkları ve iyi işler yaptıkları, sonra korunup inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde yediklerinden ötürü bir günah yoktur” (Maide, 5/93) ayetini bu şekilde yorumlamıştır. O, farzları kaldırmış, bunların, Allah’ın dost edinmelerini vacip kıldığı adamların isimleri olduğunu söylemiştir. Münafıkların boğularak öldürülmesini ve mallarının alınmasını helal saymıştır. Emeviler zamanında Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafi onu yakalamış ve öldürmüştür (Eş’ari, 2005, s. 40).

3.2.7. Hattabiyye

a. Ebu'l-Hattab b. Ebi Zeyneb'e uyanlara verilen isimdir. Eş'ar'i bunları beş fırka olarak zikreder. Bu fırkalar Hattabiyye, Muammeriyye, Beziğiyye, Umeyriyye ve Mufaddaliyye'dir. Onlar, imamları konuşan peygamberler ve Allah'ın elçisi olduklarını iddia ederler. Bunların biri natık (konuşan, açık), diğeri samit (susan, gizli) iki elçidir ve devamlı bulunurlar. Natık Hz. Muhammed ve samit ise Ali b. Ebi Talib'tir. Onlar halen yeryüzünde olup onlara itaat farzdır ve onlar olmuşla olacak her şeyi bilirler (Eş'ari, 2005, s. 41).

Ebu'l-Hattab'ı bir nebi olarak kabul edip ona itaatın farz olduğunu iddia ederler. Ayrıca imamlara ilahlık atfederler. Hüseyin'in çocuklarını Allah'ın oğulları ve dostları olduğunu ileri sürerler. Allah'u Teâlâ'nın, "Onu biçimlendirip ona ruhundan üflediği zaman derhal ona secdeye kapanın" (Sa'd, 38/72) ayetini tevil edip O, Âdem'dir ve biz onun çocuklarıyız deyip Ebu'l-Hattab'a ibadet ederler. Ali b. Ebu'l Hattab'ın ve Cafer b. Muhammed'in ilah olduğunu, fakat Ebu'l-Hattab'ın ondan ve Ali'den daha büyük olduğunu savunurlar (Eş'ari, 2005, s. 41).

Ebu'l-Hattab Ebu Cafer'e karşı ayaklanmış bunun üzerine İsa b. Musa onu Kufe'de öldürmüştür. Bunlar, taraftarlarının lehinde yalancı şahitliği de kabul ederler (Eş'ari, 2005, s. 42).

b. Hattabiyye'nin ikinci fırkası, Galiye'den yedinci fırka Muammeriyye'dir. Bu fırka Ebu'l-Hattab'dan sonra Muammer denilen kişinin imam olduğunu iddia eder. Bunlar tıpkı Ebu'l-Hattab'a tapındıkları gibi ona da tapınırlar. Dünyanın yok olmasını inkâr ederler, Cennetin insanların karşılaştıkları hayır, hasenat ve ikramlar olduğunu, cehennem ise karşılaştıkları korku, üzüntü gibi kötü şeyler olduğunu iddia ederler. Tenasühe inanırlar ve kendilerinin ölmediklerini, bedenlerinin ölmeyip melekût âlemine yükseltildiklerini insanların kendi cesetlerine benzer bedenlere olduklarını söylerler. İçki, zina ve diğer haramları helal kılıp namazı terk etmeyi din edinmişlerdir. Bunlara Yağmeriyye de denilmektedir (Eş'ari, 2005, s. 42).

c. Hattabiyye'nin üçüncü, Galiye'nin sekizinci fırkası Beziğ b. Musa'nın taraftarları olan Beziğiyye'dir. Cafer b. Muhammed'in Allah olduğunu, onun aslında görüldüğü gibi olmadığını, ancak insanlara bu suretle görüldüğünü iddia ederler.

Onlar kalplerine doğan her şeyin vahiy olduğunu ve her mümine vahiy geldiği iddiasında bulunurlar. "Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis"¹ ayetini delil olarak

¹ Al-i İmran, 3/145.

gösterirler. “Rabbin bal arısına vahyetti” (Nahl, 16/68) ve “Havarilere vahyetmişim” (Maide, 5/111) ayetlerini de bu şekilde tevil ederler (Eş’ari, 2005, s. 42). Bu görüş sahipleri arasında Cebrail, Mikail ve Muhammed’den daha hayırlı kişilerin olduğuna inananlar da vardır. Kendilerinden hiç kimsenin ölmediğini, ancak ibadetini tamamlayan melekût âlemine yükseltildiğini ileri sürerler. Ölülerini gördüklerini, onların sabah akşam kendilerini gördüklerini iddia ederler (Eş’ari, 2005, s. 43).

d. Hattabiyye’nin dördüncü fırkası, Galiye’den dokuzuncu fırka Umeyriyye’dir. Onlar, Umeyr b. Beyan el-İcli’nin taraftarlarıdır. Bu fırka kendilerinden olanların dışında herkesin öleceğini, yalnızca kendi imam ve nebilerinin geride kalacaklarını iddia ederler. Bunlar da Muammeriyye gibi Cafer’e tapıp onun rableri olduğunu iddia ederler. Kufe’de, Künase’de bir çadır kurmuşlar ve orada Cafer’e tapınmak amacıyla toplanmışlardır. Yezid b. Ömer b. Hubeyre, Umeyr b. el-Beyan’ı yakalayarak Künase’de öldürmüş ve bu fırka mensuplarının bir kısmını hapsetmiştir (Eş’ari, 2005, s. 43).

e. Mufaddaliyye, Hattabiyye’nin beşinci fırkasıdır. Sarraf olduğu için, reislerine Mufaddal ismi verilmiştir. Diğer Hattabiyye fırkalarında olduğu gibi bunlarda Cafer’in rab olduğuna inanırlar. Ona nübüvvet ve risalet isnat ederler. Cafer’in Ebu’l-Hattab’ı terk etmesi nedeniyle, bu hususta onunla görüş ayrılığına düşmüşlerdir (Eş’ari, 2005, s. 43).

İmamiyye arasında, Haşimoğullarından Ali’nin nass ile tayin edildiğini kabul edenler ve kendilerinin imam olduğu iddiasında bulunanların tamamı altı kişidir. Bunlar: Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindi, Beyan b. Sem’an et-Temimi, Muğire b. Said, Ebu Mansur, Hasan b. Ebi Mansur, Ebu’l-Hattab el-Esedi’dir. Ebu’l-Hattab, kendisinin de Haşimoğullarının en üstünü olduğunu iddia etmiştir. Asrımızda, Selman el-Farisi’nin ilah olduğunu kabul edenler vardır, demiştir (Eş’ari, 2005, s. 44).

Eş’ari, Sufiyye’den nüssak arasında da hululu kabul edenler ve Allah’ın, bedenlere hulul ettiğini söyleyenler vardır, der. Zira İlah’ın insan, hayvan ve benzer bedenlere hulul etmesi mümkündür. Bu fırka taraftarları güzel bir şey gördüklerinde, “Belki de, Allah ona hulul etmiştir” derler. Bunlar dini kurallardan uzaklaşma eğilimindedirler. Zira insana hiçbir şeyin farz olmadığını ve mabuduna ulaşması durumunda da ibadetin gereksizliğini iddia ederler (Eş’ari, 2005, s. 44).

Bağdadi Hattabiyye’yi aynı şekilde beş gruba ayırmakla birlikte bunların bağlı olduğu Hattabiyye fırkasını ayrı bir mezhep olarak değerlendirmeyen onun dışında kalan dört fırkaya ilave olarak el-Hattabiyye el-Mutlaka’dan bahsetmektedir. Bunlar

bütün iddialarında Ebu'l-Hattab'a bağlılıkta ısrar etmiş ve ondan sonraki herhangi bir şahsın imametini tanımamıştır. Eş'ari makalatında böyle bir firkadan bahsetmemektedir.

3.2.8. Mufavvıda

Galiye'nin on beşinci fırkası olan Mufavvıda, Allah'ın bütün işlere vekil tayin ettiğini ve onları Muhammed'e bıraktığını iddia ederler. Hz. Muhammed'de dünyayı yaratma kudreti vardır. O'da onu yaratmış ve düzenlemiştir. Allah, dünya da bulunanlardan hiçbir şeyi yaratmamıştır. Mufavvıda taraftarlarının çoğu bunu Ali b. Ebi Talip hakkında da söylerler. İmamların kanunların hükmünü kaldırdığını, kendilerine meleklerin indiğini, işaretler ve mucizeler gösterdiklerini ve kendilerine vahiy edildiğini iddia ederler. Onlardan bazıları da bulutlara selam verir ve bulut geçtiği zaman Ali'nin onun içinde olduğunu söylerler (Eş'ari, 2005, s. 47).

3.2.9. Şuray'iyye-Nemiriyye

Galiye'den on üçüncü fırka, Şurayiyedir (Eş'ari, 2005, s. 45). Onların görüşlerine göre Allah beş kişiye hulul etmiştir. Bunlar sırasıyla Hz. Muhammed, Ali, el-Hasan, el-Hüseyin, Fatıma'dır ve bunların her biri birer ilahtır. Ancak Şurayî taraftarları, Ali'yi ilah kabul eden fırka taraftarları gibi yalancılıkla suçlamıyorlardı (Eş'ari, 2005, s. 46).

Onlara göre hulul etmiş beş kişinin karşılığı zıtları vardır ve bunlar; Ebu Bekir, Ömer, Osman, Muaviye ve Amr b. el-As'tır. Zıtlar arasında iki gruba ayrıldılar. Bir kısmı, zıtların övülecek kimseler olduğunu ileri iddia etmiştir; çünkü beş kişinin üstünlüğü bu zıtlar sayesinde bilinmektedir. Bu yüzden onlar övülmelidir. Diğer bir kısmı ise, zıtların kötülenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Çünkü onların övülecek durumları yoktur. Şuray'inin Allah'ın kendisine hulul ettiğini iddiasında bulunduğu da rivayet edilir.

Rafiziler'den Nemiri taraftarlarının da Allah'ın Nemiri'ye hulul ettiğini söyledikleri rivayet edilmektedir (Eş'ari, 2005, s. 46).

3.2.10. Rizamiyye

Eş'ari Keysaniyye'nin sekizinci ve Rafizilerin dokuzuncu fırkası olarak Ravendiyye, Rizamiyye ve Ebu Müslimiyye fırkalarını saymaktadır. Bunları tek bir

grup altında toplayan Eş'ari onların görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: Bunlar, Ebu Haşim'den sonra, Muhammed b. Ali b. Abdillan b. el-Abbas'ın imam olduğunu iddia ederek şöyle derler: Ebu Haşim Şam'dan dönerken Arzu'ş-Şerat denilen yerde ölmüş, ölmeden önce burada Muhammed b. Ali b. Abdillan b. el-Abbas'a vasiyette bulunmuş ve onu imama olarak atamıştır. Muhammed b. Ali oğlu İbrahim'e, o da Ebu'l-Abbas'a vasiyette bulunmuştur. Böylece hilafet birinden diğerine vasiyet yoluyla geçerek Ebu Cafer el-Mansur'a kadar gelmiştir. Bu taraftarların bir kısmı bu görüşlerinden caymışlar Peygamberin amcası Abbas'ı nass ile tayin edip, imamlığa atadığını iddia etmişlerdir. (Eş'ari, 2005, s. 52) Abbas'ta yerine, oğlu Abdillan'ı nass ile tayin etmiştir. Abdillan ise oğlu Ali b. Abdillan'ı nass ile imamete tayin etmiştir. Böylece bu grup imameti bütün bunlar, imameti Ebu Cafer el-Mansur'a kadar ulaştırmışlardır ki bunlara Ravendiyye denilmiştir (Eş'ari, 2005, s. 53).

Ravendiyye, Ebu'l-Müslim konusunda ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Rizam isimli bir kişinin taraftarları olan Rizamiyye fırkasıdır. Bunlar Ebu'l-Müslim'in öldürüldüğünü iddia etmişlerdir.

İkinci bir fırka ise Ebu Müslimiyye adıyla anılmaktadır bunlar da Ebu Müslim'in sağ olduğunu ve ölmediğini iddia etmişlerdir. Bunların kendilerinden önce yaşayan seleflerinin helal olarak kabul etmedikleri şeyleri helal kabul ettikleri rivayet edilmektedir (Eş'ari, 2005, s. 54).

3.2.11. Ashabu'l-İbaha

Eş'ari kitabında mezheplere ayırdığı kısımda Ashabu'l-İbaha'ya yer vermez ve onu İslam fırkaları içerisinde değerlendirmez. Ancak Eş'ari'de Ashabu'l-İbaha ayrıntılardaki ihtilafları içeren kısımda değerlendirilir. Onun bu tavrından Ashabu'l-İbaha'yı müstakil bir mezhep olarak ele almadığı söylenebilir. Eş'ari'ye göre Ashabu'l-İbaha şu iddialarda bulunmaktadır: Salih kişilerin mucize göstermesi, bir kimsenin kendisinden ibadetlerin sakıt oluncaya kadar başkalarının onun yerine dini emirleri yerine getirip yasaklardan sakınması şeklinde yapmış olduğu amellerin onun ameli olarak kabul edilmesi, dünya ve orada bulunan her şeyin onlar için mübah olması yine onlar için her türlü yasağın geçerliliğinin bulunmaması kadınların ve diğer şeylerin onlara helal olması caizdir (Eş'ari, 2005, s. 318).

Bunlar ibadetin kendilerine bir şeye teşebbüs etmeden, diledikleri gibi meydana gelecek şekilde bir duruma ulaştırdığını örneğin kendileri için çok para meydana

gelmesini irade etseler, meydana geldiğini ve irade ettikleri hiç bir şeyin kendileri için zor olmadığını ileri sürdüler (Eş'ari, 2005, s. 318).

Ancak onlardan bazıları ibadetin kendilerini peygamberlerden ve büyük meleklerden daha üstün dereceye ulaştırdığını iddia etmiştir (Eş'ari, 2005, s. 318).

Bağdadi'nin Ashabu'l-İbaha içerisinde saydığı Hurremdiniyye'ye, Eş'ari Peygamber olmayan kimselerin mucize göstermesi konusunda yer vermekte onun görüşlerinde aşırı giderek Hz. Peygamberden sonra peygamberlerin zaman zaman geleceğini ve onların devamının asla kesilmeyeceğini iddia ettiklerini söylemektedir (Eş'ari, 2005, s. 317).

3.2.12. Yezidiyye

Yezidiyye, İbadiyye'nin bir alt koludur. Bunlar Yezid b. Uneyse'yi imam olarak kabul etmişlerdir. Bunlar şöyle demektedirler “Biz Muhakkimetü'l-Ula'yı dost olarak kabul ederiz ve bundan sonra yeni görüş ortaya atanları kabul etmeyiz. Bununla birlikte tüm İbadiyye'yi dost kabul ederiz” (Eş'ari, 2005, s. 115).

Yezidiler kendi görüşlerini duyupta bunların yalan olduğunu söyleyenler veya bu görüşlerine karşı çıkanlar dışında herkesin müslüman olduğunu söylemişlerdir. Bunlar küfür ve şirk konusunda İbadiyye'nin diğer bir kolu olan Hafsiyye'nin görüşüne karşı çıkarak Müslümanların cumhurunun görüşüne uyarlar. Yemam b. Ribab, Yezid b. Uneyse'nin taraftarlarının şirk görüşünde olduklarını, Yezid'in Nafi b. Ezrak'tan önceki el-Muhakkimetü'l-Ula'yı dost edindiğini ondan sonrakilerden uzak olduğunu, onlardan ayrılan bir kişiye savaş açmayı haram gördüklerini ve İbadiyye'den onu yalanlayan veya görüşü kendisine ulaştığında reddedenler dışındakileri dost edinmeye devam ettiğini söylediklerini nakleder (Eş'ari, 2005, s. 115).

Yezid, Allah'ın Arap'ların dışında, yani Acem'den bir peygamber göndereceğini, ona gökte yazılmış bir kitabın bir bütün olarak tek seferde indirileceğini iddia etmiştir. Bu şekilde o Hz. Muhammed in şeriatini terk etmiş, başka bir din edinmiştir. Ona göre bu peygamberin milletinin Kur'an'da bahsedilen ve bugün yaşayan Sabiler değil, daha sonra dünyaya gelecek olan Sabiiler olacağını ve onların henüz dünyaya gelmediklerini söylemiştir. O Ehl-i Kitap'dan Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahadet edenleri onun getirdiği İslam dinine girmeseler ve onun şeriatı ile amel etmeseler bile onları dost edinmiş ve onların bu haliyle mümin olduğunu iddia etmiştir. İbadiyye'nin bazıları onun bu iddiaları karşısında sessiz kalmış, bazıları ise

ondan tamamen uzaklaşmışlardır ki bunlar diğerlerine göre ekseriyeti oluşturan gruptur (Eş'ari, 2005, s. 115-116).

3.2.13. Meymuniyye

Haricilerden Acari'de kolunun ikinci fırkası Meymuniyye'dir. Mutezile'nin kader görüşünü kabul ederek Acaride'den ayrılmışlardır. Onlara göre, Allah'ın amelleri kullara bıraktığını (tefviz) ve onları sorumlu oldukları her şeyi yapabilecek istitaat ve yetenekte yarattığını, onların hem küfre hem de imana istitaatlı olduklarını; Allah'ın kullarının amellerinde bir meşieti (dileme) olmadığını ve kulların amellerinin Allah tarafından yaratılmadığını iddia ederler (Eş'ari, 2005, s. 108).

Acaride'nin beşinci fırkası olan Şuayb'ın taraftarları Meymuniyye'den ayrılmıştır. Bu ayrılığın sebebi ise Meymun'un Şuayb'dan bir alacağı vardı. Şuayb'den istedi. Şuayb, "Allah dilerse onu sana vereceğim" deyince; Meymun, "Allah, onu şu anda bana vermeni diledi" dedi. Bunun üzerine Şuayb, "Eğer Allah dileseydi, onu sana vermeme gücüm yetmezdi" dedi. Meymun'da "Allah, emrettiği şeyi diler; emretmediği şeyi dilemez; dilemediği şeyi de emretmez" diye yanıtladı. Bir grup insan Meymun'nu desteklerken diğer bir grup ise Şuayb'ın yanında yer aldı. Bunlar Abdulkerim b. Acred'e Meymun ve Şuayb'ın görüşlerini bildiren bir mektup yazdılar. Abdulkerim, onlara cevaben: "Biz, Allah'ın dilediği olur; dilemediği olmaz, deriz ve Allah'a bir kötülük nisbet etmeyiz". Bu mektup onlara ulaştığında Abdulkerim ölmüştü. Meymun, onun "Biz, Allah'a kötülük nispet etmeyiz" diyerek kendi görüşünü söylediğini iddia etti. Şuayb ise, "Hayır! Bilakis, 'Biz, Allah'ın dilediği olur; dilemediği olmaz, deriz' diyerek benim sözümü söylemiştir" der (Eş'ari, 2005, s. 109).

Bazı insanlar, Abdulkerim b. Acred ve kendisine Meymuniyye'nin nispet edildiği Meymun'un Belh'li bir kişi olduğunu söylediler. Kerabisi bazı kitaplarında Acaride ve Meymuniyye'nin oğulların kızları, kızların kızları, erkek kardeşlerin (kızlarının) kızları ve erkek kardeşlerin oğullarının kızları ile nikâhlanmayı helal gördüklerini ve Allah'ın, kızları, erkek kardeşlerin kızlarını ve kız kardeşlerin kızlarını haram kıldığını söylediklerini zikreder (Eş'ari, 2005, s. 110).

Eş'ari kaynağına ulaşamadığı ancak duyduğu bir iddia olarak onların Yusuf suresinin Kur'an'dan olmadığına dair iddialarına da yer vermektedir (Eş'ari, 2005, s. 318).

3.2.14. Deysaniyye

Bağdadi'nin Hululiyeye içerisinde saydığı İslam dışı fırkalardan biri de Deysaniyye'dir. Eş'ari Deysaniyye'nin görüşlerine de yer vermektedir. Deysaniyye'ye göre insan ruhtur. Beş duyu onun yüzleridir. İnsan değişmeyen bir cinstir. Ancak onun idraki değişebilir. Bir yönden idrak edilemeyişi diğer yönden idrak eder. Çünkü afet ona başka yönden karışandan, farklı bir yönden karışmış olabilir. İdrak karışım ve birleşmenin değişmesiyle farklılaşır (Eş'ari, 2005, s. 261).

Eş'ari Deysaniyye'nin bazı mensuplarının dualist olduğunu nakledildiğini belirtir. Bunlar cisimlerin iki asıldan meydana geldiğini ispat etmişler ve bunların birinin tamamen siyah, diğerinin ise tamamen beyaz olduğunu iddia etmişlerdir. Nur beyaz, karanlık ise siyahtır. Diğer renklerde bu iki renkten meydana gelir. Renklerin değişip sarı, kırmızı ve yeşil olması bu iki rengin karışımının oranlarından kaynaklanır. Yine bunlar arazların varlığını da inkâr etmişlerdir (Eş'ari, 2005, s. 269).

3.3. Malati, et-Tenbih ve'r-Red

Malatya'da doğan, çocukluğunu ve ilk tahsil yıllarını Malatya'da geçiren, daha sonra Trablus, Halep, Harran, Antakya ve Rakka gibi dönemin önde gelen ilim merkezlerinde tahsil gören Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, hicri dördüncü yüzyılda yaşamış erken dönem İslâm âlimlerinin en ünlülerinden biridir. O, sahabe asrına oldukça yakın, vahiy dilini bilmenin yanında onu yorumlamak için gerekli yardımcı ilimlere vâkıf, İslâmî her tür bilgiyle donanmış, kapasiteli bir düşündürdür. Malatî'nin; Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Arap Dili ve Belagatı gibi temel İslâmî ilimler alanında engin bilgisi ve geniş kültürüyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış olmakla birlikte, daha çok İslâm Mezhepleri Tarihi alanında kaleme aldığı et-Tenbîh adlı eseriyle şöhret bulduğu ve bu eserde fırkaların itikadî görüşlerine dair yaptığı özgün yorumlarıyla öne çıktığı bir gerçektir. İslâm inanç ekollerinin doğuşu ve itikadî görüşleri üzerine kaleme alınan en kadîm eserlerden biri sayılan bu önemli çalışma, selefî düşünceyi benimsemiş âlimler arasında Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla te'lif edilmiş ilk eserdir. Makalât geleneği sahasında ise el-Eş'arî'nin Makalâtü'l-İslâmiyyîn adlı kitabından sonra İslâm dünyasında Sünnî düşünceyle yazılan ikinci eser olma özelliğine sahiptir. Malatî'nin et-Tenbîh'te aktardığı özgün fikirler, erken dönem İslâm düşünce yapısını anlayıp analiz etmemize katkıda bulunmaktadır (Kubat, 2010, s. 61).

3.3.1. Sebeiyye

Malatî, Rafizîlerin aşırı gidenlerinin on sekiz fırka olduğunu ve bunların İmamiyye olarak isimlendirildiğini, bunlardan birinci fırka Sebeiyye'dir. O Sebeiyye'nin dört grubu olduğunu söyler (Malatî, 1968, s. 18). Bunlardan birinci grup Abdullah b. Sebe'nin arkadaşlarıdır. Bunlar Hz. Ali'ye "Sen sensin" dediklerinde o "Ben kimim" diye sormuş onlar da "Sen her türlü eksikliklerden münezze olan yaratıcısın" demişlerdir. Hz. Ali onları tevbeye davet etmiş, onların bu inançlarından dönmediklerini görünce de onlar için büyük bir ateş hazırlattırıp, onları yaktırmıştır. Malatî, bu fırka mensuplarının kendi yaşadığı devirde de varlıklarını sürdürdüklerini ve Hz. Ali'nin ölmediğini, onun ölmesinin caiz olmadığını, onun diri ve aynı zamanda da ölümsüz olduğunu iddia ettiklerini nakletmiştir. Kendilerine Hz. Ali'nin ölüm haberinin Kufe'ye geldiği hatırlatıldığı halde bunlar: "Onun beynini 70 testide bizlere getirmiş olsanız dahi, onun ölümünü asla kabul etmeyeceğiz" demişlerdir (Malatî, 1968, s. 18).

Sebeiyye'nin ikinci fırkası ise, Hz. Ali'nin ölmediğini onun bulutta olduğunu, beyaz, saf, parlak, aydınlık ve şimşek çakan bir bulut gördüklerinde ona yönelerek yalvarıp, yakarıp dua ettiklerini ve böylece Hz. Ali'nin kendilerine uğradığına inanmaktadırlar (Malatî, 1968, s. 18).

Sebeiyye'de üçüncü fırkasına göre, Hz. Ali ölmüştür. Fakat kıyametten önce o ve kabirlerinde olan kendi taraftarları dirilecek ve deccâle savaşacaklardır. İnsanlar ve ülkeler içinde doğruluğu ve adâleti tesis edip yayacaklardır. Malatî, bunların Hz. Ali'nin ilâh olduğunu söylemediklerini fakat rec'at'e inandıklarını belirtir (Malatî, 1968, s. 18-19).

Sebeiyye'den dördüncü fırka Muhammed b. Ali'nin imametine inanırlar. Onun Radvâ dağında diri olduğunu, ölmediğini ve mağaranın ağzında bulunan bir ejderha ve aslan tarafından korunduğunu iddia ederler. Sâhibu'z-Zamân (Zamanın Sahibi) olduğunu belirttikleri Muhammed b. Ali tekrar meydana çıkacak, deccali öldürecek, insanları sapıklıktan hidayete ulaştıracak ve yeryüzünü de bütün bozulmuşluğuna rağmen düzelterek (Malatî, 1968, s. 19).

Malatî bu dört fırkayı anlattıktan sonra fırkaların anlatımına ara vererek bu dört fırkada da ortak olan inançların açıklanmasına, âyet ve hadîs'e başvurarak onların görüşlerinin zayıflığına isaret edip, reddedilmesine yer verir:

a. Malatî, bu fırkaların hepsinin de "Bedâ" ya inandıklarını belirtir. Bundan dolayı da onlar küfür ve cehalet fırkalarıdır.

b. Onlar herhangi bir delile dayanmaksızın Hz.Muhammed ve Hz.Ali'nin öldüğünü kabul etmemektedirler. Malatî, bu iddialarıyla beraber aynı zamanda, Hz.Ali'nin kadîm bir ilâh olduğunu iddia etmelerinden dolayı onların Hristiyanların sözlerine benzediklerini vurgulayarak, cisim ve keyfiyet sahibi varlıkların ilâh olamayacaklarını belirtmiş ve bundan dolayı da bu fırkaların inanışlarının yanlış olduğunu ifade etmiştir.

c. Malatî, Sebeiyye gruplarının ilâhlık inançlarından sonra, Kur'an-ı Kerim'e ters düştüğünü ifade ettiği bir diğer görüşleri olan "rec'at" görüşlerini ele alır. Kur'an-ı Kerim'deki "Önlerinde ise bir berzah vardır. Diriltilecekleri güne kadar oradadırlar" (Mu'minun, 23/100) âyet-i kerimesine vurgu yaparak bu âyetin kıyamet günündeki dirilişe kadar kabir ehlinin dirilmeyeceğini belirttiğini ve bu fırka mensuplarının da Kur'an-ı Kerim'in bu âyetine ters olan inançlarından dolayı kâfir olduklarını ifade eder.

d. Malatî'nin, yanlışlığına işaret ettiği Sebeiyye'nin inançlarından birisi de Hz.Ali'nin bulutta olduğu inancıdır. Nebî'nin sahab (bulut) isimli bir sarığı vardı. Bir gün, Hz.Ali'nin bu sarığı başına takmış olduğunu görünce Hz.Muhammed "Ali buluta yöneldi, onu aldı" buyurmuştur. Bu Sebeiyye fırkası ise Hz.Muhammed'in ifadesini tamamen tersine yorumlayarak Hz.Ali'nin gökteki gerçek bir buluta çıktığını iddia etmişlerdir ki Malatî'ye göre bu, yapılamayacak yanlış bir yorum ve saptırmadan ibarettir (Malatî, 1968, s. 19-20).

3.3.2. Beyaniyye

Ebu'l-Hüseyin el-Malatî'ye göre Rafizilerin bir grubu Beyaniyye olup, Beyan b. Sem'an'a nispetle bu adı almışlardır. Bunlar Ali'nin gaybı ve aynı şekilde ileride ne olacağını bildiğini, bu özelliğin tüm evlatlarını kapsadığını hatta imamların da Hz. Ali'nin bildiği tüm hususları bildiklerini iddia ederler (Malatî, 1968, s. 156-157).

Fakat Malatî Allah'ın düşmanları yalan söylüyor. O "De ki: Göklere yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez" (Neml, 27/65) ayeti ile Hz. Peygamberin de "Gaybın anahtarları beştir" buyurarak "Kıyamet saatinin bilgisi şüphesiz ki Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah her şeyi bilir ve herşeyden haberdardır" (Lokman, 31/34) mealindeki ayetleri ve bunun akabinde de konuyla ilgili diğer ayet ve hadisleri zikretmek suretiyle onları görüşlerinin yanlış

olduğunu, bu tür deliller varken onların iddialarının doğru olamayacağını söyler (Malati, 1968, s. 157-158).

3.3.3. Muğiriyye

Malati'ye göre Muğiriyye Rafizîlerden bir grup olup bunlar Hz. Ali'ye sevgi konusunda aşırı gitmişler ve kendilerinin farzları terk etseler, Allah'a şirk koşsalar bile hesaba çekilmeyeceklerini, azap görmeyeceklerini iddia etmişler ve Ebu Talib'in cennette olduğunu söylemişlerdir (Malati, 1968, s. 161).

Malati bu grubunda Allah'ın düşmanları olduğunu belirtmiş ve özellikle Ebu Talib'in vefat etmeden önce, orada Ebu Cehil ve Abdullah b. Ümeyye'nin onun yanında olduğu bir sırada, Hz. Peygamber'in onun yanına geldiği olayı aktarmıştır. Bu olay şu şekilde anlatılır: Bu iki şahıs Ebu Talib'e "Ey Ebu Talib Abdülmuttalib'in dininden döndün mü?" diye sorunca Hz. Peygamber de "Benim senin hakkında nehyettiğim hususlarda Allah'a tevbe ediyorum" demiş ve bunun üzerine "Muhakkak ki sen, sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin (onun ruhunu Allah'a ulaştıramazsın). Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir ve O, muhtedileri (hidayete erenleri) daha iyi bilir" (Kasas, 28/56) ve yine aynı şekilde "Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de mü'minlere İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi" (Tevbe, 9/113-114) ayetleri nazil olmuştur (Malati, 1968, s. 161).

Daha sonra Malati Peygamberimizin amcası Ebu Talib'in müslüman olup olmadığı ve cennete girip giremeyeceği hususu ayetler ve hadisler ışığında uzun uzun tartışarak Muğiriyye'nin görüşlerinin yanlışlığını ispat etmeye çalışmıştır (Malati, 1968, s. 161-162).

3.3.4. Mansuriyye

Rafizîlerin gulat fırkalarından biri de Mansuriyye'dir. Bunlar Hz. Ali'nin bulutlarda olduğunu ve ölmediğini iddia ediyorlar. Onun kıyametten önce tekrar gönderileceğini ve bu dünyada ölümden sonra ve kıyametten önce kendi taraftarlarını toplayacağını söyleyerek öldürülmeye hak eden insanların katlini mübah görüyorlardı (Malati, 1968, s. 159).

Malati Hz. Peygamber'e vahyedilen kitabın hiçbir yerinde öldükten sonra dünyaya tekrar dönmeyi ifade eden bir ayette Allah'ın va'dinin bulunmadığını söyleyerek Allah'ın düşmanları olarak kabul ettiği bu grubun yalan söylediğini belirtmektedir (Malati, 1968, s. 159).

3.3.5. Hattabiyye

Hattabiyye'de Rafizî gruplardan olup Ebu Bekir ve Ömer'in Cibit ve Tağut yani birer sihirbaz ve şeytan olduğunu söylüyor, şarap ve içki içmeyi mübah sayıyorlardı.

Onlar bu ve benzeri birçok ayeti kendilerine göre yorumlamaktadırlar (Malati, 1968, s. 162).

Malati daha önce bahsettiğimiz bu Rafizî fırkalarının hiçbirini için kullanmadığı "Allah'ın laneti onların üzerine olsun" ifadesini kullanarak onların iddialarının yanlışlığını ayet ve hadislerle ortaya koymaktadır (Malati, 1968, s. 162-163).

3.3.6. Mufavvıda

Malatî'ye göre bunlar kendilerini bütün fiilerinin yapıcısı olarak görürler. Bunlar, Yüce Allah'ın takdiri ve yönlendirmesi olmaksızın bütün iyiliklerin takdirinin de kendilerine ait olduğunu iddia ederler. Malatî ise "Âlemlerin Rabb'i olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz." (Tekvir, 81/29) âyetini hatırlatarak Allah'ın, onlar söylediklerinden uzak ve yüce olduğunu belirtir (Malati, 1968, s. 174).

3.3.7. Ashabu't-Tenasuh

3.3.7.1. Hululiyye

Malati, Rafizî fırkaların altıncısının Ashabu't-Tenasüh olduğunu bunlardan ilk grubu ise Hululiyyenin teşkil ettiğini belirtir. Bunlardan biri Hurremiyye'dir.

3.3.7.2. Hurremiyye

Malatî'ye göre bunlar, tenasüh ehlidir ve Hulûliyye'dendirler. Bunlar Yüce Allah'ın bedenler ve mekânlar üzerinde bir nur olduğuna, insanların ruhlarının Kadîm olan Allah'tan ortaya çıktığına ve bedeninin de kendisinde lezzet ve elem olmayan ruhsuz bir elbise olduğuna inanırlar.

Malatî burada bunların tenasüh inanışlarının izahına geçer. Onlara göre insan eğer iyilik yapar ve iyi bir hayat yaşayıp da ölürse onun ruhu at, kuş veya boğa gibi hayvanlara geçer. Bir müddet sonra da tekrar bir insan bedenine döner. Eğer kişi kötü, çirkin bir hayat yaşamış ve ölmüşse o zaman da onun ruhu sırtında yaralar olan eşeklere veya uyuz köpeklere geçer ki isyan ettiği günler müddetince o bedende kendisine azap olunur. Sonra tekrar insan bedenine döndürülür. Malatî'ye göre bu fırka mensupları, bu durumun ezelden beri devam ettiği gibi sonsuza kadar da bu şekilde olmaya devam edeceğine inanmaktadırlar (Malati, 1968, s. 22).

3.3.7.3. Ğurabiyye

Malati Ashabu't-Tenasüh içerisinde Hululiyye anlayışına sahip bir grubun Allah Teâlâ'nın Cibril'i Ali'ye gönderdiğini, fakat onun şaşırıp Hz. Muhammed'e gittiğini ve böylece nübüvvetin Muhammed (as) üzerinde kaldığını, Ali'nin de ondan sonraki halife olduğunu iddia etmektedirler (Malati, 1968, s. 22-23). Onun herhangi bir isimlendirme yapmadığı bu grup diğer mezhepler tarihi kaynaklarında Ğurabiyye olarak geçmektedir.

3.3.7.4. Sem'aniyye

Malati İbn Sem'an'ın nübüvvetine inanan bu grubu Beyaniyye olarak isimlendirdiği gibi Sem'aniyye olarak da isimlendirmektedir. Her iki mezhep de aynı şahıs tarafından kurulmuştur. Bunlar da aynı şekilde tenasühe inanmaktadırlar. Biz daha önce Malati'nin Beyaniyye olarak bahsettiği fırkanın görüşlerine temas ettiğimizden dolayı burada ayrıca yer vermiyoruz.

Malati Hululiyye içerisinde yer alan ve Ali ile Muhammed'in nübüvvette ortak olduklarını ve aralarında bir fark olmadığını, Ali'nin, Muhammed'den sonra geldiğini iddia eden bir gruptan bahseder fakat bunlara herhangi bir isim vermez. Onlar Ali'nin Hz. Muhammed'in yanındaki konumunu da "Senin yerin Harun'un Musa'daki yeri gibidir" hadisi ile açıklamaktadırlar (Malati, 1968, s. 23).

Yine Ashabu't-Tenasüh içerisinde Muhtariyye diye bir fırka bulunmaktadır ki bunlarda tenasühe inanmakta ve Muhtar b. Ebi Ubeyd'in peygamber olduğunu iddia etmektedirler (Malati, 1968, s. 23).

3.3.7.5. Carudiyye

Bağdadi'nin el-Fark'ta Ashabu't-Tenasüh içerisinde zikretmediği ancak Zeydiyye'nin alt kolu olarak saydığı Carudiyye'yi (Yürük, 2001, s. 259) Malati Rafizilerin aşırı fırkalarından saymakta ve onların tenasühe inandıklarını fakat bunu açıkça beyan etmediklerini söylemektedir. Onlara göre Allah nurdur, peygamberlerin ve imamların ruhu onun nurundan doğmuştur. Bunlar tenasühe inanmalarına rağmen ruhun insan cesedinden başka bir cesede intikal ettiğini söylemezler ancak onlar ruhun bir insan cesedinden diğer bir insan cesedine intikal ettiğini, yapmış oldukları kötü ve ifsat edici fiilleri dolayısıyla bir müddet orada azap ve eleme tabi tutulduklarını daha sonra da tekrar nimetlendirilmek üzere bir insan cesedine intikal ettirildiğini ve ilk cesedinde kaldığı süre kadar orada nimetlendirildiğini iddia etmişlerdir. Onların “kevr” olarak isimlendirdikleri bu durum ya bir azap veya cesedin ihtiyarlayıncaya kadar kayıt altına alınması veya hastalıklara maruz bırakılması veya cılız ve sıksa bir şekilde tutulması veyahutta güzel ve genç bedende her türlü lezzetten nimetlendirmesi şeklinde olur. Onlar bu iddialarının doğruluğunu ispat sadedinde “İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler” (Kaf, 50/15) ayetini delil getirmişlerdir (Malati, 1968, s. 23).

Malati onların bu ayetin yorumunda muğalata ettiklerini beyan ederek onun te'vilinin şu şekilde olması gerektiğini söyler: “Kureyş ve Arap müşrikleri ikinci yaratılıştan şüphe ediyorlar fakat ilk yaratılışa inanıyorlardı. Onlar öldükten sonra dirilme konusunda Allah'ın kudretine cevaz vermedikleri için Allah Teâlâ ilk yaratılışı delil getirerek ilk yaratılıştaki aciz mi bıraktık demek suretiyle cevap vermiştir. Hâlbuki onlar buradaki dönüşümü kendilerinin anladığı şekilde yorumlamışlardır (Malati, 1968, s. 24).

3.3.8. Karamita

Malatî'ye göre Karâmîta; Rafizi grupların beşincisidir. Bunlara Deylemi de denmektedir. Onlar Allah'ın yüce bir nur olup hiçbir ruh kendisine benzemez ve asla karanlık ona karışamaz. Yine Karâmîta'ya göre bu ulvî nurdan da “nur-u sa'saânî” ve ondan da tabiat bakımından insanlardan farklı olan, geleceği bilen, her şeye gücü yeten, hiçbir şeyin kendilerini aciz bırakamayacağı, kahreden ama kahredilemeyen, her şeyi öğreten ancak kendisinin öğrenmeye ihtiyacı olmayan, kendisi ortaya çıkmadan ve ortaya çıktıktan sonra kendileri ile bilinecekleri alâmetleri, mûcizeleri ve işaretleri olan

peygamberler ve imamlar meydana gelmiştir. Aynı zamanda bu peygamberler ve imamlar diğer insanlardan; şekilleri, tabiatları, ahlakları ve amelleri bakımından da farklıdırlar (Malati, 1968, s. 20).

Kendisinde afetlerin, türlü noksanlıkların, elemelerin olduğu, yanılma, gaflet, unutkanlık, kötülükler, arzular ve çirkinliklerin yer aldığı güneş, ay, yıldızlar, ateş ve madenlerin aslı olan “nûr-u zalamî” bu nurdan yaratılmıştır. Bunlarda afet ve noksanlık caizdir. Bunlara elemeler ve hastalıklar hulul etmiştir. Bu ulvi bir nur olup, ezeli ve ebedidir. Hadis varlıklardan öncedir ve daha önce hiçbir şey olmaksızın yaratmaya başlamış ve onu takdir etmiştir. O ilk bilendir. Hayatı olmaksızın diri, kudreti olmaksızın kadir, işitmeksizin ve görmeksizin semi ve basirdir. O her şeyi tedbir edendir ancak bir uzuv ve aletle bunları yapmaz (Malati, 1968, s. 20).

Karamita ilahî muvahhidlerin o bir nurdur fakat hiçbir nura benzemez şeklindeki vasıflandırmaları gibi vasıflandırır ve namaz, zekat, oruç, hac ve diğer farzlar farz olmayıp ancak nafilendirler. Bütün bunlar ise nimet verene karşı şükretmek demektir. Çünkü Rab yaratmış olduğu kullarının ibadetine muhtaç değil, ister yapsın ister yapmasın bütün bunlar ona şükretmek anlamındadır. Onlar bu konuda muhayyerdirler (Malati, 1968, s. 20).

Malatî’ye göre Karâmîta; cennet, cehennem ve kıyametten sonra yeniden dirilmeye inanmamakta ve bunları reddetmektedir. Onlar; insanın öldüğü zaman cesedinin yok olacağını ve ruhunun kendisinin de doğduğu nûr’a karışacağını iddia ederler (Malati, 1968, s. 20).

Ancak Karamita’dan bir fırka ruhun tenasühüne inanmaktadır. Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de zikrettiği; cennet, cehennem, hesap, mizan, azap ve nimet kabilinden olan hususlar, yani gerçek bedenler, güzel renkler, lezzetli yemekler, güzel kokular ve insanların sevinmesine sebep olan eşyalar şeklinde nefislerin nimetlendiği durumlar yalnızca bu dünyada gerçekleşir (Malati, 1968, s. 20).

Bu fırkaya göre azap ise; çeşitli hastalıklar, fakirlik, sıkıntılar ve insanların eziyet çekmesine sebep olan şeylerdir. Onlara göre sevap ve ceza ameller üzerine tahakkuk eder. Onların ilahlık konusunda insanlar için söyledikleri sözler Hıristiyanların söyledikleriyle aynıdır. Çünkü onlar insanın sadece bir ruh olduğunu bedeninin ise elbise mesabesinde olduğunu iddia etmektedirler (Malati, 1968, s. 20).

Karâmîta bu hususları böylece kabul edip inananları, mü’min, kadınları da mü’mine olarak ifade eder. Onların kanları, malları muhafaza edilir. Her kim de bu

hususları kabul etmez ve inanmazsa onlar kâfir ve müşriktirler. Onların kanları da malları da helaldir (Malati, 1968, s. 20).

Malatî, bunların aile ve namus anlayışına da sahip olmadıklarını belirterek şu inançlarını da aktarır: Onlara göre bir kısmının eşleri, çocukları ve hatta kendi bedenleri dahi herhangi bir sınırlama veya engel olmaksızın diğerleri için helaldir bu konuda herhangi bir yasak yoktur ve bu onların nazarında imanlarının bir göstergesidir. Hatta o kadar ki onlardan bir erkek; bir kadını, erkeği veya bir çocuğu arzulasa fakat arzuladığı kişi de bundan sakınsa ve reddetse onlara göre o kişi kâfirdir ve şerâatlerinden de çıkmıştır. Ama ne zaman ki kendisini sunarsa, o zaman o, üstün bir mü'min olarak ifade edilir (Malati, 1968, s. 21-22).

Bunlara göre şarap veya yasaklanan herhangi bir şeyi içmek isyanı gerektiren herhangi bir fiili işlemek bir şehvettir. İsteyen bunları yapabilir, isteyen terk edebilir. Onlar bunu yapan için herhangi bir cezanın, terk eden için de herhangi bir sevap olmayacağını iddia ederler (Malati, 1968, s. 22).

Malatî son olarak mal ve mülkiyet anlayışlarını da yansıtarak, onların kendi aralarında sınırsız olarak mal ve mülk kullanımını mübâh gördüklerini belirttikten sonra onların cehâlet ehli ve hakkı görmeyen sapık kimseler olduğunu belirterek Karâmîta fırkası hakkında verdiği bilgileri sonlandırır (Malati, 1968, s. 22).

3.4. Ebu'l-Muzaffer el-İsferayini, et-Tabsir fi'd-Din

İsferayini de mezhepler tarihi ile ilgili et-Tabsir fi'd-Din isimli eserini yazarken yetmiş üç fırka hadisini esas almış ve Ehl-i Bid'at fırkalarının yirmisini Rafiziler, yirmisini Hariciler ve yirmisini Kaderiyye ve Mutezile, yedisini Mürciye, beşini de Dırrariyye, Cehmiyye, Kerramiyye ve Neccariyye olarak saymak suretiyle yetmiş iki fırka olarak belirlemiştir (İsferayini, 1983, s. 31).

İsferayini'ye göre Rafizi fırkaları dört ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Zeydiler olup onlarda Carudiye, Süleymaniye ve Ebteriyeye olmak üzere üç gruptan müteşekkildir. Biri de Keysaniyye'dir ve bunlarda iki gruptan meydana gelmiştir. Bunlardan bir grubu Muhtar b. Ebu Ubeyd b. Sakafi'ye diğer grubu ise Muhammed b. el-Hanefiyye'ye uyanlardır. Rafizîlerin diğer bir kolu ise İmamiyye olup bunlar da Muhammediyye, Bakıriyye, Navusiyye, Şamtiyye, Ammariyye, İsmailiyye, Mübarekiyye, Museviyye, Kat'iyye, İsnâşeriyye, Hişamiyye, Zürariyye, Yunusiyye, Şeytaniyye Kamiliyye olmak üzere on beş gruptan meydana gelmektedir. Bunların

hepsi İslam fırkalarından sayılmaktadır. Ancak, yine Rafizilerden olan Beyaniyye, Muğiriyye, Mansuriyye, Cenahiyye, Hattabiyye ve Hululiyye ise İslam fırkalarından sayılmazlar. Çünkü bunlar imamların ilah olduğunu iddia etmektedirler (İsferayini, 1983, s. 30).

Hariciler ise yirmi grup olup bunlar el-Muhakkimetü'l-Ula, Ezarika, Necedat, Sufriyye, Acaride ve İbadiyye onların ana gruplarını oluşturmaktadır. Acaride, Hazımiyye, Şuaybiyye, Şeybaniyye, Mabediyye, Reşidiyye, Mükremiyye, Hamziyye, İbrahimiyye ve Vakıfiyye'den oluşmaktadır. İbadiyye'nin ise dört fırkası olup bunlar Hafsiyye, Harisiyye, Yezidiyye ve Ashabu't-Taat'tır. Bunlardan Yezidiyye, İslam fırkalarından sayılmaz çünkü onlar İslam şeriatının fesh edilmesinin caiz olduğunu söylemektedirler. Acaride'nin bir kolu olarak görülen Meymuniyye'de İslam fırkalarından sayılmaz çünkü onlar da kızların kızlarıyla evlenmeyi caiz görmüşler ve mübah saymışlardır (İsferayini, 1983, s. 30).

Kaderiyye ve Mutezile mezhebi de yirmi gruptan oluşmuştur. Bunlar Vasıliyye, Huzeyliyye, Amriyye, Nazzamiyye, Esvariyye, Muammeriyye, İskafiyye, Caferiyye, Bişriyye, Murdariyye, Hişamiyye, Sümamiyye, Cahızıyye, Habitiyye, Hımariyye, Hayyatiyye, Şehhamiyye, Ashabu'l-Salih-kubbe, Munisiyye, Kabiyye, Cübbaiyye ve Behşemiyye'dir. Bu grupların her biri bir diğerini tekfir etmektedir. Bunlardan Habitiyye ve Hımariyye İslam fırkalarından sayılmazlar (İsferayini, 1983, s. 31-32).

Mürctie ise üç gruptur. Bunlardan bir grubu imanda irca ve kader konusunda birleşmişlerdir. Bunlar Ebu Şimr, Muhammed b. Şebib ve Halidiyye'dir. Diğer bir grubu ise irca ve cebr konusunda birleşmişlerdir. Üçüncü grup ise sadece icrayı kabul edip cebr ve kader hakkında herhangi bir fikir ileri sürmeyenlerdir. Bunlar beş grup olup Yunusiyye, Gassaniyye, Sevbaniyye, Tumeniyye ve Merisiyye'dir. Böylece Mürctie tafsilatta yedi gruptan oluşmaktadır (İsferayini, 1983, s. 31).

İsferayini, yukarıda saydığımız altmış yedi bid'at fırkasına Bekriyye, Neccariyye, Dırariyye, Cehmiyye ve Kerramiyye'yi de saymak suretiyle yetmiş ikiye çıkarmaktadır. Bunlardan Neccariyye, Berğusiyye, Za'feraniyye, Müstedreke ve diğerleri olmak üzere birçok gruba ayrılmasına rağmen tek fırka olarak sayılır. Yine Kerramiyye de Hakaikiyye, Taraikiyye ve İshakiyye gruplarına ayrılmakla birlikte tamamı tek bir fırka olarak sayılmıştır. Çünkü bunların her bir grubu genellikle bir diğerini tekfir etmezler (İsferayini, 1983, s. 31).

İsferayini'nin bu genel taksiminden sonra, onun Bağdadi gibi kendileri İslam'a nispet edildikleri halde İslam dışı sayılan ve yetmiş iki fırka içerisine dâhil edilmeyen

firkalara da uzunca yer vermektedir. Bağdadi bunları on yedi ana gruba ayırmasına rağmen İsfarayini bunların sayısının yirmiyi aştığını ifade etmektedir. (İsfarayini, 1983, s. 108) Bununla birlikte el-Fark'ın et-Tabsir ile İslam dışı sayılan firkalar hususu mukayese edildiğinde büyük bir kısmının birbirlerine mutabık olduğu görülecektir. Bununla birlikte biz et-Tabsir'de yer alan bu yirmiyi aşkın firkaya kısaca temas etmek istiyoruz.

3.4.1. Sebe'iyye

Sebeyye gulat Rafizilerden, Abdullah ibni Sebe'ye tabi olanlara verilen isimdir. Abdullah ibni Sebe ilk olarak Ali b. Ebu Talib'in nebi olduğunu iddia ediyordu. Daha sonra ise bu iddiasında ileri giderek onun aslında bir ilah olduğunu söylemiştir. Onun iddiaları Ali'ye ulaştığında bir kuyu kazılmasını ve onun içinde yakılmasını emretti. Fakat onun yakılması yerine Medain'e sürülmesine karar verildi.

Hz. Ali öldürüldüğünde Abdullah b. Sebe Hz. Ali ölmemiştir ve diridir, demiştir. Nasıl ki Hristiyan ve Yahudiler Hz. İsa'nın öldürüldüğünü zannediyorlarsa insanlar da Hz. Ali'nin öldürüldüğünü zannediyor. Hâlbuki öldürülen Hz. Ali değil, onun şekline girmiş olan şeytandır. O yakın bir zamanda yeryüzüne inecek ve düşmanlarından intikamını alacaktır.

Abdullah b. Sebe'ye uyanların bir kısmı bulutlar ve gök gürültüsünün onun sesi olduğunu iddia ederler. Onlar gök gürültüsünün sesini duyduklarında "Selam sana ey Emir'el-Müminin" derler. Abdullah b. Sebe insanları bu görüşlerine davet etmiş ve şöyle demiştir: "Hz. Ali gökten indiğinde Kufe mescidinde iki çeşme açılacak bunların birinden bal diğerinden de süt akacak ve ancak ona tabi olanlar bu iki çeşmeden içeceklerdir." (İsfarayini, 1983, s. 108-109).

İsfarayini, ibnü's-Sevda da denilen Abdullah b. Sebe'nin aslen Yahudi olduğunu, İslam'a girerek Müslümanları ifsat ettiğini belirtir. Bunların ilginç olan görüşlerinden biri de İbn Mülcem'e lanet etmeleridir. Mademki onlar Hz. Ali'nin değil onun yerine bir şeytanın öldürüldüğünü iddia ediyorlarsa bu durum da onların İbn Mülcem'e lanet değil, teşekkür etmeleri gerekir (İsfarayini, 1983, s. 109).

3.4.2. Beyaniyye

Onlar, imametini Muhammed b. el-Hanefiyye'nin üzerinde olduğunu iddia eden Beyan b. Sem'an et-Temimi'ye uyanlardır. Daha sonra bu iddiasında ileri giderek onun

nebi olduğunu ve peygamberin şeriatının bazı hükümlerini nesh ettiğini söylemiştir. O, “O insanlar için bir beyandır” (Ali İmran, 3/138) ayetinde geçen “Beyan”dan kendisinin kastedildiği iddiasında bulunmuş ve ona tabi olan bir grup ise onun ilah olduğunu ve ilahın ruhunun ona hulul ettiğini iddia etmişlerdir. Ancak bu ilahi ruh, peygamberler ve imamlardan sonra ona hulul etmiş sonrasında ise ilahi ruhun önce Ebu Haşim b. Muhammed b. Hanefiyye’ye daha sonra da Beyan’a geçtiğini söylemişlerdir. Bunların diğer bir görüşü de Beyan b. Sem’an’ın ismi azam’ı bildiği iddiasıdır. Onun bu görüşleri Halid b. Abdullah el-Kasri’ye ulaştığında onun tarafından öldürülmüştür (İsferayini, 1983, s. 109).

3.4.3. Muğiriyye

Mugire b. Said el-İcli’ye tabi olanlara denilir. Bu zat önceleri İmamiyye’yinin dostu olduğunu iddia etmiş fakat daha sonra ise imametini Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali’de olduğunu söylemiş ve buna Peygamberden rivayet edilen: “Muhakkakki mehdi ismi benim ismim, babasının ismi de babamın ismi gibi olacaktır” hadisini delil göstermiştir (İsferayini, 1983, s. 109).

Kendisinin Muhammed b. Abdullah olduğunu söyleyerek bu konuda Rafizilerin yolundan gitmiştir. Kendi nübüvveti için çağırılmış ve ismi azamı bildiği iddiasında bulunmuştur. İsmi azamla dirilttiğini ve öldürdüğünü söylemiştir. Orduları hezimete uğradığında: “İlah nurdan bir adamdır ve onun başında nurdan bir taç vardır” demiştir. Muğire b. Said’in, ona tabi olanların benimsediği birçok hurafeleri vardır. Onunla ilgili bilgiler Halid b. Abdullah el-Kasri’ye ulaştığında onun tarafından öldürülmüştür. Bu grup günümüzde Muhammed b. Abdullah’ın imametini kabul ettikleri için Rafizîlerin Muhammediyye kolu olarak bilinir (İsferayini, 1983, s. 109-110).

3.4.4. Harbiyye

Abdullah b. Harb el-Kindi’ye tabi olanlara verilen isimdir. Beyaniyye’nin görüşlerini benimsemiştir. İlahi ruhun Abdullah b. Muhammed el-Hanefiyye’ye intikal ettiğini savunmuş sonra da hulul manasında kendisinin ilah olduğunu iddia etmiştir (İsferayini, 1983, s. 110).

3.4.5. Mansuriyye

Mansur el-İcli'ye tabi olanlara verilen isimdir. İmametın Bakır'dan kendisine intikal ettiğini savunuyordu. Kendisinin göğe yükseltildiğini ve Ali'nin başını meshettiği iddiasında bulunuyordu. Kendisinin yeryüzüne indirildiği ve ona “Ve eğer gökten bir parça düştüğünü görseler: ‘Üst üste yığılmış bulutlardır’ derler” (Tur, 52/44) ayetinde yeryüzüne düşen parçanın kendisi olduğunu iddia etmiştir. Cennet, cehennem ve kıyamet inkâr etmişlerdir. Cennetin dünyadaki nimetler olduğunu, cehennemın ise dünya da çekilen sıkıntılar, mihnetler olduğuna inanmışlardır. Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafi'ye onun fitnelerinin haberi geldiğinde onu ele geçirdi ve astırdı (İsferayini, 1983, s. 110).

3.4.6. Cenahiyye

Cenahiyye fırkası gulat fırkalar arasında yer alır. Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'e uyanlara verilen isimdir. Onlar ilahi ruhun peygambeler ve imamlara hulul ettiğini ve onlar arasında dolaştığını ve ruhun onların birinden diğerine geçtiğini iddia etmiştir. Cenneti, cehennemi ve kıyameti inkâr eden Cenahiyye zinayı, livatayı, içki içmeyi ve ölü eti yemeyi helal saymışlar. Namaz, oruç, zekât ve haccı farz olarak kabul etmemişler ve bunları Ehli beyt'ten herhangi bir gruba dost olmak şeklinde yorumlamışlardır. Bunlar Abdullah b. Muaviye'nin ölmediğini de iddia etmişlerdir, o İsfahan dağında ortaya çıkınca Abbasi devletinin komutanlarından Ebu Müslim onun üzerine büyük bir ordu göndermiş onlarda Abdullah b. Muaviye'yi yakalamış ve öldürmüşlerdir (İsferayini, 1983, s. 110-111).

3.4.7. Hattabiyye

Onlar, Ebu'l-Hattab el-Esedî'ye uyanlardır. Beş fırkaya ayrılırlar. Bunların iddiasına göre imamet Ali evlatlarındadır ve onlardan Muhammed b. Cafer es-Sadık'ta son bulmuştur. Bunlar tüm imamların ilah olduğunu ve ayrıca Hasan ve Hüseyin'in evlatlarının Allahın oğulları ve sevdiği kişiler olduğunu kabul ederler. Cafer'in ilah olduğu, sözü kendisine ulaştığında bunu söyleyene lanet etmiş ve haberi getireni de yanından kovmuştur. Ebu'l-Hattab daha sonra kendi ilahlığını iddia etmiştir (İsferayini, 1983, s. 111).

Ona tabi olanlar Cafer'in ilah olduğunu fakat Ebu'l-Hattab'ın ondan daha faziletli olduğunu söylüyorlardı. Hattabiye kendi muhaliflerine karşı yalancı şahitliği de caiz görmüşlerdir (İsferayini, 1983, s. 111).

Ebu'l-Hattab, Abbasi halifesi Mansur döneminde Kufe valisine karşı ayaklandı bunun üzerine oraya bir ordu göndererek onu esir aldı ve Kufe kilisesinde çarmlıha gerilmesine emretti (İsferayini, 1983, s. 111).

Ona tabi olanlar her vakitte bir konuşan (natık) bir de susan(sakıt) imam olması gerektiğini iddia etmişler ve kendi imamlarının ilah olup gaybı bildiğini söylemişlerdir. Ali b Ebu Talib, peygamber döneminde samit (susan) imamdı, nebi ise konuşan (natık) imamdı. Sonra Ali natık oldu diğer imamların her birinden diğerine geçti nihayetinde ise Cafer zamanında Ebu'l-Hattab samit (susan) imam oldu. Sonra ise konuşan (natık) imam oldu (İsferayini, 1983, s. 111).

Daha sonra Ebu'l-Hattab'a uyanlar beş gruba ayrılmıştır:

a. Muammeriye: Ebu'l-Hattab'ın ölümünden sonra imamın adının Muammer olduğunu iddia edip, Ebu'l-Hattab'a ibadet ettikleri gibi ona da ibadet ediyorlardı. Onlar dünya'nın yok olmayacağını söylemişler, kıyameti inkâr etmişler ve ruhların tenasuhuna inanmışlardır (İsferayini, 1983, s. 111).

b. Rabi'iyeye: Onlar Ebi Rabi'a uyanlardır. Onlar Cafer'in ilah olduğunu kabul ediyorlardı. Fakat Cafer halkın gördüğü kimse olmadığını aksine onun insan suretine büründüğünü iddia ediyorlardı. Ayrıca "Eceli yazılmış olan hiçbir kimse, Allah'ın izni olmadan ölemez" (Ali İmran, 3/145) ayetini "Eceli yazılmış olan hiçbir kimse, Allah'ın vahyi kendine gelmedikçe ölemez" şeklinde te'vil etmişlerdir." Yüce Allah'ın "Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin' (Nahl 16/78) ayetini bal arısına vahyedilmesi caiz ise, bize vahyedilmesi caiz olmaktan öte bir şey değildir" şeklinde yorumlamışlardır. Aralarında Cibril, Mikail ve Muhammed'den daha hayırlı kimseler bulunduğunu belirtmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 111).

Kendilerinin ölmediklerini aralarından birinin eceli geldiğinde Melekût âlemine yükseltildiğini savunmuşlardır ve Melekût âlemine kaldırılanları tan yerinin ağarmasından güneşin doğmasına kadar ki zamanla, güneşin batışından akşama kadarki zaman içinde gördüklerini iddia etmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 111-112).

İsferayini'nin Rabi'iyeye olarak ismini verdiği bu fırka Bağdadi tarafından Beziğiyye olarak isimlendirilmiştir. İsferayini bunun kurcusunun Ebu Rabi' olduğunu

söylerken, Bağdadi onun kurucusunun Beziğ olduğunu söylemektedir. Ancak her iki eserde de isimler farklı olsa bile görüş ve iddialar tamamen aynıdır.

c. Umeyriyye: Bu fırka da Umeyr b. Beyan el-İcli'ye tabi olanlardır. Onlar Cafer'e tapmışlar ve ona ilah adını vermişlerdir (İsferayini, 1983, s. 112).

d. Mufaddaliyye: Onlar Mufaddal es-Sayrafi'ye uyanlardır. Cafer'in ilah olduğuna inanmışlar ve Cafer'in ondan teberrî etmesinden dolayı Ebu'l-Hattab'dan uzaklaşmışlardır. Bunlardan diğer bir grup ise el-Hattabiyye el-Mutlaka'dır. Bunlar tüm iddialarında Ebu'l-Hattab'a bağlılıkta ısrar etmiş ve ondan sonra gelen herhangi bir şahsın imametini tanımamışlardır (İsferayini, 1983, s. 112).

3.4.8. Ğurabiyye –Mufavvıda –Zemmiyye

Onlar Allah Teâlâ'nın Cibril'i Ali'ye gönderdiğini fakat onun şaşırarak Muhammed'e geldiğini çünkü onun, Ali'ye benzediğini ileri sürmüşlerdir. Ali ile Muhammed, bir karganın bir kargaya, bir sineğin bir sineğe benzediği gibi benzediğinden Cebrail şaşırmış ve vahyi Hz. Muhammed'e getirmiştir. Onlar “Tüyü olana lanet ediniz” diyerek Cibril'i kastederlerdi. Onların inkârları Yahudilerin inkârlarından daha kötüdür çünkü onlar Cibril'i sevmemekle birlikte onu inkâr etmiyorlardı. “Her kim Allah'a, Allah'ın meleklerine, Peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bilsin ki, Allah kâfirlerin düşmanıdır” (Bakara, 2/98). Onlar meleklerle lanet ediyorlarken Yahudiler etmemiştir.

Ğurabiyye'den bir kısmı Mufavvıda olarak bilinir ve onlar: “Allah Muhammed'i yaratmış; ona âlemin yaratılışını ve işlerinin idaresini vermiştir. Böylece âlemin yaratıcısı olmuştur. Sonra Muhammed, âlemin idaresini, Ali'ye havale etmiştir.” Onlar bu görüşlerini “Allah şeytanı yarattı ve işleri de ona emanet etti, böylece şeytan bu emanete dayanarak kötülüğü yarattı” diyen Mecusilerden almışlar ve iyilik ve kötülük konusunda tefvize inanmışlardır. Bunlar İsa ilahdır ve o âlemin ikinci müdebbiridir diyen Hıristiyanların daha kötüdür. Ayrıca onlar ilahlığı bir şahıstan diğer bir şahısa intika ettirmişler fakat Hıristiyanlar ise sadece İsa'nın ilah olduğunu iddia etmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 112).

Ğurabiyye'nin diğer bir kolu Zemmiyye olup bunlar da Ali'nin Muhammed'i insanları kendi hululiyetine davet etmek üzere gönderdiğini fakat Muhammed'in başka bir ilahın peygamberi olduğunu iddia ederek geldiğini söylemişler bu nedenle Hz.

Muhammed'i zemmetmişler ve Zemmiyye olarak isimlendirilmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 112-113).

Bağdadi ise Zemmiyye'nin: "Ali kendi peygamberliğini haber versin diye Muhammed'i göndermiş fakat o bu işi kendi adına ortaya atmıştır." inancına sahip olduğunu söyler. İsferayini ile Bağdadi'nin Zemmiyye'nin iddiası hakkında farklı anlayışa sahip olduklarını görmekteyiz.

3.4.9. Şuray'iyye-Nemiriyye

Şuray'iyye, eş-Şuray'i olarak bilinen bir şahsa tabi olanlardır. Onlar: Allah'ın beş kişiye Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyine hulul ettiğini ve onların ilahlar olduğunu söylemişlerdir ve beş zıddının bulunduğunu iddia etmişlerdir. Onlardan bir kısmı ilahların zıtlarının kötülenmiş olduğunu ileri sürerken diğer bir kısmı bu zıtlarının övülmüş olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü bunlara göre kendisinde ilahın bulunduğu bir şahsın yüceliği ancak zıttıyla bilinir. Şuray'i ilahın kendisine hulul ettiğini iddia etmiştir (İsferayini, 1983, s. 113).

Ondan sonra gelen Nemiri'de aynı şekilde daha sonra ilahın kendi nefesine hulul ettiğini iddia etmiştir (İsferayini, 1983, s. 113).

Şuray'iyye, Nemiriyye ve Hattabiyye'nin tamamı Cafer-i Sadık'ın ilah olduğunu ve onun kendilerine ihtiyaç duyacakları her türlü ilmin içerisinde bulunduğu bir cilt kitap bıraktığını bu kitabı ise sadece onun dinine mensup olan kimselerin okuyabileceğini iddia etmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 113).

3.4.10. Hululiyye

Hululiyye, İslam ülkesinde ortaya çıkmış Müslümanların tevhid inancını bozmayı gayet edinmiş bir fırkadır. Onların tamamı Rafizîlerin, ilahın imamlara hulul ettiğini iddia eden Rafizîlerin aşırı gidenlerindedir. Hululiyye'den sonra bir takım gruplar türemiştir. Bunlar içerisinde Maveraünnehir bölgesinde ortaya çıkan Mukannaiyye, Rizamiyye, Berkukiyye, Hulmaniyye, Hallaciyye ve Azafira gibi gruplardır (İsferayini, 1983, s. 113-114).

3.4.10.1 Rizamiyye

Abbasi devleti komutanlarından Ebu Müslim'i sevme konusunda aşırıya gidenlerdir. İmametini Ebu Haşim'den onun vasiyetiyle Muhammed b. Abdullah b. Abbas'a geçtiğini sonra ise onun oğlu İbrahim'e geçtiğini kabul ederler. İbrahim'den sonra ise Ebu'l-Abbas es-Seffah olarak bilinen Abdullah'a ondan da Ebu Müslim'e geçtiği iddiasında bulunurlar. Bunlardan bir grup hariç diğerleri onun öldüğünü kabul ederken Ebu Müslimiyye olarak isimlendirilen fırka ise onun yaşadığını ilahın ruhunun ona intikal ettiğini söylerler. Bunlar onun tekrar döneceğini beklerken "Ebu Cafer el-Mansur, Ebu Müslim suretinde bir şeytani öldürmüştür" derler (İsferayini, 1983, s. 114).

3.4.10.2. Mukannaiyye

Mukannaiyye Maveraünnehir'de yüzlerine maske takanlardır. el-Mukanna isiminde bir şahsa tabidirler. Bu şahıs Merv şehrinin köylerinden birinde yaşamakta olup tek gözlü bir çamaşırcıydı. Mühendislik ve sihirli formüller konusunda bilgiye sahipti. Rizamiyye'nin görüşlerini savunurdu daha sonra ise kendi ilahlığını iddia etti. Onun fitnessi on dört yıl sürmüştür. Ablak dağı halkı ile Suğd'dan bir topluluk ve ayrıca Türklerden bir grup onun görüşlerini kabul etmiştir. Bunlar inançlarıyla İslam akaidini bozmaya çalışmışlardır. Halife Mehdi b. Mansur zamanında İslam askerlerini hezimete uğratmışlardır. Mukanna kendisine tabi olanlara haramları helal kılmış ve onlardan namaz, oruç ve tüm farzları kaldırmıştır. O, "Allah bir defasında Âdem suretine daha sonra da her bir peygamberin suretine girmiştir. Daha sonra ise Ali ve evlatlarının suretinde sırasıyla tezahür etmiş sonra da Ebu Müslim'in suretine bürünmüştür. En sonunda ise ilah Hişam b. Hakem yani benim suretime girmiştir. Doğrusu ben, birçok surete bürünmüşümdür. Çünkü kullarım, beni, gerçekten bana ait olan suretimde görmeye takat yetiremezler. Onu asli suretinde kim görürse görsün hemen yanar" demektedir. Muakkanna kendine tabi olanların şanslı olduğunu söyleyince ona bağlı olanlar "Biz seni asli suretinde görmek istiyoruz demişler", o da "sizin istediğiniz şey Musa'nın kavminin istediğidir onlar bu nedenle yandılar" cevabını vermiştir (İsferayini, 1983, s. 114-115). Çünkü Kur'an bunu şöyle haber vermektedir: "Ve bir vakit: «Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe, senin sözüne kesinlikle inanmayacağız.» dediniz. Bunun üzerine sizi o yıldırım yakalayiverdi; siz de bakakalmıştınız." (Bakara, 2/55).

Onun bu sözüne karşılık insanlardan bir grup biz buna razıyız yeter ki sen asli suretinle bize görün biz de yanalım deyince o da bir gün bunu yapacağına söz vererek güneşe karşı bir minber yapılmasını emretti ve minberin üstüne, ışığı dışarıya vuracak şekilde dik bir açıyla içeriye girenlere yansımaları için kapının karşısına demirle çerçevesiyle iç bükey bir ayna astı. Sonra üzerini bir örtüyle örttü. Kuşluk vaktinde örtünün kaldırılmasını emretti kapıdan girenlere ışık değer değmez onlardan bir grup insan yandı geri kalanlar ise korktular ve hemen o mekânı terk ederek kaçtılar ve ondan sonra da asla onu görmeyi talebinde bulunmadılar (İsferayini, 1983, s. 115).

Onun Keş'te bir kalesi vardı ve duvarları yüz tuğla genişliğindeydi. Bu duvarların etrafında üç tane hendek ve her hendeğin arasında bir duvar bulunuyordu. Abbasi halifesi el-Mehdi, Muaz b. Müslim'in ordusunda ki tüm askerleri Said b. Amr b. Cerşi'nin komutasına vererek onları el-Mukanna'nın üzerine gönderdi. Said, kalenin etrafındaki hendeğin üstüne adamlarının geçmesi için tahta ve demir koydu. Ayrıca manda derisinin üstüne kum koyup hendeği bunlarla doldurdu ve hendeği geçip el-Mukanna'nın ordusuyla savaştı. el-Mukanna öldürüleceğini anlayınca kendisini içinde katranla bakırı erittiği kazana attı. Adamları onun ne cesedini ne küllerini bulamadıkları için göğe yükseltilmiş olduğunu iddia ettiler. Ablak dağlarında bulunan Mukanna'nın taraftarları o bölgenin en beğenilmeyen insanlarıdır. Onların köylerinin her birinde içinde namaz kılınamayan bir mescitleri bulunmaktadır. Fakat bu mescitlerde ezan okumaları için bir müezzin tutarlar. Ölü hayvan eti ve domuz etini helal sayarlar. Onlardan her biri, kendi eşlerinin dışında başkalarının eşlerinden de faydalanırlar. Onlar bu durumlarını Ablak halkından gizlemeye çalışırlar (İsferayini, 1983, s. 115).

3.4.10.3. Hulmaniyeye

Bunlar Ebu Hulman ed-Dimeşki'ye tabi olanlardır. Bu şahıs İran asıllı olup, sapık görüşlerini Şam'da ortaya çıkarmıştır. O tanrının ruhunun güzel şahıslara hulul ettiğini söylüyordu. Ona tabi olanlar güzel bir kadın gördüğünde ona secde ediyorlar ve şöyle diyorlardı: “Bizim inandığımız şekilde bilen biri için herhangi bir teklif yoktur. Hoşuna giden ve iştah duyduğu her şey onun için helaldir.” (İsferayini, 1983, s. 115-116).

3.4.10.4. Hallaciyye

Ebu'l-Muğis el-Hüseyin b. Mansur el-Hallac'a tabi olanlardır. Kendisi İran'da ki Beyza şehridir. O ilk önce Sufi diliyle konuşuyordu. Bu sufilerin “şath” dedikleri cezbe halidir. Bu ise iyi ve güzel ya da çirkin istenilmeyen iki yoldan birine götürebilirdi. Tüm ilimleri bildiğini iddia ediyordu. (İsferayini, 1983, s. 116) Irak ve Horasan'da Talekan halkına fitnelerini yaydı. Fıkıhçılar, kelamcılar ve Sufiler onun hakkında ihtilafa düştüler (İsferayini, 1983, s. 116).

Kelamcıların çoğu O'nu Hululiyeye'den saydı. Kadı Ebu Bekir Bakıllani ise onu sihirli formüller ve olağanüstü şeyler yapan kimseler sınıfına dâhil etmiş ve kitabında onun birçok hilelerine yer vermiştir. Basra kelamcılarında olup Haşviyye mezhebinden sayılan bir grup ise onun birbiriyle çelişkili ifadelerini dile getirmişler bu nedenle onun Sufilerin manevi hakikatleri olarak gördükleri bu durumu benimsemişlerdir. Çünkü onun sözlerinde sufi hakikatleri konusunda çok ince anlamlar vardır (İsferayini, 1983, s. 116).

Aynı şekilde fıkıhçılar da onun durumu hakkında farklı kanaate sahip olmuşlardır. Ebu'l-Abbas b. Sureyc kendisinden onun öldürülmesinin doğru olup olmadığı hakkında fetva istedikleri zaman kararsız kalmış fakat Ebu Bekr b. Davut onun öldürülmesinin caiz olduğu hususunda fetva vermiştir (İsferayini, 1983, s. 116).

Tasavvuf ehlide onun hakkında ihtilafa düşmüşler. Amr b. Osman el-Mekki ve Ebu Yakub el-Akta ondan uzaklaşmışlardır. Bir gün Hallac Cüneyd'e “Ene'l-Hak (Ben Hakkım)” deyince bunun üzerine Cüneyd “Sen hak ile berabersin şimdi kim bilir kanınla hangi kütüğü lekeleyeceksin” cevabını vermiştir. Bu sözden dolayı da insanlar ondan uzaklaşmışlardır. Ancak Ebu'l-Abbas b. Ata, Ebu Abdullah b. Hafif, Ebu'l-Kasım en-Nasrabadi ve Faris ed-Dineverih onu kabul etmişlerdir. Bunlar “Bir takım keramet hallerini Allah'ın ona izhal ettiğini bunların gizli kalması gerektiği halde onları halka gösterdiğini ve bu yüzden Allah Teâlâ'nın onu kerametleri inkâr edenlerin hükmü ile cezalandırdığını söylemişlerdir ve buna Hallac'ın Batının doğruluğu hususunda onun elleri ve ayakları kesilirken söylediği “Birin birliğine bir yeter” şeklinde söylediği ifadeleri delil göstermişlerdir (İsferayini, 1983, s. 116-117).

Hikâye edildiğine göre bir gün Hallac'a dinden sorulur o da “O üç harf olup onda anlaşılacak bir şey yoktur ve iki şeyi kendinde toplamıştır” dedikten sonra birden bire konuşmasını kesmiştir. İnsanlar onun bu sözüyle tevhide kast ettiğini

söylemesine rağmen onun tekfirine kail olmuşlardır. Ayrıca o “Kim nefsini ibadetle süsler ve kendisinde insani vasıflarından herhangi bir şey kalmayınca kadar dünya lezzetlerine sabrederek kendi nefsinin saflaştırırsa ilahın ruhu nasıl ki Hz. İsa’ya hulul etmişse aynı şekilde ilahın ruhu o kimseye hulul eder. O zaman sadece istediği şeyi dileyebilir ve fiillerinin hepsi Allah’ın sözü olur.” İşte Hallac kendi nefsinin bu mertebeye de olduğunu iddia etmiştir (İsferayini, 1983, s. 117).

Onun kendine uyanlara yazdığı mektuplarda “Her şekle bürünen Rablerin Rabbinden, kulu filan kimseye...”, ona uyanların ona gönderdiği yazılarda da: “Ey zatlarının zatı ve şehvetlerin gayesinin son bulunduğu nokta! Senin her devirde bir şekil içinde görünen ve zamanımızda da el-Hüseyin b. Mansur’un şeklinde görünen olduğuna şahitlik ederiz. Senden aman diler ve senin rahmetini niyaz ederiz, ey gaybları bilen!” (İsferayini, 1983, s. 117).

Bağdat’ta halife Cafer el-Muktedir billâh onu fitnelerinden dolayı hapsedti ve fakihlerden fetva istedi. Ebu Bekr b. Davud onun kanının helal olduğu fetvasıyla, Hamid b. el-Abbas’a onu kırbaçlanması el ve ayaklarını kesmesini emretti. O bunu yerine getirdi sonra asıldı ve yakıldı külleri Dicle nehrine atıldı (İsferayini, 1983, s. 117).

Mensuplarından bazıları onu öldürülmediğini, canlı olduğunu ve onun yerine başkasının öldürüldüğünü öne sürmüşlerdir (İsferayini, 1983, s. 117).

3.4.10.5. Azafira

Hicri 322 yılında er-Razi b. el-Muktedir zamanında Ebu’l-Azafir Muhammed b. Ali eş-Şelmigani adındaki şahsa uyanlara verilen isimdir. Ebu’l-Azafir ilahi ruhun kendisine hulul ettiğini iddia etmiş ve bundan dolayı kendisini Ruh’l-Kudüs olarak isimlendirmiştir. Kendisine tabi olanlara Altıncı his (el-Hassetü’s-Sadise) isimli bir kitap bırakan Ebu’l-Azafir bu kitabında kendi arkadaşlarına homoseksüelliği mübah görmüştür. Onun tabileri kendilerine haram kılınan tüm şeyleri mübah saymışlardır. Er-Razi Billâh onu öldürmüş ve arkadaşlarından Hüseyin b. Kasım b. Abdillah, Ebu İmran İbrahim b. Muhammed b. Müneccim’in dâhil olduğu grubu ele geçirmiştir. Bunların üzerinde ise bu şahsa yazdıkları ve içerisinde “O her şeye kadirdir” şeklinde yazının bulunduğunu görmüş ve aralarında kendi döneminde yaşayan İbni Süreyc gibi fakihlere göstermiştir. Daha sonra bunlar bu ifadedden dolayı tövbe etmişler ve Ebu’l-Abbas b. Süreyc Şafii mezhebine göre onların tövbesinin kabul edilmesi hususunda fetva

vermiştir. Ama Maliki mezhebinden olan Ebu'l-Ferec el-Malik'i durumu bilindikten sonra zındığın tövbesi Maliki mezhebine göre kabul edilmeyeceğini söylemiş bunun üzerine er-Razi Billâh Ebu'l-Azafır ile birlikte onun öldürülmesini emretmiştir. Böylece bu ikisi öldürülmüş ve yakılarak külleri Dicle nehrine atılmıştır (İsferayini, 1983, s. 118).

3.4.11. Hurremiyye

Bunlar iki fırka olup onlardan biri İslam'dan önce ortaya çıkan Mazdekiyye'dir. Bu mezhep tüm haram kılınan şeyleri helal saymışlar ve insanların hepsinin mal ve haramlar konusunda ortak olduklarını söylemişlerdir. Bu şahıs Anuşirvan tarafından kendi memleketinde öldürülmüştür. İkinci fırka ise Hürremiyye'dir. İslam devleti zamanında Babekiyye ve Maziariyye gibi ortaya çıkmışlardır. Bunlar Muhammira olarak isimlendirilirler (İsferayini, 1983, s. 119).

3.4.11.1. Babekiyye

Bunlar Azerbaycan'da ortaya çıkan Babek el-Hurremiyye'ye tabi olanlardır. Bu şahsın tabileri oldukça fazladır ve tüm haramları helal saymışlardır. Abbasoğulları zamanında Mazdek ve kardeşi İshak, Mu'tasım döneminde Sürre-men-raa'da idam edilinceye kadar ki yirmi yıllık süreç içerisinde pek çok müslüman askerini hezimetle uğratmışlardır (İsferayini, 1983, s. 119).

3.4.11.2. Maziariyye

El-Muhammera'nın görüşlerine davet eden Maziyyar'a uyanlardır. Onun Taberistan dağlarında tabileri ortaya çıkmıştır. Bunlar kendilerini Cürcan'da ki Kantaratü'l-Muhammera'ya nispet ederler. Bu da Mu'tasım zamanında Sürre-men-raa'da Babek el-Hürremi'nin karşısında idam edilmiştir. Babekiyye'nin bu dağda bir geceleri vardır ki orada şarap, çalgı ve diğer şeylerin etrafında toplanırlar kadınlar ve erkekler birbirlerine karışır ve ışıkları söndüğü zaman erkekler ve kadınlar kimin gücü kime yetiyorsa birbirlerine sahip olurlardı. Hürremiyye cahiliyye devrinde kendi hükümdarları olan ve Şervin adıyla bilinen şahsa uymaya davet ederler ve onun tüm peygamberlerden üstün olduğuna inanırlardı. Bunlar ne zaman ki kendilerinden biri öldüğünde üzüldükleri zaman hemen kederlerini ve pişmanlıklarını

ifade etmek üzere onun adına ağıt yakarlar ve feryat figan etmeye başlarlardı (İsferayini, 1983, s. 119).

3.4.12. Ehl-i Tenasüh

Ehl-i Tenasüh İslam'dan önce bir İslam döneminde ise iki fırkadır. Bunlardan birisi Kaderiye diğeri ise Ğulat'tan Ravafızdır. Bazı Senevîye kitaplarında sadık ruhların bedenlerinden ayrıldığı zaman, sabahın yönetiminde feleğin üstündeki Nur'a gider ve o âlemde ebedi kalır. Delalet içindeki ruhlar ise bedenden ayrılıp hayvanların bedenlerine geçerler (İsferayini, 1983, s. 120).

Yahudilerden bir kısmında aynı şekilde ruhların tenasühüne inanmakta ve bunu Danyal kitabında Allah'ın Buhtunnasr'ın ruhuna hayvan şekillerinde yedi şekilde girdiğini bulduklarını iddia etmektedirler (İsferayini, 1983, s. 120).

Kaderiyye'den tenasuha inananlar ise Nazzam'ın arkadaşlarından olan Ahmed b. Habıt'a uyanlardır. O tafra, atomun faniliği, Allah'ın, cennettekilerin nimetlerini veya cehennemdekilerin azabını arttırma hususundaki kudretini inkârı konularında Nazzam'a uymuş ancak tenasüh konusunda ondan daha ileri gitmiştir (İsferayini, 1983, s. 120).

Tenasüh konusunda aşırı giden bir diğerk şahısta Ahmed b. Banuş'tur. O da Nazzam'a uymakla birlikte tenasüh inancını kabul etmiştir. Bu ikisi arasında birçok konuda anlaşmazlık vardır. Yine itizal ve tenasüh görüşlerini bir araya toplayan ve Ebu Ali el-Cübbai zamanında yaşayan Ahmed b. Muhammed el-Kahti'dir. Tenasühe inanan diğerk bir şahısta Abdülkerim b. Ebi'l-Avca'dır, o Ma'n b. Zahide'nin amcasıdır. Gizli bir şekilde Maneviyye'nin görüşlerine inanan Abdülkerim tenasühü savunuyor ama zahiri olarak Kaderi ve Rafizi mezhebine mensup olduğunu söylüyordu. O birçok hadis uydurarak Rafizilerin inancını bozmuş onlara ramazan orucunun hilalin görülmesiyle olacağı hususunda ifsat etmiş ve onları kendi yaptığı bir hesapla hilali bulmaya götürmüştür ve bu hesabı da Muhammed b. Cafer es-Sadık'a nispet etmiştir. Onun bu şekilde bir hesap yaptığı haberi Kufe valisi Ebu Cafer Süleyman Muhammed b. Haşimi'ye ulaşınca o da onun öldürülmesini emretmiş ve öldürtmüştür (İsferayini, 1983, s. 120).

Yukarıda bahsettiğimiz şahıslar arasında tenasühün anlamı konusunda birçok ihtilaf bulunmaktadır. Ahmed b. Habıt'ın iddiasına göre Allah mahlûkatı bugün içinde buldukları dünyadan başka bir dünya da gerçek bedenlerinde ve tam bir akılla yaratmış ve kendisini bilecek bir ilimle yaratmış ve onlara nimetlerini eksiksiz vermiş

ve bundan sonra da kendisine şükretmelerini emretmiştir. Ona göre insan hakikatte bir ruh olup şu anda gördüğümüz kalıpta değildir. İşte bu ruh diridir, canlıdır, âlimdir ve kadirdir (İsferayini, 1983, s. 120-121).

Yine Ahmet b. Habîb canlıların hepsinin tek bir cins ve bütün canlı türlerinin teklifin taşıyıcıları olduğunu eğer kim ki bu dünya da ona itaat ederse orada karar kılacağını kim de ona isyan ederse o kimseyi nimet diyarından çıkarıp ebedi azap diyarına koyacağını söylemiştir. Fakat ilahın kendisine emrettiği şeylerin bir kısmında ona itaat eden ve bir kısmında isyan eden kimseyi dünyaya gönderir ona maddi birer kalıp olan bu bedenlerden birini giydirir o kimse bazen sıkıntı bazen rahatlık bazen elem ve bazen de lezzet içerisinde yaşar. Böylece Tanrı onlardan bir grubu insan suretinde bir grubu kuş bir grubu ehli hayvanlar bir grubu yırtıcı hayvanlar bir grubu da böcekler ve diğer canlıların şekillerinden birinin şekline dönüştürür. Bunların dereceleri onların günahlarının miktarına göreler. Onlardan günahları daha az olanın dünyadaki şekli daha güzel ve buldukları konumdaki taatleri az ve günahları daha çok olanın dünyadaki kalıbı daha çirkin olur (İsferayini, 1983, s. 121).

Ahmed b. Habîb'in mensupları tüm canlıların hakikatinin ruh olduğunu ve bu dünyada asla yok olmayacağını taat ve günahlarının miktarınca, taatle ruhunu tüm kötülüklerden arındırmaya kadar insan veya hayvanların kalıplarından herhangi bir kalıba girdiğini ve bundan sonra da nimet yurduna veya masiyeti sebebiyle cehennem yurduna intikal ettiğini iddia etmektedirler (İsferayini, 1983, s. 121).

Ahmed b. Banuş, Ahmed b. Habîb'a muhalefet ederek şöyle demiştir: “ O kimse için hayvan suretinde girdiğinde teklif yoktur.” Ahmed b. Habîb ise onlara da teklifin olduğunu, bu teklifin de onlara ceza olsun diye ya boğazlanmak veya binek hayvanı olarak kullanılmak olduğunu söylemiştir (İsferayini, 1983, s. 121).

Ahmed b. Banuş'a göre Allah mükellef olanlara bir nebi veya bir melek olmayı hak edinceye kadar taatte bulunurlarsa Allah bunu onlara verecektir (İsferayini, 1983, s. 121).

Tenasühe inanlardan el-Kahti'de Allah'ın ilk önce onlara herhangi bir teklif sunmadığını fakat onların Allah'tan kendi derecelerini yükseltmesini ve aralarında bir üstünlük kurmasını istediklerini iddia etmiş Allah'ta onlara buna ancak teklif ve denemelerden sonra kavuşabileceklerini ve mükellef oldukları takdirde ona karşı gelirlerse azabı hak edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine onlar bunu kabul etmişler ve “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o

çok zalim, çok cahildir” (Ahzab, 33/72) ayetini bu anlamda yorumlamışlardır. Bunlardan bir diğeri ise Ebu Müslim el-Horasani'dir o da şu iddia da bulunmuştur: “Allah Teâlâ ruhları yarattı ve onları mükellef kıldı. Onlardan kimin ona itaat edeceğini, kimin karşı geleceğini bilenler vardır. Ona karşı gelenler baştan isyan etmişlerdir. Bu yüzden günahlarının miktarına göre tenasühle ve çeşitli bedenlere sokulmakla cezalandırılırlar.” (İsferayini, 1983, s. 121).

3.4.13. Habıtiyye

Bunlar Ahmed b. Habıt'a uyanlardır. Tenasuh konusundaki görüşlerini daha önce zikretmiştik. Bu şahıs yanlış inanışları konusunda el-Fazl el-Hadesi ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Habıt, “yaratıcı iki ilah vardır, bunlardan biri kadim olan ilah olup, diğeri hadis olan ilahdır ve o da İsa b. Meryem'dir. Fakat Mesih doğum itibarıyla değil manevi yönden onun oğludur. İnsanları ahirette o hesaba çekecektir. “Melekler sıra sıra dizilip rabbinin buyruğu gelince” (Fecr, 89/22) ayetinde bahsedilen rab odur. Yine “Bulut gölgeleri içinde Allah'ın azabının ve meleklerin tepelerine inip işin bitmesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a dönecektir” (Bakara, 2/210) ayeti onun gelişini göstermektedir. “Allah onu kendi suretinde yaratmıştır. Peygamberin siz “rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz” hadisinde murad ettiği rab odur. Yine aynı şekilde peygamberin “Allah akli yarattığında ona yaklaş dedi o da yaklaştı geri dön dediğinde o da geri döndü bunun üzerine rab dedi ki senden daha şerefli bir şey yaratmadım. Seninle veriyor ve seninle alıyorum sözüyle onu kastetmiştir.” Bu iki şahsın sözleri Seneviyye'nin sözlerinden daha kötüdür çünkü onlar tüm fiillerin yaratılmasına bu iki faile nispet etmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 122).

3.4.14. Hımariyye

Bunlar Kaderiyye'den olup Asker Mukrem'e uyanlardır. Bu grup Kaderiyye'nin çeşitli bid'atlerinden akli zaafı olanlar için kötü olan şeyleri ve saçma bilgileri, Ahmed b. Habıt'tan tenasüh inancını, Abbad b. Süleyman'dan Allah'ın kendilerini domuzlar ve maymunlara çevirdiği, çevirme işinden önce insan oldukları inancını, Cad b. Dirhem'den de bilgiyi gerektiren istidlal sonucunda meydana gelen fiilin faili olmayan bir fiil olduğu görüşünü aldılar (İsferayini, 1983, s. 122-123).

Bunlara göre şarap Allah'ın fiili değil, şarapçının fiilidir. Bir kimse bir et parçasını herhangi bir yere koyar ve o et parçasından kurtlar ortaya çıkarsa bu kurtlar o

kimse tarafından yaratılmış olur. Bir kimse de tuğlaların altında ve saman içinde görülen akreplerin o tuğlaları ve samanları bir araya toplayan kimsenin yarattığı olduğunu iddia etmişlerdir. Yine bir kimse yer mantarını toprağa gömer ve oradan yılan çıkarsa o yılan onun filinden sayılır. Böylece onlar kurt, yılan ve akrebin yaratılmasını kendine nispet etmişlerdir (İsferayini, 1983, s. 123).

3.4.15. Yezidiyye

Bunlar haricilerden olup Yezid el-Hariciye uyanlardır. Yezid aslen Basra’lıdır daha sonra İran ülkesinde Cur’a gitmiştir. O Haricilerin bir kolu olan İbadiyye’nin bir koluna bağlı iken daha sonra “Allah Acem’den bir peygamber gönderecek ona bir kitap indirerek Muhammed’in şeriatını ortadan kaldıracaktır” iddiasında bulunmuştur. Bu peygamberin tabileri ise Kur’an’da adı geçen Sabiler olacaktır (İsferayini, 1983, s. 123).

3.4.16. Meymuniyye

Meymuniyye’de Haricilerden bir grup olup ismi Meymun olan bir şahsa tabii olmuşlardır. Bu şahıs önceleri Acaride mezhebine bağlı iken daha sonra onlardan ayrılmış kader, irade ve istitaat konusunda Kaderiyye mezhebine bağlanmıştır. Ayrıca o Mecusilerin kızların kızlarıyla, oğulların kızlarıyla evlenmeyi helal sayan görüşlerini tercih etmiş kendi tabilerinden olanlarla evlenmeyi mübah saymıştır. Yine aynı şekilde o kız ve erkek kardeşlerin kızlarıyla evlenmeyi mübah saymaktadır. Bu şahıs Yusuf suresinin Kur’an’ın bir suresi olduğunu inkâr etmiştir (İsferayini, 1983, s. 123).

3.4.17. Bâtniyye

İsferayini onların Müslüman’lara olan fitnesini kırk gün sürecek olan Deccalin fitnesine benzetmiştir. Onların fitneleri ilk önce Me’mun zamanında ortaya çıkmış ve ondan sonra hala devam etmektedir. Onların fitneleri bir cemaat tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri Cafer b. Muhammed b. es-Sadık’ın kölelerinden olan Abdullah b. Meymun b. el-Kaddah, Dendan lakabıyla meşhur olan Muhammed b. Hüseyin ve Cihar-bece (dört köle) olarak bilinen bir cemaat ve Meymun b. Deysan’dır. Bunlar hepsi de Irak valisinin cezaevinde bir araya geldiler ve Bâtini mezhebinin düsturlarını ortaya koydular. Hapisten çıkınca ilk önce Muhammed b. Hüseyin Tuz

dağındaki Kürtleri kendi mezhebine davet ederek ilk daveti başlatmış oldu ve onun davetine Bedayin ehlinden bir grup onun davetine uydu. Sonra Meymun b. Deysan Mağrip taraflarına gitti ve kendisine Akil b. Ebi Talib'e nispet ederek onun neslinden geldiğini ileri sürdü. Onun bu davetine Muhammed b. İsmail b. Cafer'in arkasında bir oğul bırakmadan öldüğünü bilmedikleri için Rafızîlerden bir grup onun davetine uydular (İsferayini, 1983, s. 123-124).

Daha sonra ona tabii olma konusunda Hamdan Kırmıt isminde bir şahıs ortaya çıktı Bahreyn ehlini Batıniyye mezhebine çağırdı. Ebu Said el-Cennabi de Hamdan'a uyanlardan bir olup Bahreyn dolaylarını ele geçirdi ve bir grupta onun bu davetine icap etti. Daha sonra da Said b. Hüseyin b. Abdullah b. Meymun b. Deysan el-Kaddah Mağrip'te ortaya çıktı. O ismini ve nesebini değiştirerek "Ben Ubeydullah b. Hüseyin b. Muhammed b. İsmail b. Cafer es-Sadık'ım" dedi. Mağrip'te bir takım insanlar onun bu davetini kabul ettiler. Bundan sonra da kendisine Ebu Hatim denen bir şahıs Deylem ülkesinde ortaya çıkmıştır. Aralarında Horasan ehlinden olan Hüseyin b. Ali el-Mervezi onun mezhebine girmiştir. Bu şahıs o dönemde Herat ve Merveruz'un valisiydi. O öldürülünce onun bu görüşlerini Maveraünnehir'de Muhammed b. Ahmed b. en-Nesefi devam ettirmiş Bendane diye bilinen Ebu Yakup es-Siczi de aynı şekilde hareket etmiştir. en-Nesefi onlar adına el-Mahsul ve onun sonunda davetin esasları, Keşfu'l-esrar ve tevilatu's-Şeria kitaplarını yazdılar. Tarih yazarları Batıniyye davetlerinin Meymun zamanında ortaya çıktığını ve Mu'tasım zamanında yayıldığını belirtirler. Onların söylediklerine göre Mu'tasım'ın ordu komutanı olan ve gizlice Babek el-Hürremi'nin yolundan giden Afşin adındaki bir şahısta Bâtınilerin davetine girmiştir. Aslında Afşin Babek el-Hürremi'ye uyan birisiydi. Hatta o müslüman askerlerini birçoğunu öldürmüştür. Babek el-Hürremi Ebu Dulef el-İcli ve Abdullah b. Tahir'in orduları birleşerek Babek el-Hürremi'yi hezimete uğratıp esir aldılar. Daha sonra o Sürre-men-raa'da 223 yılında idam edildi (İsferayini, 1983, s. 124-125).

Tarihçiler Batıniyye inancının doktrinlerini ortaya koyanların Mecusilerin çocukları olduklarını ve onların seleflerinin dinlerine yakınlık gösterdiklerini ancak Müslümanların kılıçlarının korkusundan bunu açığa çıkartamadıklarını söylemektedirler. Bâtıniler kendi aralarındaki tecrübesizleri kendilerini kabul ettikleri Bâtini inancını Mecusi inançlarına uygun gören kimseleri esas olarak tayin ederlerdi. Bunlar âlemin iki Sani'inin olduğunu birincisinin kendisinden iyilik ve menfaatlerin ortaya çıktığı Nur, ikincisinin şer ve zararların kendisinden meydana geldiği zulumet olarak kabul eden Seneviyye'dendir (İsferayini, 1983, s. 125).

Bunların inancına göre tüm cisimler Nur ve Zulmet'in birbirine karışmasından meydana gelmiştir. Nur ve Zulmet'ten her birini dört tabiatı vardır. Bunlar sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluştur. Mecusiler iki yaratıcıya inanç konusunda onları görüşlerini benimserler ve âlemin Yezdan ve Ehrimen olmak üzere iki yaratıcısının bulunduğunu söylerler. İşte Bâtıniler onların bu görüşlerini değiştirerek Allah'ın nefsi yarattığını Allah'ın birinci ve nefsinde ikinci olduğunu söylerler ve çoğu kez akıl birinci ve nefiste ikincidir. Onlar bu ikisinin âlemin yedi yıldızı ve dört tabiatın idarecisi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu söz Mecusilerin iddialarının aynıdır çünkü onlarda âlemin kadim ve hadis olmak üzere iki idarecisinin bulunduğunu iddia etmişler. Şu kadar ki onlar bunları Yezdan ve Ehriman olarak isimlendirirken Bâtıniler buna Akıl ve Nefs ismini vermişlerdir. Bunların tamamı müslümanlar arasında açıkça ateşe tapma fiilini yerine getiremeyen Bermekilerden bir gruptur. Onlar Harun Reşid'e süslü bir şekilde Kâbe'nin ortasında üzerinde ebedi olarak od ağacı yakılacak bir buhurdanlık konulmasını söylemişler. Harun Reşit onların bunu ateşe tapmak ve Kâbe'yi ateş evi yapmak için istediklerini anlayınca kendi döneminin âlimleri bu durumu halifeye anlatmışlar halifede bunu yapmaktan kaçınmıştır. Batıniyye dinin esaslarına hile katmışlar ve tüm lezzet ve şehvetleri erkek ve kızlarla nikâhlanmayı mübah görmüşler farz olan ibadetleri insanlardan sakıt kılmışlardır. Onlar dinin rükunlarını te'vil ederek farzların anlamının imamlara ve mezhebin önderlerini sevmek haramların manası ise Ebu Bekir, Ömer'i ve Bâtını mezhebinin muhaliflerini sevmenin haram olması demektir. Onlar melekleri kendi bid'atlerine davet eden davetçiler olarak yorumlamakta ve şöyle demektedirler: "Şeytanlar o kimselerdir ki hadis ve rey ashâbı içerisindeki âlimlerinden olupta müslüman olan fakat kendi mezheplerine uyamayan kimselerdir. Onlar kendi bid'atlerine uyan kimseleri mü'min, kendi muhaliflerini ise yaban eşiği ve zahiri olarak isimlendirmişleridir. Batıniyye grubundan olan diğer bir şahısta Ubeydullah b. Hüseyin b. el-Kayravani'dir. Bu şahıs Kayravan dolaylarında ortaya çıkmış Süleyman b. Hüseyin el-Karmati'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektupta o şöyle diyordu: "Sana insanları Tevrat, İncil ve Kur'an konusunda şüpheye düşürmeni vasiyet ediyorum. Çünkü onlar âlemin kidemi konusunda söylenecek söz bakımından senin için en büyük bir yardımcıdır ve yine sana peygamberlerin harkulade hallerini ve onların İsa'nın Yahudiler için "ben sizin şeraitinden hiç bir şeyi kaldırmıyorum ve hiç bir şeyi nesh etmiyorum deyip" sonra da cumartesi gününü kaldırıp onun yerine Pazar gününü koymasını ve Musa'nın kıblesinin değiştirmesi gibi birbirine zıt yaptığı işleri öğrenmeni vasiyet ediyorum." (İsferayini, 1983, s. 126).

Yahudilerin bu zıtlığın farkına vardıklarında onu öldürmüşlerdir. “Sana ruhtan soruyorlar o Rabbimin emrinden ibarettir. Onunla ilgili size çok az bilgi verilmiştir” (İsra, 17/85) ayetinde olduğu gibi kendisine ruhun ne olduğu sorulduğu zaman cevabını bilmediği ve sorunun cevabıda kendisine bildirilmediği için onu o şekilde kabul etmişlerdir. Ayrıca iddiasında fevkalade iyi hile ve hokkabazlıktan başka delili bulunmayan Musa gibi de olma nitekim onun dönemindeki yönetici onun herhangi bir delilini bulamayınca “Sizin en yüce Rabbiniz benim” (Naziya, 79/24) demiştir. Çünkü o, devrinde zamanın sahibiydi (İsferayini, 1983, s. 126-127).

Sonra bu mektubunda şunları zikretmiştir: Ben sizden akıllı olduğunu iddia eden fakat güzel bir kızkardeşi varken onu güzelliğinden dolayı kendisine eş olarak almayı şahsına haram kılarak yabancı birine mübah kılan kimseye şaşarım. Eğer onun akılsaydı kızkardeşi üzerinde bir yabancından daha çok hak sahibi olduğunu bilirdi. Ancak efendileri onları kıyamet ve cehennemle korkutmuş ve cennetten bahsetmiştir. Öyleki onlar üzerinden bu sebeplerle baskı kurmuş, hayatı süresince kendine vefatından sonra da soyuna hizmetçi kılmıştır. Daha sonra bu mektubun sonunda şu ifadeler yer vermiştir. Sen ve kardeşlerin Firdevse varis olacak varislere. Müdebbir buradaki kardeşlerden maksadın Bâtıniler olduğunu murad etmiş ve onların Firdevse varis olacaklarını iddia etmiştir O Firdevsi de şöyle yorumlamaktadır. Firdevs dünya nimetleridir. Aslında o dini kanunların sahiplerinin şartlarına sınırlanmış olan cahillere haram kılınmış nimetlerdir. Siz bu nimetlere ve lezzetlere bu dünya da kavuşmuş durumdasınız onların durumuna kıyasla kavuştuğunuz bu mutluluktan dolayı sizleri kutlarım (İsferayini, 1983, s. 127).

İsferayini, Bâtınilerin ilk hilelerini sultanları ve ilimden bihaber olan avamı kandırmak için onların nezdinde âlimleri kötülemeyi adet haline getirerek onları kandırmaya çalışmışlar ve onlara şöyle söylemişlerdir. “Sizin âlimleriniz hiçbir şey bilmez eğer onları denemek istiyor ve onların bu konuda ne söylediklerini bilmek istiyorsanız onlara niçin abdest alırken yüzü yıkamanın vacip olduğunu, diğer bir uzvun yıkanmasının vacip olmadığını ve bunun en güzel hikmetinin ne olduğunu ve gusül abdesti alırken beden bir noktasının dahi kuru kalmayacak şekilde yıkanması gerektiğinin niçin vacip olduğunu, hâlbuki büyük abdest ve bevl ettikten sonra niçin gusül abdesti gerekmediğini sorunuz. Bedenin bütün azalarının yıkanmasının zorunlu olmadığını sorunuz” şeklindeki hileleriyle bunları hileye düşürdüklerinin bilinmesi gerektiğini söyler (İsferayini, 1983, s. 127).

Bâtıniler insanları hileye düşürmeleri niçin akşam namazı üç rekât da sabah namazı iki rekâttir? Niçin bir defa ruküya gidiyoruz da iki defa secde ediyoruz? Niçin zina edenin tenasul uzvu kesilmiyor da hırsızın eli kesiliyor gibi sorular onların Müslümanları şüpheyeye düşürme konusunda gündeme getirdiği sorulardır. İsfarayini Bâtınilerin, özellikle avam içerisinde bulunan insanları aldatma ve onları tuzaklarına düşürme konusunda yukarıdaki bahsettiğimiz sorulara ilaveten birçok soruyu da kitabında toplamıştır (İsfarayini, 1983, s. 127-129).

el-İsfarayini'nin et-Tabsir fi'd-Din adlı kitabı başından sonuna kadar Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak isimli eserinin bir kopyası durumundadır. Böylece Bağdadi onun birinci dereceden kaynağıdır diyebiliriz. et-Tabsir gerek metod gerekse içerik bakımından el-Fark'la birebir aynıdır. Bu nedenle nasıl ki Bağdadi kitabını beş ana kısma ayırmışsa İsfarayini'de aynı şekilde beş ana kısma ayırmış. Bağdadi eserinin dördüncü kısmını nasıl İslam'a mensup olmadığı halde İslam'a nispet edilen fırkalara ayırmışsa İsfarayini'de aynı şekilde dördüncü kısmı İslam'a mensup olmayan fırkalara tahsis etmiştir.

Bu iki eser arasında sadece İslam dışı sayılan fırkaların sayılarının tespitinde küçük bir fark bulunmaktadır. Bağdadi bunların on yedi gruba ayırırken, İsfarayini bunların yirmiden fazla olduğunu söylemesine rağmen yine aynı şekilde Bağdadi'nin tespit ettiği on yedi gruba yer vermiştir. Bunun yanında onun bu mezheplerin kurucularının ismi ve görüşleri konusunda çok cüz'î farklar bulunmaktadır.

3.5. Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal

Şehristani, önce metolojisini yazıp sonra bu usul üzere mezhepleri ele alan, hatta İslam düşüncesinde Mukaddime adıyla usul geleneğini başlatan ilk İslam bilginlerinden biridir (Kutlu, 2008, s. 80). Eserini mümkün olduğu kadar tarafsız bir ilmi görüşle yazmış ve dolayısıyla kendinden önceki birçok yazarın, özellikle el-Bağdadi'nin yaptığı gibi, görüşlerini diğer fırkaları red mahiyetinde açıklamamıştır (Fığlalı, 2005, s. XXI).

Eseri bir mukaddime ile iki ana bölümden oluşur. Birinci bölümde vahiy kaynaklı veya kitap sahibi dinlerle onların mezhepleri; ikinci bölümde ise akıl kaynaklı inanç ve görüşler incelenir (Kutlu, 2008, s.80).

Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal'i detaylı olarak incelendiğinde eseri başında beş mukaddimeyi ihtiva eden bir giriş bulunmaktadır. O burada genel olarak insanların sınıflandırılması, İslam fırkalarının sayısını belirlemede esas alınacak temel kuralın

tespiti ve insanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların kaynağı üzerinde durmakta daha sonra da müslümanlar arasında meydana gelen ihtilafların temel kaynağını ortaya koyarak bu eserin hesap yöntemine göre yazılmasının nedenlerini ve yöntemini açıklamaktadır. Birinci bölümü din mensuplarına ayıran Şehristani, müslümanların gruplara ayrılmasını mutlak sayı olarak kabul ettiği yetmiş üç fırka hadisine dayandırıp, bu grupları da sekiz ana gruba indirgemıştır. İkinci bölümü diğer din mensuplarına tahsis eden Şehristani burada Yahudilik ve Hıristiyanlıktan bahsetmekte bunların da alt gruplarına yer vermektedir. Onun Mecusilik, Sabiliik ve Haniflik dinleri ise Ehl-i Kitap'tan olabileceği ihtimalini göz önünde bulunmuş Mecusilerle, Seneviyye'yi ise detaylı bir şekilde incelemiştir.

Bütün bunlarla beraber ikinci kitabında o Heva ve Nihal mensupları yani ideoloji sahiplerini Sabiiler, Ashabu'r-Ruhaniyyat, yıldızlar ve putlara tapanlar ve Harraniler olarak ayırmakta daha sonra ise felsefe tarihi kitaplarında yer alan yedi filozofun doktrinlerine ve yöntemlerine temas ederek daha sonra gerek Yunan gerekse müslüman filozofların görüş ve iddialarını dile getirmektedir. Son olarak ise Cahiliyye Araplarının görüş ve inanışları ile Hintlilerin görüş ve düşünceleri onun el-Milel'inde yer verdiği konulardandır. Burada dikkat çeken bir husus onun Ehl-i Kitap'tan olabileceği ihtimali bulunan dinler içerisinde Sabiliği saymasına rağmen daha sonra o bu din mensuplarını Heva ve Nihal mensubu olarak değerlendirmektedir.

Burada şunu da ifade edelim ki Bağdadi'nin İslam dışı saydığı fırkalar Şehristani'nin eserinde yetmiş üç fırka içerisinde yer almaktadır. Bundan da Şehristani'nin sadece kendisinin mezhep olarak saydığı grupları İslam dışı saymamakta, ancak Bağdadi'nin saydığı bir çok mezhebi de bu yetmiş üç fırka içerisine dahil etmemektedir. Çünkü o mezhepler tarihi konusunda Bağdadi'den farklı bir metot uygulamış ve İslam fırkalarını yetmiş üç sayısıyla dondurmuş ve bunu da Hz. Peygamber'in yetmiş üç fırka hadisine dayandırmıştır.

Milel ve'n-Nihal hakkında verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra şimdi Bağdadi'nin el-Fark'ında İslam dışı saydığı mezheplerin Şehristani tarafından nasıl değerlendirildiğine temas etmek yerinde olacaktır. Fakat bunu yaparken biz Şehristani'nin tasnifine bağlı kalarak değil, Bağdadi'nin sıralamasına göre bu mezhepleri ele almak istiyoruz. Bunu yaparken de Mustafa Öz tarafından tercümesi yapılan el-Milel ve'n-Nihal'i esas alacağız.

3.5.1. Sebaiyye (Sebeiyye)

Şehristani bu mezhebin kurucusunun Yahudi iken Müslüman olan Abdullah b. Sebe olduğunu söyler. Bu şahıs Yahudi iken söylediği Yuşa b. Nun'u, Hz. Musa'nın vasisi olduğu düşüncesini Hz. Ali için iddia etmiştir. Tüm Şii aşırı fırkalarına kaynaklık eden Abdullah b. Sebe Hz. Ali'nin imameti konusunda nass bulunduğu sözünü ilk söyleyendir. Abdullah b. Sebe ve taraftarları Hz. Ali'ye "Sen sensin" yani "Sen ilahsın" deyince Hz. Ali tarafından Medain'e sürülmüştür (Şehristani, 2008, 159).

Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin diri olduğunu ölmediğini onda ilahi bir cüz bulunduğunu hiç bir kimsenin onu mağlup edemeyeceğini, onun bulutlar üzerinde geleceğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşeginde onun tebessümü olduğunu, yakında yere ineceğini ve zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracağını ileri sürdü (Şehristani, 2008, s. 159).

İbn Sebe bu iddialarını Hz. Ali'nin ölümünden sonra kendi etrafında bir cemaat teşkil edince açıkladı. Bu grup tevakkuf, gaybet ve ric'at konularını kabullenen Ali'de bulunan ilahi cüz'ün tenasüh yoluyla diğer imamlara geçtiğini ileri süren ilk fırkadır. Onun iddiasına göre bu manayı her ne kadar aksini belirtmiş olsalarda sahabe biliyordu. Hatta Ömer b. Hattab'ın, Ali'nin had cezası sebebiyle bir adamın gözünü çıkardığı kendine iletildiğinde söylediği: "Harem'de bir gözü çıkararak Allah'ın eli konusunda ne diyebilirim" olmuştur. Hz. Ömer'in böyle bir ifade kullanması Sebeiyye'nin Hz. Ali hakkında onun ilah olduğu şeklindeki inançlarını bildiği için Hz. Ali hakkında ilahlık ismini kullanmıştır (Şehristani, 2008, s. 159-160).

3.5.2. Beyaniyye

Beyaniyye, Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini iddia eden ve Ali b. Ebi Talib'in azatlı kölesi Keysan'a nispetle Keysaniyye adı verilen mezhebin alt kollarından birisidir. Bunlar Beyan b. Sem'an et-Temimi tarafından kurulan ve imametini Ebu Haşim'den Beyan'a geçtiğini ve Ali b. Ebi Talib'in ilahlığını kabul eden gulattan (aşırılardan) oluşan bir zümredir. Onlara göre Ali'ye ilahi bir cüz intikal etmiş ve bu cüzle gaybi bilgilerden haber verip, savaşlarda bu cüzle düşmanı yenmeye muvaffak olmuştur. Bununla ilgili olarak Ali b. Ebi Talib "Vallahi Hayber'in kapısını cesetle ilgili veya aldığım gıda sonucu bir kuvvetle değil, rahmani ve melekuti bir kuvvetle ve onun Rabbinin aydınlatici nuruyla söküp attım" sözünü buna delil olarak gösterirler. Beyan

“Onlar ille de buluttan gölgeler içinde Allah’ın gelmesini mi beklerler?” ayetinin tefsirinde Ali’nin gölgeler içinden gelen olarak kastedildiğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşegi de tebessümü olduğunu kabul etmiştir (Şehristani, 2008, s. 139-140).

Beyan b. Sem’an Tenasüh inancını benimseyip Ali b. Ebi Talib’de bulunan ilahi cüz’ün kendisine intikal ettiğini, dolayısıyla kendisinin de imam ve halife olmaya hakkı bulunduğunu, aynı şekilde Âdem’e de ilahi cüz’ün intikal etmesi sebebiyle meleklerin kendisine secde ettiğini iddia etmiştir (Şehristani, 2008, s. 140).

Allah’ın insan suretinde olduğunu iddia eden Beyan her şeyin, helak olup sadece “O’nun yüzü hariç her şey helak olacaktır” (Kasas, 28/88 ve Rahman, 55/27) ayetinde belirtildiği gibi sadece yüzünün kalacağını ileri sürmüştür (Şehristani, 2008, s. 140).

O Muhammed Bakır b. Ali b.Hüseyin’e bir mektup yazarak kendisine tabii olmaya çağırmıştır fakat o bunu kabul etmemiştir. Beyan b. Sem’an Halid b. Abdullah el-Kasri tarafından öldürülmüştür (Şehristani, 2008, s. 140).

3.5.3. Muğiriyye

Şehristani Muğiriyye’yi Şia’nın gulat fırkaları içerisinde saymaktadır. Bunlar Muğire b. Said el-İcli’nin mensuplarıdır. Bu şahıs Muhammed el-Bakır b. Ali b. el-Hüseyin’den sonra imametin Medine’de isyan eden Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye b. Abdullah b. Hasan b. Hasan’a geçtiğini onun ölmeyip sağ olduğunu iddia etmiştir (Şehristani, 2008, s. 161).

Muğire Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye’den sonra önce kendisinin imamlığını sonra da peygamberliğini iddia etmiş, haramları helal saymış, Ali hakkında akıllı bir kimsenin inanması mümkün olmayan aşırı düşünceler ortaya koymuştur. O bunlara teşbihle ilgili görüşlerini de ilave ederek Allah’ın suret ve uzuvları olan ve bu uzuvları alfabedeki harflere benzeyen bir cisim olduğunu söyler. Onun sureti başından nurdan bir taç olan nurdan bir kişi şeklindedir. Hikmet fışkıran bir kalbi vardır. Allah alemi yaratmak istediğinde ism-i azam ile konuşmuş o da uçup başına bir taç olarak konmuştur. “Yaratıp düzene koyan yüce Rabbinin adını tesbih et” (A’la, 87/1-2) ayetlerini ise bu anlamda yorumlamıştır (Şehristani, 2008, s. 161).

Daha sonra Allah’ın kulların fiillerine muttali olduğunu bunları avucuna yazdığını kulların kötü fiillerinden dolayı gazaplanarak terlediğini, terinden biri tuzlu diğeri tatlı iki deniz meydana geldiğini iddia eder. Suyu tatlı olan denizin aydınlık olup ona baktığında gölgesini gördüğünü, gölgesinin gözünü söküp ondan güneş ve ayı

yarattığını, gölgesinin kalan kısmınlarını ise imha ettiğini belirttiikten sonra benimle beraber başka bir ilah olması gerekmez demiştir. Muğire'nin ifadesine göre Allah mahlûkatın hepsini bu iki denizden yarattı. Müminler aydınlık olan denizden, kâfirler ise karanlık olan tuzlu denizden yaratılmıştır. İlk yaratma insanların gölgeleriyle başlamıştır. Bütün gölgelerden önce yaratılan Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin gölgeleridir. Bundan sonra Allah göklere, yere ve dağlara emaneti yüklenmelerini teklif etmiş ancak onlar bundan imtina etmiştir. Bu teklifin insanlara yapılması sonucunda onlar bu teklifi kabul etmiştir (Şehristani, 2008, s. 161).

Ona göre Ömer b. el-Hattab Ebu Bekr'e Ali'yi imametten men etmesini, kendisinden sonra hilafetin kendisine geçmesi kaydıyla zulme yardımcı olmayı Ebu Bekir'e teklif edip, o da kabul edince her ikisi de birbiriyle yardımlaşarak Ali'yi imametten men etmeye yönelmişlerdir. "Emaneti insan yüklendi, o çok zalim ve çok cahildir" (Ahzab, 33/72) ayetini bu şekilde yorumlamak gerekir. Hatta onun iddiasına göre "Tıpkı şeytanın misali gibidir. Çünkü şeytan insana inkâr et, der. İnsan inkâr edince, ben senden uzağım, der" (Haşr, 59/16) ayeti Ömer hakkında nazil olmuştur (Şehristani, 2008, s. 162).

Muğire öldürülünce ona bağlı olanlar ihtilafa düşmüşler. Bir kısmı onun beklenmesini onun geri döneceğini iddia ederken, diğerleri kendisi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin dönmesini bekliyorsa onun beklenmesine aynen devam edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki Muğire daha önce Ebu Cafer Muhammed el-Bakır'ın imametini iddia etmiş onun hakkında aşırı fikirler ileri sürmüş, Bakır'da onunla ilişkilerini keserek onun lanetlemiştir. Bunun üzerine Muğire, mensuplarına, beklemelelerini onun geri döneceğini, Cebrail ve Mikail'in Rükun ve Makam arasında ona biat edeceklerini, onun diri olup ölmeyeceğini söylemişti (Şehristani, 2008, s. 162).

3.5.4. Mansuriyye

Gulat fırkaları arasında sayılan Mansuriyye Ebu Mansur el-İcli'nin ve ona uyanların oluşturduğu bir topluluktur. O kendisinin Muhammed Bakır'a tabii olduğunu iddia etmesine karşılık Muhammed Bakır ondan teberrî edip kovunca imam olduğu iddiasıyla insanları kendisine tabii olmaya çağırmıştır. Bakır'ın ölümünden sonra ondan imametin kendisine geçtiğini iddia etmiştir. Halife Hişam zamanında Kufe'de isyan etmiş fakat Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafi tarafından idam edilmiştir (Şehristani, 2008, s. 162).

Onun iddiaları arasında Ali b. Ebi Talib'in gökten düşen bir parça olduğu bazen de bu parça Allah'tır dediği rivayet edilmektedir. O imametini iddia ettiği zaman kendisinin semaya yükseldiğini mabudunu gördüğünü onun eliyle başını okşadığını ve onun adına tebliğde bulunması için kendisini yere indirdiğini ve dolayısıyla kendisinin de gökten düşen bir parça olduğunu iddia etmiştir (Şehristani, 2008, s. 162).

Peygamberlerin kıyamete kadar devam edeceğini ve hiçbir şekilde kesintiye uğramayacağını iddia eden el-İcli cennetin Allah'ın sevilmesini istediği kimse cehenneminde imamın hasmı ve ona düşman olunmasını istediği kimse olduğunu ileri sürer. Haram kılınan bütün şeyler Allah'ın düşman olunmasını emrettiği kimselerin adları, farzlarda sevilmesini emrettiği kişilerin isimleridir (Şehristani, 2008, s. 163).

Ebu Mansur'un mensupları muhaliflerinin öldürülmesini, mallarının alınmasını, kadınlarının esir edilip ona göre davranılmasını helal saymışlardır. Ancak bunlar Hürremiyye'den bir sınıf olup farzları ve haramları bir kısım kimselerin isimlerine hamletmelerindeki amaçları imama ulaşan ve onu tanıyan kimseden teklifin sakıt olacağı ve hakkında hitabın kalkacağı hususudur. Bu da o kimsenin cennete gireceği ve kemale ulaşacağı anlamına gelmektedir (Şehristani, 2008, s. 163).

Ebu Mansur'un iddiaları arasında Allah'ın ilk önce yarattığı kimsenin İsa b. Meryem, daha sonra ise Ali b. Ebi Talib olduğu hususunda bulunmaktadır (Şehristani, 2008, s. 163).

3.5.5. Hattabiyye

Şehristani'nin Şia'nın gulat fırkaları içersine dâhil ettiği diğer bir mezhep de Hattabiyye'dir. Bunlar Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Esedi el-Ecda'nın mensuplarıdır. Mensubu olduğunu iddia ettiği Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed es-Sadık onun kendisi hakkındaki aşırı fikirlerinden haberdar olunca ondan teberrî etmiş ve onu lanetlemiştir. Bunun üzerine Ebu'l-Hattab kendi imametini ilan etmiştir (Şehristani, 2008, s. 163).

Ebu'l-Hattab'ın iddiasına göre tüm imamlar nebi olup sonra ilah olmuşlardır. Bu sebeple o Cafer b. Muhammed'in ve onun babalarının ilah olduğunu, onların hepsinin Allah'ın oğulları ve sevdikleri kimseler olduğunu iddia etmişlerdir. Ona göre ilahlık nübüvvetinde bulunan bir nur, nübüvvetinde imamette bulunan bir nurdur. Alem bu eserler ve nurlardan asla boş kalmaz. Ebu'l-Hattab imam Cafer'in kendi zamanının ilahı olduğunu ve insanlar tarafından görülüp hissedilen bir varlık olmadığını, imam Cafer'in bu aleme

beden giysisi içinde indiğini, insanların onu bu şekilde gördüklerini iddia etmiştir (Şehristani, 2008, s. 163).

Halife Mansur döneminin ileri gelen devlet adamlarından olan İsa b. Musa onun fikirlerinden haberdar olunca onu Kufe’de öldürmüş, daha sonra Hattabiyye dört ayrı gruba ayrılmıştır (Şehristani, 2008, s. 163).

a. Bu fırka Ebu’l-Hattab’dan sonra Muammer isminde bir şahısta olduğunu ileri sürerek, Ebu’l-Hattab’a bağlandıkları gibi ona da bağlanmışlardır. Bunlar dünyanın ebedi olduğunu cennetin insanların ulaştığı hayır, nimet ve afiyetten cehennem ise insanların maruz kaldıkları şer, meşakkat ve belalardan ibaret olduğunu ileri sürmüşler, içki, zina ve diğer haramları helal saymışlar, namazı ve farzları terk etmeyi kendileri için bir din olarak görmüşlerdir (Şehristani, 2008, s. 163-164).

b. Hattabiyye’nin bir diğer alt fırkası ise Ebu’l-Hattab’dan sonra imamın Beziğ isimli kişide olduğunu iddia eden Beziğiyye’dir. Bu mezhebin kurucusu olan Beziğ, Cafer es-Sadık’ın ilah olduğunu yani ilahın halk için onun suretinde zuhur ettiğini iddia ediyordu. “Allah’ın izni olmadan hiçbir kimse iman edemez” (Yunus, 10/100) ayetini te’vil ederek her mümine Allah’tan vahiy geldiğini ileri süren Beziğ iman etmenin ancak bu vahiy ile olabileceğini ileri sürüyordu. Çünkü ona göre “Rabbin bal arısına vahyetti” (Nahl, 16/68) ayetinin anlamı budur (Şehristani, 2008, s. 164).

Onların mensupları arasında Cebrail ve Mikail’den daha üstün olanların bulunduğunu iddia edenler olduğu gibi insanın kemale erdiği zaman onun öldüğünü kabul etmeyenlerde vardır. Eğer kendilerinden biri ölürse onun için melekût âlemine döndü derler ve hepsi de kendi ölümlerini sabah akşam gördüklerini iddia eder. Bundan hareketle Bezig, her insanın Allah’tan vahiy aldığını iddia eder. Mensupları arasında Cebrail ve Mikail’den üstün olanların olduğunu kabul edip, onların kemale erip öldüklerinde melekler arasına girdiğini sabah akşam onları gördüklerini iddia ederler (Şehristani, 2008, s. 164).

c. Bunlar Ebu’l-Hattab’ın mensuplarının inançlarını kabul etmekle beraber onun öldüğünü itiraf edenlerdir. Bu mezhep mensupları Kufe çöplüğünde kurdukları bir çadır içinde toplanıp, Cafer es-Sadık’a ibadet ediyorlardı. Bunların durumu Yezid b. Umeyr tarafından öğrenilince Umeyr’i yakalayıp, Kufe çöplüğünde astırmıştır. Bunlara Umeyriyye veya İcliyye adı da verilmektedir (Şehristani, 2008, s. 164).

d. Bu grup Ebu’l-Hattab’dan sonra imamın Mufaddal es-Sayrafi olduğunu ileri sürerler. Cafer es-Sadık’ın nübüvvet ve risaletini değil, ilah olduğunu iddia etmişlerdir. Kurucusunun ismine nispetle Mufaddaliyye olarak isimlendirilen bu fırka inançları

dolayısıyla Cafer es-Sadık tarafından lanetlenmiş ve ayrıca o bunların hiçbirleriyle ilişkisinin bulunmadığını da ilan etmiştir (Şehristani, 2008, s. 164).

Şehristani gerek İslam'a gerekse Kur'an'ın ruhuna aykırı bir inanca sahip olan Mufaddaliyye grubunu şaşkın, sapkın, imamların halini bilmeyen, cahil ve bocalayan, başıboş gruplar olduğunu söylemektedir. Halbuki eserinin başında hiçbir fırka hakkında ön yargıda bulunmayacağını söyleyen Şehristani'nin bu ifadeleri onun metod ve anlayışına ters düşmektedir. Onu böyle bir ifade kullanmaya sürükleyen sebeplerin başında bir insanın ilah olarak kabul edilmesi ve o insanın da bunlar hakkında lanet etmesi gelebilir.

3.5.6. Habıyye

Bağdadi'nin Mutezile fırkaları içerisinde tenasüh anlayışı dolayısıyla Müslüman gruplar içerisinde sayılamayacağı ve Ahmed b. Habit'ın liderliğini yaptığı Habıyye'yi, Şehristani Habıyye ve Hadesiyye isimleriyle zikretmekte her ikisinin de felsefecilerin kitaplarını inceleyerek Nazzam'ın görüşlerine üç bid'at ilave ettiklerini söylemektedir (Şehristani, 2008, s. 68).

Habıyye'nin kurucusu Ahmed b. Habit, Hadesiyye'nin kurucusu ise Fazl el-Hadesi'dir. Bu ikisinin Nazzam'ın görüşlerine ilave ettiği üç bid'ati Şehristani şöyle sıralamaktadır:

a. Bunlar Hıristiyanların inancına uygun olarak Hz. İsa'nın ahirette insanları hesaba çekeceği şeklinde onu bir ilahlık özelliği ile vasıflandırarak "Rabbi'nin emri geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman" (Fecr, 89/22) ayetinde bunun kast edildiğini belirtirler. İsa bulutlardan gölgeler içinde gelecektir. "Yahut Onlar ille de bulutlar içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi beklerler" (Bakara, 2/210) ayeti bunu belirtir. Hz Peygamber'in "Allah insanı Rahman'ın sureti üzere yarattı" (Buhari, 1982, "isti'zan", 1) ve "Cebbar, ayağımı ateşe koyar"¹ hadislerinde de bu husus kast edilmiştir. Ahmed b. Habit Hıristiyanlara paralel bir görüş belirterek Mesih'in cesetlenen kadim kelime olduğunu ve cismani bir cesede büründüğünü kabul eder (Şehristani, 2008, s. 68).

b. Her ikisi de tenasüh inancını benimseyen bu şahıslar, Allah'ın bütün mahlukatı bugün buldukları yerden başka bir yerde sağlıklı, salim ve bülüğa ermiş olarak yarattığını onlara kendisini bilme ve tanıma özelliğini vererek birçok nimetler ihsan ettiğini belirtirler. Allah'ın ilk defa yarattıklarının ancak akıllı, düşünen, ibret alan

¹ Hadis olduğu belirtilen bu sözün kaynağı bulunamamıştır.

ve başlangıçta kendilerine şükretmeleri teklif edilen kimseler olması gerekir. Ancak bundan sonra bu akıllı gürhün bir kısmı Allah'ın emrettiği bütün şeylere itaat etmiş, bir kısmı da ona isyan etmiş diğerleri ise kısmen itaat ve isyan etmiştir. Allah kendisine itaat edenleri ilk önce koyduğu nimetler yurdunda bırakır. Her konuda kendisine isyan edenleri ise buradan çıkararak azap yeri olan ateşe koyar. Kısmen itaat ve kısmen isyan edenleri ise dünyaya getirerek çeşitli suretlerde insanlar ve hayvanlar olarak bu kesif cisimlere büründürüp onları bela, sıkıntı, şiddet, bolluk, elem ve lezzetlerle imtihan eder. İsyanı az itaatı çok olanların suretleri daha güzel, elemeleri daha az, günahları çok olanların ise suretleri çirkin, elem ve ızdırapları daha çok olur. Yaşayanlar günah ve sevap içerisinde günahları miktarınca daima her bir gelişte bir suretten başka bir surete girerek tekrar dünyaya gelir. Bu inanç tamamiyle bir tenasühtür.

Yaşadıkları dönemde Mutezile'nin şeyhi olarak bilinen Nazzam'ın öğrencisi Ahmed b. Eyüp b. Nanus'da Ahmed b. Habit'in tenasüh konusundaki görüşlerini ve mahlûkatın bir defada yaratıldığı fikrini benimseyerek, yaşadığı süre içerisinde hayvanlık durumuna geçen kişiden sorumluluğun düşeceğini ve böylece iki dönüşünde ceza âlemine olacağını belirtmiştir.

İkisine göre de mevcut olan beş yer vardır. Bunlardan ikisi sevap işleyenlere aittir. Birinci mekânda yeme, içme, hanımlar, cennet ve nehirler bulunmaktadır. İkinci mekân birincisinden daha üstün olup orada yeme, içme ve hanımlar yoktur, sadece manevi lezzetler, psikolojik rahatlık ve cismani olmayan güzel kokular vardır. Üçüncü mekân ise sadece azap yeri olan cehennemdir. Buradakiler arasında herhangi bir seviye farkı bulunmayıp herkes eşit olarak ceza görür. Dördüncü mekân insanların dünyaya gelmeden önce yaratıldıkları başlangıç yeri denilen ilk cennettir. Beşinci mekân ise insanların ilk yaratıldıkları yerdeki durumlarına göre çıkarılıp, sorumlu tutuldukları eğitim yeri yani dünyadır. Bu oluşum ve tekrarlar insanların hayır ve şer tartıları doluncaya kadar devam eder. Hayır tartısı dolduğu zaman bütün fiilleri taat, onun sahibi ise hayırlı ve halis bir kimse olur. Bu tür insanların bekletilmesi acımasızlık olacağı için “çalışana çalıştığının karşılığını alınının teri kurumadan verin” (İbn Mace, 1992, s. 4) hadisi gereğince bir an beklemeden cennete gönderilir. Bütün fiilleri kötülük olduğu için, şer tartısı dolan sırf isyankâr ve kötü olanlar bir an bile bekletilmeden “Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalabilirler, ne de bir an ileri gidebilirler” (A'raf, 7/24) ayeti gereği cehenneme sevk edilirler.

c. Ahmed b. Habit ve Fazl el-Hadesi Allah'ın ahirette görüleceğini belirten “Siz şüphesiz kıyamet günü Rabbinizi bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi, birbirinize mani

olmaksızın göreceksiniz” gibi hadislerde yer alan ru’yetullahı ilk yaratılan el-Aklu’l-Evvel’in görülmesi manasında yorumlarlar. Kıyamet günü akıl ortaya çıkar, kendisinden feyz alarak beliren suretlerin perdeleri ortadan kalkar ve insanlar Bedir gecesi ayı gördükleri gibi apaçık bir şekilde Akı-ı Evvel’i görürler. Fakat akli bağışlayan Allah’ı göremezler (Şehristani, 2008, s. 68-69).

İbn Habîb, hayvanları da bir ümmet olduğunu iddia edip “Yeryüzünde yürüyen ve gökte iki kanadıyla uçan kuşlardan hepsi sizin gibi topluluklardır” (En’am, 6/38) ayeti ve ”Her ümmet için mutlaka bir uyarıcı vardır” (Fatır, 35/24) ayetine istinaden onların nevinden resuller bulunacağını iddia etmiştir. Tenasüh inancına sahip olan bu şahıslar felsefe ve Mutezile’nin düşüncelerini birbirine karıştırmışlardır (Şehristani, 2008, s. 69).

3.5.7. Meymuniyye

Şehristani diğer mezhepler tarihi yazarlarında olduğu gibi Haricilerin Acaride kolunun bir alt fırkası olarak Meymun b. Halid’in mensuplarının oluşturduğu Meymuniyye fırkasına yer vermektedirler. Meymun Abdulkerim b Acred’in görüşlerini kabul ederken daha sonra kaderi, hayır ve şerrin kuldandığını, filin yaratılması ve meydana getirilmesinin insana nispeti, istitaatın fiilden önce bulunduğu, Allah’ın şerri değil hayrı murat ettiği ve kulların işlediği kötü fiillerde Allah’ın herhangi bir meşietinin bulunmadığı konularında ondan ayrılmıştır (Şehristani, 2008, s. 119).

Şehristani, Hüseyin el-Kerabisi’nin Harici fırkaları ele aldığı kitabında Meymuniyye’nin kız evlatların kızlarıyla, erkek kardeş ve kız kardeşin evlatlarının kızlarıyla evlenmeyi caiz gördüklerini belirterek, Allah kız evlatların, kız ve erkek kardeşlerin kızlarının nikâhlanmasını haram kılmıştır, fakat onların evlatlarının nikâhlanmasını haram kılmamıştır dediklerini naklettiğini aktarmaktadır (Şehristani, 2008, s. 119).

Yine Şehristani Ka’bi ve Eşari’nin de Meymuniyye’nin Yusuf suresinin Kur’an’dan olduğunu inkâr ettiklerini, sultanla savaşmanın, ona ve hükmüne razı gösterenlere de had cezasının uygulanmasının vacip olduğunu benimsediklerini, sultanı reddedenlerle onunla savaşmanın caiz olmayacağını ileri sürdüklerini ve müşriklerin çocuklarının cennette bulunacaklarını iddia ettiklerini kitaplarında yazdıklarını söylemektedir (Şehristani, 2008, s. 119).

3.5.8. Batniyye

Şehristani, Batniyye'ye meşhur olan Şia'nın gulat fırkasının aslında onun dört büyük kolundan İsmailiyye'nin diğer bir adı olduğunu söyleyerek başlar. Bu nedenle onun Batniyye hakkında söyledikleri konulara girmeden önce İsmailiyye'yi tanımak gerekir.

Şehristani İsmailiyye'nin Museviyye ve İsna Aşeriyye'den Cafer'in en büyük oğlu ve başlangıçta imameti konusunda nass bulunan İsmail b. Cafer'in imametini kabul etmesiyle ayrıldığını söyler. Onlar Cafer-i Sadık'ın, tıpkı Hz. Peygamber, Hatice hayatta iken ve Hz. Ali ve Hz. Fatıma yaşarken yaptığı gibi İsmail'in annesi hayatta iken onun üzerine hiçbir kadınla evlenmediğini ve hiçbir cariye ile ilgisi olmadığını iddia etmişlerdir. İsmail babası hayatta iken ölmüştür. Ölümü ile birlikte onun mensuplarından bir kısmı onun öldüğünü imamet konusundaki nassın işlerliğini tıpkı Musa'nın Harun'u halef gösterip, Harun'un o hayattayken ölmesinde misalinde olduğu gibi özellikle İsmail'in evlatlarına intikal etmesinin gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Çünkü onun hakkındaki nass geriye dönmez ve ondan vazgeçilemez. Beda ile hüküm vermek muhaldir. İmam evlatlarından birinin imamete getirileceği konusunda kendisinden önce imam olan babalarından bir söz işitmedikçe bizzat karar veremez. Müphemlik ve bilinmezlikle yapılan tayin de geçerli değildir (Şehristani, 2008, s. 171-172).

İsmail'in mensuplarından bir kısmı ise onun ölmediğini, öldürülmeye kastedilmemesi için kendisini takiyye gereği ölmüş gibi gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. İsmail'in kendisinden küçük ve üvey kardeşi olan Muhammed diye biri vardı. O İsmail'in uyuduğu sedire giderek yorgani açınca İsmail gözlerini açtı, Muhammed de korkup "kardeşim yaşıyor, kardeşim yaşıyor" diye bağırarak babasına koştu, babası peygamberin evlatlarının ahiretteki durumlarının da böyle olduğunu söyledi. İşte onlar bu hadiseyi delil göstererek İsmail'in ölmediğini iddia etmişlerdir. Çünkü Abbasi halifesi Mansur', İsmail b. Cafer'in Basra'da görüldüğünü, bir kötürüme dua ettiğinde onun, Allah'ın izniyle iyileştiği haberi ulaştırılınca Mansur'da Cafer'e, İsmail'in diriler arasında olup Basra'da görüldüğünü belirterek üzerinde kendisinin tayin ettiği Medine valisinin şahitliği ile ilgili imzası bulunan tescil belgesini ona göndermişti. Bu belgede onun mensuplarının İsmail'in ölmediğine dair ortaya koydukları bir diğer delildir (Şehristani, 2008, s. 172).

İsmail'in ölmediğini kabul eden mensupları ondan sonra yedinci ve tamam olarak kabul edilen yedi devresinin kendisiyle sona erdiği Muhammed b. İsmail'in imametini benimsediler. Onun ölümünden sonra ise beldelerde gizli olarak işlerini yürüten fakat dailerini açıktan açığa sevkeden gizli imamlar devresi başlamıştır. Onlara göre yeryüzünde her zaman açıkça bilinen veya gizli olan hayatta olup görevini yerine getiren bir imam bulunmak zorundadır. İmam zahir olduğunda onun delilinin gizli olması mümkündür. Fakat imam gizli olunca onun delilinin ve dailerinin mutlaka zahir olması gereklidir. İmamlarla ilgili hükümler haftanın yedi günü, göklerin sayısının yedi olması, yedi yıldız gibi yedi sayısı üzerine kurulmuştur. Nakiplerin hükmü ise on iki sayısı üzerine cereyan etmektedir (Şehristani, 2008, s. 172). Bundan dolayı imamların nakiplerinin sayısının on iki olarak tespitinde İmamiyye'nin Kat'iyeye kolunda şüphe çıktığı belirtilmiştir. Gizli imamlardan sonra Mehdi Billah ve Kaim bi-Emrillah ile onların evlatları birbirini takip eden naslarla, biri diğerinden sonra imam olarak geleceklerdir. Onların mezhebine göre zamanının imamını bilmeden ölen kimse ve yine aynı şekilde imama biat etmeden ölen kimsede cahil olarak ölmüştür. Bu fırkanın her zaman davetleri ve her dilde yeni yeni ortaya çıkardıkları görüşleri bulunmaktadır (Şehristani, 2008, s. 172).

Şehristani, İsmailiyye mezhebinin en meşhur lakabının Batıniyye olduğunu, bu lakapla anılmalarının sebebinin ise her zahirin bir batını, her tenzilin bir te'vili bulunduğunu iddia etmeleri sebebiyle olduğunu söyler. Bunun dışında onlar değişik toplumlarda ve lisanlarda muhtelif lakaplarla anılmaktadır. Irak'ta Karamita ve Mezdekiyye, Horasan'da Talimiyye ve Mülhide olarak isimlendiriler. Kendileri ise "Biz İsmailiyye'yiz, diğer fırkalardan bu isimle ve bu ismin ifade ettiği kişiyle ayrılmış bulunuyoruz" derler (Şehristani, 2008, s. 173).

Batıni mezhebinin ilk dönem mensupları kendi düşüncelerini filozofların düşünceleriyle karıştırıp bu metoda uygun olarak birçok eser yazmışlardır. Allah hakkında "Biz Allah'ın var veya yok olduğunu alim, cahil, kadir veya aciz olduğunu söyleyemeyiz" diyerek Allah'ın bütün sıfatlarında aynı yolu takip etmişlerdir. Onlara göre bu sıfatlardaki gerçek manaya göre ispat Allah ile diğer varlıklar arasında belirtilen yönden bir müşterekliği belirtir. Bu ise teşbihtir. Ortaya konan hüküm mutlak ispat veya nefyetme şeklinde olmamalıdır. Çünkü Allah birbirine zıt düşman ve mutenakız olan şeylerin yaratıcısıdır, diyerek bu konuda Muhammed el-Bakır'dan "Alimlere ilim verdiği zaman o alimdir denildi, kadirlere kudret verdiğinde onun kadir olduğu söylendi. O ilmin ve kudretin kendisiyle kaim olduğu veya ilimle ve kudretle

vasıflandırıldığı manasında değil, ilmi ve kudreti veren manasında alimdir, sözünü naklederek bunu kendileri için bir hüccet saydılar (Şehristani, 2008, s. 173).

Şehristani onların Allah'ın sıfatlarını gerçekten reddettikleri, onun zatının da sıfatlardan tamamen farklı olduğunu benimsediklerine dair bir rivayeti nakletmektedir. Batıniyye kıdem sıfatı konusunda da aynı düşünceyi ileri sürerek “Biz Allah'ın ezeli ve yaratılmış olduğunu söyleyemeyiz. Aslında kadim olan onun emri ve kelimesidir. Yaratılmış olan ise onun halketmesi ve fitratıdır” demişlerdir (Şehristani, 2008, s. 173).

Onlara göre Allah, ilk olarak fiilde tam olan el-aklu'l-evveli yarattı ve onun tavassutuyla tam olmayan en-nefsü't-tali'yi yarattı. Onlara göre nefis, akıl kemal durumuna gelebilmesi için harekete ihtiyaç duydu. Hareket etmek için ise hareket aletine ihtiyaç vardı. Dolayısıyla semavi felekler ortaya çıkıp nefsin gözetiminde devri hareketlerle hareket etmeye başladı. Basit tabiatlar (özellikler) ortaya çıkarak bunlar da nefsin tedbiriyle düz bir istikamette hareket ettiler. Bunlardan sonra ise madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar terkip edilmiş (mürekkebat) olarak ortaya çıktı. Cüz'i (ferdi) nefisler bedenlerle birleşti, insan nev'i bu nurların özel feyzi sayesinde istidadıyla, diğer mevcutlardan farklı olarak ortaya çıktı (Şehristani, 2008, s. 173-174).

Ulvi âlemde akıl ve külli nefis vardır. Bundan dolayı bu âlemde müşahhas bir akıl bulunur ki natık olarak isimlendirilen bu şahıs peygamberdir. Külli nefis yani onu kemale tamamlayacak olan kişi ise vasideir (Şehristani, 2008, s. 174).

Onlara göre felekler ve tabiatların akıl ve nefsin hareketlendirmesiyle harekete geçmesi gibi nefis ve şahıslarında hareketlenmesi dini hükümlerle olur. Peygamber ve vasinin her zaman en son devre girilip kıyamet kopuncaya, sorumluluk ortadan kalkıp dinsel davranış ve hükümler bitinceye kadar yedili bir sistem üzere deveran edecek şekilde hareketlendirmesiyle olur. Felekle ilgili bu hareketler ve dini kanunlar tamamen nefsin kemale ermesi içindir. Nefsin kemali ise akıl derecesine ulaşip onunla birleşmesi fiili yönden onun mertebesine gelmesidir. İşte bu büyük kıyamettir. Bu durumda feleklerin unsurların ve mürekkep nesnelere bileşimleri çözülür, gökyüzü çatlar ve yıldızlar birbiri peşinden saçılır ve yeryüzü başka bir yeryüzüne dönüşür. Gökyüzü kâtiplerin kâğıtları tomar halinde dürdükleri gibi dürlür. İnsanlar o gün hesaba çekilir ve hayır ve şerden, itaatkâr asiden ayrılır, hakkın cüziyyatı nefis-i külli ile batının cüziyyatı da saptıran ve iyilikleri iptal eden şeytanla birleşir. Hareket vaktinden sükûn vaktine kadar olan devre başlangıç sükûn devrinden sonsuza kadar olan devre ise kemaldır (Şehristani, 2008, s. 174).

Batıniyye'ye göre hiçbir farz, sünnet, şer'i hükümlerden alışveriş, icare, hibe, nikâh, talak, kısas ve diyet gibi hüküm yoktur ki bir sayı karşılığı hükmüne mutabık bir hüküm olarak âlemde bir ölçüsü bulunmasın. Çünkü şeraitler ruh ve emir âlemine aittir. Âlemlerde cismani ve yaratılmışlıkla ilgili şeraitlerdir. Aynı şekilde harfler ve kelimelerdeki terkipler, suretler ve cisimlerdeki tertiplerin ölçüsü üzeredir. Tek tek harflerin kelimelerden terkip edilenlere nispeti basit unsurların birleşik cisimlere nispeti gibidir. Bütün harflerin âlemde bir ölçüsü, kendine has bir tabiatı ve bu tabiat itibariyle nefislerde meydana getirdiği bir tesiri vardır (Şehristani, 2008, s. 174).

Bu felek hareketleri ve şer'i kanunlar, nefsin kemale ermesi içindir. Nefis ise akılla birleşince kemale erer. Bu ise büyük kıyamettir o gün, terkip edilmiş nesnelere birleşimleri çözülür. İnsan o gün hesaba çekilir hayır şerden, hak batıldan ayrılır. Hareket vaktinden sükûn vaktine kadar olan bu devre başlangıç, sükûn devrinden sonsuza kadar olan devre ise kemaldır (Şehristani, 2008, s. 174).

Her şeriat hükmünün âlemde sayısal olarak karşılığı bulunmaktadır. Ve şeraitler ruhani ve emri âlemlerdir, âlemlerde cismani ve yaratılmışlıkla ilgili şeraitlerdir. Zira harfler ve kelimelerdeki terkipler, suretler ve cisimlerdeki terkiplerin ölçüsü üzeredir. Tek tek harflerin kelimelerden terkip edilene nisbeti, basit unsurların mürekkep cisimlere nisbeti gibidir. Bütün harflerin âlemde bir ölçüsü, kendine has bir tabiatı, tabiatı itibariyle de nefislerde meydana getirdiği tesiri vardır (Şehristani, 2008, s. 174).

Bâtıniler tıpkı yaratılan nesnelere tabiatları dolayısıyla elde edilen gıdaların bedenini gıdasını teşkil ettiği gibi öğretilen kelimelerden elde edilen ilimlerinde nefisler için bir gıda olduğunu söylemektedirler. Allah her varlığı gıdasını kendisini yarattığı nesneden takdir etmiştir. Âlemde her şeyin bir ölçüsünün bulunduğu fikrinden hareketle kelimelerin ve ayetlerin sayılarına meyleden Batıniyye besmelenin yedi artı on iki harften şahadetlerden birincisinde tehlilin dört kelimededen, ikinci şahadetin ise üç kelimededen mürekkep olduğunu birinci şahadette yedi hece, ikincisinde ise altı hece, birincisinde ve ikincisinde on iki harf bulunduğunu belirtmişlerdir. Böylece onlar akıllı kimselerin söylemeyeceği, bunların zıddıyla karşı konulmasından korkup ortaya koymaktan aciz kalacağı hususları kendilerine bu imkânı sağlayan her ayetten çıkarmaya çalışmışlardır. Aslında bu karşılaştırma metodu Bâtınilerin ilk mensuplarının yolu olup, onlar bu konuda pek çok eser yazmışlar ve her devirde bu ilimleri ölçülerini bilen, bu durum ve kurallara ileten bir imama davet etmişlerdir (Şehristani, 2008, s. 174-175).

Bâtınilerin daha sonraki mensupları ise Hasan b. Muhammed b. Sabbah'ın davetini açıkladığı sözlerini, başkalarını susturmaya yönlendirdiği bir takım kişilerden

yardım alıp etrafı güçlü surlarla çevrili kalelerden güçlendiğinde ve biraz önce açıkladığımız metodlarını terk ettiler. Hasan b. Sabbah ilk defa hicri 483 senesinde Alamut kalesine çıkmıştı. Bu çıkış kendisinin bağlı olduğu imamın bulunduğu şehre gidip kendi döneminin insanları için davanın keyfiyetini öğrenmesinden sonra olmuştur. O ilk davet olarak insanları her zaman kaim olacak sadık bir imamın belirlenmesi ve kurtuluşa erecek olan fırkayı kendilerinin imamı olduğu diğerlerinin ise imamı bulunmadığı teziyle kararlaştırıp saptamaya davet etti. Onun bu davetinde dört fasıl bulunmaktadır:

a. Birinci fasılda Hasan Sabbah şunları söylemiştir “Allahın bilinmesi konusunda müftünün söyleyeceği iki söz vardır. O ya Allah’ı bir öğreticinin öğretmesine muhtaç olarak değil, sadece akılla ve düşünceyle veya akıl ve düşünceyle bilmek mümkün değil, ancak bir öğreticinin öğretmesiyle bilirim diyecektir. Bundan sonra Hasan Sabbah şöyle bir akıl yürütmede bulunmaktadır: “Eğer müftü birinci söze göre fetva verirse başkasının aklını ve düşüncesini inkâr etme yetkisi bulunmamaktadır. Çünkü o başkasını inkâr ettiğinde öğretmiş olur ve bu inkâr da bir öğretmedir. Böylece onun düşüncesi inkâr edilen kişinin öğretilmeye ihtiyacı bulunduğu delilidir. İki husus zorunludur. Çünkü insan bir fetva verdiğinde veya bir söz söylediğinde ya bunu kendisini inanarak veya bir başkasının sözünden alarak söyler.” İşte bunlar birinci fasıl olup Şehristani’ye göre o bu sözleri Rey ve akıl sahiplerine söylemiş olmaktadır (Şehristani, 2008, s. 175).

b. İkinci fasılda ise “Bir öğrenciye ihtiyaç duyulduğunda mutlak olarak her öğretici uygun mudur, yoksa bir sadık öğreticiye mi ihtiyaç vardır sorusunu soran Hasan Sabbah kendi sorusunu şöyle cevaplamaktadır. “Eğer her öğretici uygun olur derse o kimsenin hasmı olan öğreticiyi inkarı caiz olmaz. Eğer inkar ederse mutlaka sadık ve güvenilir bir öğretici kabulleneceği ortaya çıkar” bu da onun Ashabu’l-Hadis’e karşı söylemiş olduğu bir sözdür (Şehristani, 2008, s. 175-176).

c. Üçüncü fasılda da Hasan Sabbah “Sadık bir öğreticiye ihtiyaç duyulduğunda önce öğretici bilinip, bulduktan sonra mı ondan öğrenmek gereklidir, yoksa şahsını tayin ve doğruluğunu tespit etmeksizin her öğreticiden öğrenmek mi gereklidir? Bunlardan ikincisi birinciye dönmek demektir. Bir yola koyulmak ise ancak bir yönlendirici ve arkadaşla mümkün olur. Kişiye gerekli olan ise önce arkadaş sonra yoldur” demektedir. Onun bu sözü de Şia’ya karşı söylenmiştir (Şehristani, 2008, s. 176).

d. Dördüncü fasılda insanların iki fırka olduğunu söyleyen Hasan Sabbah, birinci fırkanın “Biz Allah’ın bilinmesinde sadık bir öğreticiye muhtacız, öncelikle o öğreticinin belirlenmesi ve teşhisi daha sonra da ondan ilim öğrenilmesi gerekir” derken, ikinci fırkanın da her konuda öğretici olandan ve olmayandan ilim alanlar olduğunu belirterek daha önce ortaya konan mukaddimelerden yola çıkmış ve ilk fırkanın doğruyu bulduğunu iddia etmiştir. İşte bu fırkanın reisinin haklıların reisi ikinci fırkanın batıl üzere olduğu anlaşılınca, onların reislerinin de batıl ehlinin reisleri olması gerekir (Şehristani, 2008, s. 176).

Bu dört fasıldan sonra Hasan Sabbah “Bu yolla biz kendisine ihtiyaç olunan kimsenin doğru olduğunu özetle anlamış olduk. Bundan sonra biz kendisine muhtaç olunan kimseyle gerçeği biliriz ki bu meselelerin dönüp durması gerekmeyen ayrıntılı bir bilgidir. Dolayısıyla biz ihtiyaç sebebiyle imamı tanırız, imam vasıtasıyla ihtiyacın miktarlarını biliriz. Vacibi’l-vücutu nasıl cevaz ile biliyorsak imam vasıtasıyla da caizlerdeki cevazın miktarlarını bilmiş oluruz. İşte tevhide giden yol tam anlamıyla böyledir” diyerek bir kişinin imama ihtiyacının bulunup bulunmadığını kendine göre ortaya koymuş olduğu delillerle ispata çalışmaktadır (Şehristani, 2008, s. 176).

Hasan Sabbah daha sonra kendi mezhebini anlatıp onun insanlar tarafından kabul edilmesi konusunda bir takım fasıllar da zikretmiştir ki onun bundan maksadı ya kendi mezhebini tanıtmak veya diğer mezhepleri reddetmektir. Ancak çoğunluğu red olan bu fasıllar ilzam ve aralarındaki ihtilaftan dolayı diğer mezheplerin batıl olduğu ittifakları sebebiyle kendi mezheplerinin hak olduğu sonucuna ulaşma şeklidir. Bu fasıllardan biri el-Hak ve’l-Batıl adlı büyük ve küçük fasıldır. Burada Sabbah âlemde hak ve batılın bulunduğu temas etmekte hakkın alametinin vahdet batılın alametinin de kesret olduğunu, vahdetin talim ile sağlanacağını çokluğun ise rey ve görüşten kaynaklandığını, talimin cemaatle beraber olduğunu cemaatin de imamla birlikte bulunduğunu ifade etmiş, rey ve görüşlerin ise muhtelif fırkalar tarafından benimsendiğini onlarında kendi reisleriyle birlikte bulduklarını kaydetmiştir (Şehristani, 2008, s. 176).

Bâtınilerin önemli liderlerinden biri olan Hasan b. Sabbah hak ve batılı bir yönden aralarındaki benzerliği ve birbirinden ayrılıklarını her iki taraftaki zıtlığı ve tertibi ölçü kabul edip söylediği her şeyi bu ölçüye göre değerlendirerek şöyle demiştir: “Bu ölçü şahadet kelimesinden tesis edilmiştir. Onun terkinde bir red bir de kabul veya bir nefy bir de istisna vardır. Nefyedilmeye layık olan batıldır, ispat edilmeye layık olan haktır. Bu Kelime-i Şahadet’le hayır ve şer, doğru ile yanlış ve diğer zıt şeyler

ölçülüp tartılır. Tevhidin tevhid olabilmesi için nübüvvetle birlikte olması gerekir. Nübüvvetinde nübüvvet olabilmesi için imametle olması gerekir.” Böylece Hasan Sabbah her söz ve kelimedede mutlaka bir öğreticinin bulunması gerektiğini vurgulamakta ve bütün sözlerinden ve mukaddimelerinden ulaştığı sonuç ise bu olmaktadır. O, halkı ilimlerle meşgul olmaktan bilginleri de kendisinin içeriğini bildiği kitaplarla her ilimde derecesini bildiği kişilerin yazdıkları hariç geçmiş âlimlerin kitaplarını okumaktan men etmiştir. “Allah peygamberini hidayet ve hak ile bütün dinlere üstün kılmak için gönderdi”¹ ayetinden anlaşılacağı üzere peygamber Hakka yönlendirendir (Şehristani, 2008, s. 177).

İhtiyaç konusunda Şehristani onlara “Kendisine muhtaç olunan kişi nerede, benim için ilahiyat konusunda neye inanmamı söylüyor, akılla anlaşılacak konularda benim için koyduğu kurallar nedir?” diye sorar. Zira maksat öğreticinin şahsı değil, öğretmesidir. Onlara, ilim kapısını kapattınız, teslimiyet ve taklit kapısını açtınız, basirete uymayan bir mezhebi ve delilsiz olarak bir yola girmeyi hiçbir akıllı kişi kabul etmez, der. Şehristani’ye göre Kelamın başlangıcı tahkimat, (konuyu hakeme arzetme) sonu ise teslim olmaktır (Şehristani, 2008, s. 177).

¹ Tevbe, 9/33.

SONUÇ

Tam adıyla Ebu'l-Mansur Abdü'l-Kahir b. Tahir b. Muhammed et-Temimi olarak bilinen ve kendisinden bahseden biyografi kaynaklarında büyük imam, üstad, kelamcılarının hücceti diye vasıflandırılan el-Bağdadi, Bağdat'ta doğmuş, babası onu ilim tahsili veya Bağdat'ta meydana gelen siyasi karışıklıklar nedeniyle Horasan'a ve Nişabur'a götürmüş daha sonra ise burada çıkan Türkmen isyanı nedeniyle İsfereyîn'e gitmiş ve ölünceye kadar burada kalmıştır. 429/1037 yılında burada vefat etmiş ve hocası Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. İsfereyîn'in mezanın yanına defnedilmiştir.

Birçok ilim dallarında oldukça mahir olan Bağdadi, matematik, kelim ve mezhepler tarihi branşlarında meşhur olmuştur. Onun mezhepler tarihi dalında yazmış olduğu el-Fark Beyne'l-Fırak ve bundan önce kaleme aldığı el-Milel ve'n-Nihal isimli eserleri kendisinden sonra bu alanda çalışma yapan hemen tüm âlimlere kaynaklık etmiştir diyebiliriz. Onu meşhurlaştıran diğer bir eseri de kelim alanında yazmış olduğu Usulü'd-Din'dir.

Biz Bağdadi'nin bu eserlerinde yer alan ve İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkaları incelerken onun her üç eserini de dikkate aldık. Abdü'l-Kahir el-Bağdadi'nin konuyla ilgili ortaya koyduğu iddialarına girmeden önce İslam Mezhepleri Tarihi alanının genel problemlerine bir göz atmak istiyoruz.

Mezhepler Tarihi kaynaklarının en önemli problemi metodolojidir. Bir kısım mezhepler tarihi yazarı Peygamberden rivayet edilmesi dolayısıyla yetmiş üç fırka hadisini temel alarak, bir kısmı da bu hadisi görmezden gelerek İslam toplumu içerisinde ortaya çıkan fraksiyonları tespit etmeye çalışmıştır. İlk dönem kaynakları bu hadisin sıhhati konusunda herhangi bir tartışmaya girmemişlerdir. Hadisle ilgili araştırmalar genellikle son döneme aittir. Bununla birlikte son dönem Mezhepler tarihi yazarları da bu hadisin zayıf olduğu şeklinde bir görüş belirtseler de yine de klasik kaynakların metoduna bağlı kalma zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Mezhepler tarihi alanının en önemli problemlerinden biri de bu alanda eser veren müelliflerin ya kendi bağlı bulunduğu ekolün inançlarını ortaya koymak veya kendi inancına muhalif olan inanç sistemlerini eleştirmek gayesiyle kaleme almış olmalarıdır. Bu nedenle yazarlar muhalif olan grupları ya tekfir etme veya kurtuluşa eren fırka içerisine dahil etmeme gayreti içerisine girmişlerdir.

Bunların yanında mezhepler tarihi müelliflerinin yetmiş üç fırka hadisine bağlı kalarak yazmış olduğu kitaplarda mezhepler birden yetmiş üçe kadar sıralanmamış, fikir ve inanç ayrılığına dayalı olarak ortaya çıkan her bir görüş belli ana fırkalar içerisine dahil edilmek suretiyle gruplandırma yoluna gidilmiştir. Bu metodla yazılmış olmasına rağmen mezhepler tarihi kaynaklarının tek bir sistem etrafında birleştiklerini iddia etmek asla mümkün olmayan bir husustur. Diğer taraftan genel olarak mezheplerin isimlendirilmeleri konusunda bir birlik olduğu söylenebilse de yine de farkların bulunduğu gözden kaçmamaktadır.

Aslında mezhepler tarihçilerinin kaynaklarında asla yer vermedikleri bir problemi de bu zikretmek istiyoruz. Onlar -Bağdadi'de bunlar içerisine dâhildir- eserlerinde bahsettikleri mezheplerin mensuplarının sayıları hakkında asla bir bilgi vermemektedirler. Acaba bahsedilen her bir grubun sayısal olarak mensupları kaç kişidir? Bu husus kanaatimizce mezhepler tarihçileri tarafından asla dikkate alınmayan bir husustur. Bunların örnekleri oldukça fazla olmakla birlikte biz sadece bir örnekle yetinmek istiyoruz. Bağdadi'nin el-Fark'ında İslam dışı saydığı Hattabiyye mezhebi diğer birçok mezhepler tarihi kaynaklarınca yetmiş üç fırka içerisine dahil edilmektedir. Halbuki bu fırka Cafer'i Sadık'a gelinceye kadar imametini Ali oğullarında olduğuna inanıyor ve imamların ilah olduklarını iddia ediyorlardı. Ebu'l-Hattab önce, imamların önce peygamber olduklarını ileri sürüyordu daha sonra ise onların ilah, Hasan ve Hüseyin'in çocuklarını ise Allah'ın oğulları ve sevdikleri olduğunu iddia etmiştir. Onun "Cafer bir ilahtır sözü" Cafer-i Sadık'a ulaşınca ona lanet etmiş ve onu kovmuştur. Kufe'nin çöplüğüne bir çadır kuran Ebu'l-Hattab, kendisine uyanları orada Cafer'e tapmaya çağırmıştır.

Sadece Kufe çöplüğünde bir çadır içerisinde kalan bir grup insanın geniş bir bölgeye yayılmış olan İslam ülkesinde bir mezhep olarak telakki edilmesi doğru olur ise bu takdirde İslam toplumu içerisinde ortaya çıkan grupların sayısını matematiksel olarak tespit etmek mümkün değildir. Bu durum sadece bu mezhep için değil belki de mezhepler tarihçilerinin tespit ettikleri birçok mezhep için geçerlidir diyebiliriz.

Bu kısa değerlendirmeden sonra her ne kadar birçok eksik ve kusurları bulunsa da mezhepler tarihi kaynaklarının göz ardı edilerek bu alanda herhangi bir çalışma yapılması da imkansız olan bir durumdur. Fakat her bir kaynağın yazıldığı dönemin siyasi, toplumsal, ekonomik şartları ve insanların psikolojik olarak içerisinde bulunduğu durumlar daima ön planda tutulması gereken hususlardır.

Bağdadi'nin kaleme aldığı mezhepler tarihi kaynakları onlar içerisinde belki de en çok eleştirilenlerden birisidir diyebiliriz. Fakat müellifin bu eserlerini kaleme aldığı andaki psikolojik yapısını ve içerisinde bulunduğu siyasi ve sosyolojik unsurları dikkate almadan eleştirmek doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. Çünkü Ebu Mansur el-Bağdadi büyük bir ilim merkezi olan Bağdat'ta yaşamasına rağmen Büveyhilerin bu bölgeyi istilasıyla hilafet makamı göstermelik bir konum arzetmiş, geniş kitleleri içerisinde barındıran Sünnilik bertaraf edilmiştir. Böyle bir ortamda mali yönden herhangi bir sıkıntısı olmayan, ilim tahsil etme konusunda tüm imkânların kendisi için seferber edildiği ve Sünniliği kendisine rehber edinen bir şahsın, bu akide dışında başka inanışlara bağlanması doğru bir tavır değildir.

Bağdadi'nin en çok eleştirilen diğer bir yönü de onun eserlerini kaleme alırken bizzat mezhep liderlerinin veya mensuplarının yazmış olduğu kitaplara müracaat etmekten ziyade, kulaktan dolma bilgilerle onlar hakkında hüküm vermesidir. Onun hakkında bu nedenle yapılan eleştiriler, konuyla ilgili diğer kaynaklar detaylıca incelendiğinde haklılık payı kazanmaktadırlar. Çünkü Bağdadi, Sünni ekolün dışında hangi mezhep olursa olsun bunların tamamını ağır ifadelerle eleştirmekte onlara asla bir haklılık izafe etmemektedir. Hâlbuki hangi görüşte olursa olsun bu mezheplerin İslam kültür tarihine katkılarının bulunduğunu unutmamak gerekir.

Bağdadi'nin, İslam mezheplerinin tasnifinde kararlı bir tutum izlediğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Beklide matematikçi olmasının kendisine kazandırdığı bir birikimle mezhepleri rakamsal bazda değerlendirmiştir. Onun bu konudaki kararsızlığını bizzat kendi ifadeleriyle ortaya koyabiliriz. Ona göre İslam milleti adı alemin yaratıldığını, onun yaratıcısının birliğini ve kıldemini, teşbih ve ta'tili reddederek onun adil ve hakim olduğunu ikrar eden ve bunların yanında bütün peygamberlerin nübüvvetini ve Hz. Muhammed'in bütün insanlığa nebi ve resul gönderilişinin doğruluğunu, şeriatının ebediliğini, getirdiği şeylerin hepsinin gerçekliğini, Kur'an'ın onun şeriatının hükümlerinin kaynağı olduğunu, Kabe'ye yönelerek beş vakit namaz kılmanın farzietini, zekat, ramazan orucunu ve Kabe'yi haccetmenin vücubunu kabul eden herkese verilir.

Fakat Bağdadi bir kimsenin bid'ati Rafizilerden Zeydiyye veya İmamiyye'nin bid'atleri cinsinden Haricilerin çoğunun veya Mutezile'nin veya Neccariyye veya Cehmiyye veya Dıriyye veya İslam ümmetinden olan Mücessime'nin bid'atleri türünden ise bazı bakımlardan İslam ümmetinden biri olur. Müslümanların mezarlarına gömülür, Müslümanlarla birlikte savaşa katılırsa kendisine ganimetten pay verilir.

Müslümanların camilerine girmesine veya orada namaz kılmasına engel olunmaz, derken onların bir takım hükümlerde İslam ümmeti hükmünden çıkarılacağını söyler. Bu durumda olan bir kimsenin arkasında namaza durmak ve ölünce de onun cenaze namazını kılmak caiz olmaz. Onun kestiği helal değildir. Onlardan bir kadın Sünni bir erkeğe helal olmadığı gibi onlara da mensup bir erkeğinde Sünni bir kadınla evlenmesi doğru değildir, demek suretiyle kendi içerisindeki çelişkiyi ortaya koymaktadır. Eğer bir kimsenin cenaze namazı kılınmıyorsa, kestiği helal değilse ve Sünni bir erkek bu durumla olan bir kadınla veya bu durumda olan bir erkek Sünni bir kadınla evlenemiyorsa bunların da İslam dışı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Ayrıca bu tür hükümler Sünni olmayanların tamamen İslam dışı olarak kabul edilmelerini gerektireceğinden Bağdadi'nin yetmiş üç fırka hadisinde belirtildiği üzere bunların yetmiş ikisinin tamamen cehennemde olmasını gerektirecektir. Bu ise müslüman toplumunu her türlü fikir hürriyetinden uzak, sadece belli kalıplara bağlanan mutaassıp bir grup olarak görülmesine neden olacaktır.

Yine Bağdadi'nin Sünnilerin dışındaki grupların görüşlerinden bahsederken onları için hezeyan, sapıklık, akıl dışı, Allah onlara lanet etsin gibi tahkir edici ifadeler de Sünni bir âlimin sarfetmesinin asla kabul edilemeyeceği ifadelerdir.

Bağdadi hakkında yapılan eleştirilere kısmen katılsak dahi, onun bu çalışmalarının büyük bir gayretin eseri olduğunu, bu nedenle kendisinden sonra gelen başta İsfarayini olmak üzere birçok mezhepler tarihi yazarına kaynaklık ettiğini kabul ediyoruz ve eserinde İslam'a nispet edildikleri halde İslam dışı olarak saydığı mezheplerin inanç ve iddiaları doğru kabul edildiği takdirde bu tür inanca sahip olanların İslam dışı sayılması gerektiği hususunda Bağdadi'nin haklı olduğunu düşünüyoruz.

Fakat çalışmamızda Bağdadi'nin eseriyle kıyasladığımız bazı klasik kaynaklara baktığımızda bunların Bağdadi ile aynı düşüncede olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bu kaynakların ilki Kummi/Nevbahti'nin eseri olup sadece Şii kaynaklara yer verdiğinden bunlar içerisinde Şia'nın gulat fırkalarının değerlendirilmesi açısından bu iki eser birbirine benzemektedir.

Eş'ari'nin makalatı ise Sünnilik dışında kalan mezhepleri İslam dışı olarak değerlendirmek için yazılan bir eser olmadığından kendi dönemine kadar ortaya çıkan tüm mezhepleri İslam mezhepleri içerisinde değerlendirmektedir. Bağdadi'nin İslam dışı saydığı mezheplerin büyük bir kısmı Eş'ari zamanında ortaya çıkmadıkları için belki de o bu nedenle onlar hakkında genel bir hüküm verme eğilimine girmemiş

olabilir. Bu durum mezhepler hakkında kısa bilgiler veren Malati'nin et-Tenbih'i için de geçerlidir.

Kıyasladığımız kaynaklar içerisinde Bağdadi'yi haklı görüp, onun İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalara ayrı bir bölüm halinde eserinde ortaya koyması, Ebu'l-Muzaffer el-İsferayini'ni tarafından da aynı şekilde bir bölüm içerisinde yer verilmiştir. Gerek yetmiş üç fırka, gerekse İslam dışı sayılan fırkalar ve bunun yanında Ehl-i Sünneti oluşturan inanç esasları olduğu gibi benimsenmiş ve belki de çok az bir farkla bu mezhepler İsferayini tarafından sıralanmıştır. Bağdadi ile İsferayini'nin eserleri arasında sadece İslam dışı olan fırkaların sayısal olarak belirtilmesi konusunda bir fark bulunmakta fakat bu mezheplerin hangileri olduğu konusunda herhangi bir farka rastlanmamaktadır.

Bağdadi ile Şehristani'nin mezhepler tarihi kaynakları karşılaştırıldığında ikisi arasında bariz farklar olduğu görülecektir. Bunlardan en önemlisi Bağdadi'nin İslam dışı saydığı birçok mezhep, Şehristani tarafından yetmiş üç fırka içerisine dahil edilmesidir. Bu iki önemli kaynaktan el-Fark Beyne'l-Fırak elbetteki Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal'inden daha önce yazılmıştır. Bu nedenle el-Fark Şehristani'nin yararlandığı en önemli kaynaklardan biridir. Bağdadi'nin Şia'nın gulat fırkaları hakkında kullandığı ifadelerle Şehristani'nin ifadeleri paralellik arz eder. Fakat Bağdadi'nin Batıniyye hakkında uzunca bilgi vermesine ve onlar için kullandığı tahkir edici ifadeler kullanmasına ve bunların yanında onları İslam dışı bir fırka olarak saymasına karşılık, Şehristani'nin bu mezhebe karşı daha ılımlı ve yumuşak davrandığını görmekteyiz. Hatta o Batıniyye'yi asla İslam dışı olarak görmediği gibi yetmiş üç fırka içerisine dahil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Acluni, İ. b. Muhammed (1351/1932). *Keşfü'l-Hafâ*. Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Abdülhamid, İ. (1994). *İslâm'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akaid esasları*. (çev. M. Saim Yeprem), İstanbul. Marifet Yay.
- Ahmed Cevdet Paşa (1981). *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*. İstanbul. Çile Yay.
- Akbulut, A. (2001). *Sahabe dönemi ve iktidar kavgası*. Ankara. Pozitif Matbaacılık.
- Algül, H. (1997). *İslam tarihi*. İstanbul, Gonca Yay.
- Apak, A. (2005/2). Hz. Osman'ın halifeliği döneminde meydana gelen siyasî problemler ve sebepleri üzerine bazı değerlendirmeler. *Usul Dergisi*, 4, 157-170.
- Apak, A. (2003). *Hz. Osman dönemi devlet siyaseti*. İstanbul, İnsan Yayınları.
- Aycan, İ. (2001). *Saltanata giden yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*. Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Aydınlı, O. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam mezhepleri tarihi yazıcılığı*. Ankara, Hitit Kitabevi.
- Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir (2005). *el-Fark Beynel-Firak (mezhepler arasındaki farklar)*. trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, T.D.V. Yay.
- Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir (1928). *Usulü'd-Din*. İstanbul, Matbaatü'd-Devle.
- Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. (1970). *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut, Darü'l-Meşrik.
- Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkahir b. (t.siz). *Tekmile fi'l-Hisap*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, Nr. 2708, vr. 1.
- Bayraktar, M. (2001). *İslam felsefesine giriş*. Ankara, TDV yayınları.
- Bedevi, B. (1979). *Mezahibu'l-İslamiyyin*. Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (1414/1994). *Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-Kübrâ*. Mekke, Mektebetu Daru'l-Baz.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, (1982). *Câmi'u's-Sahîh*. Çağrı Yay., İstanbul.
- Büyükkara, M. A. (1999). *İmâmet mücadelesi ve Haşimoğulları*. Rağbet Yay., İstanbul.
- Cemalüddin, İbn Manzur (1990). *Lisanül arab*. Beyrut, Daru Sadır.
- Cürcani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (1239h.). *Şerhu'l mevakif*. İstanbul, Matbaa-i Amire.

- Çağatay, Neş'et, İbrahim Agah Çubukçu (1965). *İslam mezhepler tarihi*. Ankara, A.Ü.İ.F Yay.
- Çalışlar, O. (2004), *Hz Ali-Muaviye çatışması (İslamın doğuşu ve ilk ayrılıklar)*, İstanbul, Pencere Yayınları.
- Çebitürk, O. (2006), *et-Tenbih ve'l-Bida'da Malati'nin İslam mezheplerine bakışı*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Çelik, A. (2005). Fatımîler devletinin kuruluşu. *FÜSBD*, 15, 2, Elazığ.
- Dalkıran, S. (1997). Yetmiş üç fırka hadisi ve düşündürdükleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 1, Ankara.
- Ebu Zehra, Muhammed (1983), *İslamda siyasi itikâdi ve fıkhi mezhepler tarihi*. İstanbul, Yağmur Yay.
- Ednevi, Ahmed b. Muhammed (1997). *Tabakatu'l-Müfessirin*. Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikme, Medine.
- el-Hayyat, Ebu'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (1988). *el-İntisâr ve'r-Red 'ala ibni'r-Ravendiyyi'l-Mülhid*. Matbaatu'l-Medenî, Kahire.
- el-Katib, Ahmed (2005). *Şia'da siyasal düşüncenin gelişimi*. Ankara, Kitabiyat Yay.
- el-Kuşeyri, Müslim b. Haccâc (1982). *el-Câmiu's-Sahîh*. (Thk: M. Fuâd Abdülbâkî), İstanbul, Çağrı Yayınları.
- el-Küfti, Muhammed b. Şakir (1973). *Fevatü'l-Vefayat ve'z-Zeyli Aleyha*. (Tah. Dr. İhsan Abbas), Beyrut, Daru's-Sadr.
- en-Nesefî, Ebu'l- Muîn Meymûn b. Muhammed (2003). *Tabsıratü'l- Edile fî Usûli'd-Dîn*. Ankara, Diyanet İşleri Başk. Yayınları.
- en-Neşşar, Ali Sami (1999). *İslâm'da felsefî düşüncenin doğuşu*. (Çev. Osman Tunç), İstanbul, İnsan Yayınları.
- Eren, A. (1998). *İftirak hadislerinin tahric, tahkik ve yorumu*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Esene, M. (2006). *Kelam tarihi kelam ekolleri ve görüşleri*. Ankara, İlahiyat Araştırma-İnceleme Yayınları.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil (2005). *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn*. (Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Fığlalı, E. R. (2001). *Çağımızda itikadi islam mezhepleri*. İstanbul, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Fığlalı, E. R. (2001). "Abdülkahir el-Bağdadi" mad. *DİA.*, İstanbul
- Fığlalı, E. R. (1995). "el- Fark Beyne'l Fırak" mad., *DİA.*, İstanbul.

- Fığlalı, E. R. (2005). *Mezhepler arasındaki farklar*. Ankara, TDV Yayınları.
- Goldziher, I. (1981). *Introduction to Islamic theology and law*. (Çev. Andras and Ruth Hamori), Princeton, Princeton Univ. Press.
- Gökalp, Y. (1999). *Zeydilik ve taberistan'da yayılışı*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gökalp, Y. (2006). *Zeydiye'nin yemende yayılışı*. Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gökalp, Y. (2007). Zeydilik, doğuşu, görüşleri ve islam düşüncesine katkıları. *ÇUIFD*, VII, 25, 55-93, Adana.
- Gölcük, Ş. (1992). "Beyan b. Sem'an" mad., *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları.
- Gölcük, Ş., Toprak, S. (2001), *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)*. Konya, Tekin Kitabevi.
- Gölpınarlı, A.i (1997). *Türkiye'de mezhepler ve tarikatler*. İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Gömbeyaz, K.r (2005). 73 fırka hadisinin mezhepler tarihi kaynaklarında fırkaların tasnifine etkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 14, 2, 147-160, Bursa.
- Gümüšođlu, H. (2009). *İslam mezhepleri tarihi*. İstanbul, Kayıhan Yayınları.
- Hansu, H. (2004). Mutezile araştırmalarında kaynak problemi. *Marife Dergisi*, yıl 3, 3, 55-71, Konya.
- Harman, V. (2006). *Ebu Mansur Abdulkahir el-Bağdadi'nin bilgi teorisi*. Basılmamış Yüksek lisans tezi, 100 Yıl Üniversitesi, Van.
- Honigmann, E. (1965). "Nişapur" mad. *MEBİA*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hongson, Marshall G.S. (1993). *İslam'ın Serüveni*. İstanbul, İz Yayınları.
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan (1979). *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*. (Nşr: M. Zahid el-Kevseri), Beyrut, Daru'l Kutubil Arabî.
- İbn Cevzi, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali (1415/1995). *el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluk ve'l-Umem* (Tah. Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Esir (1986). *İslam tarihi (el-Kâmil fi't-Tarih tercümesi)*. İstanbul, Bahar Yayınları.
- İbn Hallikan, Ebu Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed Ebu bekir, (1970). *Vefayatu'l-A'yan ve Enbau Ebnau'z-Zaman*. Beyrut, Daru's-Sadr.

- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Amr, (1994). *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), Beyrut, Çağrı Yayınları.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineveri (1934). *el-Maarif*. el-Mısır, Matbaatu'l-İslamiyye.
- İbn Mace, A, (1992), *Sünen, I-II*, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- el-İsferayinî (1983), Ebû'l-Muzaffer, *Et-Tabsîr fi'd-Din ve Temyîzu'l-Firaki'n-Naciyeti ani'l-Firaki'l-Halikîn*, Beyrut, Alemü'l-Kütüb.
- İsnevi, A. (trz). *Tabakatu's-Şafiyye*. Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kadı Abdulcabbar b. Ahmed el-Hemedani (1988). *Şerhu Usuli'l-Hamse*. (Tah.: Abdülkerim Osman), Kahire, Mektebetü'l-Vehbe.
- Kara, A.t (2010), *Fahredden er-Râzî ve İtikadatu Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin adlı eserinin mezhepler tarihi yazıcılığındaki yeri ve önemi*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (2007), *Keşfu'z-Zunun an Esami'l-Kütüp ve'l-Funun*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kazancı, L. (1992), *İslâm Akâidi*. İstanbul, Marifet Yayınları.
- Kehhale, Ö. R. (1377/1057). *Mucemu'l-Müellifin*. Dimeşk, Matbaatu't-Terakki.
- Keleş, A. (2005). Yetmiş üç fırka hadisi üzerine bir inceleme. *Maarif Dergisi* (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı), yıl 5, 3, İstanbul.
- Keskin, H. (2000). *Kendi kaynakları ışığında Şia inanç esasları*. İstanbul. Beyan Yayınları,
- Kubat, M. (2004). Öteki'ni tanımlama bağlamında mutezile'nin Sünnî okunuşu. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 8, sayı 21, Ankara.
- Kubat, M. (2005). Teoloji bağlamda ehli sünnetin mutezile tanımlamaları. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 9, 25, Ankara.
- Kubat, M. (2010). el-Malatî ve İslâm mezhepleri tarihi'ndeki yeri. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2010, /2, İstanbul.
- Kummi/Nevbahti (2004). *Şii fırkalar (Kitabu'l-Makalt ve'l-Firak/ Fıraku's-Şia)*. Çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Kutluay, Y. (2001). *Tarihte ve günümüzde islam mezhepleri*. İstanbul, Anka Yayınları.
- Kutluay, Y. (2003). *İslamiyet'te itikadi mezheplerin doğuşu*. İstanbul, Pınar Yayınları.
- Kutlu, S. (2003). İslam mezhepler tarihi biliminde usul sorunu. *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi I*, İstanbul, Ensar Neşriyat.

- Kutlu, S. (2008). *Çağdaş İslami akımlar ve sorunları*. Ankara, Fecr Yayınları.
- Kutlu, S. (2008). *Mezhepler tarihine giriş*. İstanbul, Dem Yayınları.
- Küftî, Fevatü'l-Vefayat ve'z-Zeyli Aleyha, (t.siz). II/371.; Safedî, Vafi bil-Vefayat, C. 19, s. 46; Şemseddin
- Malati, Ebü'l-Hüseyn Muhammed (1968), *et-Tenbih ve'r-Red ala ehli'l-ehva ve'l-Bida*, (nşr. Muhammed Zahid el-Kevseri), Beyrut, Mektebetü'l-Maarif.
- M. Longworth Dames (1965). "Gazneliler" mad., *MEBİA*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mutlu, İ. (2000). *Mezhepler nasıl ortaya çıktı*. İstanbul, Mutlu Yayınları.
- Mutlu, İ. (1995). *Tarihte ve günümüzde caferilik*. İstanbul, Mutlu Yayınları.
- Müslim, bin Haccâc bin Müslim el-Kuşeyri en-Nişaburi (1992), Ebu'l-Huseyn, es-Sahih, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- Nâşî el-Ekber (1971). Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Şirşir el-Enbârî, *Mesâilü'l- mâme-Kitâbu'l-Evsât fi'l-Makâlât*, thk. Josef Wan Ess, Beyrut, Franz Steiner Verlag.
- Onat, H. (1993). *Emeviler Devri Şii hareketler ve günümüz şiiiliği*. Ankara, T.D.V. Yayınları.
- Onat, H. (2005). Mezhep kavramı ve mezheplerin doğuşu, *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 18.
- Okumuş, E. (2005). "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat"ın bir meşrûiyet aracı olarak icat ve istihdamı. *Marife Dergisi*, Cilt 5, 3, 47-59, Konya.
- Öz, M. (2002). Mezhep kavramı üzerine. *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 15, 1-2, Ankara.
- Razi, F. (1967). *Munâzarâtu Fahreddin er-Razî fi bilâdi Mâverâ'innehir*. (Tah.: Fethullah Huleyf), Beyrut, Dâru'l-Meşrik.
- Safedi, Salahaddin Halil b. Aybek (1962). *el-Vafi bi'l-Vefayat*. (Tah. Helmut Ritter), Wiesbaden, Franz Steiner Yayınevi.
- Sami, Ş. (t.siz). *Kamusu'l-A'lam*. 4, 3088.
- es-Seyrafini, Takiyyuddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed,(t.siz). *el-Müntegab min Kitabi's-Siyak li-Tarih-i Nisabur*. (Tah: Halil Haydar), Beyrut, Daru'l-Fikr.
- Sofuoğlu, C., Avni İ. (2001). *Alevilik ve Bektaşîlik tartışmaları*. Ankara, T.D.V. Yayınları.
- es-Subki, Tacuddin Ebu Nasr Abdulvehhab b. Ali (1964). *Tabakatu's-Şafiiyeti'l-Kübra*, (Tah. Mahmud Muhammed b. Tanehi ve Abdulfettah Muhammed el-Hulvi), Kahire, Daru İhyai'l-Kütübu'l-Arabiye.

- es-Suyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Sabık el-Hudayri (1384/1964). *Buğyetu'l-Vuat fi Tabakati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhat*. (Thk. Muhammed b. Ebu'l-Fadıl İbrahim), Mısır, Mektebetu'l-Ariyye.
- es-Suyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Sabık el-Hudayri (1996). *el-Leali'l-Masnua fi Ehadisi'-Mevzua*. Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şehristani, M. A. (2008). *el-Milel ve'n- Nihal*. Çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- et-Taftazani, Mes'ud b. Ömer Sa'duddin (1989), *Şerhu'l-Makasid*. nşr: Abdurrahman Umeyra, Beyrut, Alemu'l-Kütüb Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1996). *Kelam ilmi giriş*. İstanbul, Damla Yayınevi.
- Türer, O. (1994). *Ebu Nuaym el- İsfehâni*, mad. D. İ.A, İstanbul.
- Uludağ, S. (1991). *İslâm'da inanç konuları ve İ'tikâdi mezhepler*. İstanbul, Marifet Yay.
- Ülkü, H. (1977). *Başlangıçtan günümüze kadar islam tarihi*. İstanbul, Çile Yayınevi.
- Watt, W. M. (1998). *İslam düşüncesinin teşükül devri*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, İstanbul, Bileşik Yayıncılık.
- Watt, W.Montgomery (2002), *The formative period of islamic thought*. Oneworld Publication, England.
- Wolfson, H. Austryn (2001), *Kelam felsefeler müslüman-huristiyan-yahudi kelamı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Yürük İsmail (2001), Seyyid Şerif Cürcani'ye Göre İslam Mezheplerinin Sınıflandırılması, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, sayı 1, 227-277, Adana
- Yüksel, E. (2005), *Sistematik kelâm*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Yüksel, E. (2000), "İsferayini, Şehfur b. Tahir" mad. *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Güzide Ülger
Doğum Yeri ve Yılı : Kozan 05/09/1982
Medeni Hali : Bekar
Ev Adresi : Toros mah. Aşıyan st. 113 sk. No:19
Telefon (Ev) : 0 322 2359940
E-Posta : ulger34@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

2005 – 2010 : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Adana
2000-2004 : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği, Adana.
1993–1999 : Adana Tepebağ İmam Hatip Lisesi Orta ve Lise Bölümü.
1988–1993 : Gazeteci Adem Yavuz İlköğretim Okulu.
Yabancı Dil : İngilizce, Arapça.

İŞ TECRÜBESİ

2006- : Oğuz Kağan Köksal Görme Engelliler İ.Ö.O.Çukurova, Adana.
2004–2006 : Denizli Tavas Hâkimiyet İlköğretim Okulu öğretmenlik.